สังคมไทย
ใน 200 ปี

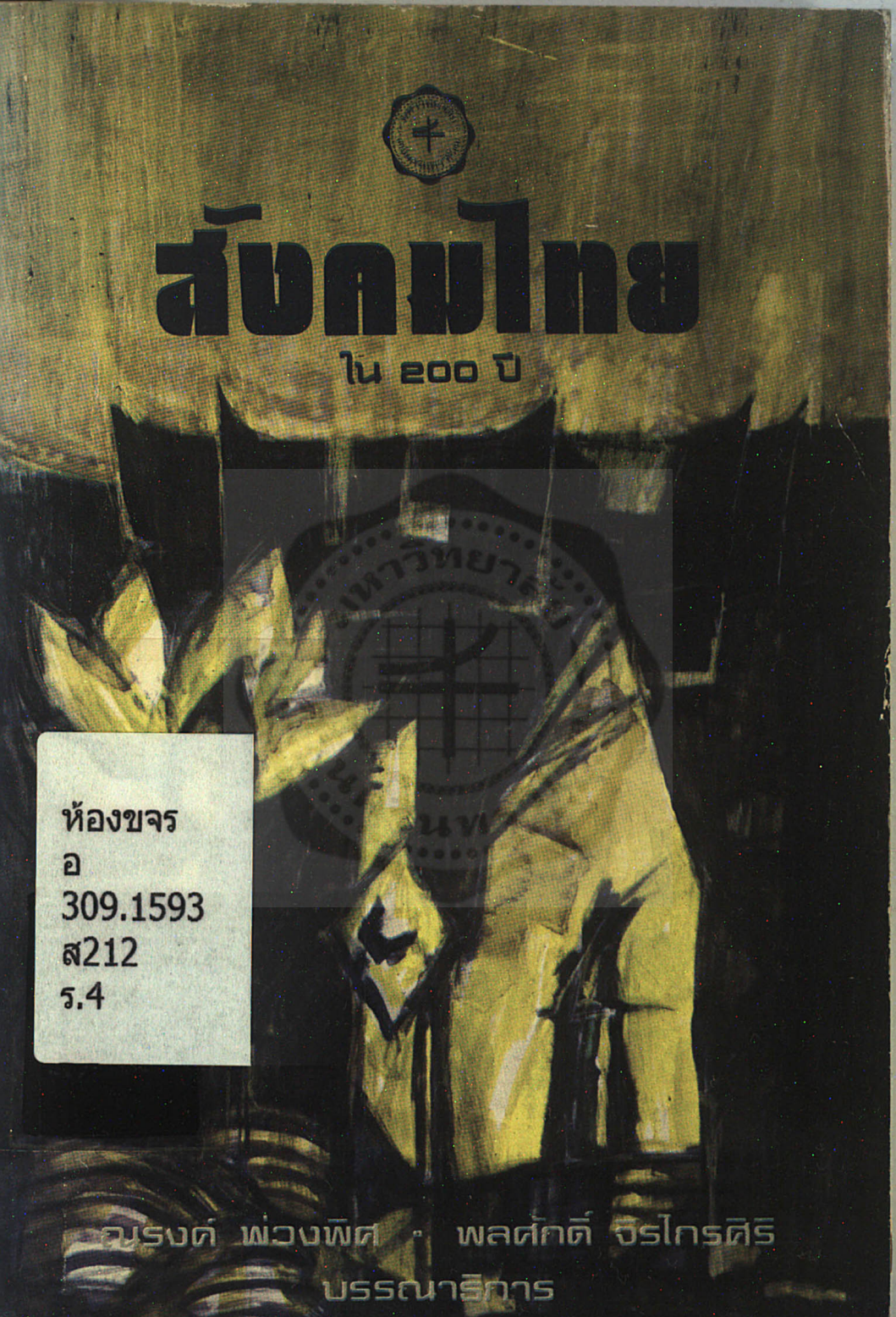

ห้องขจร
อ
309.1593
ส212
ร.4

อุรงค์ พ่วงพิศ . พลศักดิ์ จิรไกรศิริ
บรรณาธิการ

27 | สังคมไทยใน 200 ปี / | ร.4 | 30

หนังสืออ้างอิง
ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

ห้องขจร สุขพานิช

ขอมอบให้
ห้องขจร สุขพานิช



หนังสืออ้างอิง
ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

สังคมไทยใน ๒๐๐ ปี



อ
309.1593
ส212
ร.4

ขอมอบให้
ห้องขจร สุขพานิช

สังคมไทยใน 200 ปี

16 พ.ย. 2527

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921575, 3915058

ณรงค์ พ่วงพิศ
พลศักดิ์ จิรไกรศิริ
บรรณาธิการ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

S 39405 ร.4 #51189
155024

ชื่อหนังสือ สังคมไทยใน 200 ปี

บรรณาธิการ ณรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ

พิมพ์ครั้งที่ 1

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

จำนวนหน้า 462 หน้า

ปีที่พิมพ์ เมษายน 2526

ผู้พิมพ์ เจ้าพระยาการพิมพ์
554/4 ถนนนครสวรรค์
กรุงเทพฯ 10300

ผู้จัดพิมพ์ งานตำราและคำสอน
กองบริการวิชาการ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร

การสั่งซื้อ ผู้จัดพิมพ์หรือ
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
ตู้ ปณ. 5-84 กรุงเทพมหานคร 10500

ราคา 68 บาท

คำนำ

ในการสัมมนาทางวิชาการ สิ่งหนึ่งที่มักกระทำกันอย่างต่อเนื่อง คือการนำบทความต่าง ๆ ที่เสนอในที่ประชุมสัมมนา มาบรรณาธิการอีกครั้งหนึ่ง เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวงกว้างต่อไป เพราะบทความเหล่านี้มีคุณค่าใน 3 ประการคือ ประการแรกให้ทัศนะใหม่ ๆ ในการพิจารณาเนื้อหาในเรื่องนั้น ๆ ประการที่สองเสนอข้อมูลใหม่ เพื่อเพิ่มพูนและเสริมสร้างให้ข้อมูลเดิมมีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น และประการสุดท้ายเสนอแนวการศึกษาของแต่ละนักวิชาการ ซึ่งย่อมมีความแตกต่างกันไปบ้าง ตามความหลากหลายของแนวความคิด ด้วยคุณค่าใน 3 ประการที่กล่าวมานี้ การสัมมนาวิชาการได้ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทัศนะ ข้อมูลและแนวการศึกษา ซึ่งมีประโยชน์ต่อการศึกษาหาความรู้ในอนาคต

สังคมไทยใน 200 ปี เป็นการรวมบทความครั้งใหญ่ครั้งหนึ่งของวงนักวิชาการเมืองไทย ที่ได้เดินทางมาสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี" ณ หอประชุม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อวันที่ 4–6 กุมภาพันธ์ 2525 ที่ว่าเป็นการรวบรวมบทความครั้งใหญ่นี้มิใช่หมายความว่า มีบทความมากหรือมีบทความสำคัญ ๆ ของนักวิชาการไทยที่มีชื่อเสียง แต่เป็นด้วยว่า การสัมมนาครั้งนี้มีนักวิชาการจากหลายมหาวิทยาลัยมาชุมนุมกันเสนอบทความ อันสะท้อนถ่ายถึงการคลี่คลายขยายตัวของสังคมไทยใน 200 ปีที่ผ่านมา เป็นต้นว่า อาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และวิทยาลัยครูอีกหลายแห่ง

การชุมนุมแลกเปลี่ยนทางวิชาการครั้งนี้ น่าจะมีผลกระทบต่อการศึกษา สังคมไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ไม่มากก็น้อย เนื่องจากได้มีการเสนอทัศนะใหม่ๆ ข้อมูลเพิ่มเติมและแนวการศึกษาสังคมไทยของนักวิชาการแต่ละท่าน

การจัดโครงสร้างของหนังสือเล่มนี้ คณะบรรณาธิการได้ยึดถือโครงสร้างของการเสนอบทความต่อที่ประชุมสัมมนาเป็นหลัก ดังมีรายละเอียดดังนี้

ตอนที่ 1 เป็นการวิเคราะห์ถึงโครงสร้างและสภาพของสังคมไทย ในระหว่าง พ.ศ. 2325–2398 สาระสำคัญเป็นการมุ่งชี้ให้เห็นถึงสภาพความเป็นมาของสังคมไทยในยุคเริ่มแรกของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี จนถึงการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ในตอนนี้ประกอบด้วย 6 บทความคือ "Persistence within Change: Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries" ของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ "สภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325–98" ของ บียะฉัตร บีตะวรรณ "บทบาทของคนจีนในการประมูลภาษีอากรกับผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจและสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2325–98" ของณรงค์ พ่วงพิศ "โลกทัศน์ของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325–2416" ของเสาวภา ไพทยวัฒน์ "อุตสาหกรรมของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ของสุพจน์ เจียมใจ และ "กลวิธีสู้ความในสมัยโบราณ" ของมนู อุดมเวช

ตอนที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2398–2475 โดยต้องการอธิบายให้เห็นภาพของการปรับตัวของประเทศไทยให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก เพื่อรักษาเอกราชของชาติให้พ้นจากมหาอำนาจตะวันตก ในตอนนี้ประกอบด้วย 5 บทความคือ "แนวทางการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย" ของ ม.ร.ว. รุจยา อาภากร

"แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย" ของพรเพ็ญ ชั่นตระกูล "แนวความคิดบางประการเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย" ของมัทนา เกษกมล "การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย" ของบียะฉัตร บีตะวรรณ และ"การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ของสุนันท์ ไชยเมล์

ตอนที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเหมือนกัน แต่เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475–2525 สาระสำคัญมุ่งชี้ให้เห็นถึงผลกระทบภายหลังจากที่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ ในตอนนี้ประกอบด้วย 3 บทความคือ "กรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและภาวะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย" ของพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการศึกษาสังคมไทย" ของสมศักดิ์ ศรีสันติสุข และ "ความคลี่คลายทางการเมืองไทย" ของ สุจิต บุญบงการ

ตอนที่ 4 เป็นการวิเคราะห์ถึงสังคมไทยปัจจุบันว่า เป็นผลกระทบจากโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยใน 200 ปี ที่ผ่านมาอย่างไร โดยชี้ให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่และปัญหาในการดำเนินชีวิตของคนไทย ในปัจจุบันและอนาคต ในตอนนี้ประกอบด้วย 3 บทความคือ "สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยปัจจุบันและอนาคต : เน้นปัญหาความยากจน" ของทองโรจน์ อ่อนจันทร์ "การศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมปัจจุบัน" ของ นวลเพ็ญ–วีรยุทธ วิเชียรโชติ และ "การศึกษาเอกลักษณ์สำคัญบางประการของชาวมอญในอำเภอปากเกร็ด" ของ ดรุณี แก้วม่วง

อย่างไรก็ดี การจัดบทความให้สอดคล้องกับจุดประสงค์ของแต่ละตอนอาจจะมีความจำกัดด้านเนื้อหาอยู่บ้าง เนื่องจากนักวิชาการที่ได้รับการเรียนเชิญ

มาให้เสนอบทความบางท่าน ไม่สามารถเขียนบทความให้ได้ในเวลาอันรวดเร็ว ดังนั้นเนื้อหาบางอย่างจึงอาจขาดตกบกพร่องไปได้ แต่มิได้หมายความว่า การสัมมนาในครั้งนี้จะขาดความสมบูรณ์เพราะถึงแม้จะไม่ได้เสนอบทความ ก็ได้มาเสนอความคิดอันมีประโยชน์ต่อที่ประชุมสัมมนา ซึ่งได้รับการบันทึกเทปไว้เรียบร้อยแล้ว แต่ที่ไม่สามารถนำมาลงพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ได้ เพราะหนังสือเล่มนี้มีความหนาพอสมควร ถ้าเพิ่มความหนามากกว่านี้อาจมีปัญหาด้านการผลิต ซึ่งรับผิดชอบโดยงานตำราและคำสอน กองบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

การจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ มีสิ่งที่น่าสังเกตอยู่เรื่องหนึ่ง คือความชักช้าของการจัดพิมพ์ ซึ่งต้องการออกตัวไว้ในที่นี้ว่า เป็นด้วยอุปสรรคหลายประการ คือในครั้งแรกต้องเสียเวลากับการรอถอดเทป เพราะตั้งใจไว้ว่าจะนำมารวมพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ แต่ก็ทำไม่ได้ดังเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว ครั้งต่อมาต้องเสียเวลากับการบรรณาธิการ เพราะนักวิชาการต่างมหาวิทยาลัย ย่อมใช้ระบบเชิงอรรถและบรรณานุกรมที่แตกต่างกัน การพยายามจัดให้เป็นระบบเดียวกัน จึงทำได้ยากและมีข้อจำกัดด้านข้อมูลบางอย่าง ที่จะนำมาประกอบการทำเชิงอรรถและบรรณานุกรม ดังนั้นท่านผู้อ่านอาจจะพบข้อผิดพลาดในเรื่องนี้ได้ และอาจพบข้อผิดพลาดในเรื่องอื่น ๆ อีก ซึ่งคณะบรรณาธิการขอน้อมรับไว้ด้วยความเต็มใจ

พลศักดิ์ จิรไกรศิริ — *ภาควิชารัฐศาสตร์*

ณรงค์ พ่วงพิศ — *ภาควิชาประวัติศาสตร์*

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

สารบัญ

หน้า

คำกล่าวรายงานต่อ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี 1

ศาสตราจารย์ ดร. เกษม สุวรรณกุล

คำกล่าวเปิดการประชุมและสัมมนาทางวิชาการ 5

ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์

กำหนดการสัมมนา 8

รายชื่อคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการสัมมนา 14

ตอนที่ 1

โครงสร้างและสภาพของสังคมไทย

(2325–2378)

Persistence Within Change : Thai Society 19

in the Nineteenth and Twentieth Centuries

Akin Rabibhadana

สภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ. 2325–2398 59

บียะฉัตร บีตะวรรณ

บทบาทของคนจีนในการประมูลภาษีอากรกับผลกระทบที่มีต่อ

เศรษฐกิจและสังคมไทย พ.ศ. 2325–2398 73

ณรงค์ พ่วงพิศ

หน้า

โลกทัศน์ของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325–2416 94

เสาวภา ไพทยวัฒน์

อุตสาหกรรมของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น 145

สุพจน์ เจียมใจ

กลวิธีสู้ความในสมัยโบราณ 163

มนู อุดมเวช

ตอนที่ 2

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

(2398–2475)

แนวทางการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่

ในประวัติศาสตร์ไทย 175

ม.ร.ว. รุจยา อาภากร

แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย 187

พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล

แนวความคิดบางประการเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย 215

มัทนา เกษกมล

การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย 231

บียะฉัตร บีคะวรรณ

หน้า

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 250
สุนันท์ ไชยเมล์

ตอนที่ 3
การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
(2475–2525)

กรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย 281
พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการศึกษาสังคมไทย 365
สมศักดิ์ ศรีสันติสุข

ความคลี่คลายทางการเมืองไทย 377
สุจิต บุญบงการ

ตอนที่ 4
สังคมไทยปัจจุบัน

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในปัจจุบันและอนาคต : เน้นปัญหาความยากจน 401
ทองโรจน์ อ่อนจันทร์

หน้า

การศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมปัจจุบัน 425
นวลเพ็ญ วิเชียรโชติ
วีรยุทธ วิเชียรโชติ

การศึกษาเอกลักษณ์สำคัญบางประการของชาวมอญ
ในอำเภอปากเกร็ด 435
ดรุณี แก้วม่วง



คำกล่าวรายงานต่อ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี

ของ

ศาสตราจารย์ ดร. เกษม สุวรรณกุล

นายกสภามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เนื่องในโอกาสเปิดสัมมนาทางวิชาการ

เรื่อง "วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี"

ณ หอประชุม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

วันพฤหัสบดีที่ 4 กุมภาพันธ์ 2525 เวลา 8.30 น.

กราบเรียน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้ามหาราช องค์ปฐมบรมราชจักรีวงศ์ได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีของไทยใน พ.ศ.2325 จนถึงปัจจุบันสมัย นับเวลาได้ 200 ปี ในโอกาสอันเป็นมงคลสมัยนี้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จึงได้จัดให้มีการประชุมสัมมนาทางวิชาการในหัวข้อเรื่อง "วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี" อันเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสภาพ และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์โดยตรง การประชุมสัมนาซึ่งเริ่มต้นในวันที่ 4 กุมภาพันธ์ จะสิ้นสุดในวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2525 รวม 3 วัน ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ 4 ประการคือ

ประการแรก เพื่อเฉลิมฉลองการครบรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตามนโยบายของรัฐบาล อันจะก่อให้เกิดความสำนึกในพระมหา-

กรุณาธิคุณขององค์ปฐมบรมกษัตริย์ และพระมหากษัตริย์แห่งพระราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ที่ได้ทรงเสริมสร้างความไพบูลย์พัฒนาให้กับประชาชาติไทยเป็นอเนกนานัปการ

ประการที่สอง เพื่อร่วมมือกับบรรดานักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิตลอดจนผู้สนใจทั้งหลาย ในการที่จะศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสังคมไทยในรอบ 200 ปี เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างและสภาพของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์อย่างถูกต้องแท้จริง อันจะก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางด้านวิชาการต่อไป

ประการที่สาม เพื่อเสนอแนะแนวทางในการดำรงชีวิตที่ดี และเหมาะสมกับสภาพของสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคตให้กับประชาชนชาวไทย ตลอดจนวิถีทางที่จะช่วยกันพัฒนาสังคมไทยให้บรรลุสู่เป้าหมายแห่งความเจริญก้าวหน้า และความสงบสุขอย่างแท้จริง

ประการที่สี่ เพื่อให้บริการแก่ผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานของรัฐบาลและเอกชนในสาขาต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมไทย ให้ได้นำความรู้ความเข้าใจจากการสัมมนาครั้งนี้ไปใช้ประโยชน์ต่อหน้าที่การงาน สังคม และประเทศชาติอันเป็นที่รักยิ่งสืบต่อไป

ในการประชุมสัมมนาครั้งนี้จะได้มีการอภิปรายรวม 4 ครั้ง เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ในเชิงวิชาการระหว่างผู้เข้าร่วมสัมมนา โดยมีรายการดังนี้

1. ในภาคเช้าของวันที่ 4 กุมภาพันธ์ จะเป็นการอภิปรายเรื่อง "โครงสร้างและสภาพของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2398" สาระสำคัญ มุ่งชี้ให้เห็นถึงสภาพความเป็นมาของสังคมไทยในยุค

เริ่มแรกของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี จนถึงการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398

2. ในภาคบ่ายของวันที่ 4 กุมภาพันธ์ จะเป็นการอภิปรายเรื่อง "การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2398 ถึง พ.ศ. 2475" มีสาระสำคัญเพื่อชี้ให้เห็นถึงการปรับตัวของประเทศไทยให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก เพื่อรักษาเอกราชของชาติให้พ้นจากมหาอำนาจตะวันตก

3. ในภาคเช้าของวันที่ 5 กุมภาพันธ์ จะเป็นการอภิปรายเรื่อง "การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2525" สาระสำคัญมุ่งชี้ให้เห็นถึงผลกระทบภายหลังที่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 มาจนถึงปัจจุบัน

4. ในภาคเช้าของวันที่ 6 กุมภาพันธ์ จะเป็นการอภิปรายเรื่อง "สภาพความเป็นอยู่ และปัญหาในการดำเนินชีวิตของคนไทยในปัจจุบันและอนาคต" สาระสำคัญมุ่งชี้ให้เห็นผลกระทบของโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในรอบ 200 ปี ต่อการดำรงอยู่ของสังคมไทยในปัจจุบัน และอนาคต

นอกจากนี้ยังจะได้มีการสัมมนากลุ่มย่อย โดยมีหัวข้อที่น่าสนใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเมือง ศิลปวัฒนธรรม วรรณกรรม และการศึกษา ที่สัมพันธ์กับสังคมไทย

ผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนาครั้งนี้ ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ และนักวิชาการจากสถาบัน และหน่วยงานต่าง ๆ อาจารย์จากมหาวิทยาลัย วิทยาลัย

สถาบันอุดมศึกษาอื่น ๆ และโรงเรียนมัธยม ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค จำนวน 650 คน โดยมีคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเป็นผู้รับผิดชอบ และดำเนินโครงการ

บัดนี้ถึงเวลาอันสมควร กระผมในนามของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ใคร่ขอกราบเรียนเชิญ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีได้กล่าวเปิดการสัมมนา.

คำกล่าวเปิดการประชุมและสัมมนาทางวิชาการ

ของ

ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี

เนื่องในโอกาสเปิดการประชุม และสัมมนาทางวิชาการ

เรื่อง "วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี"

ณ หอประชุม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

วันพฤหัสบดีที่ 4 กุมภาพันธ์ 2525 เวลา 8.30 น.

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ผมมีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มีโอกาสมาเป็นประธานในพิธีเปิดการประชุมสัมมนาทางวิชาการ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒในวันนี้ ในสภาพการณ์ปัจจุบันจำนวนประชากรไทยได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นหลายเท่า ปัญหาของสังคมไทยก็ยิ่งยุ่งยากซับซ้อนขึ้นเป็นเงาตามตัว การแก้ปัญหาดังกล่าวจำเป็นจะต้องเข้าใจถึงสภาพความเป็นมาของสังคมไทยในอดีต อันเป็นรากฐานสำคัญอย่างถูกต้องชัดเจน ดังนั้นการประชุมสัมมนาในหัวข้อ "วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี" จึงนับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดี แสดงถึงความกระตือรือร้นในการแสวงหาแนวทางของการดำรงอยู่ของสังคมไทยปัจจุบันและอนาคตโดยอาศัยการศึกษาพื้นฐานในรอบ 200 ปี เป็นหลักสำคัญประกอบการพิจารณา

ตลอดระยะเวลา 200 ปี นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-มหาราชได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์จนปัจจุบันสังคมไทยได้มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและดำรงอยู่มาได้โดยตลอด ทั้งนี้เป็นเพราะพระมหากรุณาธิคุณ และพระปรีชาสามารถอันล้นพ้นของพระมหากษัตริย์แห่งบรมราชจักรีวงศ์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ประเทศไทยต้องเผชิญปัญหานานัปการตั้งแต่สงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน ลัทธิจักรวรรดินิยม แนวความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก และการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ซึ่งล้วนก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมไทยทั้งสิ้น

ปัญหาของสังคมไทยในยุคปัจจุบันมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับปัญหาทางการเมืองเศรษฐกิจและวัฒนธรรม การศึกษาปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี อย่างถ่องแท้ ทุกแง่มุม จะช่วยให้เข้าใจความสลับซับซ้อนของสังคมไทยในปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น และจะช่วยให้มองเห็นทางออกเพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณค่าและเหมาะสมกับสภาพของปัจจุบัน และอนาคตได้อย่างแจ่มแจ้ง

หากพิจารณาถึงพระบรมราโชบายในการปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้ไปสู่ความเจริญก้าวหน้าของพระมหากษัตริย์ในพระราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์แล้ว จะเป็นที่ตระหนักชัดว่าทรงใช้ "สายกลาง" เป็นแนวทางหลักตลอดมา จึงสมควรนำมาเป็นข้อพิจารณาเพื่อการพัฒนาสังคมไทยให้มีความเจริญก้าวหน้าและสงบสุขต่อ ๆ ไป

ขอให้เป็นที่หวังร่วมกันในที่นี่ว่า การที่กรุงรัตนโกสินทร์ดำรงอยู่มาได้ถึง 200 ปีนั้น ย่อมเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับการดำรงอยู่ของประเทศชาติ

ของเราสืบไปชั่วกัลปาวสาน และจาก "วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี" ย่อมเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตให้ก้าวไปสู่ความเจริญรุดหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ด้วยความร่วมมือร่วมใจของประชาชนคนไทยทุกหมู่เหล่า ทุกฐานะ อาชีพ เราจะร่วมกันฟันฝ่าอุปสรรคของสังคมและประเทศชาติด้วยความอดทน และสุขุม รอบคอบ ตามรอยพระยุคลบาทแห่งองค์พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ เราจะร่วมสติปัญญาร่วมพลังความคิดช่วยกันสร้างความเป็นเอกภาพให้เกิดขึ้นในสังคมไทยสืบไป

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย สิ่งต่าง ๆ ที่ผมได้กล่าวไปแล้วนั้น ผมขอความกรุณาให้ท่านได้นำไปคิดทบทวน เพื่อที่เราจะได้เดินตามแนวทางเดียวกันไปสู่จุดมุ่งหมายร่วมกัน คือการช่วยกันพัฒนาและจรรโลงสังคมไทยของเราให้เจริญก้าวหน้าและสงบสุขอย่างแท้จริง

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ผมขอเปิดการสัมมนา และขอถือโอกาสนี้อวยพรด้วยความจริงใจ ให้การสัมมนาทางวิชาการครั้งนี้ บรรลุถึงเป้าหมายที่จะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติส่วนรวมของเรา สมดังเจตนารมณ์ทุกประการ.

กำหนดการสัมมนา

วันพฤหัสบดีที่ 4 กุมภาพันธ์ 2525

08.00–08.30 น. ผู้เข้าร่วมสัมมนาลงทะเบียนบริเวณหอประชุม

08.20 น. ผู้มีเกียรติพร้อมที่หน้าหอประชุม

08.30 น. นายกรัฐมนตรีมาถึงหอประชุม

- ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย
- นายกสภามหาวิทยาลัยกล่าวรายงานต่อ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี
- ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีกล่าวเปิดการสัมมนา

08.45–09.45 น. ปาฐกถานำโดยท่านอธิการบดี ศจ.ดร. นิพนธ์ ศศิธร เรื่อง "วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี"

09.45–10.00 น. พักรับประทานอาหารว่างและเครื่องดื่ม

10.00–12.00 น. การอภิปรายเรื่อง "โครงสร้างและสภาพของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2398" ผู้ร่วมอภิปรายประกอบด้วย

ดร.มรว. อคิน รพีพัฒน์

อ. ฉลอง สุนทราวาณิชย์

อ. บียะฉัตร *ปีตะวรรณ*

ผศ. ณรงค์ *พ่วงพิศ*

ผศ. วุฒิชัย *มูลศิลป์*

ผู้ดำเนินการอภิปราย

12.00–13.30 น. พักรับประทานอาหารกลางวัน

13.30–16.15 น. การอภิปรายเรื่อง "การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2398–2475"

ผู้ร่วมอภิปรายประกอบด้วย

ดร.มรว. รุจยา *อาภากร*

อ. พรเพ็ญ *ฮั่นตระกูล*

อ. สุนันท์ *ไชยเมล์*

ผศ. มัธนา *เกษกมล*

อ. วงเดือน *นาราสัจจ์*

ผู้ดำเนินการอภิปราย

16.15–16.30 น. อาหารว่างและเครื่องดื่ม–ยุติการสัมมนาประจำวัน

ผศ. ถนอม อานามวัฒน์ พิธีกรประจำวัน

วันศุกร์ที่ 5 กุมภาพันธ์ 2525

09.00–11.30 น. การอภิปรายเรื่อง "การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2525"

ผู้ร่วมอภิปรายประกอบด้วย

รศ.ดร. เจตนา *นาควัชระ*

ศจ.ดร. ชัยอนันต์ *สมุทวณิช*

รศ.ดร. สุจิต *บุญบงการ*
รศ.ดร. พรศักดิ์ *ผ่องแผ้ว*
ดร. เอกวิทย์ *ณ ถลาง*
ผู้ดำเนินการอภิปราย

11.30–13.00 น. พัก – อาหารกลางวัน

13.00–14.30 น. การสนทนากลุ่มย่อย

กลุ่มที่ 1 "เศรษฐกิจกับสังคมไทยในรอบ 200 ปี" (ห้อง 253)

รศ.ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ผู้นำการสนทนา
ผศ. ถนอม อานามวัฒน์ ผู้ดำเนินรายการ

กลุ่มที่ 2 "การเมืองกับสังคมไทย ในรอบ 200 ปี" (ห้อง 254)

รศ.ดร. พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว ผู้นำการสนทนา
ผศ. พลศักดิ์ จิรไกรศิริ ผู้ดำเนินรายการ

กลุ่มที่ 3 "ศิลปะและวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม พุทธศาสนากับสังคมไทยในรอบ 200 ปี" (ห้อง 222)

รศ.ดร. มัทนี *รัตนิน*
ผศ.ดร. วิชัย *วงศ์ใหญ่*
อ. จุลทัศน์ *พยัคฆรานนท์*
ผู้นำการสนทนา

ผศ. สรัช บุญรัตนพันธ์
ผู้ดำเนินรายการ

กลุ่มที่ 4 "การศึกษากับสังคมไทยในรอบ 200 ปี" (ห้อง 222)

ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง
ดร. เจตนา นาควัชระ ผู้นำการสนทนา
ผศ. วุฒิชัย มูลศิลป์ ผู้ดำเนินรายการ

กลุ่มที่ 5 "วรรณกรรมกับสังคมไทยในรอบ 200 ปี" (ห้อง 255)

ศจ. กุหลาบ มัลลิกะมาศ
ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์
รศ.ดร. สมบัติ จันทรวงศ์ ผู้นำการสนทนา
ผศ. วิพุธ โสภาวงศ์ ผู้ดำเนินรายการ

14.30–15.15 น. พักรับประทานของว่างและน้ำชา

15.15–16.30 น. สนทนากลุ่มย่อยต่อ และยุติการสัมมนาประจำวัน
อ. พวงร้อย กล่อมเอี่ยม พิธีกรประจำวัน

วันเสาร์ที่ 6 กุมภาพันธ์ 2525

09.00–11.30 น. การอภิปรายเรื่อง "สภาพความเป็นอยู่และปัญหาในการดำเนินชีวิตของคนไทยในปัจจุบัน และอนาคต"

ผู้ร่วมอภิปรายประกอบด้วย
ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง

ผศ.ดร. สืบแสง พรหมบุญ
รศ.ดร. ทองโรจน์ อ่อนจันทร์
รศ.ดร. ทิตยา สุวรรณชฎ
ผู้ดำเนินการอภิปราย

11.30 -13.00 น. พัก – รับประทานอาหารกลางวัน

13.00–15.00 น. การเสนอบทความประกอบการอภิปรายรายการย่อย

กลุ่มที่ 1 "โลกทัศน์ของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325–2416" (ห้อง 222)
อ. เสาวภา ไพทยวัฒย์ ผู้เสนอบทความ
อ. เชาวลีย์ จงประเสริฐ ผู้ดำเนินรายการ

กลุ่มที่ 2 "กลวิธีสู้ความสมัยโบราณ" (ห้อง 253)
อ. มนู อุดมเวช ผู้เสนอบทความ
อ. พวงร้อย กล่อมเอี้ยง ผู้ดำเนินรายการ

กลุ่มที่ 3 "การอุตสาหกรรมของคนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (ห้อง 254)
สุพจน์ เจียมใจ ผู้เสนอบทความ
ผศ. จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ
ผู้ดำเนินรายการ

กลุ่มที่ 4 "การเปลี่ยนแปลงทางสังคม กับการศึกษาสังคมไทย (ห้อง 222)
ดร. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ผู้เสนอบทความ
อ. วงเดือน นาราสัจจ์ ผู้ดำเนินรายการ

กลุ่มที่ 5 "การศึกษาของเยาวชนกับสังคมไทยในยุคปัจจุบัน" (ห้อง 255)

ผศ. วรรณี โสมประยูร

ผศ.ดร. รวีวรรณ ธุมชัย

ผศ.ดร. นวลเพ็ญ วิเชียรโชติ

ดร. ชุติมา ศรีสมุทร

ผศ. จรีย์ สุวัตถี

ผู้ร่วมเสนอบทความ

ผศ. ดนัย ไชยโยธา ผู้ดำเนินรายการ

15.00–15.15 น. ของว่างและน้ำชา

15.15–16.00 น. สรุปและประเมินผล

16.00 น. พิธีกล่าวปิดการสัมมนา โดย *ผศ.ดร. อนันต์ เจียมเจริญ* คณบดีคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

รศ. ภารดี มหาขันธ์ พิธีกรประจำวัน

รายชื่อคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการจัดสัมมนาทางวิชาการฯ เรื่อง

"วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี"

ก. คณะกรรมการอำนวยการ

นายนิพนธ์	*ศศิธร*	ประธานกรรมการ
นายทรงศักดิ์	*ศรีกาฬสินธุ์*	รองประธาน
นายชม	*ภูมิภาค*	กรรมการ
นายวิจิตร	*สินสิริ*	กรรมการ
นายประเสริฐ	*วิทยารัฐ*	กรรมการ
นายสำรวล	*รัตนาจารย์*	กรรมการ
นางปราณี	*ธนะชานันท์*	กรรมการ
นายประยงค์	*พงษ์ทองเจริญ*	กรรมการ
นางสาวอารี	*สัณหฉวี*	กรรมการ
นางกานดา	*ณ ถลาง*	กรรมการ
นางจรรจา	*สุวรรณทัต*	กรรมการ
นายสมบูรณ์	*ชิตพงศ์*	กรรมการ
นายสุนทร	*แก้วลาย*	กรรมการ

ข. คณะกรรมการดำเนินงาน

นายอนันต์	*เจียมเจริญ*	ประธานกรรมการ
นางสาวสาคร	*ช่วยประสิทธิ์*	รองประธาน
นายวุฒิชัย	*มูลศิลป์*	กรรมการฝ่ายวิชาการ และติดต่อวิทยากร

นางสาววงเดือน	*นาราสัจจ์*	กรรมการฝ่ายวิชาการ และติดต่อวิทยากร
นายถนอม	*อานามวัฒน์*	กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
นางยุวดี	*วงศ์สว่าง*	กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
นางสุพัฒศรี	*วรสายัณห์*	กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
นางภารดี	*มหาชันธ์*	กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
นายวิเศษ	*วิเชียร*	กรรมการฝ่ายเอกสาร
นางปริศนา	*ศิรินาม*	กรรมการฝ่ายเอกสาร

อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาเขตบางเขน กรรมการฝ่ายเอกสาร

อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาเขตประสานมิตร กรรมการฝ่ายเอกสาร

นายพลกูล	*อังกินันทน์*	กรรมการฝ่ายสถานที่
นายปาน	*พึ่งสุจริต*	กรรมการฝ่ายสถานที่
นายสุทัศน์	*ชูใหม่*	กรรมการฝ่ายสถานที่
นายวินัย	*สุดแก้ว*	กรรมการฝ่ายสถานที่
นางจารุวรรณ	*ไวยเจตน์*	กรรมการฝ่ายปฏิคม
นางสาวชมพูนุท	*ชาคีรักษ์*	กรรมการฝ่ายปฏิคม
นางเชาวลี	*จงประเสริฐ*	กรรมการฝ่ายปฏิคม
นางชวลีย์	*ณ ถลาง*	กรรมการฝ่ายปฏิคม
นางสาวมัทนา	*เกษกมล*	กรรมการฝ่ายปฏิคม

อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาเขตปทุมวัน กรรมการฝ่ายทะเบียน

นายณรงค์	*พ่วงพิศ*	กรรมการและเลขานุการ
นางสาวพวงร้อย	*กล่อมเอี้ยง*	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ตอนที่ ๑

โครงสร้างและสภาพของสังคมไทย

(2325-2398)



1 Persistence Within Change: Thai Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries

*Akin Rabibhadana**

I. Traditional Patron–Client Relationship and its Implications

In traditional Thai society, one could say that the State's organization, or the "bureaucracy," was one and the same as the social organization. Thus the Laws of the Civil and Military, Provincial Hierarchies of 1454 had laid down the ranks of everyone in the Kingdom, ranging from the highest of the princes and the nobles down to the commoners (*phrai*) and the slaves (*that*).[1] This was done by assigning numbers of *sakdina*, which was called by Quaritch Wales "status marks."[2] Similar to Dr. Quaritch Wales, I have elsewhere argued that there was a strong correlation between the amount of *sakdina* one possessed and the number of people beneath one's control.[3] There was a real differentiation between those with the *sakdina* 400 *rai* and above and those with the *sakdina* below 400 *rai*. The earlier might be categorized as the governing "class" or "estate," while the latter were the governed. The govern-

*Thai Khadi Research Institute, Thammasat University.

[1] *PK*, Vol. I, pp. 178-271.

[2] H.G. Quaritch Wales (1934), *Ancient Siamese Government and Administration*, p. 35.

[3] *Ibid*, p. 50. : Akin Rabibhadana (1969), *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873*, pp. 22-23.

ing "class" or "estate" consisted of the princes (*chao*) and the nobles (*khunnang*) while the governed were the commoners (*phrai*) or slaves (*that*). For a son of a noble or a commoner (*phrai*) to move into the governing "class," or "estate," he had to go through a ritual called *thawai tau*, literally translated as to "give oneself to" (the king). With the exceptions in time of war or unrest, there seems to have been very little upward mobility from the governed "class" or "estate" into the governing.[4]

A member of the governing "class" or "estate" was called a *nai*, while those in the governed one were called *phrai*. The group consisting of a *nai* and his corps of dependent *phrai* constituted the basic unit of the organization. Such units were combined to form larger ones, extending in many cases to several nested levels: large *krom*, small *krom*, *kong*, and *mu*. This structure may be compared to an army: large *krom* were comparable to divisions, small *krom* to regiments, *kong* to battalions, and *mu* to platoons. *Nai* were the equivalent of officers, *phrai* the counterpart of ordinary soldiers. This comparison is apt, for the Thai themselves conceived of the system in military terms. The original meaning of the word for minister, *senabodi*, was "army general."[5] As with an army, too, the

[4] Akin Rabibhadana (1975), "Clientship and Class Structure," pp. 106-107.

[5] Damrong Rajanubhab (1959), *Laksana Kanpokkhrong Prathet Sayam tae Boran* (Ancient Administration of Siam), p. 10.

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 วัฒนา กรุงเทพฯ 10110 โทร. 2584002-3

hierarchical structure was expressed in chains of command, the *phrai* being obligated to obey the orders of their *nai* who in turn were responsible to their superiors. Similar to an army, the minute differentiation of ranks signified by the *sakdina* was necessary. This system, however, was used for civil administration as well as warfare.[6]

On the other hand, this system may be conceived as hierarchies of patron–client relationship. The *phrai* were the clients of the *nai* who were the princes and the nobles, while the princes and the nobles were clients of the king. Thus the king was at the peak of the hierarchies, and it was said that he had so numerous *sakdina* that it could not be counted.

The implication, therefore, was clear that the king, being at the peak of the hierarchies, was the supreme patron, to whom everyone in the kingdom owed allegiance and services. There were evidences which showed that the traditional Thais conceived of the kingdom as a populace owing allegiance to a single monarch rather than as a piece of territory. The expressed concerns about manpower which were abound in legal documents as well as a number of sayings showed such attitude rather clearly, and reflected the relative value

[6] Akin Rabibhadana (1975), *op. cit.*, p. 97.

S 39405 ว.4
155024

of manpower, which was scarce, and land, which was plentiful. In societies where land is of greater importance, the polity is subdivided into regions and provinces with definite boundaries, but the Thai, focusing on manpower, subdivided the kingdom into groups of men, each with a chief. Boundaries were left vague. Underlying this organization was the theory that the king was the owner of all manpower which he distributed among his officials according to their *sakdina*.

The principle underlying Thai kingship came from a synthesis of different and sometimes contradictory conceptions which had entered the society during the course of its history. The earliest principle was the patriarchal monarchy of the thirteenth century Sukhothai kingdom. Later on, and more clearly seen during Ayutthaya period (1350-1569) the theory of divine kingship was brought in through contacts with the Khmer and Brahmanism. The concept of Devaraja identified the king in theory with the Hindu gods, surrounded by Hindu ritual. This made the king a more distant and stern figure, and the relationship between him and the people more like master and servant. This theory of divine kingship, however, was mixed with the influence of Theravada Buddhism, probably through the Mons.

[7] See such evidences in Akin Rabibhadana (1969), particularly at pages 16-19, and page 31. See also such expressions as "*phung praboroma phothi somphan*" (depening on the king's merit), and "*rok khon di kwa rok ya*". (too have two many men is better than to have too much grass).

Thus the concept of the king as *Thamma-Racha* or *Dharma Raja* was born. "According to this theory the king was to promote the teachings of the Buddha and to conform his own behavior to the ethical principles which the Buddha had articulated."[8]

> "*The Brahmanical concept of the* Devaraja, *the king as god, was modified to make the king the embodiment of the Law, while the reign of Buddhist moral principles ensured that he should be measured against the Law.*"[9]

In one important sense of meaning. which constituted the legitimacy of the hierarchical orders, the system was conceived as a moral order. The workings of *thamma* or *dharma* was a concept basic to the philosophy of the *thammasat*. According to this concept it was believed that certain immutable rules operated in the moral universe just as the laws of physics operate in the natural universe. According to its rule:

> "*By its own virtue that act produces a spiritual benefit for him who has performed it, which will necessarily bear fruit in the other world. Conversely, an act contrary to*

[8]David M. Engel (1975), *Law and Kingship in Thailand During the Reign of King Chulalongkorn*, pp. 2-3.

[9]David K. Wyatt (1969), *The Politics of Reform in Thailand*, p. 8.

> dharma, *called* Adharma, *necessarily involves a sanction, a "fall" for the one who does it, which will strike him in his future existence if not actually in his present life."*[10]

Given the belief that a person's status in this life depended upon the amount of merits (*bun*) he had accumulated in previous reincarnations, the hierarchy of positions in society was seen as part of the natural order. At the apex of society was the king, in whom inhered infinite merits (*bun*) and infinite power (*sak*). Being the embodiment of the Law, the king represented the moral order of the society. Ranking was part of the moral order, hierarchy being maintained through the royal distribution of awards in the form of rank and power in accordance with the merit of each person.[11]

While, on the one hand, Thai society was said to be organized like an army, on the other hand, it was said to be modelled on the Thai family. Thus we find, besides the patriarchal principle of kingship, numerous admonitions in Royal Decrees to the *nai* to look after their *phrai* as if the latters were their sons. The essence of Thai filial obligations were based on the concept of *katanyu katawethi*, or *bun–khun*.[12]

[10] R. Lingat, *The Classical Law of India*, p. 4.

[11] See also Akin Rabibhadana (1975).

[12] For detail see Akin Rabibhadana, *Bangkok Slum: Aspects of Social Organization*, pp. 73-77

For one to be *katanyu* is to be constantly aware of the benefit or favor which another person has bestowed on him. *Katawethi* is to do something in return for the favor or benefit which has been bestowed. *Bun-khun* is the favor or benefit, which has been bestowed on one, and for which one is obligated to do something in return. In essence it is "reciprocity" which is the basis of Thai kinship relation.[13]

By giving birth to a child, the parents have already a great deal of *bun-khun* over the child. This is connected with the belief that it is a great blessing to be born a human being, for only man can learn of the Buddha's teaching and have a chance to reach Nirvana. The parents have done a great favor to the child by allowing it to be born, giving it the opportunity to listen to the teaching of the Buddha.[14]

Bun-khun operates as a kind of debt for which the offspring must continually repay his parents. The offspring is expected to obey his parents. When he has grown up, he is expected to enter the monkhood in order to make merit, which will accrue to his parents. This is the first act in the process of repayment for the *bun-khun*. Then, when he is able to earn money, the child is expected to support his parents, especially if they are poor and unable to work. The bride price is called

[13] In this connection, we must note that Thai kinship terminology emphasizes the distinction between generations, and age differences within a generation.

[14] *Ibid.*, pp. 75-76.

kha nam nom which means the money paid to the mother for having nurtured the bride. In fact the repayment of *bun–khun* continues even after the death of parents. Ocasionally people give food to the monks and dedicate the merits to their deceased parents.[15] Siblings and other relatives, however, are not as fortunate. They have to generate *bun–khun* by their actions, reinforcing the blood tie and placing the child under a similar obligation. Blood tie alone is not enough. Therefore, the elder siblings, especially the elder sisters, are given the responsibilities to care for the younger ones. This is rationalized as a kind of investment, the making of *bun–khun*. It is expected that the boy when grown up and able to earn his living, would support his elder sisters who have looked after him. Thus *bun–khun* or reciprocal acts are the main factors governing rights and obligations between kins, and not just blood ties and degree of kinship relations.[16] Reciprocity in dyadic relationship is the essence of Thai kinship organization, and thus make the relationship similar to patron–client relationship.

Katanyu katawethi was expressly stated in the reign of King Rama I (1782–1809) to be the essence of the relationship between the king and the people. Thus, in regard to the *phrai* avoiding corvee at the time of building the city King Rama I made the following

[15] See *Ibid.*, pp. 74-75.

[16] *Ibid.*, p. 76

stetement. According to the custom of the land, the monks, the Brahmans, and the people could live in peace because of the power and merit of the king. The king acceded to the throne to protect the people and the kingdom from the enemies who wanted to injure and destroy them. When the kingdom was protected, the Buddhist religion prospered and the people could worship freely. This was because of the protection afforded by the king. Thus the king had done a great deal for all kinds of living creatures of the world. The people should be loyal to him, and be willing to use their strength in doing work for him as an expression of their gratitude.[17]

This Royal Decree pointed out, not only that *katanyu katawethi* was the essence of the relationship between the king and the people as well as between the parents and their offspring, but also that the giving of protection was the role of the king as well as the parents. Nurturing was also the role of the king towards his clients, particularly the nobles, as well as the parents towards their child. The pattern of behavior between parents and their offspring was the model for that between patron and client. In this connection, it may be observed that in present day Thai society, the familiar and popular term for the patron is *lukphi* which literally

[17]Royal Decree of 1785 (Phraratcha Komnot Mai 12), *PK*, Vol. III, p. 349.
[18]Prince Damrong, *op. cit.*

means "elder first cousin," and the term for the client is *luknong*, which literally means "younger first cousin."

We learn from records of foreign visitor as well as from the writing of Prince Damrong that the *nai* lived on the gifts from his *phrai*, for the State did not give him salaries.[18] As reciprocity was the essence of the relationship, the *nai* must have done something or was able to do something for the *phrai* so that his *phrai* would give him gifts. It is submitted that it was mainly the protection from the power of the State. There were two aspects of the exertion of power of the State which we find the *nai* were shielding their *phrai* from. The first was corvee labor, and the second was the administration of justice.

Corvee labor was the heaviest burden that the *phrai*, particularly the *phrai luang* had to bear. Numerous description in Royal Decrees of various periods informed us that the *phrai* despised corvee labor. There are evidences showing that the *nai* falsely altered their list of *phrai*, and also hid their *phrai* by not bringing them to be marked.[19] Its effectiveness can be seen in the fact that in certain division, out of 987 registered *phrai*, only 50 of them could be mobilized for corvee labor.[20] There are evidences which show that the State actually knew about it, by stating that "this is

[19] *Royal Proclamation*, B.E. 2429 (A.D. 1886).

[20] N.A. *Samut Phiset*, Vol. 31, pp. 88-90.

the way the *nai* makes a living."[21] However, no one could do anything about it for *krengchai* (fear to disturb or displease) those who are of high ranks and much power.[22]

In old Thai law, when a *phrai* of any *nai* committed a wrong against person, the court would send an order to his *nai* to give him up to the court. There must have been a number of *nai* who tried to help his *phrai*. Thus laws were passed laying down severe punishment for the *nai* who had shielded his *phrai* from being brought to trial for offenses which he had committed.[23] Punishment was laid down also for a *nai* who argued for his *phrai* in the court.[24] A Royal Decree of 1744 related that frequently, while on trial at the district (*kwaeng*) court, a *phrai* would make contact with his *nai* in the capital as soon as he began to realize the hopelessness of his case. Thereupon, the *nai* would send an order to the *kwaeng* official to send the *phrai* to the capital. Thus the trial was stopped half way and the *phrai* escaped punishment.[25] Powerful nobles could give much protection and privileges to their *phrai*, as a Royal Proclamation of King Mongkut shows:

[21] *Ibid.*, Vol. 7, pp. 410-413.

[22] *Ibid.*, Vol. 31, pp. 340-341.

[23] Clauses 5,6 Laksana Chon, *PK*, Vol II, pp. 297-298 ; Clause 85 Laksana Tralakan, *PK*, Vol. I, p. 411.

[24] Clause 44 Laksana Tralakan, *PK*, Vol, I, p. 396.

[25] Royal Decree 1744 (Phraratcha Kamnot Kao 29), *PK*, Vol.III, pp. 212-217.

"*When any high-ranking person who has his slaves and* phrai *working in rice fields, orchards, or pasturing elephants, horses, oxen, and buffaloes in the provinces, by sending notes or words of mouth asks the town Governors and their officials to look after his men with such words that the Governors and town officials are so afraid that they dare not do anything with those men..... not even merely give report to the (Chief Ministers)* Lukkhun Na Sala..... *such a master of slaves, or* nai *of* phrai *is disloyal of the country.*[26] "

First, it was certain that each *nai*, in general, could not give such protection to all of the *phrai* under his control. At all periods, there would have been a number of *phrai*, who unable to give presents to their *nai* owing to poverty or other reasons, were not in the *nai's* favors, and were oppressed. Sufficient power was given to

[26] Royal Proclamation of 1855, *PPRS* (B.E. 2394-2400), pp. 260-262.

the *nai* over his *phrai* to oppress them. There were evidences, in the laws and other rules as well as in literature, that oppressed people had run away into forests and jungle to gather there. The *nai* were ordered to pursue and arrest them, or at times other officials were ordered to go out and persuade them to come and live in developed areas and register.[27]

Secondly, it was also certain that not all *nai* had equal power to give protection to their *phrai*, The *nai*, themselves, were of different ranks and power. Thus the *phrai*, who were oppressed by their *nai*, or received no protection from their *nai*, would try to attach themselves to people of greater power than their *nai* and become clients of the powerful people. We have evidences of people giving *phrai*, particularly *phrai luang* to the princes during late Ayutthaya period (1569-1767) and early Bangkok period (1782-1873).[28] Proclamations of King Mongkut also told us of the people seeking shelter in the residences of the powerful princes and nobles.[29] As regards rural areas, there were cases where the *phrai* sought

[27] See copy of Rule. On the appointment of the Governor of Nakhon Sithammarat, *PP*, Vol. I, pt. 2, p. 475 (in Thai), and also the case of Mun Han in *Khun Chang, Khun Phaen.*

[28] *PPKR*, the Second Reign.

[29] See Royal Proclamation, *PPRS*. e.g., Royal Proclamation of 1858.

protection from powerful personages, and their *nai* could not mobilize them for corvee labor or do anything to them.[30]

In summary, due to the availability of land in the lower Chao Phraya River valley and the need for manpower, control of manpower was the aim of the State in the organization of the society. Traditionally, manpower was the source of wealth as well as political power for its possessor. It became almost like a kind of property which in theory the State distributed to the members of the ruling class or estate (the princes and the nobles) according to their ranks and *sakdina*. The whole system of *sakdina* numbering served as the official map of stratification in the society, denoting the relative positions of wealth and power. In this aspect, the organization of Thai society is comparable to that of an army. But it was more than an army. While a modern army depends on outside source of funding for the salaries of its personnels, the sources of funding of the traditional Thai society was internal. No salary was given to the *nai*, (the princes and the nobles), who were the equivalent of the officer. They had to live on the "gifts" of the people who were under their command.

The State, itself, had to use manpower for its wars and constructions particularly. This was done through corvee labor, and

[30] N.A. Ministry of Justice, Petitions. *yo* 13.

each *nai* had to mobilize the *phrai* under him for this purpose. The *nai* had also the duty to deliver his *phrai* to court of justice when the *phrai* was accused of crimes or other offenses by other people. Much power was, necessarily given to the *nai* over his *phrai* in order to make mobilization effective.

However, the relationship between the *nai* and his *phrai* was patron–client relation based upon reciprocity, modelled on Thai kinship relationship. With these conditions, the *nai* had to offer protection and help to his *phrai*, in return for the *phrai's* services and gifts. It was the protection against the demand of the State for corvee labor. and justice in the court of justice that the *nai* gave. And yet the *nai* could never be able to do for all of his *phrai*. There would always be a number who were oppressed and desired to get away from the control of their *nai*. There were two alternatives for these *phrai*. The first was to run away into the forest and get out of the system altogether to become outlaws. The second was to find someone to be a patron, who had more power than one's *nai*, and could protect them from the power of their *nai*. It was in fact therefore impossible for the system to be perfectly in balance and static. The whole system of *sakdina* numbering never served as the perfect map of stratification. Further, when there were other sources of wealth and power besides merely the control of manpower, the system became eroded.

II. Changes in the Early Bangkok Period

The basis of the traditional system was the control of manpower, the only source of wealth and power for members of the ruling class. Although within the Early Bangkok Period, the traditional *sakdina* system was still in operation, a number of changes had occurred which fundamentally affected the system and patron–client relationship in the society. They may be summarized as follows:

The first was the lesson learned from the bitter experience of failures in the Burmese war and the fall of Ayutthaya in the year 1767. As mobilization for war was closely linked with control of manpower, there was a need to strengthen the control of manpower. This was done by the requirement that every *phrai* be marked the name of their *nai* and the town when they lived.[31] This marking of the *phrai* must be considered as a major step in the control of manpower. It prevented the secretive changing of *nai* by *phrai*, and would facilitate the mobilization and control of manpower.

Secondly, there were increasing influxes of Chinese labours into the Thai labor market. There appeared to have been a large number of Chinese immigrants in the reign of King Taksin (1767-1782) prior to the Early Bangkok Period already.[32] It has been estimated

[31] Royal Decree of 1774 (Phraratcha Kamnot Kao 34), *PK.*, Vol. III, pp. 231-232.

[32] G.W. Skinner, *Chinese Society in Thailand*, p. 21.

that in the first part of the third reign (Rama III, 1824–1851) immigration rate was about 6,000 to 8,000 annually.[33] Chinese immigrants were not marked as *phrai*. There was no restriction on their movement. They were exempted from corvee and from the obligation to register under a *nai*. They constituted free labor in the market, and could free engage in internal trade. The State began to use Chinese labors instead of corvee labor in the second reign.[35] Requirement of *phrai luang* for corvee labor was also reduced from 6 months in a year to 4 months in a year,[36] and payment in specie instead of services come to be preferred by the State.[37]

Thirdly, there was a change in the system of taxation by the State. It was said that at the end of the second reign the royal treasury was almost empty. The government was verging on bankruptsy[38] King Rama III, (1824–1851), then, made wide use of tax farming system to make recovery of the royal treasury. All tax farmers were Chinese immigrants who had become successful traders. Although the position of tax farmer was given to the highest bidder, it involved much manipulation of patron–client relationship. Apart

[33] *Ibid.*, p. 58.
[34] *Ibid.*, p. 97.
[35] *PPKR* (the Fourth Reign), vol I, pp. 75-76.
[36] Prachum Kotmai Prachamsok, Vol. 4, pp. 1-7.
[37] Vella (1957), p. 19.
[38] *PPKR* second reign).

from paying the yearly contracted fee to the government, a tax farmer paid various sums each year to other high nobles and princes.[39] As their business often involved them in litigation, they had to be made nobles, for only a person of *sakdina* 400 and above could be represented in the courts of justice by another person.[40] From minor positions as tax collectors, a number of Chinese became Thai and climbed up to such positions as township governors.[41]

Fourthly, there was a change in the economy of the country due to the increase in international trade. Even before the Bowring Treaty in 1855 international trade must have been increasing, and can be seen in the fact that *Krom Tha* (Department of Port) became the usual name *Krom Klang* (The Royal Treasusy) and the most powerful noble family, the Bunnag Family, had their economic base in this *Krom.*[42]

From the last two kinds of changes mentioned above, two consequences emerged which had direct bearing on patron–client relationship in the country. First, there had arisen other important sources of wealth for some princes or nobles who were well placed in the positions to reap economic benefits from the tax collectors

[39] Mongkut 1960-1961, Vol. 2, pp. 10-15.
[40] Damrong (1959), pp. 29-30.
[41] G.W. Skinner, *op. cit.*, pp. 148-154.
[42] David K. Wyatt, *Family Politics in Thailand.*

or tax farming system, or from the increase in international trade. It would seem that the greatest benefits would have been obtained by *Krom Tha*, which had the duty to deal with foreigners as well as controlling certain coastal towns, and *Kalahom* which controlled the Southern Provinces. It is notable that since the end of the second reign, both of these economically strategic *kroms* were under the control of the Bunnag Family.[43] Secondly, as the consequence of such development, the gap in the ability of the *nai* to give assistances to their clients, the *phrai* had widened. King Chulalongkorn made note of the phenemena when he said that officials of *Krom Wang* (Palace Department) and *Krom Mueng* (Department of the Inner Kingdom) had to suffer the consequences of a rise in the cost of living because of the progress that had been made. While those who had their sources of income elsewhere could afford to be generous, benevolent, and protective to their *phrai*, others who were not so fortunate had to depend still on the services, and the "gifts" from their *phrai*.

Such condition of these *nai* was made worse by the availability of the Chinese laborers. When the State reduced the length of time for corvee and preferred payment in place of service, it indirectly affect

[43] Akin Rabibhadana (1969), table 5, p. 154.

[44] King Chulalongkorn (1927), p. 10.

the right of the *nai* to demand services and "gifts" from their *phrai*. We have noted that one important favor, the *nai* could make in exchange with services and "gifts" from their *phrai* was the protection from the power of the State, particularly corvee labor. Moreover, I suspected that in general it was difficult for the *phrai* to really distinguish services for their *nai* from services to the State. When the State demanded payment instead of corvee, and this was done through their *nai*, the *nai* would appear to be oppressive in the eye of their *phrai*. This would be so particularly when the *nai* demanded personal services from their *phrai* also. Further, interegional trades were developed, and the Bowring Treaty of 1855 opened up the country to international trade. As a consequence, the *phrai* would be less willing to give "gifts" of their produces to their *nai* for they could sell them to traders instead. This would result in widening the gap between the *nai* and their *phrai*, and erode the *sakdina* system which was built on patron-client relationship.

If the patron-client relationship built in the *sakdina* system could be called formal ones, then we would expect to see developed patron-client relationship which many be called informal ones, in the sense that they were outside the formal structure. Oppressed *phrai* would seek patrons from nobles who had other sources of income,

who would not make much demand on them, and could give protection to them from the power of their *nai*.

Although there would always have been infornal patron-clients relationship within the class of *nai* for protection as well as mobility,[45] their number would increase during this period due to increased differences in wealth among the nobles and the princes. Royal Proclamations of King Mongkut also reflected such phenomena. We have observed that the Chinese were tax farmers. To become tax farmers, they had to enter into patron-client relationships with powerful nobles or princes. In such relationship it was an exchange between wealth and status. Rich Chinese merchant gave "gifts" and offering in order to gain noble positions. Power came with positions, and in the end brought also wealth. Favorable positions could be obtained only through entering strategic patron-client relationship.

Old saving in Thai are abound which point out the necessity to have a patron in order to advance. The work "*phung*" i.e. "to depend on" is an extremely important word, and one who had no *thi phung* i.e. someone of higher status to give protection and help, was an unfortunate person indeed. Personal advancement was believed to be dependent on finding an effective patron who could further one's

[45] Akin Rabibhadana (1975), p. 115.

case. It would seem that with the relaxation of corvee labor together with the changes in the Early Bangkok Period, personal advancement had become the major motive of the client in entering into patron-client relationship, particularly, as regards those within the class of *nai*.

III. The Chakkri Reformation (1892–1915) and Patron-client Relation

The main impetus for the reform arose in response to external pressure, the threat of coloniel powers. Thus, the reorganization of the provincial administration was undertaken.[45] Thus a national State was made effective from the loose amalgamation of political centers of varying powers and relatively weak control from Bangkok, the capital of the nation. In the process of the Reform, powers of provincial ruling families were undermind, and in their place arose the strong, highly centralized bureaucracy, which exert its control over the whole country. The bureaucracy itself was reorganized with Ministries and Departments differentiated on the basis of their functions according to the Western model. The officials were given regular salaries. The status of *phrai* who had to register with their *nai* was abolished. It was replaced on the one hand with capitation tax and a new tax system. On the other hand, a regular army was set up. The *sakdina* system as a system for the control of manpower was abolished.

[45] See Tej Bunnag. *The Provincial Administration of Siam, 1892-1915.*

It would seem that, with the changes in the Early Bangkok Period described above, particularly commercialization of agriculture following the Bowring Treaty of 1855, had already eroded the *sakdina* system. With the expansion of rice growing for export, land has become more valuable, and in the reign of King Chulalongkorn (1868-1910) and even earlier in the reign of King Mongkut (1851-1858) we witness attempts on the part of the princes and the nobles to control lands along newly dug canals.[47] Private ownership of land was established and with it, landlord-tenant relationships was formed.[48]

Together with the *sakdina* system, the formal patron-client relations between the *nai* and his *phrai* was completely destroyed. This, however, does not mean that the organization of Thai society is no longer based on patron-client relations. The Reform has not accomplished the destruction of informal patron-client relations. Nor did it alter the class structure substantially. The princes and higher officials (nobles) still constituted the governing class. and the mass of the people, the ordinary farmers, remained in the class of the ruled. Absorption of Chinese merchants into the bureaucratic class still continued.

[47] Suntharee Arsvai, *The Role of Government and Private Individual in Developing : A Study of the History of Rangsit Project 1828-1904 A.D.* (1978).

[48] Takashi Tomosugi, *A Structural Analysis of Thai Economic History*, p. 124.

IV. The Present Situation.

All through the long history of Siam, there have always been the struggling for political power between group of people in the ruling class. In Ayuthaya Period 1350-1767, real power appeared to have been in the hands of the king and the high princes. Struggles for power were mainly between the princes, with one or two occasions when certain nobles could usurp the power and became kings. During the Early Bangkok Period (1782-1873) a change occurred, and real power was in the hands of nobles, culminating in that of Somdet Chao Phraya Srisuriyawong in the Fourth reign.[49] King Chulalongkorn had managed to concentrate the power in the hand of the monarchy and carried out the Chakkri Reformation.[50] As a result of the reform, there arose the need for trained manpower to fill positions in the reformed bureaucracy. Men were sent abroad to study in the West and come back to become officials in the bureaucracy. This led eventually to the 1932 coup d'etat which overthrew the absolute monarchy. Political power, therefore, reverted to the bureaucrats who were equipped with modern technology.

It has been observed that the Thai bureaucracy is more like a social system or sub-system.

[49]See David K. Wyatt, Family Politics in Nineteenth Century Thailand."

[50]See David K. Wyatt, "Politics of Reform."

"Thai bureaucratic agencies do produce essential goods and services, and can be regarded as productive administrative mechanisms. But such a perspective is a painful and puzzling one from which to view the Thai bureaucracy. It does not begin to explain the bureaucracy, for the dominant value orientation of the bureaucratic system is not productivity, rationality, and efficiency; and the authority which gives order and impetus to bureaucratic action is not primarily the limited legal-rational authority of the Western model so often applied in the study of Western systems.

It is more useful to think of the Thai bureaucracy as a social system, or at least as a major subsystem of Thai society. A social system is simply-or not so simply a collection of basic and abiding rules and relationships which form the framework for the behavior of those within the system. This framework reflects and supports basic social values."[51]

[51] William J. Siffin. "The Essential Character of the Contemporary Bureaucracy," (1979), p. 347.

Prof. Fred Riggs had called Thai society, a bureaucratic polity,[52] which actually means that the bureaucrats are the people who lay down policy and govern the country and the people.

In an article called "The Formation of a Social Class Structure: Urbanization, Bureaucratization, and Social Mobility in Thailand," Hans-Dieter Evers has pointed out the decline in the rate of mobility from peasantry into the bureaucratic elites since 1932 and said that this was partly due to the formation, consolidation, and gradual closing of the bureaucratic elite, which has grown in size and developed class characteristics.[53]

In general, officials are recruited from those who have graduated from universities. Data from the University Bureau of 1972-1976 shows that those taking entrance Examination into universities are overwhelmingly sons and daughters of government officials and the merchants. Historical studies have shown that there has always been very close link between the bureaucrats and the merchants in Thai society. The rise of the capitalists in Thailand was not independent from the bureaucrats. They have been depending on each other and co-operating all through.[54]

[52] Fred Riggs, *Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity*, (1966).

[53] Hans-Dieter Evers, "The Formation of a Social Class Structure: Urbanization, Bureaucratization, and Social Mobility in Thailand" (1979).

[54] Sirilak Sakkriengkrai, *Ton Kamneud Khong Chonchan Nai Thun Nai Prathet Thai B.E. 2398-2453* (Origin of the Capitalists in Thailand (1855-1910).

Another historical link between the merchants and the bureaucrats is the fact that the bureaucracy has been trying to incorporate the members of the merchants. This is shown by the fact that sons and daughters of the merchants are the majority of students in the universities.

It would, I think, in the present day Thailand, to be misrepresenting the fact to group all kinds of merchants together into one group or class of people. We have to distinguish, at least, between the capitalist magnates in the capital and major provincial towns from the petty bourgeois who operate stores and act as traders in city, towns, or urban areas at the district level. The nature of the links between these two groups to the bureaucrats are rather different.

Most accounts of present day, Thai society show that patron-client relationship continues to play the most important role in the orginization of Thai society. We find that junior-senior *(luknong-lukphi)* or superior-inferior *(phuyai-phunoi)* to be the most important relationship. This type of relationship is the base upon which groups which have been called "entourage" are organized. An "entourage" is a hierarchically organized group in which a number of subordinates support a leader who hold their allegiance by successfully advancing their interests.[55] Personal advancement is believed to be dependent on

[55] Lucien M. Hanks, "The Thai Social Order as Entourage and Circle."

finding an effective patron or entourage leader who can further one's case.[56] Because of the importance of this dyadic, vertical relationship between persons of differing resources, the Thais are found to be polite, smiling, avoiding face to face hostilities and *krengchai* (fear to disturb of displease another), for, when there are really no equals, anyone can be the person one can depend on, or one's enemy in the future.[57]

It is certain that the Chakkri Reformation has not done away with patron-client relationship among the bureaucrats. It is notable that all works which require co-operation between ministries, departments, or even between different sections have to be done through personal contacts and ties of personal relationship in order to obtain efficiency and effectiveness. With such necessities, numerous coordination problems have decome major obstacles in area-centered, local-level planning and administration. Also, because patron-client relations are entered into by the clients for social mobility, the orientation of the officials is upwards in the sense of trying always to please their superiors. This results in the lack of upwards information for planning purposes, as well as making the nature of the program of each department, "top down,"

Paternalism, an important element in Thai patron-client relations, also find its most general application in the relationship

[56]Steven Piker, *An Examination of Character and Socialization in a Thai Peasant Community*, p. 120.

[57]See also Niels Mulder. *Everyday Life in Thailand*.

between government officials. Its ultimate expression can be find in the practice of ordering down from the top without sufficient explaination as to the reasons for the orders, as well as the tendency to give protections to the subordinates who have committed wrong, or fail in the performances of their duties.

It is certain that the Chakkri Reformation has not done away with patron-client relationship between the bureaucrats and the merchants. Recent changes within the last one or two decades have affected the relationahip in a number of ways. First, the status of the merchants which once was low has made a substantial gain. Wealth even without bureaucratic status has come to be accepted as the source of power. With wealth as the sole resources, the capitalist magnates can even become the patron of the bureaucratic elites who are under paid. It is the exchange between wealth and power of making public decisions. Official positions and official authority alone is no longer sufficient resources to give the bureaucratic elites higher statuse than the capitalist magnates. Secondly, a class of petty bourgeois has grown up. Members of this class still seek for the power and authority of the officials to give them protection as well as to facilitate their trading. Their sons and daughters go to universities and hope to become government officials.

Thai society is changing rapidly. This process of rapid change which it is undergoing makes it difficult to obtain a clear picture of the

society. Certainly simple possession of wealth has come to be much more valued than before, and the prestige of bureaucratic positions has gone down considerably. Ten years ago, when a bureaucratic elites *wai* (make a gesture of respect) to a capitalist magnate who had made his fortune in a dubius way, there would be other bureaucratic elites who would comment sarcastically that bureaucratic elite *wai* money. Now a days no one seems to be surprised at such action. In fact, one may even say that commercialization has, in a sense, undermined patron-client relationship, itself, to a certain extent. In numbers of cases the relationship between merchants and officials become simple bribery and exchange between money and privilege in certain matters without the necessary personal relationship which goes to make it into patron-client relation. In any case, one can see the mutual interests of the bureaucratic elites and the merchants. At the very least, they constitute the urban population who consume of the farmers. when the price of paddy is high, the farmers are delighted, while the urban population, particularly the bureaucrats, because of their low salaries, would regret having to pay high prices for the rice which they consume. And the bureaucratic elites and larger merchants are the people who hold political power and set policies, including price policy for produces of the farmers.

Recent development efforts have resulted in increasing the gap between the rich and the poor, while modernization with its

empnasis on modern technology and knowledge has increased the gap between the bureaucratic elites and the peasants. These changes affect patron–client relations in important ways. One can, perhaps, look at patron–client relations as a redistribution system, whereby benefits obtained by the patrons are distributed to the clients. This redistribution process, however, depends on personal, dyadic, relationship, and thus cannot be just. Nor can it have sufficiently wide coverage of all the poor. With the changes mentioned above, together with the rapid increase of population and the influx of luxury goods which have come with modernization, the amount of benefits to be distributed would decrease, while exploitation aspect of the relation would increase. And the number of people, who are left out of favors of the patrons, would be increasing too. This results in the increase of suppressed hostilities towards the bureaucrats and the merchants, particularly the money lenders. On the other hand, social classes are emerging. Not only are the larger merchants, capitalists, and the bureaucratic clites more united through shared interests and the process of recruitment into the rank of bureaucratic elites, the small and landless farmers would eventually have to unite through shared problems and interests.

V. Patron-client Relationship and Self-reliance Development

Development means difterent things to different people. At one time it has meant only increases of per capita income.

Later with the realization that much efforts at development have resulted in increasing the gap between the rich and the poor, another condition has been added. That is, development must involve fair distribution of the increase income and go towards reducing the gap between the rich and the poor. There appears to be no other means for reducing the gap but that the poor must be able to organize themselves to bargain with the rich for fairer shares of the result of development. Such organization may be in conflict with both the ideal concept underlying the organization of Thai society and patron–client relations on which the existing system is based. For true development to occur, there must a transformation of the existing structure and supporting culture.

Thai patron–client relationship in its ideal form of paternalistic patron who protects and nutures his clients in exchanges for services and supports exist in fact only among the nobles and the princes in traditional society and among the bureacrats of the modern times. In traditional society, in formal structure, the *phrai.* were assigned to their *nai*, who had to live on the services and "gifts" of the men under their control. The demand of the State, itself, of the services of the *phrai* made it possible for the *nai* to do favor to their *phrai* in exchanges for the services and "gifts" which the *phrai* bestowed their *nai.* As has already been stated, it was impossible for a *nai* to do such favors to all of his *phrai.*

Therefore, the *nai* must have been selective to render favors to those who could give much gifts to him or was in certain ways useful to him. It must have been a relatively rich *phrai* who could easily give "gifts" to him. Otherwise, it might be a "*nak-leng-to*" who, because of his daring, fearlessness, and physical prowess, was respected and feared by other people. Because of such selectiveness, there would be competition among the *phrai* to gain favor from the patron. There was little room for the poor, independent minded, who would be oppressed. The only alternative for them was to escape into the forest, and gathered into bands of robbers as shown in the ease of *Mun Han* in the literature of *Khun Chang, Khun Phaen.* Such outlaws were the true self-help organizations of the poor in traditional society.

After the Chakkri Reformation, there were no longer such assignment of clients to the patrons. Each person has to seek for his patron or his client, himself. For the farmers generally, the kind of people who are their patrons are the bureaucrats, the merchants, and the rich farmers who are often farmers cum merchants. With commercialization of agriculture and other changes mentioned before the nature of the relationship has changed a great deal but the ideal form is still upheld. Thus even landlords and creditors in the rural areas are still speaking of their relationship with their tenants or debtors as if they (the landlords, or a creditors) are the perternalistic

patrons who are kind and generous to their tenants or debtors. In fact, they could do so only to a few of them, for the relationships (landlord-tenant, creditor-debtor) are exploitaive in nature. Moreover, it was always the right of the patron to select his client, . and who to give favor to, and not vice versa. Reciprocity being the essence of patron-client relationship, favors are given only to those who are useful in some ways to the patrons.

I would, here, tentatively submit that there are two kinds of people whom such patron would give favors to. The first would be the well-to-do farmers who are respected by the people in the locality. The other would be the *nak-leng-to* who are daring, fearless, and do not hesitate to threaten or overpower others physically. They may even be *mu pun*, gun men, who do not hesitate to kill. This latter type of persons are useful to the patrons, particularly, to threaten other delinquent debtors who do not pay up. Thus in Chantuk, (a *tambon* in Amphoe Pak Chong, *Changwat* Nakhon Ratchasima), a farmer-debtor who does not pay back his debt when dued has either to leave the area or be murdered. This explains the power of the local bosses, the fighting and killing such as have been occuring in Phetburi and Chonburi, and contributes to the high rate of homicides in the country.

I would like to reiterate here, the implication of the ideal, paternalistic patron-client relationship. They may be sunmarized as follows:

1. Vertical integration of the society. It assumes close relationship between the rich and the poor. It assumes that the rich would give help to the poor, and refrain from exploiting them.

2. Emphasis on status differences, particularly official status. This is supported by the belief in the Karmic Law.

3. Upwards orientation. This is the consequence of the attitude that personal advancement is believed to be dependent on finding an effective patron or entourage leader who can further one's case.

4. Top-down decision. This is partly the result of upward orientation, and the fear to anger potential benefactor.

I have noted that there have been changes in connection with the belief in this ideal. The group of people who have changed the most, I suspect, would be the merchants. Some rural population may have changed their attitude also. This is the consequence of the uses of this ideal as facade by creditors and landlords. Eventually, some farmers can see through it. The most conservative people would be the bureaucratic elites, even though they are Western educated. This is so because within their circles, patron-client relationship is being operated closest to the ideal form. The bureaucratic patrons could do so because they use mainly the resources provided by the State.

Although co-operative movement have been initiated by the government for over 60 years, almost no stable agricultural cooperatives or farmer associations have yet emerged. I have elsewhere analyzed co-operatives and farmer associations in detail, and need not repeat them here.[58] Suffice it to quote R.B. Hughes et al.:

> "*.....The institutions officially called cooperatives, are by definition not really cooperatives, but agencies of government designed to help farmers.....they are at best only quasi-cooperatives became of the dominance of government in management, operation and financing*"[59]

Thai People often think of cocperatives and self-help orgazizations of farmers as organizations for economic competition with the merchants. Widely popular movement, particularly of small farmers, however, would tend rather to be political in nature, for economic issues are rootet in political problems. Popular farmer self-help organization would have to bargain with the government, and demand that their voices be heard by the administration, and their

[58] Akin Rabibhadana. "Self-Help Organization in Thailand : The Question of Appropriate Policy Inputs."

[59] R. B. Hughes et al.,*Thailand Agricultural Cooperatives: An Evaluation With Recommendations for Improvement*, 1969, p. 6.

influences felt in policy making. The history of the Peasants Federation of Thailand which was organized to protest to the government over dispossession of their land and its appropriation by capitalist moneylenders, is a significant example. This movement was violently and surreptitiously suppressed.[60]

Being organization of equals to help themselves, co-operative movement with its horizontal integration is in direct conflict with the ideal model of societal integration, Thus formal co-operatives and farmer organizations operate like government ageneies established to distribute benefits such as privileges, cheap credits, and other kinds of "gifts" to the farmers. Considering the frame of mind and the values of those who have established formal cooperatives and farmer associations and have set up rules and regulations for them, it is difficult to conclude otherwise than that they have been set up to be what they are now. Probably, the farmers can see through, and understand the intention so well that they have treated the cooperatives and farmer associations accordingly.

On the other hand, the idea co-operative movement and true farmer self-help organizations would be repugnant to the bureaucrats for a nunber of reasons. First, it may be in conflict with shared interests which individual local bureaucrats have with the merchants. Secondly, aggressive bargaining behavior which

[60] Andrew Turton, "The Current Situation in the Thai Countryside," pp. 121-125. (1978).

such an organization may show would be in conflict with the value on avoidance of overt show of hostilities, and conflicts. And lastly, the idea of true self-help organization implies the end of dependency and the destruction of the ideal role of peasants in the eye of the bureaucrats. Thus emergence of true self-help organization would be obstructed. If it chances to have emerged, it would be suppressed. The existence of formal cooperatives and farmer associations can be used as a pretext and justification for obstructing or even suppressing true cooperative movement.

There is, at present, still no room for true self-help organization of the poor.

REFERENCS

PK. - *Pramuan Kotmai Ratchakan thi Nung* (Legal Code of Rama I) generally known as "The Three Seals Law". R. Lingat ed. 3 volumes. Bangkok, 1938.

PPKR. - Chao Phraya Thipphakarawong. *Phraratcha Phongsawadan Krung Rattana Kosin* (Annals of Bangkok). 5 volumes. Bangkok, 1962.

PPRS. - *Prachum Prakat Ratchakan Thi Si* (Collected Royal Proclamation of the Fourth Reign). 4 volumes. Bangkok, 1960-1961.

N.A. - National Archives, Samut Phiset (Special Records).

Akin Rabibhadana. "Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period" in G. William Skinner and A. Thomas Kirsch, eds. *Change and Persistence in Thai society.* Ithaca : Essays in honor of Lauriston Sharp. Cornell University Press, 1975.

Akin Rabibhadana. "Self-Help Organization in Rural Thailand : The Question of Appropriate Policy Inputs." in Colin Mac Andrew and Chia Lin Sien, eds. *Too Rapid Rural Development : Perception and Perspectives from South East Asia.* Ohio University Press, 1980

Akin Rabibhadana. *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782 - 1873.* Ithaca : Data Paper No. 74. Southeast Asia Program, Cornell University, 1969.

Damrong Rajanubhab, Prince. *Laksana Kanpokkhrong Prathet Sayam tae Boran* (Ancient Administration of Siam). Bangkok : 1959.

Demaine, H. *The Role of Farmers' Association in Agricultural Development : A Case Study from Northeast Thailand.* Occasional Paper. SOAS,. Department. of geography, London University.

Engel, David M. *Law and Kingship in Thailand during the Reign of King Chulalongkorn.* Michigan Papers on Southeast Asia, 1975.

Evers, Hans - Dieter. "The Formation of a Social Class Structure : Urbanization Bureaucratization, and Social Mobility in Thailand." in Clark D. Neher, ed. *Modern Thai Politics : From Village to Nation.* Schenkman : Cambridge, Mass. 1979.

Hanks, Lucien M. "The Thai Social Order as Entourage and Circle." in G. William Skinner and A. Thomas Kirsch, eds., *Change and Persistence in Thai Society.* Ithaca : Essays in honor of Lauriston Sharp. Cornell University Press, 1975.

Hughes, R.B, et al. *Thailand Agricultural Cooperatives: An Evaluation with Recommendations for Improvement*. Bangkok : USOM, 1968.

Langat, Robert, *The Classical Law of India*, trans. and additions by J. Duncan M. Derrett. Berkeley and Los Angeles. 1973.

Mulder, Niels, *Everyday Life in Thailand : An Interpretation*. Bangkok : Duang Kamol , 1978.

Piker, Steven. "An Examination of Character and Socialization in a Thai Peasant Community." Ph.D. dissertation, University of Washington, 1964.

Riggs, Fred, *Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity*. East-West Center Press, 1966.

Siffin, William J. "The Essential Character of the Contemporary Bureaucracy," in Clark D. Neher, ed. *Modern Thai Politics : From Village to Nation*, Schenkman : 1979.

Sirilak Sakkriengkrai. "Ton Kamnued Khong Chonchan Naithun nai Prathet Thai." (Origin of the Capitalist Class in Thailand) Unpublished M.A. Thesis, Faculty of Letters, Chulalongkorn University, 1979.

Skinner, G.W. *Chinese Society in Thailand*. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1957.

Suntharee Arsvai, *The Role of Covernment and Private Individual in Developing : A Study of the History of Rangsit Project 1888-1904 A,D.* Bangkok : Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1978.

Tej Bunnag. *The Provincial Administration of Siam 1892-1915*. East Asian Historical Monograph, Oxford University Press/Duang Kamol Book House, 1977.

Thawat Mokarapong. *History of The Thai Revolution*. Bangkok : 1972.

Tomosugi, Takashi. *A Structural Analysis of Thai Economic History*. Tokyo : Institute of Developing Economics, 1980.

Vella. Walter F. *The Impact of the West on Covernment in Thailand*. University of California Press. 1955.

Wyatt, David K. "Family Politics in Nineteenth Century Thailand." in Clark D. Neher, ed. *Modern Thai Politics*. Schenkman : 1979.

Wyatt, David K. *The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn*. New Haven : Yale Univesity Press, 1969.

สภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2395-2398

*บียะฉัตร บีตะวรรณ**

สังคมไทยสมัย พ.ศ. 2395-2398 คือต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนจะมีการลงนามในสนธิสัญญาเบาริ่ง มีโครงสร้างสังคมไทยไม่แตกต่างจากสมัยอยุธยามากนัก ระบบศักดินาและระบบไพร่ยังเป็นสิ่งควบคุมสังคมอยู่ เราอาจแบ่งกลุ่มในสังคมออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มชนชั้นผู้นำในสังคม
2. กลุ่มชนชั้นผู้เป็นกลไกของรัฐ
3. กลุ่มชนชั้นผู้นำกำลังผลิตในสังคม

แม้ว่าลักษณะชนชั้นของสังคมไทยจะไม่เข้มงวดเช่นระบบวรรณะของอินเดีย ในแต่ละกลุ่มดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์เกาะกลุ่มกันอยู่ เป็นความสัมพันธ์ทางครอบครัวหรือทางสังคมเนื่องมาจากสถานภาพในสังคมที่ทัดเทียมกัน

*คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี.

และผลประโยชน์ที่ต่างต้องพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่คบหากันโดยมีสถานภาพในสังคมเป็นเครื่องกำหนด

กลุ่มชนชั้นผู้นำในสังคม

กลุ่มชนชั้นผู้นำจัดว่าเป็นกลุ่มที่ได้เปรียบในสังคม คือ กุมอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ เป็นมันสมองของสังคม บุคคลในกลุ่มนี้ได้แก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งอยู่ในตำแหน่งสูงสุดของสังคม รองลงมาก็คือพระราชวงศ์ชั้นสูงตลอดจนขุนนางชั้นผู้ใหญ่ระดับเจ้ากรมทั้งหลาย โดยเฉพาะกรมที่สำคัญ ๆ เช่น กรมพระกลาโหม กรมมหาดไทย กรมพระคลัง ฯลฯ เจ้าเมืองขนาดใหญ่ได้แก่ เมืองเอก เมืองโท หากจะแบ่งคร่าว ๆ ตามศักดินาก็คงมีศักดินาตั้งแต่ 800 ขึ้นไป ซึ่งบุคคลระดับนี้มีหน้าที่ต้องเข้าเฝ้าในท้องพระโรง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่ไทยติดต่อกับตะวันตกอย่างมาก มีมิชชันนารีเผยแพร่วิทยาการแบบตะวันตก แนวคิดของคนไทยได้เปลี่ยนไป โดยเฉพาะในชนชั้นผู้นำ ซึ่งมีโอกาสรับแนวคิดจากตะวันตกมากกว่ากลุ่มอื่น ในกลุ่มนี้มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้นำ ซึ่งพระองค์ทรงแสดงทัศนะของพระองค์ในพระราชหัตถเลขาว่า

"แต่ตัวข้าพเจ้าไม่เป็นหมอ แลลัทธิของหมอในบ้านเมืองนี้กับ
ข้าพเจ้าไม่ถูกกันที่เขาว่า อย่างหมอว่าตามตำราตามเคยกัน
ข้าพเจ้าไม่เชื่อเลย....."[1]

สิ่งสะท้อนภาพความคิดของคนไทยในยุคนี้คือ วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดร่วมสมัยนี้ เช่น ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา ปฐมสมโพธิกถา พระไตรปิฎก สุภาษิตสอนหญิง สวัสดิรักษาตลอดจนนิราศของสุนทรภู่เรื่องต่าง ๆ ความเชื่อ

[1] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **รวมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า 129.

ของคนไทยโดยทั่ว ๆ ไปในยุคนี้เฉพาะในเรื่องโลกและจักรวาล ดูคล้ายเป็นวิทยาศาสตร์ และเนื่องจากความคิดพื้นฐานของคนไทยในยุคนี้มิได้เป็นนักวิทยาศาสตร์ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ เทวดาทั้งหลายจึงใช้กฎแห่งกรรม มีการเกิดเพื่อชดใช้กรรมในชาติปางก่อน เนื่องจากพื้นฐานสังคมมิได้สอนให้คนในสังคมคิดโดยใช้เหตุผลและหลักการแต่ให้ขึ้นตัวบุคคลและอำนาจ แนวความคิดดาราศาสตร์ของไทยจึงไม่พัฒนาจากแนวความคิดเดิมมากนัก แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงคำนวณสุริยุปราคาได้โดยอาศัยหลักโหราศาสตร์ไทยก็ตาม ในเรื่องสุริยุปราคานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงแสดงทัศนะไว้ว่า

> *"ได้ตรวจดูเห็นหนังสือเรื่องหนึ่งชื่อ จันทรสุริย เวราทินิเทศ ว่าด้วยสุริยคราส และจันทรคราสมีพระราหูจับพระอาทิตย์จับพระจันทร์ ความข้อนี้คนโบราณเชื่อถือกันมานาน บัดนี้ทนวิชาโหราศาสตร์ไม่ไหว.....ถ้าเรื่องนี้ไม่ได้แต่งสำหรับจะให้เป็นอย่างนั้นก็ดูน่าอาย ดูเป็นการหลับหูหลับตาในเวลาที่วิชาความรู้รุ่งเรืองอยู่รอบข้าง หนังสือเช่นนี้ถึงบางแห่งจะมีในบาลีก็เห็นแล้วว่าธรรมดาเป็นอย่างหนึ่ง ไม่ควรจะแจกเป็นหนังสืออ่านให้ขายหน้าต่างชาติ ฉันเห็นควรเผาไฟเสีย..."*[2]

แนวคิดของกลุ่มชนชั้นผู้นำในสังคมยกย่องวิทยาการสมัยใหม่ของตะวันตก มีการเรียนภาษาอังกฤษในบรรดากลุ่มชนชั้นผู้นำอย่างแพร่หลาย พระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ที่มีความสามารถ ดัดแปลงวิทยาการตะวันตกได้ดีจนสามารถต่อเรือกลไฟได้ แต่ก็มิได้หมายความว่าแนวความคิดของคนในกลุ่มนี้จะ

[2]ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453, หน้า 381.

ทันสมัยเช่นเดียวกับชาวต่างประเทศทั้งหมด คนกลุ่มนี้ยังมีแนวความเชื่อแบบเก่าแฝงมาบ้าง เช่น เรื่องช้างเผือก หรือบุญบารมี เรื่องทวดารักษาเป็นต้น

ในขณะที่แนวความคิดในกลุ่มชนชั้นผู้นำได้เริ่มเปลี่ยนไป ลักษณะกลไกบริหารของรัฐยังคงเดิม การบริหารบ้านเมืองในสมัยนี้ตกเป็นสิทธิขาดของขุนนาง ซึ่งแต่เดิมอาจมาจากคติพราหมณ์ที่พระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพต้องมีผู้สังเวยไม่จำเป็นต้องทำสิ่งใดด้วยตนเอง เมื่อระยะเวลานานไปขุนนางจึงเป็นผู้ชำนาญการ ดำเนินกิจการต่าง ๆ แทนพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะการติดต่อกับต่างประเทศ ซึ่งจะเห็นบทบาทของขุนนางในเวลาทำราชการได้จากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ หรือเอกสารเบอรนี การขึ้นสืบราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาท-สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ต้องเป็นบุคคลที่คณะขุนนางผู้ใหญ่พิจารณแล้วเห็นว่าเหมาะสม

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขุนนางที่มีอำนาจมาก คือ ตระกูลบุนนาค ได้แก่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เป็นเสนาบดีกรมท่า และผู้รักษาการในตำแหน่งสมุหพระกลาโหม พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) เป็นจางวางกรมพระคลังสินค้า พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นจางวางมหาดเล็ก ฯลฯ การติดต่อระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางจึงต้องมีความเกรงอกเกรงใจกันอยู่ สังเกตจากข้อความในจดหมายที่มีไปมาระหว่างกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า คุณศรีสุริยวงศ์ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่พยายามสร้างความสัมพันธ์สถาบันพระมหากษัตริย์ทางการสมรส โดยถวายธิดารับราชการในพระราชวัง หรือการถวายตัวเป็นเจ้าจอม และในขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ก็ได้สร้างความมั่นคงแก่สถาบัน

พระมหากษัตริย์โดยการสัมพันธ์กับขุนนาง เช่น อภิเษกพระราชโอรส กับธิดาของขุนนาง เป็นต้น

ความสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์โดยการสมรส เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา ทำให้ญาติพี่น้องพลอยได้วาสนาบารมีขึ้นมาด้วย ที่ได้มีโอกาสเป็นท่านตาท่านยายของพระเจ้าลูกเธอ บ่าวไพร่ในสังกัดก็พลอยสบายไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน ไม่มีใครกล้าเกณฑ์ใช้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาว่า

"ก็ครอบครัวลาว ผู้ใหญ่ในบ้านนั้นเมืองนั้นที่เป็นไพร่หลวง แลสังกัดพรรค์ บุตรหลานและญาติที่เกี่ยวข้องในท่านผู้มีบุญแล้วก็หลุดจากไพร่หลวง เจ้าหมู่นายหมวดจะเอาไปใช้ก็ไม่ได้"[3]

ความต้องการผูกพันกับผู้มีอำนาจของขุนนางตลอดจนสามัญชนที่ยอมถวายบุตรสาวเข้ารับราชการ ความต้องการส่วนตัวของพระมหากษัตริย์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ตลอดจนค่านิยมที่ยกย่องการมีภรรยามากว่าเป็นอำนาจวาสนา ทำให้ชนชั้นผู้นำในสังคมกลุ่มนี้มีภรรยากันคนละมาก ๆ ราชฑูตไทยที่ไปลอนดอนมีภรรยา 58 คน[4] วังหน้ามีมเหสีถึง 120 องค์

ข้อความข้างล่างคงแสดงภาพความคิดของคนกลุ่มชนชั้นผู้นำได้เป็นอย่างดี

"คนทั้งปวงรู้ว่า ครอบครัวลาวเมืองนั้น เป็นที่เกิดสตรีรูปงาม เสียงเพราะ ช่างพูด ช่างเว้าจนผู้มีบุญเข้าครอบครองหวงเอาทั้งหมดว่า สตรีที่เกิดในบ้านนี้เมืองนี้ถ้าไม่ได้เลือกก่อนแล้วใคร

[3]มหามงกุฎราชวิทยาลัย, **รวมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า 197.

[4]แอบบ็อต โลว์ มอฟเฟต, **แผ่นดินพระจอมเกล้า,** แปลโดย นิจ ทองโสภิต, หน้า 79.

จะไปแอ่ว ไปเกี้ยว ไปสู่ไปขอเอาไม่ได้ ชนิดใหญ่เลือกมาแล้ว
จึดไป เลือกชนิดกลางเล่ายังชนิดเล็กรอไว้ได้การเมื่อไร เก็บอีก..."[5]

เนื่องจากโครงสร้างการบริหาร ทำให้พระมหากษัตริย์และขุนนาง ซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นผู้นำในสังคมมิได้ใกล้ชิดกับประชาชนนัก แต่อาจกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ใกล้ชิดประชาชนของพระองค์มากกว่าพระมหากษัตริย์ในอดีต เพราะการทรงผนวชและธุดงค์ไปในที่ต่างๆก่อนขึ้นครองราชย์ทำให้ทรงทราบความเป็นอยู่ของประชาชนได้ดี จึงทรงผ่อนปรนประเพณีเก่า ๆ เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้าเฝ้าถวายฎีการ้องทุกข์หรือห้ามการยิงกระสุนใส่ประชาชนที่มองดูพระองค์ ซึ่งทำให้พระองค์สามารถควบคุมตรวจตราการทำงานของขุนนางของพระองค์ได้

กลุ่มชนชั้นผู้เป็นกลไกของรัฐ

บุคคลที่อยู่ในชนชั้นนี้คือ ขุนนาง ขุนหมื่น และพระสงฆ์ อาจจะแบ่งคนกลุ่มนี้ออกเป็น 2 ระดับ

1. ขุนนางชั้นสูงสุด ซึ่งได้รวมอยู่ในชนชั้นผู้นำในสังคมแล้ว
2. ขุนนางระดับล่างที่เป็นผู้ปฏิบัติงานกลไกของรัฐอย่างแท้จริง และพระสงฆ์

การปกครองของไทยได้แบ่งเป็นอัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่ง และจตุสดมภ์ 6 ตำแหน่ง ตลอดจนกรมอิสระที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์อีกมากมาย โครงสร้างการปกครองของไทยอยู่ที่การควบคุมกำลังคนเพื่อการเก็บ

[5]มหามงกุฎราชวิทยาลัย, รวมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 197.

ส่วยและเกณฑ์แรงงาน การตีความว่าตำแหน่งใดสำคัญกว่ากันเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก เพราะอำนาจการควบคุมคนได้กระจายออกไปอย่างกว้างขวางแม้แต่กรมพระสุรัสวดีซึ่งทำหน้าที่รับผิดชอบด้านบัญชีคน ก็ไม่สามารถรู้จำนวนคนที่กรมตนรับผิดชอบ จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ทราบว่า กรมที่ขุนนางอยากจะมีตำแหน่งกันคือ กรมใหญ่ ๆ ที่มีผลประโยชน์มาก เช่น กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมคลังสินค้า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมนา ตลอดจนเป็นเจ้าเมืองขนาดใหญ่ระดับเมืองเอก เมืองโท

การเกณฑ์แรงงานและเก็บส่วย ในพระราชอาณาจักรได้กระทำโดยพระมหากษัตริย์มีสารตราหรือท้องตราไปยังหัวเมือง โดยผ่านทางเสนาบดีผู้รับผิดชอบปกครองหัวเมืองนั้น ๆ เจ้าเมืองที่รับหมายเกณฑ์ก็จะเกณฑ์ต่อมูลนายที่ควบคุมไพร่ของเมืองนั้นอีกต่อหนึ่ง เพราะบัญชีหางว่าวรายชื่อจำนวนไพร่ เจ้าเมืองทุกเมืองต้องมีอยู่แล้ว

การแบ่งหัวเมืองต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แบ่งเป็นดังนี้

หัวเมืองชั้นใน ได้แก่กรุงเทพ เมืองขึ้นกรมมหาดไทยชั้นในได้แก่ กรุงเก่า อ่างทอง ลพบุรี สระบุรี พระพุทธบาท ฉะเชิงเทรา พนมสารคาม ปราจีน นครนายก สุพรรณบุรี

หัวเมืองชั้นกลาง ได้แก่ เมืองอินทบุรี พรหมบุรี สิงห์บุรี สรรคบุรี ชัยนาท มโนรมย์ วิเชียรบุรี บัวชุม ชัยบาดาล กำพราน

หัวเมืองชั้นนอกขึ้นกรมมหาดไทย ได้แก่ อุทัยธานี นครสวรรค์ กำแพงเพชร ตาก พิจิตร พิษณุโลก พิชัย อุตรดิตถ์

หัวเมืองชั้นนอกที่ขึ้นกรมพระกลาโหม ประจวบคีรีขันธ์ ปราน กำเนิดนพคุณ ชุมพรไชยา นครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง หลังสวน ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่าถลาง พังงา ภูเก็ต หัวเมืองชั้นในได้แก่ นครเขื่อนขันเพชรบุรี

หัวเมืองชั้นนอกขึ้นกรมท่า ได้แก่ สมุทรปราการ นนทบุรี นครชัยศรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม พนัสนิคม ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราด[6]

จะเห็นได้ว่าอำนาจการควบคุมคนกระจายไปมาก ประชาชนไม่มีเครื่องมืออันชอบธรรมที่จะควบคุมหรือบีบบังคับรัฐบาลได้ ขุนนางจึงแข่งกันหาประโยชน์ มีการคอรัปชั่นอย่างมาก การเก็บส่วยภาษีอากร มีจุดรั่วไหลตั้งแต่มูลนาย ที่ควบคุมไพร่ เจ้าเมือง เสนาบดีที่ปกครองหัวเมือง และพระคลังมหาสมบัติ เนื่องจากระบบบริหารเป็นระบบแบ่งปันกันไป "กินเมือง" ไม่มีเงินเดือน ทำให้ขุนนางหาประโยชน์จากหน้าที่ราชการได้มาก ดูเป็นเรื่องสามัญที่ใคร ๆ ก็ทำกัน ซึ่งสามารถดูได้จากวรรณคดียุคนั้นที่สะท้อนภาพกลไกของรัฐอย่างชัดเจนพอควร

เจ้าหน้าที่ตุลาการ

ยางเจาเซาจับจ้อง จิกปลา
กินเล่นเป็นภักษา สุขล้ำ
กระลาการท่านศรัทธา ถือสัตย์ สวัสดิ์ แฮ
บนทรัพย์กลับกลืนกล้ำ กล่าวคล้ายฝ่ายยาง[7]

[6] **ราชกิจจานุเบกษา จศ. 1236, หน้า 306, หนังสือราชการว่าด้วย การแบ่งเมือง สำหรับเดินประเมินนาหัวเมือง.**

[7] **สุนทรภู่, โครงนิราศสุพรรณ, หน้า 230.**

เจ้าหน้าที่ด่านภาษี

ถึงด่านทางบางไทรไชว่เฉลว เห็นไพร่เลวหลายคนอยู่บนด่าน
ตุ้งก่าตั้งนั่งชักควักน้ำตาล คอยว่าขานขู่คนลงค้นเรือ
ไม่เห็นของต้องห้ามก็ลามขอ มะละกอกุ้งแห้งแตงมะเขือ
ขอส้มสูกจุกจิกทั้งพริกเกลือ จนชาวเรือเหลือระอาด่าในใจ[8]

ขุนนาง

กาเหยี่ยวเที่ยววว้าว่อน เวหา
ร่อนร่ายหมายมัจฉา โฉบได้
ขุนนางอย่างเยี่ยงกา กินสัตย์ สู่เอย
โจรจับปรับไหมได้ เช่นข้าด่าที[9]

ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นขุนนางด้วยกัน จะมีความเคารพยกย่องกันในศักดิ์ที่สูงกว่า แต่จะวางท่าห่างเหิน ไว้ศไว้ศักดิ์กับคนที่ต่ำกว่า มีสุภาษิตมากมายที่แสดงถึงความไว้ยศของขุนนาง เช่น คางคกขึ้นวอ คบกับหมาหมาเลียปาก กิ้งก่าได้ทอง ไม่ตักน้ำใส่กะโหลกชะโงกดูเงา มะพร้าวตื่น-ดกยาจกตื่นมี สำเนียงส่อภาษากิริยาบอกตระกูล ฯลฯ

สถาบันพระสงฆ์ดูไม่แตกต่างจากขุนนางมากนัก พระมียศ ตำแหน่ง ศักดินา และนิตยภัตร หรือเบี้ยหวัดเงินปี สถาบันสงฆ์มิได้แยกจากรัฐ พระ-มหากษัตริย์สามารถให้คุณให้โทษแก่พระสงฆ์ได้ พระมหากษัตริย์ควบคุมสงฆ์ อาจจะกล่าวได้ว่า คำสั่งสอนของพระสงฆ์สนับสนุนอำนาจรัฐ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการปฏิรูปพระสงฆ์ โดยตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น

[8] สุนทรภู่, นิราศวัดเจ้าฟ้า, หน้า 176.
[9] สุนทรภู่, โคลงนิราศสุพรรณ, หน้า 234.

แต่เป็นที่น่าเสียดายที่เป็นการปฏิรูปในด้านการควบคุมคณะสงฆ์เท่านั้น คำสั่งสอนที่เป็นปรัชญาของพุทธศาสนา มิได้ถูกนำไปเผยแพร่ให้เป็นการง่ายแก่การเข้าใจของประชาชนส่วนใหญ่แต่อย่างใด

ชนชั้นที่เป็นกลไกของรัฐ ได้สืบเนื่องกันมาอย่างมั่นคงเป็นเวลานานหลายร้อยปี นี่เป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนให้สถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยมีความมั่นคง ทัศนะในการมองปัญหาต่าง ๆ ของชนชั้นกลไกของรัฐและชนชั้นผู้นำในสังคมจะคล้ายคลึงกัน การรับราชการจะนำความมั่งคั่งมาสู่ครอบครัวได้มากกว่าการไม่รับราชการ ขุนนางจึงนิยมส่งลูกเข้ารับราชการและโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ขุนนางก็ยอมรับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นค่านิยม ความเชื่อต่าง ๆ ของชนชั้นกลไกของรัฐ จึงยกย่องชนชั้นผู้นำในสังคมพร้อมที่จะเจริญรอยตามหากมีโอกาส

ชนชั้นผู้เป็นกำลังผลิตของสังคม

บุคคลที่อยู่ในชนชั้นนี้ คือ ไพร่ ทาส และชาวต่างประเทศ

การปกครองคน ก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่างกับการปกครองปัจจุบัน คือแต่ก่อนปกครองผ่านมูลนาย แต่ปัจจุบันเราปกครองผ่านอำเภอท้องที่ที่บุคคลนั้นมีภูมิลำเนาอยู่ ดังนั้นในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีปัญหาที่ว่าไพร่อยู่ที่หนึ่งมูลนายอยู่ที่หนึ่ง ปัญหาไพร่หลบหนีจากการควบคุมของรัฐมีอยู่มากมาย ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

การปกครองระบบทาสและระบบไพร่อาจกล่าวได้ว่า เป็นการปกครองที่กดขี่ ไม่เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในบุคคลอื่น เมื่อไพร่แต่งงานกันและมีลูกเกิดมากฎหมายก็จะแบ่งลูกให้สังกัดมูลนายเลย เมื่อเด็กนั้นอายุได้ 9 ขวบ[10] มูลนายซึ่งประกอบด้วยเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชีกรม ก็จะจัดชื่อเด็กนั้นขึ้นทะเบียนไว้รอการสัก เมื่อเข้าสู่วัยรุ่นเป็นฉกรรจ์ คือสูงเสมอไหล่ 2 ศอกครึ่ง ก็จะนำมาสักแขนไว้ คล้ายกับการทำรูปพรรณสัตว์ เพื่อให้รู้ว่าไพร่นั้นเป็นสมบัติของใคร ซึ่งชนชั้นกลไกของรัฐจะได้รับยกเว้นไม่ต้องสัก

การสักนอกจากไพร่จะได้รับความเจ็บปวดแล้ว ยังต้องจ่ายค่าสักตนประมาณ 1 บาท 1 เฟื้อง ผู้ที่ยอมเสียเงินค่าทุเลาสักอาจจะไม่ต้องเจ็บมาก เพราะช่างสักจะสักไม่ลึก เลือดออกน้อย ถ้าใครมีเงินมากหน่อยก็ไม่ต้องถูกสักให้เจ็บตัวก็จ่ายเงินซื้อตราภูมิคุ้มสัก ฉบับละ 3 บาท ซึ่งนับว่าแพงมากในขณะนั้น ไพร่บางคนอาจจะโชคร้าย ที่ไม่สามารถสักให้เสร็จในวันเดียว เพราะคนมากต้องฝากขังรอการสักวันหลัง ซึ่งไพร่ต้องจ่ายค่าคุมขังตัวเอง ค่าข้าวที่กินของผู้คุม ถ้าไม่อยากจำตรวนก็ต้องจ่ายค่าลดจำ ฯลฯ การขึ้นทะเบียนไพร่จึงยากลำบากกว่าการไปแจ้งทะเบียนคนเกิดในปัจจุบันนี้มาก

เมื่อผ่านการสักและขึ้นทะเบียนหางว่าวไว้แล้วทางราชการต้องการใช้แรงงาน ก็จะมีหนังสือมาเกณฑ์ การเกณฑ์แรงงาน-สิ่งของเช่นนี้เปิดโอกาสให้มูลนายมีอำนาจมาก ไพร่จำเป็นต้องประจบเอาใจให้มูลนายพอใจ หากมูลนายไม่ชอบใจขึ้นมาก็มีการเกณฑ์แรงงาน-สิ่งของอยู่ตลอดเวลา ไพร่ที่ไม่เอาใจมูลนายก็จะถูกกลั่นแกล้งให้เกณฑ์แรงงานทุกคราวที่ทางเมืองหลวงเกณฑ์มา ไพร่ที่ประจบเอาใจมูลนายบางคนตลอดชีวิตไม่ถูกเกณฑ์เลยก็มี

[10] กฎหมายตราสามดวง, เล่มที่ 2, หน้า 13.

หากไพร่คนใดมาเกณฑ์แรงงานไม่ได้เพราะอยู่ไกล ต้องจ่ายเงินประมาณ 1.50–24 บาท สำหรับไพร่หลวง ไพร่สมเสีย 6 บาท เนื่องจากไพร่แต่ละกรมมีภาระในการจ่ายและเกณฑ์แรงงานในอัตราไม่เท่ากัน มนุษย์ต้องการหลีกเลี่ยงงานหนักถ้าเขาสามารถเลี่ยงได้ และระบบไพร่เปิดโอกาสให้เช่นนั้น ปัญหาไพร่หลบหนีจากระบบ มีพื้นฐานมาจากความขัดแย้งทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ กล่าวคือไพร่ย่อมไม่ต้องการถูกเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเป็นการขูดรีดทางเศรษฐกิจรูปหนึ่ง ไพร่ต้องเสียเวลาทำการผลิตจากการเกณฑ์แรงงาน ไพร่ไม่มีสิทธิหลีกเลี่ยงโดยไม่ถูกลงโทษจากรัฐ วิธีการหนีของไพร่มีหลายประการ เช่น

1. หนีไปซุ่มซ่อนตามป่า เป็นวิธีที่นิยมกันมาก เป็นการหนีเป็นการชั่วคราว เช่นในระยะเวลาสักเลกหรือเกณฑ์แรงงาน ทางการได้พยายามแก้ไขปัญหานี้โดยมอบให้เป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองเกลี้ยกล่อมเอาไพร่ที่กระจัดกระจายไม่มีมูลนายเอามาไว้ในสังกัด

2. ออกบวช การออกบวชไม่ต้องเกณฑ์แรงงานแต่การบวชเป็นเวลานานเป็นการขัดต่อธรรมชาติมนุษย์ที่ยังมีกิเลส

3. การติดสินบนมูลนาย เพื่อให้ตนหรือลูกไม่ต้องมีรายชื่อในบัญชี เป็นวิธีการหนึ่งที่ไพร่นิยมปฏิบัติกันมาก หรือบางครั้งมูลนายอาจทำไปโดยไพร่ไม่รู้ แล้วมูลนายเอาเงินค่าราชการที่ควรจะส่งเมืองหลวงเป็นผลประโยชน์ของตัวเอง ไพร่บางคนรู้ก็สมยอมกับมูลนายเพื่อจะได้จ่ายเงินน้อยกว่าจ่ายให้หลวง ทางราชการไม่สามารถตรวจสอบได้

4. การเข้าไปแอบแฝงในบ้าน หรือในวังของผู้มีอำนาจที่มีบ่าวไพร่มาก อาจจะเข้าไปอยู่โดยเจ้าของบ้านไม่รู้ หรือรู้แต่ต้องการผลประโยชน์จาก

ไพร่จึงวางเฉย ระบบไพร่มีลักษณะเป็นระบบอุปถัมภ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันปกบีดไพร่จากอำนาจรัฐ

5. การจ้างคนอื่นไปราชการแทนตน เมื่อถูกเกณฑ์แรงงานหรือทรัพย์สิน

6. การขายตัวเป็นทาส การเป็นทาสไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน และเสียค่าราชการน้อยกว่าไพร่มาก ไพร่จึงนิยมขายตัวเป็นทาสของญาติพี่น้องเป็นอันมาก

7. การปลอมสัก เป็นวิธีที่ตรวจสอบได้ยาก

8. การสักอยู่หมู่กรมอื่น นำไพร่ไปสักต่างเมือง เช่นอยู่นครราชสีมานำไปสักเป็นไพร่ที่เชียงใหม่ โอกาสจะถูกเกณฑ์แรงงานไม่มีเลย

ชีวิตความเป็นอยู่ของไพร่กับทาส ไม่แตกต่างกันมากนัก ทาสบางคนถ้าได้นายดีสภาพความเป็นอยู่อาจสุขสบายกว่าไพร่ ในที่ราบภาคกลาง ไพร่จะอยู่กระจายกันตามริมฝั่งน้ำหนาแน่นกว่าที่อื่น ๆ หมู่บ้านต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะรวมกันอยู่เป็นย่าน ประกอบอาชีพคล้ายคลึงกัน เนื่องจากสภาพธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ อาหารการกินมีเพียงพอ ไพร่ไม่อดอยากแม้ว่าเงินหายาก เพราะไม่มีการซื้อขายอย่างแพร่หลาย แต่การผลิตในสังคมของไพร่เป็นการผลิตที่เลี้ยงตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาสังคมอื่น แม้จะถูกมูลนายเก็บผลประโยชน์เป็นส่วยภาษีอากร ไพร่ก็ยังมีเหลือพอกินไม่อดตาย

สิ่งที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของคนในสังคมไทยคือศาสนา และอุดมการณ์แบบศักดินาคือความเชื่อที่ว่าคนทุกคนไม่เท่าเทียมกัน มีผู้ใหญ่ผู้น้อย ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้เป็นสิ่งที่ดีและถูกต้องแล้ว ความเชื่อเช่นนี้ มีอยู่ทั่วไปในสังคมไทย ผู้เขียนเชื่อว่าพระมหากษัตริย์หรือคนในกลุ่มชนชั้นผู้-

นำทั้งหลายของไทยคงเชื่อเช่นนั้นด้วย เนื่องจากระบบสังคมกำหนดความคิดของคนนั่นเอง ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อต่างๆ มีส่วนในการควบคุมพฤติกรรมของชนชั้นไพร่ นอกจากนั้น หลักศาสนาหลายประการและความเชื่อในกฎแห่งกรรม ทำให้คนในสังคมเชื่อว่าฐานะความเป็นอยู่ของบุคคลเกิดจากผลกรรมในชาติปางก่อน สังคมในระบบไพร่จึงเป็นสังคมที่หยุดนิ่งเป็นเวลานาน

ชาวต่างประเทศ ดูจะมีเสรีภาพมากกว่าไพร่ในสังคมไทย ข้อที่ได้เปรียบของชาวต่างประเทศ คือการไม่ติดอยู่ในค่านิยมของระบบไพร่ ทำให้ชาวต่างประเทศไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน (ยกเว้น มอญ เขมร แขก ญวน ลาว ไพร่เอเชียเหล่านี้ต้องถูกเกณฑ์แรงงานด้วย) ชาวต่างประเทศ เช่น จีน อินเดีย และชาวตะวันตกมีโอกาสประกอบการค้าเป็นพ่อค้าคนกลางมากกว่าไพร่ ดังนั้นคนกลุ่มนี้จึงมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างมั่งคั่ง ในสังคมไทย

โอกาสการเลื่อนชนชั้นของไพร่เป็นไปได้ยากมาก เพราะตำแหน่งในราชการจะสืบกันตามสกุล ไพร่อาจเลื่อนชนชั้นของตนได้โดยการแต่งงานกับขุนนางในกรณีที่ชนชั้นไพร่เป็นหญิง แต่ถ้าไพร่ผู้ชายไปแต่งงานกับขุนนางผู้หญิงสังคมจะติเตียนมาก[11]

โอกาสเลื่อนชนชั้นของไพร่ที่นิยมปฏิบัติกันก็คือการบวช กว่าจะได้เปรียญสูงๆ พอที่จะเข้ารับราชการในกรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต กรมสังฆการี ได้ก็มีอายุมากแล้ว และอาจจะกล่าวได้ว่า การปลูกฝังค่านิยมในระบบไพร่ เป็นเครื่องกีดขวางการเลื่อนชนชั้นของไพร่.

[11] คจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 1.5/7, พระราชนิยม เรื่องเจ้ามีผัวไพร่ว่า ควรลดเบี้ยหวัด พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงสมมติอมรพันธ์ ที่ 27/60 วันที่ 24 ธ.ค. รศ. 104.

บทบาทของคนจีนในการประมูลภาษีอากร กับผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจ และสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2325-2398*

ณรงค์ พ่วงพิศ**

การประมูลภาษีอากร ก็คือการแข่งขันกันรับเหมาผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ไปจากท้องพระคลัง โดยที่ผู้ประมูลสัญญาว่าจะแบ่งเงินผลประโยชน์ที่เก็บได้ต่อไปจำนวนหนึ่งให้กับแผ่นดิน ผู้ใดเสนอยอดเงินให้สูงกว่าเพื่อนก็จะได้เป็นผู้ผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากร เรียกว่า "เจ้าภาษีนายอากร" เจ้าภาษีกับนายอากรมีลักษณะแตกต่างกัน เจ้าภาษีเป็นผู้เก็บภาษีจากราษฎรอย่างสรรพากรในเวลาน้ำ ไม่ว่าภาษีอะไร สุดแต่จะคิดประดิษฐ์กันขึ้น ส่วนนายอากรเป็นผู้ผูกขาดเก็บภาษีอย่างสรรพสามิตในปัจจุบัน เช่น ผูกขาดเก็บฝองไข่เต่า ผูกขาดทำนาเกลือในบางแห่ง ผูกขาดเก็บรังผึ้งในป่า ตั้งโรงการพนัน และต้มกลั่นสุราเป็นต้น[1] เจ้าภาษีอากรเหล่านี้โดยมากแล้ว

*บทความนี้ผู้เขียนเคยตีพิมพ์มาแล้วใน วารสารธรรมศาสตร์, เล่มที่ 2 ปีที่ 5 (ตุลาคม–ธันวาคม 2519).

**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มศว. ประสานมิตร.

[1]พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย" วิจิตรวาทการอนุสรณ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รัชดารมภ์การพิมพ์, 2515), หน้า 133.

จะเป็นคนจีนแทบทั้งสิ้น ที่เป็นคนไทยรับทำภาษีอากรก็มีบ้างแต่มีน้อย[2]

การผูกขาดการจัดภาษีอากรดังกล่าวมานี้ ปรากฏหลักฐานว่าเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว เพราะในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2325 อันเป็นปีแรกของการเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ระบุถึงการผูกขาดประมูลการทำอากรประจำปี ซึ่งต่อเนื่องมาจากปี พ.ศ. 2351 อันเป็นรัชสมัยของรัชกาลที่ 1 โดยได้กล่าวถึงอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิจิตร ซึ่งจีนเดียวเป็นหมื่นพัฒน์ ทำปีละ 3 ชั่ง และอากรสุราเมืองจันทบูรณ์ พระยาจันทบูรณ์รับทำปีละ 200 ชั่งตั้งแต่ก่อนหน้ารัชกาลที่ 1 จะเสด็จสวรรคต และจะครบปีในตอนที่รัชกาลที่ 2 เสด็จขึ้นครองราชย์ อันเป็นเวลาที่จะต้องส่งเงินให้กับเจ้าจำนวนแล้ว[3] จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า อาจจะมีสืบเนื่องมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี หรือตอนปลายกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ยังไม่แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางเหมือนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น

การประมูลผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากรส่วนใหญ่แล้วตกอยู่ในมือของคนจีนและมาเลิกการผูกขาดโดยเด็ดขาดในปี พ.ศ. 2456 เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติข้อบังคับการสรรพากรทั่วถึงกันทั้งประเทศ[4] ปัญหาที่น่าคิดก็คือ เพราะเหตุใดอาชีพการเป็นเจ้าภาษีนายอากรจึงตกอยู่กับคนจีนเป็น

[2]พระยาอนุมานราชธน, ตำนานศุลกากร (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาเสวตวรายุตต์ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก พ.ศ. 2506), หน้า 30.

[3]หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 เลขที่ 6 บัญชีเงินอากรบ่อนเบี้ยสมภัสร.

[4]สรรพากร, **รายงานฉบับที่ 3 ของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยะศิริ) ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2457** (ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์).

ส่วนใหญ่ ท่านผู้รู้บางท่านกล่าวว่าเพราะเนื่องมาจากคนจีนเป็นผู้มาขอรับทำภาษีสิ่งของบางอย่างในครั้งแรก เมื่อมาขอรับรัฐบาลเห็นว่าเป็นทางได้เงินเป็นรายได้ของแผ่นดินแน่นอนดีกว่าวิธีอื่นในสมัยนั้นก็ให้ไป[5] บางท่านก็กล่าวว่าเพราะไทยรับเอาแบบอย่างการผูกขาดจากจีนมาใช้ ชาวจีนจึงคุ้นเคยกับวิธีการดังกล่าวมาแล้วเป็นอย่างดี[6] ซึ่งล้วนแต่มีเหตุผลที่น่ารับฟังและเป็นไปได้ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามน่าจะมีเหตุผลประการอื่น ๆ อีกบ้าง กล่าวคือ ในประการแรก คนจีนที่อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทยมีอาชีพในทางกุลี รับจ้าง และค้าขาย การประอาชีพเกษตรกรรมอย่างคนไทยซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นฐานมีน้อยมาก[7] เพราะเป็นคนต่างถิ่นมาจากที่อื่น เมื่อเข้ามาเป็นกุลีกรรมกรพอสะสมได้ทุนรอนก็เปลี่ยนอาชีพเป็นการค้าขาย ทำให้มีการสะสมทุนมากขึ้น เมื่อทางฝ่ายบ้านเมืองเปิดโอกาสให้มีการประมูลผูกขาดภาษีอากร ชาวจีนเหล่านี้เห็นเป็นประโยชน์ที่จะหมุนเงินต่อไป ก็พร้อมจะลงทุนประมูลแข่งขันกับคนอื่น ๆ ผูกขาดการประมูลภาษีอากรในท้องที่ต่าง ๆ ยกตัวอย่าง เช่น จีน คอซู้-เจียง เป็นจีนฮกเกี้ยน เกิดที่เมืองเจียงจิวหู ประเทศจีน ได้อพยพจากประเทศจีนมาเป็นกรรมกรที่เกาะหมาก เมื่อสะสมทุนได้แล้วก็เข้ามาตั้งค้าขายอยู่ในเขตเมืองตะกั่วป่า แล้วไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่พังงา เห็นว่า เมืองระนองมีดีบุกมาก จึงได้เข้ามาขอผูกขาดอากรดีบุกเมืองระนอง และได้เป็นที่ หลวงรัตนเศรษฐี ตำแหน่งนายอากรดีบุก เมืองตระ และเมืองระนอง[8] เป็นต้น

[5] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องเดิม, หน้า 30.

[6] พินิจ ทองโสภิต (แปล), แผ่นดินพระนั่งเกล้า ฯ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 43–44.

[7] อัมมาร์ สยามวาลา, คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยตอนพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 23–24.

[8] กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50 (พระนคร : ศึกษาภัณฑ์พานิชย์, 2511), หน้า 228–229.

ประการที่สองคนไทยที่มีฐานะพอจะเป็นนายอากรเจ้าภาษีได้ จะต้องเป็นพวกขุนนางเจ้านาย เพราะพวกนี้เป็นคนมีเงินพอจะแข่งขันประมูลผูกขาดเก็บภาษีอากรกับผู้อื่นได้ แต่เมื่อประมูลได้แล้ว ก็กลับไปมอบให้คนจีนทำอีกต่อหนึ่ง[9] เท่ากับว่าขุนนางไทยผู้นั้นเป็นเพียงตัวกลางหรือ "เสือนอนกิน" โดยมิต้องลงทุนแต่ประการใดเลย ก็สามารถได้รับส่วนแบ่งผลประโยชน์เช่นกัน ยกเว้นในกรณีที่พอจะมีทางได้รับผลประโยชน์มาก ๆ เป็นกอบเป็นกำ และไม่เสี่ยงต่อการขาดทุน ก็อาจจะรับทำภาษีเสียเอง เช่น พระยาอาหารบริรักษ์ รับผูกขาดภาษีฝิ่นหัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหม เมื่อ พ.ศ. 2425 เป็นเงินถึง 1,516 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง เป็นต้น[10] ในกรณีที่ขุนนางไทยไม่ยอมลงมือทำภาษีเสียเอง อาจเป็นเพราะอุปนิสัยที่ขาดความกระตือรือร้นในเรื่องทำมาหากิน มุ่งแต่จะวางเกียรติยศให้สมกับเป็นขุนนางมากกว่าก็เป็นได้ ประการที่สาม หัวคิดในทางค้าขายลงทุนหมุนเงินนั้น คนไทยสู้คนจีนไม่ได้ ในที่สุดคนจีนก็รวบอาชีพการผูกขาดเก็บภาษีอากรไว้ในมือเสียเกือบทั้งหมด

การประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรในสมัยนั้นจะต้องไปทำการประมูลกับกรมพระคลังซึ่งจะแบ่งแยกหน้าที่ให้กับหน่วยงานย่อยต่าง ๆ แบ่งปันกันควบคุมภาษีอากร เจ้าหน้าที่ผู้ควบคุมภาษีในหน่วยย่อยแต่ละหน่วยนี้เรียกว่า "เจ้าจำนวน"[11] ในการประมูลภาษีอากรจะต้องมีนายประกันรับรองผู้ประมูลว่าเป็นผู้มีชื่อเสียงและฐานะการเงินพอจะไว้เนื้อเชื่อใจได้[12] "นายประกัน" นี้โดย

[9] หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 58 สารจากเจ้าพระยาจักรีตั้งจีนโฟเป็นหมื่นศรีอากร นายอากรสมภักสร นครชัยศรี.

[10] หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เลขที่ 1612 มัดที่ 162 เล่มที่ 3 บัญชีเรื่องเงินภาษีอากรพระคลังข้างที่ บัวอก จัตวาศก จ.ศ. 1244.

[11] หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 46/4 ร่างสารตราถึงกรุงเก่าตั้งเจ้าภาษีด่านไม้ไผ่.

[12] หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 49 สารตราถึง 24 เมืองตั้งเจ้าภาษีสมุด ดินสอ ของ 22 สิ่ง.

ทั่วไปแล้วจะเป็นประชาชนคนไทย[13] หรือจะเป็นคนจีนด้วยกันที่มีฐานะดีก็ได้[14] แต่เท่าที่ปรากฏตามจดหมายเหตุนายประกันส่วนมากมักเป็นขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่นหลวงบาลเบิกบุรีรัตน์ เป็นนายประกันให้กับจีนพูนนายอากร[15] เป็นต้น (การเป็นนายประกันนั้นเสี่ยงต่อการสูญเสียอยู่บ้าง เพราะถ้าผู้เป็นเจ้าภาษีนายอากรหลีกเลี่ยงบิดพลิ้วไม่สามารถจะส่งเงินให้ครบตามสัญญา และตรงตามกำหนดเวลาที่ให้ไว้นายประกันจะต้องรับผิดชอบ ผู้ประกันจะต้องถูกจับมาจองจำตัวจนกว่าเจ้าภาษีนายอากรจะปฏิบัติตามสัญญา หรือถ้าตัวนายประกันหลบหายไปด้วย บุตร ภรรยา ข้าทาส บริวาร ของนายประกันจะต้องถูกจองจำจนกว่าจะได้ตัวประกันมา[16] ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะเข้าใจได้ว่าขุนนางไทยคงจะต้องมีอาชีพอีกอย่างหนึ่งคือ ทำมาหากินกับชาวจีนด้วยการรับเป็นนายประกันเจ้าภาษีอากร และคงจะต้องได้รับผลประโยชน์ตอบแทนเป็นค่าป่วยการจากคนจีนที่เป็น เจ้าภาษีนายอากรอย่างแน่นอน ประกอบกับคนจีนคุ้นเคยกับธรรมเนียม "ระบบจิ้มก้อง" จากประเทศจีนมาแล้ว ข้าราชการไทยกับนายอากรเจ้าภาษีจึงน่าร่วมมือกันได้เป็นอย่างดี ในเรื่องนี้

นอกจากนี้นายอากรจะต้องมีผู้เข้าส่วนในการประมูลด้วย[17] เมื่อฐานะของผู้ประมูลไม่สามารถจะรับทำคนเดียวได้ ผู้เข้าส่วนในการผูกขาดมีทั้งคนไทย

[13]หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 เลขที่ 41 หนังสือรับประกันตัวนายอากรน้ำมันยาง.

[14]หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 49.

[15]เรื่องเดียวกัน.

[16]หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 เลขที่ 91 หนังสือรับประกันตัว นายอากรน้ำมันยาง.

[17]หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 85-3 ตั้งจีนอิดเบ๊าเป็น เจ้าภาษีได้ชันน้ำมันยาง.

และคนจีน แต่ผู้เข้าส่วนไม่อยู่ในฐานะที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนางนายอากรดังเช่นผู้ประมูลได้แต่อย่างใด

เจ้าภาษีอากร ที่เป็นผู้ประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรได้นั้น โดยมากจะได้รับแต่งตั้งเป็นข้าราชการมีราชทินนามเป็นหมื่น เป็นขุน หรือเป็นอื่นสูงขึ้นไปกว่านั้น เช่น หมื่นมธุรสวานิชว่าภาษีน้ำตาลกรวด ขุนศรีสมบัติว่าภาษีเบ็ดเสร็จ หลวงพิทักษทศกรว่าภาษีน้ำตาลทราย ชื่อบรรดาศักดิ์เหล่านี้ บางทีก็มีคำว่า จีนนำหน้า เช่น จีนพระศรีรัตนโภคา จีนพระศักดาพานิช จีนหลวงเจริญสมบัติ[18] เป็นต้น

มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่งคือ เพราะเหตุใดผู้ประมูลผูกขาดภาษีอากรได้จึงได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางทั้งๆ ที่ส่วนใหญ่แล้วเจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้คือ พ่อค้าหมุนเงินประเภทหนึ่งนั่นเอง อาจจะเป็นเพราะว่าแต่เดิมเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางใหญ่น้อยตามตำแหน่งหน้าที่ ต่อมาเมื่อเจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้ เป็นผู้เก็บภาษีส่งแต่ท้องพระคลัง โดยชักส่วนกำไรที่นอกเหนือจากจำนวนประมูลไว้เป็นประโยชน์ของตนเอง นับได้ว่าทำหน้าที่คล้ายกับคนของหลวงประเภทหนึ่ง และนอกจากนี้ยังมีสิทธิพิเศษหลายอย่างดังจะได้กล่าวต่อไป จึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายอากรมีตำแหน่งเป็นขุนนางโดยเฉพาะก็อาจเป็นได้

เนื่องด้วยคนจีนมีนิสัยทางค้าขายลงทุนหมุนเงินดังได้กล่าวมาแล้ว เมื่อประมูลผูกขาดภาษีอากรมาได้เป็นจำนวนมาก ก็จัดแบ่งให้กับผู้อื่นรับช่วงต่อไปจากตัวเองบ้าง[19] การแบ่งให้ผู้อื่นรับช่วงไปก็ย่อมจะต้องหยิบกำไรเอาไว้ก่อน

[18] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องเดิม, หน้า 31.

[19] หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 56 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ถึงพระยาสุนทรบุรี เมืองนครชัยศรี ให้นำตั้งจีนผุกเป็นหมื่นพัสดุสมบัติ นายอากรบ่อนเบี้ยจีน.

ชั้นหนึ่ง แล้วผู้รับช่วงจึงค่อยไปรีดเก็บภาษีจากราษฎรอีกต่อหนึ่งในภายหลัง เมื่อการเก็บภาษีมีการกินกำไรถึงสองต่อสามต่อเช่นนี้ ก็เหมือนกับการค้าขายซึ่งมีพ่อค้าคนกลางหลายต่อ ผู้บริโภคต้องซื้อสินค้าแพง โดยนัยเดียวกันนี้ราษฎรที่ต้องเสียภาษีจะเดือดร้อนที่สุด ทั้งนี้เพราะเจ้าภาษีนายอากรทั้งหลายจะต้องตั้งหน้าตั้งตาเก็บภาษีเพื่อหาเงินส่งพระคลังหลวงและกันส่วนหนึ่งไว้เป็นกำไรของตนเองให้มากที่สุด

อนึ่งการเก็บภาษีอากรประเภทต่าง ๆ นั้น เจ้าภาษีนายอากรอีกนั่นแหละที่เป็นฝ่ายเสนอท้องพระคลังว่าจะเก็บภาษีอะไรได้บ้าง[20] โดยจะออกไปสำรวจดูตามท้องถิ่นต่าง ๆ ก่อนว่าราษฎรประกอบอาชีพอะไรที่พอจะเรียกผูกขาดภาษีอากรได้แล้ว ก็มาทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา เสนอให้มีการผูกขาดเก็บภาษีสิ่งนั้นๆ และพร้อมกันนั้นได้เสนอตัวเองเป็นเจ้าภาษี รัฐเห็นว่าเป็นหนทางจะได้เงินก็อนุญาตให้ไปด้วย เหตุนี้ราษฎรย่อมได้รับความเดือดร้อน เพราะไม่ว่าจะประกอบอาชีพอะไรจะต้องถูกเรียกเก็บภาษีทั้งสิ้น จนกระทั่งบางครั้งทางบ้านเมืองเห็นว่าจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ราษฎร ก็ไม่อนุญาตให้เจ้าภาษีนายอากรผูกขาดการเก็บภาษีประเภทนั้นๆ เช่น พลู[21] เป็นต้น กล่าวคือ รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่าพลูเป็นของกินกันในหมู่ชาวไทยและเมืองขึ้นต่าง ๆ ส่วนพวกฝรั่ง อินเดีย และชาวจีน กินกันไม่เป็น จึงไม่จำเป็นจะต้องส่งเป็นสินค้าออกนอกประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้การเก็บภาษีพลูก็จะทำให้พลูแพงขึ้นโดยไม่จำเป็น จึงไม่อนุญาตให้พวกเจ้าภาษีนายอากรทำการผูกขาดการเก็บภาษีพลู

[20] หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 48 ตั้งเจ้าภาษีสมุดดินสอและของ 22 สิ่ง หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 13/6 นำตั้งนายอากรนุ่นลพบุรี. หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 79/1 นำตั้งสินน้อยเบ็นขุนเทพ นายอากรสมภักสร กำแพงเพชร.

[21] หอสมุดแห่งชาติ, ประกาศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 132 เรื่องภาษีพลู.

การที่คนจีนได้เข้ามามีบทบาทในการประมูลผูกขาดภาษีอากรดังกล่าวนี้เองนับได้ว่าเป็นสาเหตุในการตัดรอนเสรีภาพของราษฎรที่ทำการค้าขายเพาะปลูกหรือประกอบสินค้าขึ้น เพราะเกี่ยวกับข้อสัญญาผูกขาดเช่นราษฎรจะทำการค้าขายสินค้า ต้องไปรับสินค้าจากเจ้าภาษีผูกขาดแล้วแต่เจ้าภาษีจะตั้งราคา จะไปหาซื้อมาจากเมืองอื่นหรือที่อื่นๆ ไม่ได้ หรือจะประกอบขึ้นเองไม่ได้ เพราะเกี่ยวกับภาษีผูกขาด เช่นราษฎรจะปลูกยาสูบหรือไม้ที่เกิดผล หรือประกอบการอุตสาหกรรม ซึ่งระบุเป็นสินค้าผูกขาดแล้วจะนำเข้ามาหรือนำออกไป หรือจะนำขึ้น หรือจะเพาะปลูกไม่ได้ทั้งสิ้น มีความผิดต้องโทษทั้งปรับและริบด้วย เหตุนี้เองกระทำให้ชาวเมือง ขาดความกระตือรือร้นในทางการค้า การประดิษฐ์อุตสาหกรรมการเพาะปลูก แต่หนักไปในทางเล่นการพนัน จนเป็นเหตุให้พลเมืองเหล่านี้ต้องถูกตำหนิว่าเป็นคนเกียจคร้าน[22] ความเดือดร้อนย่อมมาอยู่กับราษฎรส่วนใหญ่

ถึงแม้ว่าทางเจ้าจำนวนท้องพระคลังจะได้กำหนดพิกัดอัตราการเก็บภาษีแต่ละประเภทเอาไว้อย่างแน่นอนแล้วก็ตาม เจ้าภาษีนายอากรยังสามารถใช้เล่ห์เหลี่ยมของตนพยายามที่จะเก็บภาษีให้เกินอัตราที่กำหนดไว้อยู่เสมอเมื่อมีโอกาส ราษฎรที่ไม่รู้ก็ยอมให้เก็บ ไม่มีใครฟ้องร้องกล่าวได้[23] จนกระทั่งรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์พิกัดอัตราภาษีแจกไปให้ทั่วจนทุกตำบล เพื่อเป็นหลักฐานตรวจสอบกับพิกัดอัตราที่เจ้าภาษีจะมาเรียกเก็บว่าจะตรงกันหรือไม่ ถ้าเจ้า

[22] ชุนเสนานุวงศ์ภักดี ประวัติและผลงานของพระยาร้ษฎานุประดิษฐ์ (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2503), หน้า 72–73; หยสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 47 เรื่องตั้งจีนก๊กเบ็น นายอากรสุราเมืองพิชัย.

[23] กรมศิลปากร, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394–2404 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ ณ. วัดเทพศิรินทราวาส 2511), หน้า 95.

ภาษีเก็บเกินพิกัดให้ฟ้องร้อง ต่อเจ้ากระทรวงที่ภาษีอากรขึ้นอยู่ในพระคลังนั้น ๆ ได้[24]

นอกจากจะเก็บภาษีเกินพิกัดแล้ว พวกเจ้าภาษีนายอากรคนจีนเหล่านั้นยังมีวิธีการขูดรีดภาษีด้วยวิธีอื่น ๆ อีกเป็นต้นว่า ถ้ามีผู้ใดต้มเหล้าเถื่อนแม้เล็กน้อยและมีผู้ไปแจ้งกล่าวหาแก่นายอากรสุรา พวกจีนจะพากันแห่มากันเป็นหมู่บุกรุกเข้าไปในบ้านเรือนผู้กระทำผิด ล่ามโซ่ชายหญิงและเด็กที่อยู่ในบ้าน แล้วริบบ้านเรือน เรือกสวนจนหมดสิ้น และยังไม่หน่ำใจแค่นั้น ยังพาลราวีไปถึงบ้านใกล้เคียง เป็นทำนองเพียงว่าผิดครั้งเดียวก็ปรับเอาผู้คนสามสี่ครัวเรือนลงเป็นขี้ข้าได้ แทนที่จะจัดการแก่ผู้กระทำผิดแต่เพียงผู้เดียว[25]

ในการเก็บภาษีของเจ้าภาษีนายอากรนั้น พวกเจ้าภาษีนายอากรมักตั้งสำนักงานที่เรียกว่า โรงภาษีไว้ตามปากแม่น้ำแควร่วม มีฉาบเป็นอาณัติสัญญาณเรียกเรือทุกลำมาตรวจค้นถ้าพบของเถื่อนบ้างเล็กน้อยก็จะริบเรือแพที่บรรทุกของทั้งหมดหรือบางทีเรียกค่าไถ่อย่างรุนแรงอีกด้วย[26] โดยทั่วไปแล้วโรงภาษีดังกล่าวมีอยู่ทุกตำบล เพราะนายภาษีอากรแบ่งเขตให้ผู้อื่นประมูลช่วงต่อจากตนไปอีกทอดหนึ่ง โรงภาษีเหล่านั้นนับว่ามีชื่อเสียงในทางข่มขู่ เรียกเก็บภาษีเกินอัตราและปรับริบทรัพย์สินของผู้มีหน้าที่เสียภาษีอยู่เป็นประจำ โดยที่ราษฎรเหล่านั้นไม่มีโอกาสจะฟ้องร้องเพราะขาดพยานหลักฐานรู้เห็น รัชกาลที่ 4 จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าภาษียกโรงภาษีที่ตั้งเรียกเก็บอยู่ ณ. แขวงหัวเมืองต่าง ๆ ให้มาตั้งติดอยู่กับด่านของหลวง ซึ่งมาตั้งตรวจจับสิ่งของต้องห้าม

[24] เรื่องเดียวกัน.

[25] สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล), เล่าเรื่องเมืองสยาม (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506, หน้า 186–287.

[26] พระยาอนุมานราชธน, เรื่องเดิม, หน้า 31.

ผ่านไปมาอยู่ เพื่อประโยชน์ของราษฎรที่ถูกเจ้าภาษีเอารัดเอาเปรียบ จะได้อ้างชาวด่านเป็นพยานได้เมื่อมีคดีความฟ้องร้องเกิดขึ้น[27]

ทั้ง ๆ ที่โอกาสในการแสวงหาผลกำไรจากการประมูลผูกขาดภาษีอากรจะมีอยู่ทุกประตูก็ตาม แต่เจ้าภาษีนายอากรพยายามหาทางหลีกเลี่ยงการชำระเงินภาษีให้ครบถ้วนตามยอดเงินที่ตนประมูลได้อยู่เสมอ เป็นต้นว่าการขอลดเงินประมูลของเจ้าภาษีนายอากรที่เรียกกันว่า "ฟ้องขาด" บ้าง[28] กล่าวคือ เมื่อเวลาประมูล ประมูลได้จำนวนเงินที่สูงกว่าคนอื่น ต่อมาก็อาจจะร้องเรียนว่าขาดทุน เก็บภาษีไม่ได้ พืชผลไม่อุดมสมบูรณ์ เก็บเงินภาษีได้ขาดจำนวนไป จะขอส่งยอดต่ำกว่าที่เคยประมูลเอาไว้ เช่นประมูลปีละ 3 ชั่ง 15 ตำลึง ครั้นนำไปเก็บเงินอากรขาด 1 ชั่ง จะขอรับทำอากรได้ 2 ชั่ง 15 ตำลึง เท่านั้น นอกจากนี้ ยังมีการติดค้างเงินงวดปีซึ่งตามปกติเจ้าภาษีนายอากรจะต้องนำส่งตามกำหนดเวลาบ้าง[29] การติดตั้งเงินประจำปีของเจ้าภาษีอากรนี้มีมากทีเดียว ยกตัวอย่าง เช่น ใน พ.ศ. 2394 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 มีนายอากรสุราและนายอากรสมภักสรค้างเงินประจำปีรวมทั้งสิ้น 102, 116 บาท[30] (คิดเฉพาะอากรสุราและอากรสมภักสร เท่านั้น) ยังมีภาษีอากรอีกหลายประเภทที่ติดค้าง ถ้ารวมทั้งหมดคงเป็นเงินปีหนึ่งไม่น้อยเลย

[27]หอสมุดแห่งชาติ, ประกาศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 269 ประกาศให้ตั้งที่เก็บภาษีอยู่กับด่าน.

[28]หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 55 สารตราถึงเมืองพิจิตรตั้งจีนน้อยเป็นหมื่นเทพอากรนายอากรสมภักสร.

[29]หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 143 บัญชีรายชื่อผู้ค้าอากรสุราสมภักสรประจำปี.

[30]เรื่องเดียวกัน, หน้า 350.

มีปัญหาอยู่ว่าเป็นเพราะเหตุใดเจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้ จึงฟ้องขาดขอลดเงินประมูลบ้างหรือติดค้างเงินงวดบ้าง ทั้ง ๆ ทราบกันอยู่ว่าเป็นนักโกยผลประโยชน์จากการเก็บภาษี ในเรื่องเกี่ยวกับการฟ้องขาดขอลดเงินประมูลนั้นน่าจะสืบเนื่องมาจากการเก็บเงินภาษีจากราษฎรไม่ได้ เพราะพืชผลเก็บเกี่ยวไม่ได้ผลบริบูรณ์อันสืบเนื่องมาจากภัยธรรมชาติ[31] อีกประการหนึ่งสืบเนื่องมาจากการที่ราษฎรไม่ยอมเสียเงินอากร ทั้งนี้เพราะบางทีเจ้าเมืองกรมการเมืองให้ท้ายราษฎรเหล่านั้น เนื่องด้วยตนเองมีผลประโยชน์ร่วมกันกับราษฎรอยู่ ดังเช่นกรณีขุนวิเศษนายอากรสมภักสรเมืองอ่างทองได้กล่าวโทษผู้รักษาเมืองกรมการเมือและกำนันว่า ขัดขวางมิให้เก็บเงินอากรแขวงกรุงเก่าอ่างทอง ซึ่งตนประมูลผูกขาดปีละ 52 ชั่ง 10 ตำลึง เมื่อไปเก็บภาษีอากรกำนันบ้านต่าง ๆ ไม่ยอมพาไปเรียกอากรจากราษฎร ครั้นเมื่อมาร้องเรียนเจ้าเมืองอ่างทองให้เอาตัวกำนันมาชำระว่ากล่าว แต่เจ้าเมืองกลับบอกว่าที่เมืองอ่างทองนั้นจะมาเรียกอากรสมภักสรอย่างหัวเมืองอื่นไม่ได้ เป็นการให้ท้ายราษฎรขุนวิเศษก็ไม่กล้าไปเก็บอากรตามลำพัง ต้องมาร้องเรียนต่อสมุหนายกให้ช่วยตัดสินความให้เช่นนี้ก็มี[32] ส่วนที่เกี่ยวกับการติดค้างเงินงวดนั้นอาจจะเป็นเพราะเจ้าภาษีนายอากรนำเงินที่เก็บได้จากราษฎรไปใช้เป็นประโยชน์ส่วนตัว เช่นนำไปลงทุนในการค้าขายอย่างอื่น เพราะเงินจำนวนนี้ตนเป็นผู้เก็บอยู่ไม่ต้องเสียดอกเบี้ยในการกู้ยืม ปรากฏว่ามีเจ้าภาษีอากรจำนวนมากเป็นหนี้รัฐบาลเงินของรัฐค้างสะสมอยู่ที่เจ้าภาษีนายอากรเป็นจำนวนหลายร้อยหลายพันชั่ง[33]

[31] หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 สารตราตั้งเมืองพิจิตรตั้งจีนน้อยเป็นหมื่นเทพอากร นายอากรสมภักสร.

[32] หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 35 เรื่องราวขุนวิเศษนายอากรกล่าวโทษผู้รักษาเมือง กรมการ และกำนัน ขัดขวางมิให้เก็บอากร.

[33] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5** (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา 2504), หน้า 267.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 5 ถึงกับทรงมีกระแสพระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "....*เพราะเจ้าภาษีได้เงินมาแล้วก็เอาเงินไปทำการค้าขายต่าง ๆ เงินหลวงก็ไม่ส่งถ้าเร่งเงินหลวงหนักเข้าการค้าก็ร่วงโรยไป เพราะฉะนั้นการค้าขายที่กรุงเทพ ฯ นี้จึงไม่เจริญ*".... [34] นี่ก็แสดงให้เห็นว่าเจ้าภาษีนายอากรเอาเปรียบต่อรัฐบาลไทยอีกด้วย

ดังที่ได้เคยกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า คนจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางไปตาม ๆ กัน เท่านั้นยังไม่พอ เจ้าภาษีนายอากรกับบุคคลในครอบครัวและวงงานของตนยังได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงานและสิ่งของไปใช้ในราชการอีกด้วย [35] สิทธิพิเศษดังกล่าวนี้ ถ้าพิจารณาดูเหตุผลของทางฝ่ายบ้านเมืองก็เพื่อจะให้เจ้าภาษีนายอากรได้ทำการเก็บภาษีอากรตามหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงและสิ่งของไปใช้ในราชการให้เป็นการเสียเวลาปฏิบัติงานของเจ้าภาษีนายอากร แต่ในทางปฏิบัติกลับเป็นการสร้างอิทธิพลความยิ่งใหญ่ให้แก่เจ้าภาษีนายอากร เพราะทำให้ผู้คนต้องเข้ามาอาศัยพึ่งบารมี เพื่อให้พ้นการถูกเกณฑ์ดังกล่าว นอกจากตัวบุคคลจะไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานแล้ว เรือแพ สัตว์พาหนะของบุคคลเหล่านี้ก็รอดพ้นจากการถูกเกณฑ์ไปใช้ในราชการด้วย

นอกจากนี้ เจ้าภาษีนายอากรยังมีอำนาจที่จะชำระคดีข้อพิพาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแก่บุคคลในครอบครัวและวงงานของเขาอีกด้วย [36] นับได้ว่ามีอำนาจพอที่จะสร้างอิทธิพลคุ้มครองประกอบอาชีพของตนเองได้ เจ้าภาษีนายอากร

[34] กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 ค. 14/3 เรื่องเงินภาษีอากรต่าง ๆ.

[35] หอสมุดแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 275 เรื่องตั้งนายยังเป็นหมื่นศรีสำรวจนายอากร.

[36] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อธิบายตำนานภาษีอากรและตำนานภาษีบางอย่าง (พระนคร : อักษรสาสน์ 2512), หน้า 41.

เองได้รับสิทธิพิเศษเป็นเจ้าของที่ดินในบริเวณกว้างขวางที่ตนไปผูกขาดทำอากรชนิดนั้น ๆ อยู่[37] จนกว่าจะเลิกผูกขาดภาษีอากรในท้องที่นั้น ๆ ไปแล้ว ดังนั้นเจ้าภาษีอากรบางพวกจึงมีอิทธิพลมากประหนึ่งเจ้าเมืองย่อย ๆ ทีเดียว

โดยความเป็นจริงแล้วการรีดเอาเปรียบของเจ้าภาษีนายอากรที่มีต่อราษฎรไทยผู้เสียภาษีนั้น น่าจะได้รับการตรวจสอบและลงโทษอย่างจริงจังจากเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองผู้มีส่วนรับผิดชอบและเกี่ยวข้องอยู่ แต่ก็มิได้เป็นเช่นนั้น โดยเฉพาะเจ้าจำนวนแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่าทำมาหากินและรู้เห็นเป็นใจกับคนจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรด้วยการเบิดโอกาสให้อยู่เสมอ จนในที่สุดราษฎรก็เบื่อหน่ายจึงยอมทนเสียภาษีให้กับเจ้าภาษีนายอากรด้วยความเสียเปรียบดีกว่ามัวแต่ไปนั่งร้องทุกข์ถวายฎีกาให้เสียเวลาทำมาหากินโดยไม่เกิดผลแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะเจ้าจำนวนกับเจ้าภาษีนายอากรรู้กัน เนื่องจากเจ้าจำนวนมีส่วนได้รับผลประโยชน์จากการเอาเปรียบของเจ้าภาษีเหล่านี้ด้วย พระเจ้าแผ่นดินเองไม่มีโอกาสจะทรงทราบถึงการทุจริตดังกล่าว ก็เข้าพระทัยว่าราษฎรมิได้เดือดร้อนแต่ประการใด[38] จึงนับได้ว่าเป็นความบกพร่องของระบบการเก็บภาษีของไทยในขณะนั้นเป็นอย่างมาก

การประมูลภาษีอากรของคนจีนนี้เองที่นอกจากจะสร้างความเดือดร้อนในเรื่องการประกอบอาชีพของราษฎรไทยแล้ว ยังมีผลต่อความสงบสุขในสังคมไทยอีกด้วย ทั้งนี้เป็นเพราะเกิดจากการแก่งแย่งในการแสวงหาผลประโยชน์เกี่ยวกับการเก็บภาษีอากรเป็นสำคัญ กล่าวคือ เมื่อมีการประมูลภาษีอากรก็ย่อมจะต้องแข่งขันกันตั้งราคาประมูลให้สูงไว้เพื่อจะได้รับสิทธิเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษีอากร เมื่อถึงเวลาไปเก็บภาษีอากรจากราษฎรจึงต้องใช้กลอุบายทุก

[37] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

[38] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5, หน้า 269.

อย่างเพื่อจะได้เงินจากราษฎร แม้แต่จะด้วยวิธีการที่ไม่เป็นธรรมก็ตาม คนไทยเองโดยมากมักจะทำมาหากินแต่พอเลี้ยงชีพ แต่คนจีนที่มาตั้งรกรากทำมาหากินอยู่ในเมืองไทยมุ่งหมายจะสะสมทรัพย์สินเอาไว้ประกอบอาชีพลงทุนการค้าต่อไปจึงมีตัวเงินมากกว่าราษฎรไทยและได้รับการข่มขู่บีบคั้นจากเจ้าภาษีนายอากรมากกว่าคนไทย จีนเหล่านี้จึงหันมาใช้วิธีการจัดตั้งจีนตั้วเฮียไว้เป็นกำลังขัดขวางการข่มเหงรังแกของเจ้าภาษีนายอากร[39]

จีนตั้วเฮียเหล่านี้ถ้าจะเปรียบเทียบกับสังคมไทยสมัยนี้ อาจจะกล่าวได้ว่าคล้าย ๆ กับกลุ่มมือบีนซึ่งผู้มีอิทธิพลได้ว่าจ้างเอาไว้คุ้มครองผลประโยชน์ของตนนั่นเอง ขบวนการจีนตั้วเฮียนี้กระทำการลับเป็นสมาคมลับอั้งยี่ บางคณะหัวหน้าจีนตั้วเฮียกลับกลายเป็นผู้เข้าแบ่งปันประมูลผูกขาดภาษีอากรเสียเอง[40] ในกรณีเช่นนี้ย่อมจะทำให้ผู้เข้าร่วมแบ่งปันในการประมูลรายอื่น ๆ ไม่กล้าทำการประมูลแข่งด้วย เพราะเกรงอิทธิพลของพวกจีนตั้วเฮียทั้งหลายในท้องที่นั้น ๆ จะรังแกเอา หัวหน้าจีนตั้วเฮีย ผู้ประมูลผูกขาดภาษีอากรจึงมีสิทธิรับทำภาษีอากรในราคาต่ำ ทำให้เจ้าภาษีอากรมีกำไรสูง แต่ท้องพระคลังหลวงต้องสูญเสียผลประโยชน์ไปอย่างน่าเสียดาย ถ้าประมูลกันโดยยุติธรรมแล้วเชื่อแน่ว่ารายได้ของแผ่นดินจะเพิ่มสูงขึ้นอย่างมากมายทีเดียว การที่ชาวจีนในประเทศไทยรวมกลุ่มกันเป็นสมาคมลับอั้งยี่หรือตั้วเฮียก่อการกำเริบวุ่นวายเพราะสืบเนื่องมาจากการประมูลภาษีอากรของชาวจีนนี้เอง ทำให้เกิดความไม่สงบสุขในสังคมไทย เป็นผลเสียทางด้านการปกครองจนรัฐบาลต้องดำเนินการปราบปราม เช่นการเกิดตั้วเฮียครั้งใหญ่ที่ภูเก็ต เมื่อ พ.ศ. 2410 เป็นต้น[41]

[40] เรื่องเดียวกัน, หน้า 354–355.

[41] เรื่องเดียวกัน, หน้า 352–353.

ยังมีที่แปลกออกไปเกี่ยวกับการประมูลภาษีของคนจีน กล่าวคือการอนุญาตให้ผู้สำเร็จราชการเมืองระนองเป็นผู้รับผูกขาดเก็บภาษีผลประโยชน์[42] ที่เมืองระนองเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 4 และในขณะนั้นผู้สำเร็จราชการเมืองระนองก็เป็นคนจีนฮกเกี้ยนชื่อคอซู้เจียงได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองระนองที่พระยารัตนเศรษฐี เนื่องด้วยอำนาจเหนือราษฎรตามหัวเมืองในขณะนั้นได้แก่อำนาจเจ้าเมืองและกรมการเมืองอย่างหนึ่ง และอำนาจของเจ้าภาษีนายอากรในการเรียกเก็บภาษีอย่างหนึ่ง พระยารัตนเศรษฐีจึงเห็นว่าจำต้องรวมอำนาจทั้งสองอย่างนั้นไว้ด้วยกันจึงจะปกครองทำนุบำรุงบ้านเมืองได้สะดวก จึงขอรับผูกขาดเก็บภาษีอากรเมืองระนองด้วยก็ได้รับอนุญาตจากกรุงเทพฯ ตามความประสงค์ เพราะในสมัยนั้นเมืองระนองอยู่ไกลมาก พวกกรุงเทพฯ ที่รับทำภาษีอากรเป็นอาชีพไม่มีใครกล้าไปรับทำ และพวกที่อยู่ในท้องถิ่นไม่มีทุนและกำลังพอจะประมูลสู้พระยารัตนเศรษฐีได้[43] ลักษณะการให้ผู้ว่าราชการเมืองรับผูกขาดเก็บภาษีผลประโยชน์ ดังเช่นที่เมืองระนองนี้ ต่อมาได้ขยายต่อออกไปถึงเมืองที่ใกล้เคียงคือเมืองตะกั่วป่า พังงา ภูเก็ต[44] แสดงว่าได้ประโยชน์ดี

การตั้งคนจีนเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง และแต่งตั้งให้เป็นเจ้าภาษีนายอากรอีกด้วยเช่นนี้ อาจจะเป็นหนทางให้ราษฎรเดือดร้อนมากยิ่งขึ้นก็ได้ ถ้าพิจารณากันแต่เพียงผิวเผิน เพราะโดยปกติ เมื่อราษฎรถูกเจ้าภาษีนายอากร

[42] "ภาษีผลประโยชน์" เมืองระนองในสมัยนั้นมี 5 อย่าง คือ เก็บภาษีดีบุกที่ออกจากเมืองอย่างหนึ่ง ภาษีสินค้าเข้าเมือง 100 ชัก 3 ตามราคาอย่างหนึ่ง อากรฝิ่นอย่างหนึ่ง อากรสุราอย่างหนึ่ง และอากรบ่อนเบี้ยอย่างหนึ่ง.

[43] กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50 (พระนคร : ศึกษาภัณฑ์พานิชย์ 2511), หน้า 243.

[44] เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

ข่มเหงเบียดเบียน ยังมีผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองเป็นที่พึ่ง และคอยช่วยดูแลให้เกิดความเป็นธรรมได้ แต่เมื่อผู้ว่าราชการเมืองกับเจ้าภาษีนายอากรเป็นบุคคลคนเดียวกันเช่นนี้ ราษฎรจะร้องเรียนขอความเป็นธรรมต่อใคร เจ้าเมืองมีอำนาจบังคับราษฎรได้ น่าจะเรียกเร่งเอาเงินภาษีอากรให้เกินพิกัดอัตราเพื่อหากำไรเป็นประโยชน์ส่วนตนได้ แต่ความจริงแล้ว สภาพของเมืองระนองและเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วบังคับมิให้เจ้าเมืองทำเช่นนั้นได้ กล่าวคือหัวเมืองเหล่านั้นมีผู้คนพลเมืองน้อย มีแต่แร่ดีบุกซึ่งเป็นของมีราคาอยู่ในแผ่นดินมาก จำต้องมีคนมากสำหรับเป็นแรงงานขุดดีบุกขึ้นจำหน่ายจึงจะเกิดผลประโยชน์มาก เจ้าเมืองที่รับทำภาษีผลประโยชน์ไม่ใช่แต่จำเป็นต้องปกครองเอาใจมิให้ราษฎรในท้องที่ทิ้งถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่นเท่านั้น ยังต้องพยายามชวนชวายหาคนจากที่อื่นเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้นเพียงใด กำไรของเจ้าเมืองที่จะพึงได้ในภาษีอากรทั้ง 5 อย่าง ซึ่งรวมเรียกว่าภาษีผลประโยชน์ก็ยิ่งจะมีมากขึ้นเท่านั้น จึงเป็นเครื่องป้องกันมิให้เจ้าเมืองกดขี่ราษฎรในเมืองของตนอยู่ในตัว[45]

การที่ได้เปิดโอกาสให้บรรดาเจ้าเมืองในแถบหัวเมืองฝ่ายใต้ทางด้านตะวันตกแข่งขันการประมูลผูกขาดภาษีอากรในเมืองต่าง ๆ ดังกล่าว ก่อให้เกิดผล 2 ประการด้วยกัน กล่าวคือ ในประการแรก จำนวนเงินหลวงที่จะต้องส่งจากหัวเมืองฝ่ายตะวันตกมายังพระคลังมหาสมบัติมากขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า ประการที่สอง เมื่อเจ้าเมืองต้องส่งเงินหลวงมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ต่างต้องชวนชวายที่จะเก็บภาษีอากรให้ได้มากขึ้น พวกเจ้าเมืองจึงชักชวนจีนต่างด้าวเข้ามาทำเหมืองดีบุกให้มากขึ้น ทั้งที่เป็นเถ้าแก่นายเหมืองและกุลีจีนกรรมกร เจ้า-

[45] เรื่องเดียวกัน, หน้า 244–245.

เมืองไปกู้ยืมเงินพวกพ่อค้าที่เกาะหมากมาทำทุนทดลองให้พวกจีนทำเหมือง แล้วรับซื้อดีบุกส่งไปขายพวกพ่อค้าที่เกาะหมากด้วย ในสมัยนั้นยังไม่มีพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ เจ้าเมืองจะให้ใครทำเหมืองดีบุกในอาณาเขตปกครองของตนสักกี่แห่งก็ได้[46]

ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้เอง ได้ก่อให้เกิดผลประโยชน์ 2 ประการ กล่าวคือในประการแรกได้มีการเปิดเหมืองแร่ดีบุกมากขึ้น เงินอากรดีบุกย่อมเพิ่มมากขึ้นด้วย ในประการที่สอง เมื่อมีคนจีนเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น ฝิ่น สุรา ก็จำหน่ายได้มากขึ้น คนเล่นเบี้ยในบ่อนมากขึ้น สินค้าเข้าเมืองซึ่งต้องเสียภาษีร้อยชักสามมากขึ้น เงินได้จากภาษีอากรเหล่านี้ซึ่งเจ้าเมืองเป็นผู้ผูกขาดรัฐบาลได้มากขึ้นตามกัน และทำให้เกิดตึกรามบ้านช่อง ตลาดการค้ามั่งคั่งขึ้นในบ้านเมือง การค้าขายขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่มากมาย[47]

อย่างไรก็ตาม ผลเสียก็มีอยู่ไม่น้อย เพราะแต่เดิมการปกครองหัวเมืองนั้นทางกรุงเทพฯ ปล่อยให้เจ้าเมืองจัดการบำรุงหาผลประโยชน์โดยอำเภอใจ ดังนั้นจึงเกิดผลเสียขึ้นแต่แรก ด้วยผลประโยชน์ซึ่งเกิดจากการประมูลผูกขาดภาษีหัวเมืองฝ่ายใต้ด้านตะวันตก ได้ตกเป็นกำไรของบุคคลบางประเภท กล่าวคือประเภทแรก บรรดาเจ้าเมืองมีสภาพเหมือนกับนายธนาคาร เป็นเจ้าภาษี และเป็นพ่อค้ารับสินค้าเข้าออก กำไรที่ได้ทั้งหมดตกอยู่แก่เจ้าเมือง ประเภทที่สอง พวกเถ้าแก่นายเหมืองรับพวกส่วยอากร สุรา ฝิ่น และบ่อนเบี้ยสำหรับบริเวณเหมืองของตน ขุดหาแร่ดีบุกมาขายแก่เจ้าเมือง รับซื้อสินค้าจากเจ้าเมืองไปจำหน่ายเป็นรายย่อยแก่พวกกุลีทำเหมือง กำไรส่วนนี้ตกอยู่กับพวกนาย

[46] เรื่องเดียวกัน.

[47] เรื่องเดียวกัน, หน้า 255–256.

เหมือง ประเภทที่สาม พวกจีนกุลีที่มาจากเมืองจีน เพราะเห็นแก่ค่าจ้างอัตราสูงยอมทำสัญญากับเถ้าแก่นายเหมืองว่าจะรับจ้างอยู่ตลอดเวลาเท่านั้นๆ ชำเป็นกำหนด แต่ปรากฏว่านายเหมืองกลับตั้งโรงสุรา โรงสูบฝิ่น และบ่อนเบี้ยตลอดจนร้านขายของต่างๆ ที่จำเป็น เช่น เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น เพื่อหากำไรส่วนตัวในบริเวณเหมือง พวกกุลีที่ทำเหมือง เลยต้องเป็นหนี้สินนายเหมืองจนดิ้นไม่หลุด ประสบกับความยากจนขัดสนมีแต่ตัวกับแรงงานที่ทำอยู่เท่านั้น[48]

เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ พอจะเห็นแล้วว่า การที่ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในการประมูลภาษีอากรนั้น ก่อให้เกิดผลเสียและผลดีต่อภาวะเศรษฐกิจและสังคมไทยอย่างไรบ้าง โดยข้อเท็จจริงแล้วจะต้องยอมรับว่าในขณะนั้นระบบการประมูลผูกขาดภาษีอากรของแผ่นดิน เป็นระบบหารายได้ของแผ่นดินที่หละหลวมไม่รัดกุมพอ ยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก แต่จะหาวิธีใดที่ดีกว่านี้ได้เล่าเมื่อสภาพของบ้านเมืองและลักษณะของสังคมไทยยังด้อยพัฒนาอยู่ ระบบที่ใช้อยู่อาจจะเป็นระบบที่หละหลวมน้อยที่สุดในบรรดาระบบการหารายได้แบบต่างๆ ซึ่งหละหลวมเหมือนกัน และเนื่องด้วยเหตุในรัชกาลที่ 5 จึงทรงจัดการปฏิรูปการภาษีอากรขึ้นในสมัยที่พระองค์ขึ้นครองราชย์และจนกระทั่งในที่สุดตัดอาชีพการประมูลผูกขาดภาษีอากรของคนจีน (และไทย) ที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรออกไปได้สำเร็จในเวลาต่อมา

เนื่องด้วยระบบการเก็บภาษีของไทยยังล้าสมัยไม่รัดกุม จึงเปิดโอกาสให้ขุนนางข้าราชการไทยกระทำการฉ้อราษฎร์บังหลวงได้ง่าย การสมรู้ร่วมคิดกับเจ้าภาษีนายอากรของขุนนางข้าราชการผู้รับผิดชอบ มิได้หมายความว่าพระมหากษัตริย์ทรงใช้ให้ทำเช่นนั้น แต่เป็นเพราะระบบการเก็บภาษีที่หละ-

[48] เรื่องเดียวกัน, หน้า 247–248.

หลวม เช่นกิจการที่เกี่ยวข้องกับภาษีอากรทั้งหมดได้ไปกระทำกันที่บ้านของเจ้าพนักงานและเจ้าจำนวนตามลำพัง แทนที่จะเป็นสำนักงานกลางของทางราชการดังเช่นหลังจากการปฏิรูปภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 5[49] ไม่มีระเบียบแบบแผนที่รัดกุมเกี่ยวกับการตรวจสอบรายได้จากภาษีอากร ไม่มีระเบียบแบบแผนที่จะต้องส่งรายงานการรับเงินภาษีโดยละเอียดถี่ถ้วน ของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบแต่ประการใด กล่าวโดยสรุปคือ ไม่มีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องการภาษีอากรโดยเฉพาะอันจะมีบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎหมายโดยเฉียบขาดด้วย ดังนั้น ขุนนางจึงยอมรับผลประโยชน์จากคนจีนเป็นสินบนค่าบีดปาก เพื่อให้คนจีนเจ้าภาษีนายอากรแสวงหาผลประโยชน์จากราษฎรได้มากขึ้น และสะดวกขึ้น และเมื่อเจ้าหน้าที่เหล่านั้นไม่มีรายได้ประจำเป็นเงินเดือนเพื่อยังชีพ มีแต่เงินเบี้ยหวัดเป็นรายปีแล้ว ย่อมจะแสวงหารายได้พิเศษดังกล่าวเมื่อมีโอกาส

ด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ 5 จึงต้องทรงดำเนินนโยบายปฏิรูปการภาษีอากรในสมัยที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ การที่พระองค์ทรงจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์และพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อ พ.ศ. 2416[50] ก็ดี การตราพระราชบัญญัติการภาษีอากร พ.ศ. 2435[51] ก็ดี ตลอดจนการตราพระราชบัญญัติเพิ่มเติมการภาษีอากร พ.ศ. 2448[52] ล้วนแต่เป็นการปรับปรุงวิธีการเก็บภาษีอากรให้รัดกุมทั้งสิ้น เริ่มต้นด้วยการควบคุมเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบให้ปฏิบัติงานด้วยความยุติธรรมและซื่อตรงต่อหน้าที่ ควบคุมเจ้าภาษีนายอากรมิ-

[49] กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 1/5 เรื่องการจัดราชการกระทรวงพระคลัง พระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์.

[50] เรื่องเดียวกัน.

[51] หอสมุดแห่งชาติ, ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 10 หน้า 36–42.

[52] กองจดหมายแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 14/27 เรื่องพระราชบัญญัติเพิ่มเติม.

ให้เอาเปรียบต่อราษฎรและเอาเปรียบต่อแผ่นดินอีกต่อไป จนกระทั่งค่อย ๆ ยกเลิกการประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรโดยเจ้าภาษีนายอากร ไปทีละน้อย ๆ และในที่สุดก็ยกเลิกโดยเด็ดขาดในปี พ.ศ. 2456 เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติข้อบังคับการสรรพากรทั่วถึงกันทั้งประเทศ[53]

จากการปฏิรูปภาษีอากรของรัชกาลที่ 5 นี้ ทำให้เงินรายได้ของแผ่นดินไม่รั่วไหลไปตกอยู่กับขุนนางที่ทุจริตและคนจีนเจ้าภาษีนายอากรที่ฉ้อโกงราษฎรจนปรากฏว่ารายได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นจำนวนมาก การปรับปรุงการจัดเก็บภาษีอากรในครั้งนั้น ทำให้รายได้เพิ่มขึ้นจาก 15 ล้านบาท เป็น 40 ล้านบาท ระหว่าง พ.ศ. 2435–2445 โดยมิได้เพิ่มพิกัดอัตราภาษีอากรแต่อย่างไร ซึ่งความจริงแล้วยังได้มีการยกเลิกภาษีอากรเก่า ๆ เสียด้วยซ้ำไป[54] เช่น ยกเลิกการเก็บภาษีภายในบางมณฑล นอกจากนี้ยังทรงพยายามยกเลิกอากรบ่อนเบี้ยในที่ต่าง ๆ ให้มีการผูกขาดจัดเก็บให้น้อยลง ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า การเล่นถั่วโป ซึ่งเป็นวิชาถนัดของคนจีนนั้นชักชวนคนไทยให้หลงเล่นไปด้วย ทำให้เป็นการเสียทรัพย์ เสียเวลา เสียประโยชน์การค้าขาย และทำให้สันดานหมกมุ่นไปในสิ่งซึ่งหาประโยชน์มิได้ เป็นการร้ายแรงยิ่งกว่าการเล่นซึ่งคนไทยเคยเล่นกันมาก่อน[55] การค่อยๆ ยกเลิกการประมูลภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เอง ทำให้แผ่นดินมีรายได้สูงขึ้นจากการเก็บภาษีดังกล่าวแล้ว และเมื่อบ้านเมืองต้องปรับปรุงครั้งใหญ่ทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา การสาธารณสุข การคมนาคม ฯลฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจำเป็นต้องใช้เงินทั้งสิ้น ถ้าจะยังมี

[53] กรมสรรพากร, รายงานฉบับที่ 3 ของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ).

[54] James C. Ingram, *Economic Change in Thailand Since 1850-1970* (New York: Oxford University Press, 1971), p.175.

[55] หอสมุดแห่งชาติ, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 8, หน้า 295.

ผู้ใดคิดว่าพระองค์ทรงร่วมมือกับคนจีนเพื่อขูดรีดภาษีเอามาบำรุงความสุขส่วนพระองค์โดยพยายามมองข้ามความสำคัญของการปรับปรุงประเทศที่ต้องใช้เงินภาษีอากรที่เก็บจากราษฎรแล้ว ดูออกจะเป็นการมองประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ระหว่างชนชั้นตามทฤษฎีของคาร์ล มาร์กซ์มากเกินไป จนลืมนึกถึงลักษณะนิสัยและจิตใจของคนไทยซึ่งบางทีก็เข้ากับกฎเกณฑ์ดังกล่าวไม่ได้เลย

กล่าวโดยสรุปแล้ว การประมูลภาษีอากรของคนจีน (และไทย) ในประเทศไทยนั้นเป็นระบบการหารายได้ของแผ่นดินแบบหนึ่งและในสมัยหนึ่งของคนไทย ซึ่งเหมาะสมที่สุดสำหรับคนจีนที่จะมาประกอบอาชีพเป็นเจ้าภาษีนายอากรของไทย เพราะคนไทยไม่คุ้นเคยกับการประกอบอาชีพดังกล่าวนอกจากคนจีนผู้เข้ามาประกอบอาชีพเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษี จึงอยู่ในฐานะผู้แสวงหาผลประโยชน์จากธุรกิจการลงทุนหมุนเงินต่อเงินบนความทุกข์และความเดือดร้อนของราษฎรไทยเท่าที่โอกาสจะอำนวยให้ กอบโกยผลประโยชน์เป็นส่วนตน ประกอบกับการขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และการขาดความซื่อสัตย์ของขุนนางข้าราชการไทยผู้เกี่ยวข้องกับการดูแลควบคุมการเก็บภาษีอากรต่างพระเนตรพระกรรณพระมหากษัตริย์ ตลอดจนระเบียบแบบแผนในการเก็บภาษียังไม่รัดกุมพอ และแม้กระทั่งตัวพระราชบัญญัติควบคุมเกี่ยวกับการภาษีอากรของแผ่นดินยังไม่มี จึงเปิดโอกาสให้คนจีนเล่นบาทของตนเองแสวงหาผลประโยชน์จากการเป็นนายภาษีอากรทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองมากยิ่งขึ้น โดยอาศัยขุนนางข้าราชการไทยเป็นเครื่องมืออีกต่อหนึ่ง จนในที่สุดเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น รัชกาลที่ 5 จึงได้ค่อยพยายามขับไล่อิทธิพลของเจ้าภาษีนายอากรให้ค่อย ๆ หมดไปทีละน้อย จนกระทั่งรัฐบาลได้เข้าควบคุมการเก็บภาษีอากรทั้งหมดในที่สุด

โลกทัศน์ของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416

*เสาวภา ไพทยวัฒน์**

โลกทัศน์ (World View) เป็นทัศนะความเชื่อหรือความเห็นขั้นพื้นฐานของบุคคลในสังคมที่มีต่อโลกและมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการดำรงชีวิตตลอดจนทิศทางของสังคมซึ่งสามารถอธิบายมูลเหตุอันเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์กระทำตามจุดหมายปลายทาง[1] วิถีชีวิตของมนุษย์เริ่มต้นจากความคิด (ideas) อันหลากหลายเป็นพื้นฐานของการกระทำ (action) ของบุคคล บุคคลจะไม่พยายามตัดสินใจกระทำการใด ๆ จนกว่าบุคคลจะเกิดความเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง[2] การที่มนุษย์ในสังคมยุคใดยุคหนึ่งมีความคิด ความเชื่ออย่างมีระบบย่อมสะท้อนศูนย์กลางในการกำหนดความคิด ความเชื่อ ของมนุษย์ได้อย่างเด่นชัด องค์ประกอบในการศึกษาโลกทัศน์ของมนุษย์จำต้องเข้าใจใน

*อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูยะลา.

[1]วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาทั่วไป มนุษย์ โลกและความหมายของชีวิต**, หน้า 168.

[2]เมธี ปีลันธนานนท์, **ปรัชญาการศึกษาสำหรับครู**, หน้า 100.

สัมพันธภาพอันเกี่ยวกับทัศนะของมนุษย์ที่มีต่อ ศาสนา การปกครอง อุดมการณ์ทางการเมือง ค่านิยม ศีลธรรม การศึกษา และผลงานทางด้านศิลปะจิตรกรรม[3] ฯลฯ

การศึกษาโลกทัศน์ของคนไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 2416)[4] เป็นการศึกษาทัศนะทางด้านความเชื่อของคนไทยที่มีต่อสังคมและโลก ความเชื่อจะปรากฏในความศรัทธาที่มีต่อศาสนาและลัทธิความเชื่อต่าง ๆ ความสำนึกทางสังคมและทางการเมืองการปกครองซึ่งสะท้อนในผลงานทางด้านความเจริญทางจิตใจโดยปรากฏในผลงานวรรณกรรม ศิลปะ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2416) เป็นช่วงเวลาหนึ่งซึ่งมีสภาพทางสังคม การเมืองการปกครองและสภาพทางเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบดั้งเดิมของกรุงศรีอยุธยา ในยุคนี้โลกทัศน์ของคนไทยมีความแตกต่างจากโลกทัศน์ของคนในกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ผู้เขียนจะศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์ของคนไทยยุคต้นกรุงสมัยรัตนโกสินทร์โดยกำหนดขอบเขตการศึกษาเฉพาะเรื่องดังต่อไปนี้

1. โลกทัศน์ของคนไทยด้านความเชื่อในพุทธศาสนา และความเชื่ออื่น ๆ
2. โลกทัศน์ของคนไทยเกี่ยวกับการปกครอง
3. โลกทัศน์ของคนไทยทางสังคม

[3] วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาการศึกษา และปรัชญาการศึกษาของไทย**, หน้า 25.

[4] ผู้เขียนกำหนดสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325–2416) โดยยึดถือว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นยุคที่สังคมไทยมีการแบ่งชนชั้นและการเลื่อนฐานะทางสังคมเป็นแบบไทย แต่ภายหลังจากช่วงนี้ การจัดชั้นทางสังคมฐานันดรเริ่มรับแนวความคิดแบบแผนของชาวตะวันตก (ตามข้อเสนอในประวัติศาสตร์สังคมไทย ของ ม. ร. ว . อคิน รพีพัฒน์, **สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325–2416**, หน้า 3.

สภาพทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2325–2411

การสูญเสียเอกราชของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2310 เป็นการสูญเสียศูนย์กลางการบริหารการปกครองราชอาณาจักรไทยซึ่งมีอายุยาวนานถึง 417 ปี ความพินาศอันเกิดจากภัยของสงครามที่พ่ายแพ้แก่พม่าก่อให้เกิดความหายนะในราชธานี จนเป็นเหตุให้พระเจ้ากรุงธนบุรีกษัตริย์ผู้กอบกู้เอกราชทรงพิจารณาความไม่เหมาะสมของกรุงศรีอยุธยาเป็นอาณาจักรที่ไม่อาจต่อรบได้อีก[5] หากมองในมุมกว้าง อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมืองถูกทำลาย ผู้คนถูกจับเป็นเชลย[6] การตั้งบ้านเมืองใหม่ในอาณาจักรกรุงธนบุรีและการสร้างกรุงเทพฯ ของราชวงศ์จักรี การเริ่มต้นจัดตั้งศูนย์กลางการบริหารการปกครองใหม่ พระมหากษัตริย์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจในการสร้างศูนย์รวมทางจิตใจให้แก่ราษฎรเพื่อบำรุงขวัญชักจูงใจให้ผู้คนกลับมาร่วมกันสร้างบ้านเมืองใหม่ พระมหากษัตริย์ร่วมมือกับชนชั้นปกครองในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา งานวรรณกรรมตลอดจนชำระกฎหมายเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ราชอาณาจักร (Kingdom) โดยอาศัยการจำลองรูปแบบดั้งเดิมของกรุงศรีอยุธยาเป็นพื้นฐาน[7]

[5] นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, หน้า 4.

[6] ตัวเลขในการคาดคะเนคนไทยซึ่งสูญเสียชีวิตในสงครามไทย–พม่า พ.ศ. 2310 ชัย เรืองศิลป์ได้เสนอจำนวนผู้เสียชีวิตไว้ใน "การฟื้นฟูเศรษฐกิจซึ่งย่อยยับเพราะสงคราม," ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352–2453 ทางด้านเศรษฐกิจ, หน้า 1, โดยกล่าวไว้ว่า "คนไทยเสียประมาณสองแสนเศษทั้งตายด้วยอาวุธและป่วยไข้อดโซตาย นอกจากนั้นถูกจับเป็นเชลยสามหมื่นเศษ."

[7] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ : ลำดับเหตุการณ์ และวิธีการศึกษา," สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมต้นกรุงเทพฯ, หน้า 1.

การสร้างกรุงเทพฯ เป็นราชธานีใหม่ของราชวงศ์จักรีมีเหตุผลซึ่งแตกต่างจากการสถาปนากรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ตามลำดับ การสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีพระเจ้าอู่ทองทรงอ้างเหตุจากราชธานีเดิมเกิดภัยพิบัติจากโรคระบาด (นักประวัติศาสตร์ในปัจจุบันให้ความเห็นว่าเป็นนโยบายทางการเมืองเพื่อขยายอาณาจักรลงมาทางตอนใต้) ส่วนการสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีนอกเหนือจากเหตุผลอันเกิดจากความพินาศของกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระสุบินเห็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ของกรุงศรีอยุธยาไม่ประสงค์ให้พระองค์สืบราชสมบัติในแผ่นดินของกรุงศรีอยุธยา แต่การสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานีปฐมราชวงศ์จักรีมิได้อ้างถึงเหตุจากความกลัวหรือความเชื่อ การสร้างกรุงเทพฯ เป็นเจตนารมย์ทางการเมืองของผู้นำใหม่ที่ให้สำคัญในเหตุผลทางด้านยุทธศาสตร์และการขยายความเจริญของอาณาจักรเพื่อให้อาณาจักรใหม่เป็นตัวแทนทางรูปแบบของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์จักรีทรงพระราชทานพระนามราชธานีใหม่ไว้ว่า "กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวช มหาสถาน อมรพิมาน อวตารสถิต สักกทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์" (ในสมัยรัชกาลที่ 4 เปลี่ยนคำว่า "บวรรัตนโกสินทร์" เป็น "อมรรัตนโกสินทร์")

1. สภาพทางสังคม

การสูญเสียเอกราช พ.ศ. 2310 ส่งผลกระทบโดยตรงในด้านความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในสมัยกรุงศรีอยุธยาสภาพสังคมไทยแบ่งชนชั้นเป็นสถาบันกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง (เจ้านาย) ไพร่ ทาส เมื่ออาณาจักร

สิ้นสุดลงสถาบันกษัตริย์ขาดการสืบสันตติวงศ์ พระบรมวงศานุวงศ์คงเหลือเพียงจำนวนน้อย ซึ่งไม่มีอิทธิพลในด้านการสร้างความรู้สึกให้เกิดความจงรักภักดีเพียงพอให้ประชาชนยกย่องให้เป็นศูนย์รวมทางจิตใจ อาณาจักรใหม่ซึ่งสืบทอดความต่อเนื่องทางการปกครองทั้งอาณาจักรกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ต่างมีจุดกำเนิดจากการพิจารณาความไม่เหมาะสมของอาณาจักรดั้งเดิมเป็นเหตุชักนำในการสร้างอาณาจักรใหม่ ซึ่งพิจารณาสถานภาพของผู้นำของทั้งสองอาณาจักรก่อนการสถาปนาเป็นกษัตริย์ บุคคลทั้งสองเป็นขุนนางเก่าของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาตอนปลายมาก่อน[8] แต่มีความสามารถทางด้านการรบประกอบกับโอกาสในสถานการณ์ซึ่งบ้านเมืองขาดผู้นำ สนับสนุนให้ขุนนางทั้งสองสามารถเลื่อนฐานะตนเองเป็นผู้นำสูงสุดจนเป็นที่ยอมรับของข้าราชการตลอดจนราษฎรให้ความยกย่องเป็นพระมหากษัตริย์ ปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนในราชอาณาจักรใหม่ พระมหากษัตริย์เป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภกทรงยึดถืออุดมคติในพุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์ของราชอาณาจักร

อาณาจักรไทยสืบทอดต่อจากกรุงศรีอยุธยา ได้ปรากฏตัวในรูปแบบ "อำนาจแฝง" โดยกลุ่มขุนนางซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางการเมืองการปกครองเป็นชนชั้นในสังคมที่มีอำนาจเพียงพอแก่การต่อรอง กับอำนาจของพระมหา

[8] นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่องเดิม หน้า 35. เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับปฐมกษัตริย์ของกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็นขุนนางระดับกลางในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ถ้าหากเปรียบเทียบกับการจัดชนชั้นในเมืองหลวงปัจจุบันตามแนวความคิดของวิชาสังคมวิทยา ปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรทั้งสองเป็นชนชั้นกลางระดับสูง (upper middle class) มากกว่าเป็นชนชั้นนำในสังคม (elites) ทั้งนี้เพราะผู้นำทั้งสองดำรงตำแหน่ง "หลวงยกกระบัตร" เมืองตากและเมืองราชบุรีตามลำดับ.

กษัตริย์พิจารณาได้จากเหตุการณ์ตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี กลุ่มขุนนางลงความเห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระสติฟั่นเฟือนสร้างความเดือดร้อนให้แก่อาณาประชาราษฎร์ และเป็นอันตรายต่อพระพุทธศาสนา[9] กลุ่มขุนนางตัดสินโทษให้ทำลายชีวิตพระมหากษัตริย์ นับเป็นเหตุการณ์ทางการเมืองซึ่งแปลกใหม่จากประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของราชอาณาจักรไทย อำนาจของขุนนางสามารถลงมติให้เลือกบุคคลใหม่เป็นกษัตริย์ ดังปรากฏในการทูลเชิญสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป

การกำเนิดกรุงเทพฯ เป็นความเติบโตพร้อมกับอำนาจของขุนนางโดยเฉพาะตระกูลบุนนาคและราชสกุล ณ บางช้าง[10] ซึ่งมีบทบาทในการสร้างความเจริญให้แก่อาณาจักรใหม่ โครงสร้างทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมในระบบเจ้าขุนมูลนายเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยกำหนดให้ระบบศักดินาเป็นเครื่องชี้ฐานะ สิทธิ หน้าที่ ความรับผิดชอบของบุคคลในสังคม ชนชั้นของสังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325–2416 แบ่งได้เป็น 2 ชนชั้น

1. ชนชั้นปกครอง เป็นชนชั้นนำที่สำคัญของสังคมประกอบไปด้วยพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ขุนนางที่มีศักดินา 400 ไร่ขึ้นไป บุคคลกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีอำนาจ มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองภายในราชอาณาจักร

[9] พระเจ้าวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, **เจ้าชีวิต**, หน้า 133–134.

[10] มัลลิกา มัสอูดี, "วิวัฒนาการการปกครองของคนไทยจนถึงการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5," **ไทยศึกษา**, หน้า 154.

2. *ชนชั้นผู้ถูกปกครอง* ได้แก่ประชาชนทั่วไปรวมทั้งข้าราชการที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 ลงมา พวกนี้เรียกว่า "ไพร่" ซึ่งต้องสังกัดมูลนาย และเข้าเวรประจำการ เพื่อทำงานให้แก่รัฐ ในกลุ่มนี้รวมพวกทาสไว้ด้วย

การแบ่งชนชั้นทางสังคมในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อให้เกิดสัมพันธภาพในระบบอุปถัมภ์ (patron–client) โดยเฉพาะมูลนายกับไพร่ซึ่งเน้นความแตกต่างในฐานะคนที่ปรากฏในสังคมและให้ความสำคัญโดยยึดถือการเคารพในบุคคลมากกว่าระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ตลอดจนสร้างลักษณะนิสัยในการพึ่งพาอาศัยผู้อื่นเป็นสำคัญ[11]

2. สภาพทางเศรษฐกิจ

อาณาจักรไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีประชากรตามที่ชาวต่างประเทศได้คำนวณไว้เมื่อ พ.ศ. 2366 คือ จอห์น ครอเฟิด (John Crawfurd) ได้ประมาณไว้ว่ามีพลเมืองประมาณ 500,000 คน ใน พ.ศ. 2394 เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ได้ประมาณไว้ 4–5 ล้านคน[12] อาณาบริเวณทางเหนือสุดจดเส้นรุ้งที่ 18° เหนือ ปกคลุมบริเวณเมืองพิษณุโลก ชายแดนใต้สุดจดเมืองสงขลาประมาณเส้นรุ้งที่ 7° เหนือ ชายแดนตะวันออกจดแม่น้ำโขงและด้านตะวันตกจดเทือกเขาตะนาวศรี[13] อาณาจักรส่วนใหญ่เป็นที่ราบที่อุดมสมบูรณ์ตลอดสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและพื้นที่ส่วนใหญ่ยังว่างเป็นป่า บางบริเวณถูกหักล้างถางพงเพื่อเป็นแหล่งปลูกข้าวเพราะข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทยซึ่ง

[11] วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์, "วิวัฒนาการสังคมไทย," ไทยศึกษา, หน้า 52.

[12] สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ.2394–2475, หน้า 41.

[13] อคิน รพีพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 24–25.

ใช้บริโภคในราชอาณาจักร[14] ก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์รึง พ.ศ. 2398 สภาพเศรษกิจไทยเป็นระบบเศรษกิจแบบเลี้ยงตนเอง (Self-sufficient economy) การเกษตรกรรมอาศัยธรรมชาติพึ่งพาน้ำฝนและฤดูกาล ยังไม่ได้มีการนำเอาความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มาใช้ในการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรม ผลผลิตที่ปรากฏในปี พ.ศ. 2393 ปริมาณข้าวที่ผลิตได้พอเลี้ยงประชากรทั้งอาณาจักร ส่วนที่เหลือพอจะส่งไปจุนเจือภาคใต้ซึ่งยังขาดแคลนข้าว[15]

การค้าขายของอาณาจักรเป็นการค้าแบบง่าย ๆ ใช้แลกเปลี่ยนกันระหว่างสิ่งของด้วยกัน (barter system) ไม่จำเป็นต้องใช้เงินตรา[16] ในระดับรัฐบาลการค้าเป็นแบบผูกขาดระหว่างประเทศ โดยมีพ่อค้าชาวจีนร่วมกับกษัตริย์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ผ่านทางหน่วยงานของรัฐบาลที่ทำหน้าที่ควบคุมการค้าซึ่งเรียกว่า พระคลังสินค้า เป็นฝ่ายดำเนินการควบคุมการค้าทั้งสินค้าขาเข้าและขาออก วิธีการดังกล่าวเป็นการนำรายได้ให้แก่รัฐบาลซึ่งประชาชนส่วนใหญ่มิได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ

การเก็บภาษีอากรของรัฐเก็บในรูปของภาษีที่ดิน ในต้นรัชกาลที่ 1 มีการเดินสวนเดินนาเพื่อเก็บในรูปของผลผลิต มิได้เก็บเป็นรูปของเงินตราเพราะประชาชนไม่นิยมใช้เงินตราเป็นตัวกลางแลกเปลี่ยน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา คนจีนเริ่มเข้ามามีบทบาททางด้านการค้าขายตั้งแต่ระดับเล็กจนถึงระดับใหญ่โดยร่วมมือกับเจ้านาย ขุนนาง โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 พระมหา-

[14] สุนันท์ ไชยเมล์, สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุล – จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 2.

[15] ยคิน รพีพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 25.

[16] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องเดิม, หน้า 2.

กษัตริย์ทรงเปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีอากรด้วยวิธีการประมูล และผูกขาดสินค้าถึง 38 รายการ (Tax farming) วิธีการประมูลภาษีเป็นวิธีการหนึ่งในการนำเงินให้แก่รัฐบาลพร้อมกับเสริมสร้างให้ชาวจีนมีอิทธิพลทางด้านการค้าในเมืองไทยมากกว่าชาติอื่น ๆ[17]

ในปี พ.ศ. 2398 เมื่อรัฐบาลไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษเป็นจุดเริ่มต้นให้ระบบเศรษฐกิจของไทยต้องผูกพันกับเศรษฐกิจระดับโลก[18] ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของราชอาณาจักร ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการผลิต มีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกออกไปอย่างกว้างขวาง เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต การเพิ่มจำนวนประชากรมีอัตราสูงขึ้น มีการอพยพโยกย้ายเข้าไปในบริเวณชนบทภาคกลางทำให้เพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกอย่างรวดเร็ว กำลังคนและแรงงานในชนบทได้ช่วยส่งเสริมปัจจัยการผลิต ผลผลิตที่สร้างรายได้ให้แก่ราชอาณาจักรมากที่สุดก็คือข้าว[19]

3. การเมืองการปกครอง

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ลักษณะการปกครองเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุด พระองค์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาดแต่ผู้เดียว พระมหากษัตริย์มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองความปลอดภัย ทรงประทานความร่มเย็นแก่ราษฎร ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินและเจ้าชีวิตของประชาชน ฐานะของพระมหากษัตริย์มีความเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยคือ ในสมัยกรุงศรีอยุธยากษัตริย์ทรงเป็นเทวราชา (God King)

[17] วิไลเลขา บูรณะศิริ, ประวัติศาสตร์ไทย 2, หน้า 116.
[18] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องเดิม, หน้า 8.
[19] สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 162–163.

ในยุครัตนโกสินทร์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชา แต่ทรงมีอำนาจสูงสุดทางการปกครอง ในทางปฏิบัติพระองค์มิได้รวบอำนาจไว้แต่ผู้เดียว ทรงบริหารการปกครองด้วยการกระจายอำนาจให้แก่กลุ่มขุนนาง จึงไม่ปรากฏเหตุการณ์อย่างเด่นชัดในการแย่งชิงอำนาจ โดยขุนนางแย่งชิงจากพระมหากษัตริย์เช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยา พฤติการณ์ทางการเมืองในยุคต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325–2416 เกิดการต่อรองอำนาจทางการเมืองระหว่างพระราชวงศ์ ขุนนางและองค์พระมหากษัตริย์ ดังมีเหตุผลดังนี้

ประการแรก ความขัดแย้งในหมู่พระราชวงศ์ระหว่างผู้ดำรงตำแหน่งวังหน้าและ วังหลวง ตั้งแต่รัชกาลที่ 1–3 นับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ความตึงเครียดทางอำนาจของวังหน้ามีอยู่เกือบตลอดรัชกาล จนกระทั่งกรมพระราชวังบวรสิ้นพระชนม์ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 2 ทรงแต่งตั้งข้าราชการในกรมของวังหน้าเอง ทรงเลือกคนของวังหลวงส่งไปเพื่อให้เกิดความจงรักภักดี ทั้งกับวังหน้าและวังหลวง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงแก้ปัญหาด้วยการไม่จัดกำลังพลให้แก่วังหน้า ความขัดแย้งในหมู่พระราชวงศ์ เป็นหนทางหนึ่งที่กลุ่มขุนนางเป็นกลุ่มกลางที่ถูกดึงไปสนับสนุนระหว่างกษัตริย์กับกลุ่มพระราชวงศ์[20]

ประการที่สอง กลุ่มขุนนางเป็นกลุ่มที่มีอำนาจในการเลือกพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 2[21] นับเป็นก้าวใหม่ทางการเมืองการปกครองของไทยที่แสดงให้เห็นว่าขุนนางมีความสำคัญ และเป็นหลักประกันความมั่นคงของราชอาณาจักรกรุงรัตนโกสินทร์

[20] มัลลิกา มัลอูดี, เรื่องเดิม, หน้า 153–154.

[21] เมื่อรัชกาล ที่ 2 สิ้นพระชนม์กลุ่มขุนนางเลือกกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (รัชกาลที่ 3) เป็นพระมหากษัตริย์ก่อนเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ 4) พระราชโอรสผู้มีสิทธิสืบราชสมบัติ.

การที่กลุ่มขุนนางหรือกลุ่มเจ้านาย เป็นกลุ่มแกนกลางในการควบคุมอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชวงศ์เป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ภายหลังจากความหายนะของกรุงศรีอยุธยา และเหตุการณ์ต่าง ๆ ในยุคกรุงธนบุรีจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์แสดงให้เห็นถึงความสามารถของขุนนางเก่าในกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ซึ่งสามารถรวบรวมราชอาณาจักรใหม่ได้สำเร็จ ความสำนึกในกลุ่มขุนนางเก่ากับพระมหากษัตริย์ของปฐมอาณาจักรใหม่ได้กลายเป็นบุญคุณร่วมกัน ดังปรากฏในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงยกย่องสมเด็จเจ้าพระยากษัตริย์ศึก (รัชกาลที่ 1)[22] และเจ้าพระยาสุรสีห์ (กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) ความจงรักภักดีของขุนนางที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นการเคารพในฐานะผู้ครองอำนาจมากกว่าความจงรักภักดีในสถาบันกษัตริย์อันเป็นสถาบันแห่งความศักดิ์สิทธิ์ดังได้ปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยา อำนาจของกลุ่มขุนนางปรากฏอย่างเด่นชัดในตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี และสืบทอดต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 2 กลุ่มขุนนางมีบทบาททางด้านการค้าขายกับชาวต่างชาติ เป็นการยกฐานะของขุนนางในการเขยิบตนเองเพื่อการสร้างอิทธิพลทางการเมือง กลุ่มขุนนางเริ่มปรากฏตัว จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ก่อนที่พระองค์จะสิ้นพระชนม์ ทรงหวาดหวั่นในอำนาจของขุนนางมากดังปรากฏในพระบรมราโชวาทของพระองค์เพื่อฝากฝังพระราชโอรสไว้กับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ (ช่วง บุนนาค)

[22]พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกฐานะเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์หลังศึกอะแซหวุ่นกี้ (พ.ศ. 2318–2319) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงพระวินิจฉัยไว้ใน เจ้าชีวิต แสดงถึงการยกย่องให้เป็นกษัตริย์แล้วซึ่งสูงกว่าตำแหน่งจอมทัพ.

อำนาจของกลุ่มขุนนางมีอิทธิพลต่อการบริหารราชการแผ่นดินไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึง พ.ศ. 2416 เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์โดยไม่มีผู้สำเร็จราชการ อำนาจการปกครองในราชอาณาจักรได้กลับมารวมที่องค์พระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ ส่วนอำนาจของกลุ่มขุนนางถูกตัดทอนโดยทางอ้อมเมื่อมีการยุบเลิกระบบไพร่และทาสในสังคมไทย

สภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมืองการปกครองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325–2416 ได้เปลี่ยนแปลงจากโครงสร้างดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาในยุคกรุงศรีอยุธยา ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองการปกครองในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325–2416 ย่อมมีผลสะท้อนเกี่ยวกับโลกทัศน์ของคนไทยในยุคต่อมา

โลกทัศน์ของคนไทยด้านความเชื่อในพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น ๆ

ในทุกสังคมของมนุษย์จะมีระบบความเชื่อในศาสนา และมายาศาสตร์ ซึ่งเป็นระบบตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจ (Psychological needs) ของมนุษย์แสดงออกมาเพื่อสะท้อนความรู้สึกทางจิตใจร่วมกัน (Collective sentiments) ที่นอกเหนือไปจากความต้องการทางด้านร่างกายและความต้องการในลักษณะร่วมกัน (integrative needs)[23] ความเชื่อทางศาสนาของคนไทยเป็นข้อคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ซึ่งยึดถือทางด้านจิตใจของคนไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนไทย ความศรัทธาในพุทธศาสนาของคนไทยก่อให้เกิดพิธีกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งสืบทอดกันมาเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย[24]

[23]จุรี วุลละเกศ, มานุษยวิทยาเบื้องต้น, หน้า 88.

[24]ปัญญา บริสุทธิ์, **โลกทัศน์ของคนไทย วิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย,** หน้า 8.

1. โลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์กับความเชื่อในพุทธศาสนา

การปกครองของไทยวิวัฒนาการมาจากระบบบิตาธิปไตยในสมัยสุโขทัย และปรากฏในระบบสมมติเทพอย่างชัดเจนในสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้ระบบการปกครองจะมีผลต่อการยกย่องฐานะของพระมหากษัตริย์ ที่มีต่อผู้อยู่ภายใต้การปกครองให้เกิดความแตกต่างกัน แต่พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่ยุคสุโขทัยพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ตามพุทธคติและเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภก ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อิทธิพลของพุทธศาสนา มีความสำคัญต่อการรวมกำลังคนไทยเพื่อร่วมกันสร้างกรุงเทพ ฯ เป็นราชธานีใหม่ โลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์ต้นราชวงศ์จักรีที่มีต่อพุทธศาสนามีดังนี้

1. พระมหากษัตริย์คือ "ราชาผู้ทรงสง่าแห่งแคว้น" ทรงฟื้นฟูพระรัตนตรัยเป็นสิ่งที่สูงสุดแห่งความนับถือทั้งปวง ทรงปฏิบัติตนตามอุดมคติของพุทธศาสนา ซึ่งในพระไตรปิฎกได้ยกย่องพระมหากษัตริย์ไว้ว่า "ราคา มุงฺ มนุสฺสานำ สพฺพำ รฏฺฐำ โนติ ราชาเจ โนติ ธมฺมิโก" พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรมราษฎรก็จะเป็นสุข พระมหากษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมและปฏิบัติธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ 3 ประการ คือ ทศพิธราชธรรม ราชจรรยานุวัตร และจักรวรรดิวัตรเป็นจริยธรรมสำหรับการปฏิบัติตนที่มีต่อปวงชนราษฎร์[25]

ในฐานะที่พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย อุดมคติของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2416) ปรากฏดังนี้

[25]นิคยา วงศ์วิวัฒน์, **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา,** หน้า 63.

ประการแรก ทรงมีฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ตามคติของพระมหาธรรมราชาลิไทย พระมหากษัตริย์เป็นผู้ยึดมั่นต่อภารกิจเพื่อนำประชาราษฎร์ไปในหนทางที่จะไปสู่นิพพาน พระองค์เป็นผู้นำความสุขทางโลกและทางธรรมมาสู่สรรพสัตว์ทั่วไป[26]

ประการที่สอง พระมหากษัตริย์ผู้ปฏิบัติธรรม และยึดมั่นในทศพิธราชธรรม ราชจรรยานุวัตร และจักรวรรดิวัตร พระองค์ได้รับการยกย่องเป็นจักรวาทินหรือกษัตริย์แห่งจักรวาล (The Universal Sovereign) ทรงปกครองอาณาเขตทั้ง 8 ทิศ[27] ทรงเป็นสื่อกลางระหว่างธรรมชาติ (โลกมนุษย์) และสิ่งที่นอกเหนือธรรมชาติ (โลกผีสางเทวดา)[28]

จากอุดมคติดังกล่าวพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงประกอบพระราชกรณียกิจซึ่งสอดคล้องกับฐานะของพระองค์ คือ

ก. ในฐานะเป็นองค์พระโพธิสัตว์ ทรงเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีเพื่อความสอดคล้องกับความเชื่อในพระพุทธศาสนา มีดังนี้

ก) ทรงประกาศเปลี่ยนแปลงราชประเพณีการถือน้ำพระพิพัฒนสัตยาในปี พ.ศ. 2328 อันเป็นปีเฉลิมฉลองกรุงเทพ ฯ เป็นราชธานีพร้อมกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคือ ตามพระราชประเพณีในสมัยกรุงศรีอยุธยาให้ขุนนางซึ่งประกอบพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาจะต้องเคารพพระบรมรูปของสมเด็จพระรามาธิบดีก่อนแล้วจึงบูชาพระรัตนตรัย แต่สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี พระมหากษัตริย์ทรงให้ความยกย่องพระไตรสรณาคมที่สูงส่งกว่าสิ่งใด พระองค์ทรงมีพระราชโองการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์

[26]นิตยา วงศ์วิวัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 63.
[27]วิไลเลขา บูรณศิริ, เรื่องเดิม, หน้า 176.
[28]อคิน รพีพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 96.

สัตยาโดยรับสั่งให้ข้าราชการ ซึ่งเข้ามาประกอบพิธีทำการเคารพในพระบรมรูป เปลี่ยนเป็นการเคารพพระพุทธรูปแทน

ข) ทรงประกาศห้ามการเคารพกราบไหว้บูชาศิวลึงค์ซึ่งถือว่าเป็นการกระทำของคนถ่อย ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้นำมาเผาเพราะเห็นว่าเป็นการแสดงความเคารพที่ไม่อยู่ในศีลธรรมของพุทธศาสนา

ค) ทรงออกกฎหมายควบคุมพระสงฆ์และกวดขันในระเบียบประเพณีของพุทธศาสนิกชน ในฐานะที่พระองค์เป็นผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในราชอาณาจักรอันเกิดจากความเชื่อในการสร้างสมบุญบารมี ซึ่งพระองค์ทรงประพฤติธรรม ทรงให้ความคุ้มครองประชาราษฎร์ในอาณาเขตโดยออกพระราชกำหนดควบคุมความประพฤติของประชาชนทั้งฝ่ายฆราวาสและบรรพชิต ทรงเข้มงวดกวดขันในระเบียบประเพณีตั้งแต่การทำบุญ การถือศีลดังปรากฏในคำประกาศตักเตือน การออกกฎหมายควบคุม เพื่อมิให้ประชาชนประพฤติผิดไปจากหลักธรรมในพุทธศาสนา เช่น ประกาศห้ามชนไก่ กัดปลาเพราะเป็นการทรมานสัตว์ ทรงออกกฎหมายควบคุมการปฏิบัติตนของพระสงฆ์ 8 ฉบับ

ข. ในฐานะที่พระองค์เป็นกษัตริย์จักรวาทิน ทรงประกอบพระราชกรณียกิจซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อดังนี้

ก) ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ประชาชนผู้เดือดร้อนทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา ในฐานะที่พระองค์เป็นกษัตริย์แห่งจักรวาลทรงปกครองอาณาเขตทั้ง 8 ทิศ ทรงเป็นบิดาของประชาราษฎร์ ความทุกข์ร้อนของประชาชนจะได้รับการแก้ปัญหาจากพระมหากษัตริย์ดังปรากฏในยุคสุโขทัย ในสมัยรัชกาลที่ 1–2 ของราชวงศ์จักรี ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ประชาชนผู้เดือดร้อนทูลเกล้า ฯ ถวายฎีการับการ

โบยก่อน 30 ทีทั้งนี้เพื่อเป็นการยืนยันว่าไม่ทูลเกล้า ฯ ฎีกาเท็จ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ประชาชนเข้าร้องทุกข์ด้วยการตีกลองวินิจฉัยเภรี เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนแปลงการถวายฎีกาโดยการยกเลิกในการโบยตี พระมหากษัตริย์ทรงรับฎีกาจากประชาชนด้วยพระองค์เองในวันพระธรรมสวนะ

ข) ทรงประกาศการเปลี่ยนแปลงประเพณีการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์เมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินผ่าน ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาสืบทอดมาถึงสมัยรัชกาลที่ 2 มีกฎหมายที่ปฏิบัติในการห้ามประชาชนมองพระพักตร์พระมหากษัตริย์เพราะเป็นการเทียบเคียงพระบารมี ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกนายทหารข้างพระองค์ใช้ธนูยิงตา ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงออกกฎหมายห้ามทหารข้างพระองค์ยิงลูกนัยน์ตา ประชาชนในหนทางที่พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินผ่านจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระมหากษัตริย์ทรงเสด็จออกนอกเขตพระบรมมหาราชวังในการเยี่ยมเยือนทุกข์สุขของราษฎร ทั้งในเขตราชธานีและหัวเมืองห่างไกล[29]

ค. **ทรงบำเพ็ญทาน** โดยการตั้งโรงทานแจกจ่ายสิ่งของ อาหาร เงิน แก่ไพร่ ทาส ในวันธรรมสวนะเพื่อให้ครบการปฏิบัติในฐานะพุทธศาสนิกชน ซึ่งมีความยึดมั่นในการทำ ถือศีล ภาวนา เพื่อการสร้างสมบุญไว้ในโลกหน้า[30]

ง. **ทรงเป็นสื่อกลางระหว่างธรรมชาติ (โลกมนุษย์) กับสิ่งที่นอกเหนือธรรมชาติ (โลกผีสางเทวดา)** ในพระราชพิธีที่มีความสำคัญต่อความสุขของราษฎร พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในการประกอบพระราชพิธีดังปรากฏ

[29] เรื่องเดียวกัน, หน้า 102–113.

[30] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ในพระราชพิธีขอฝน พระราชพิธีแรกนาขวัญอันเป็นพระราชพิธีควบคุมระดับน้ำและควบคุมลมฝน ในยามเกิดโรคระบาดร้ายแรงคุกคามชีวิตของประชาชน พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในการประกอบพิธีอาพาธพินาศเพื่อการขับไล่โรคร้ายออกจากโลกมนุษย์[31]

2. *พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์พุทธศาสนูปถัมภก* นอกเหนือจากการเป็นผู้นำสูงสุดในอาณาจักรทรงให้ความคุ้มครองภัยอันตรายแก่ประชาชนภายใต้การปกครอง พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำทางศาสนจักร ทรงมุ่งปฏิบัติธรรมตามคติธรรมแห่งธรรมของพระราชา ทรงฟื้นฟูการจรรโลงพระพุทธศาสนา ทรงฟื้นฟูพระธรรมวินัยโดยการประกอบพิธีสังคายนา การส่งเสริมการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ การสร้างวัดและปฏิสังขรณ์วัด การอุทิศที่ดินให้เป็นธรณีสงฆ์ การจัดการปกครองพระสงฆ์[32] ทรงสนับสนุนงานวรรณกรรมพุทธศาสนา[33] การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังไว้ตามวัดเพื่อเป็นสื่อความหมายในพุทธศาสนาให้ปรากฏเป็นภาพแก่ประชาชนโดยทั่วไป ซึ่งอ่านหนังสือไม่ออกสามารถแปลความหมายจากภาพได้อย่างชัดเจน

ปฐมราชวงศ์จักรีปฏิเสธการยกฐานะกษัตริย์เป็นเทวราชา ตามระบบเทวสิทธิ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่พระองค์ทรงนำเอาความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนานิกายมหายานมาประสานกับแนวคิดในฝ่ายเถรวาทก่อให้เกิดความเชื่อว่า การเป็นกษัตริย์สืบเนื่องมาจากผลแห่งการปฏิบัติธรรมทางศาสนา

[31] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[32] ดูรายละเอียดใน นิตยา วงศ์วิวัฒน์, *เรื่องเดิม*, หน้า 41–62.

[33] ดูการจำแนกวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325–2416.

มากกว่าการยึดมั่นในคำสอนโดยขาดการปฏิบัติ พระมหากษัตริย์ทรงมีอิทธิพลในการควบคุมสถาบันศาสนา เพื่อให้เกิดความสอดคล้องในฐานะผู้สนับสนุนซึ่งกันและกัน[34]

2. โลกทัศน์ของประชาชนกับความเชื่อในพุทธศาสนา

1) ความเชื่อในกฎแห่งกรรม คนไทยมีความเชื่อว่าผู้ใดทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ใดทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว กฎแห่งกรรมจะสัมพันธ์กับการเวียนว่ายตายเกิดหรืออยู่ในวัฏสงสาร การเวียนว่ายตายเกิดเป็นเพราะกรรมอันได้แก่ผลของการกระทำทั้งกรรมดีหรือบุญและกรรมชั่วหรือบาป ตามหลักของพระพุทธศาสนาถือว่าชีวิตเต็มไปด้วยความทุกข์ จุดมุ่งหมายสูงสุดของคนเราคือความพยายามบรรลุนิพพานหรือความหลุดพ้น มนุษย์จะนิพพานได้เมื่อสร้างสมบุญไว้ในชาติแต่ละชาติที่ได้เกิดมา คนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้ความนิยมและให้ความสำคัญในการฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดก

2) ความเชื่อในเรื่องบุญและบาป คนไทยมีความเชื่อในหลักไตรลักษณ์ซึ่งกล่าวถึงความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยเฉพาะความเป็นอนิจจังซึ่งอธิบายความเชื่อของคนไทยทั่วไปว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่มีความเที่ยงแท้ ไม่มีอะไรคงทนถาวรนอกเหนือจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย การทำบุญเป็นการสร้างสมไว้เพื่อยกฐานะของคน และคนที่ทำบุญไว้มากอาจเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ การปฏิบัติเกี่ยวกับบุญกิริยาวัตถุหรือทำบุญมี 3 ประการ ได้แก่ทาน ศีล ภาวนา เป็นการสนับสนุนพิธีกรรมทางศาสนา การเคารพพระสงฆ์ การปฏิสังขรณ์วัด การสร้างวัด และการสร้างพระพุทธรูป

[34]บันทร อ่อนคำ และ เสรี พงศ์พิศ, ศาสนากับสังคมเอเชีย, หน้า 150.

3) ความเชื่อในเรื่องนรกและสวรรค์ คนไทยมีความเชื่อในเรื่องนรก สวรรค์ เพราะอิทธิพลของหนังสือไตรภูมิกถาของพระมหาธรรมราชาลิไทยซึ่งได้บรรยายภูมิสถานและความเป็นอยู่ชาวสวรรค์ และชาวนรกอย่างแจ่มแจ้งก่อให้เกิดความกลัวตกนรก พุทธศาสนิกชนพยายามทำความดีเพื่อได้อยู่ในสวรรค์[35] สมัยรัชกาลที่ 1 ฝ่ายบ้านเมืองออกกฎหมายโดยอ้างถึงเรื่องขึ้นสวรรค์และตกนรกควบคุมประชาชน ดังปรากฏในกฎหมายรัชกาลที่ 1 ฉบับหนึ่งมีความว่า

> *"ทุกวันนี้ตั้งพระไทยที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ไพร่ฟ้าประชากร ให้อยู่เย็นเป็นสุข ให้ตั้งอยู่ในคติธรรม 4 ดำรงจิตจัตุรัสบำเพ็ญศีลทาน จะได้ศุคติภูมมนุษยสมบัติ นิพพานสมบัติเปนประโยชน์แก่ตน ฝ่ายข้าราชการแลไพร่ฟ้าประชากร มิได้เหนโทษไภยในอนาคตประจุบัน คบหาชวนกันชนไก่ ชนนกคุ้ม ชนนกกระทา ..... ตั้งแต่มัวเมาลุ่มหลงไปด้วยทรัพย์สมบัติพัศถาน ทำการกุศลทุจริตรเปนพาล กอปไปด้วยบาปอุลามก ไม่เกรงบาป กลัวบาป ถือผิด มีความชั่วต่างๆ ครั้นดับจิตรทำลายเบญจขันธ์ ไปตกนรกอยู่หังนาน ครั้นพ้นขึ้นมาเปนเปรตยถือกระบองเหล็กลุกเปนเปลวเพลิงคนละอัน ถ้อยทีถ้อยตีกันทนทุกขเวทนาแสนสาหัส เพราะการทำอจิณกรรม ก็เป็นครุกรรม อันยิ่งใหญ่ จะชวนกันไปสู่อบายภูมเสียสิ้น"*[36]

[35]บุญญา บริสุทธ์, เรื่องเดิม, หน้า 9–11.

[36]ชัย. เรืองศิลป์, "ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2354–2453," สัมมนาประวัติศาสตร์ สังคมสมัยต้นกรุงเทพ, หน้า 34.

ในการประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ข้าราชการทุกคนจะต้องสาบานตนเพื่อจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ การคิดคดทรยศจะส่งผลให้ตกนรกหมกไหม้อยู่ในอเวจีตั้งแสนกัลป์ และถ้าจงรักภักดีต่อพระองค์จะนำไปสู่ความเลวยสุขในสรวงสวรรค์นานถึงแสนกัลป์

อิทธิพลของพุทธศาสนาสนับสนุนคนไทยให้มีความเมตตา กรุณา มีความจงรักภักดีซึ่งจรรโลงระบบเจ้าขุนมูลนาย ผู้เป็นไพร่ ทาส ปลงตนเองให้เกิดความเชื่อว่าเป็นผลแห่งกรรมซึ่งตนจะต้องชดใช้ ส่วนผู้เป็นนายเป็นผู้สะสมบุญบารมี การที่นายมีเมตตา กรุณาแก่ไพร่ ทาส เสริมสร้างบุญบารมีให้แก่นายในโลกหน้า ความกตัญญูรู้บุญคุณระหว่างเจ้านาย ไพร่ ทาส ส่งเสริมระบบอุปถัมภ์ในสังคม

3. ความเชื่อในลัทธิอื่น ๆ และความเชื่อถือในไสยศาสตร์

คนไทยมีความศรัทธาในการนับถือพุทธศาสนาควบคู่ไปกับความเชื่อถืออื่น ๆ โดยเฉพาะลัทธิพราหมณ์ มีความสำคัญในพระราชพิธีและราชประเพณีของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ไทยทรงรับแนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนานิกายมหายานมาประสานความคิดกับฝ่ายเถรวาท เพื่อการยกย่องฐานะของพระมหากษัตริย์ พุทธศาสนาเถรวาทจึงปรากฏควบคู่ไปกับความเชื่อในเรื่องผีสางเทวดาหรือกษัตริย์เทพเจ้าเพราะกษัตริย์แห่งจักรวาทินย่อมมีความสัมพันธ์กับเทพเจ้า พิธีการสำคัญในการยกย่องฐานะของพระมหากษัตริย์จะต้องให้พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม เช่น พิธีบรมราชาภิเษก[37] นอกจากความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ คนไทยมีความผูกพันความเชื่อถือทาง

[37]สมานมิตร วิทยอภิบาลกุล, **สังคมและวัฒนธรรมไทย**, หน้า 99.

ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์อันเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านของไทย ซึ่งปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานและสอดคล้องกับสังคมเกษตรกรรม ซึ่งมีความผูกพันกับธรรมชาติ ความเกรงกลัวในภัยธรรมชาติโดยเชื่อว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติมีอำนาจลึกลับบางอย่างควบคุมอยู่ คนไทยทุกชนชั้นย่อมมีความผูกพันกับความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ ความเชื่อถือทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์

1) ความเชื่อในลัทธิพราหมณ์

ก. การประกอบพระราชพิธี

คนไทยนับถือพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับลัทธิพราหมณ์และความเชื่อทางไสยศาสตร์ ศาสนาพุทธสร้างทรรศนะความเชื่อเกี่ยวกับจิตใจ และการกระทำของตนเองในลักษณะ Internalized World View แต่ในการดำรงชีวิตของสังคมเกษตรกรรม ความผูกพันกับธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างความเชื่ออำนาจลึกลับ หากสามารถประกอบพิธีให้อำนาจลึกลับพึงพอใจจะส่งผลสะท้อนกลับเป็นประโยชน์แก่สังคม ในยุคต้นรัตนโกสินทร์พระมหากษัตริย์ทรงมุ่งปฏิบัติพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อสนับสนุนอุดมคติของพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระองค์ตั้งพระทัยในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อการสร้างสมบุญบารมี แต่ในทางปฏิบัติลัทธิพราหมณ์มีอิทธิพลต่อการกำหนดความเชื่อ ซึ่งก่อให้เกิดพิธีกรรมที่จะต้องปฏิบัติควบคู่กับพิธีกรรมในพุทธศาสนา ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325–2416) ลักษณะของพิธีกรรมระหว่างพุทธศาสนากับลัทธิพราหมณ์ปรากฏดังนี้[38]

[38] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ก) ให้นำพิธีพราหมณ์มาใช้ประกอบในพระราชพิธีของพระราชสำนัก เพื่อความเป็นศิริมงคลแก่ผู้ถือปฏิบัติ ดังปรากฏในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

ข) ให้นำพิธีพราหมณ์เข้ามาร่วมกับพิธีทางพุทธศาสนา แต่ให้ปฏิบัติพิธีพุทธศาสนาก่อนการประกอบพิธีพราหมณ์ ดังปรากฏในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงโปรด ฯ ให้เปลี่ยนแบบแผนพิธีถือน้ำที่ปฏิบัติตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยเริ่มที่การเคารพพระเชษฐบิดร หรือพระบรมรูปพระเจ้าอู่ทองก่อนแล้วจึงเคารพพระรัตนตรัย ให้เปลี่ยนแปลงใหม่ให้ข้าราชการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาก่อนแล้วจึงรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หลังจากนั้นให้ออกมาอุทิศกุศลแผ่ผลให้ "ภูมิเทพารักษ์และอากาศเทวดา"[39]

ข. การยกย่องฐานะของพระมหากษัตริย์

อุดมคติของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ธรรมราชา แต่ในด้านการปกครองกษัตริย์ทรงเป็นผู้นำสูงสุดของระบบเจ้าขุนมูลนายโดยมีระบบศักดินาเป็นเครื่องชี้ฐานะของคนในสังคม กษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดในฐานะผู้คุ้มครองหมู่ชน ตามรากฐานความเชื่อดั้งเดิมในลัทธิพราหมณ์ ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นพระมหากษัตริย์ทรงศึกษาศิลปศาสตร์สำหรับกษัตริย์[40] จากโลกนิติไตรภาคเพื่อเสริมสร้างบุญบารมีแห่งอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์

[39]วิไลเลขา บูรณศิริ, เรื่องเดิม, หน้า 47.

[40]มี 18 ข้อ ดังนี้ (ดูต่อหน้า 115)

ความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ มีอิทธิพลต่อการกำหนดพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ โลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์เกี่ยวกับลัทธิพราหมณ์มีอิทธิพลต่อปฐมราชวงศ์จักรีทรงนำเอาความศักดิ์สิทธิ์ของเทวดาต่าง ๆ ในลัทธิพราหมณ์ให้มาปรากฏในงานวรรณกรรม ซึ่งเป็นวรรณกรรมราชสำนักที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์ร่วมกับกวี โดยเฉพาะบทละครเรื่อง *รามเกียรติ์อิเหนา* และ *อุณรุท* ตัวละครเอกใน *รามเกียรติ์* หรือ *อุณรุท* เป็นการเน้นความเทิดทูนในราชวงศ์จักรี พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงศ์ทรงอรรถาธิบายไว้ใน *"เจ้าชีวิต"* เกี่ยวกับความมุ่งหมายของรัชกาลที่ 1 ทรงยกย่อง "พระราม" ตัวละครที่เด่นที่สุดสอดคล้องกับการขนานพระนามพระองค์ว่า

---

1. สูติ หมายถึงความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ในด้านการปกครองบ้านเมือง
2. สัมมติ หมายถึงความรู้ในกฎและธรรมเนียมต่าง ๆ ของการเป็นกษัตริย์
3. สังขยา หมายถึง ความรู้ทางคิดคำนวณหรือวิชาคณิตศาสตร์
4. โยคะ หมายถึง ความรู้เรื่องการใช้เครื่องยนต์กลไกสมัยโบราณและอาวุธ
5. นิติ หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายและขนบธรรมเนียม
6. เวเสสกา หมายถึง ความรู้ทางโหราศาสตร์ การพยากรณ์ รู้ฤกษ์รู้ยามเพื่อประกอบพิธีการ
7. คันธัพพา หมายถึง ความรู้ในทางการดนตรี การฟ้อนรำ
8. ธนุพพเพธา หมายถึง ความรู้ในเรื่องการใช้อาวุธ เช่น การยิงปืน ยิงธนู
9. มายา หมายถึงความรู้ในเรื่องเล่ห์กลหรือพิชัยสงคราม
10. ปุราณะ หมายถึง ความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับประเทศชาติในสมัยก่อน ๆ เพื่อการปกครองบ้านเมือง
11. คณิกา หมายถึง ความรู้ทางพลศึกษา การบริหารร่างกายเพื่อให้อายุยืนยาว
12. อิติหาสา หมายถึง ความรู้เรื่องวีรกรรมของวีรบุรุษเพื่อจะได้กระทำตาม
13. ติกิจฉา หมายถึง ความรู้ในเรื่องการรักษาพยาบาลและการแพทย์
14. โชติ หมายถึง ความรู้ในวิชาการดูดาว
15. สัททา หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับอักษรศาสตร์เพื่อการคำรงภาษาของชาติ
16. ฉันคติ หมายถึง ความรู้ในการประพันธ์ เช่น บทโคลง ร่าย ฉันท์ โคลงต่าง ๆ

(มีต่อ)

"พระรามที่ 1" ซึ่งใช้แพร่หลายในบรรดานักประวัติศาสตร์ตะวันตกในการกล่าวพระนามปฐมราชวงศ์จักรีว่า Rama I ในบทละครเรื่อง *รามเกียรติ์* ซึ่งรัชกาลที่ 1 ทรงพระราชนิพนธ์ร่วมกับกวีแห่งราชสำนักในบทบรบพุ่งปรากฏใน *รามเกียรติ์* หลายตอนเรียก "พระราม" ว่า "พระจักรี" เพราะ "จักร" เป็นอาวุธของพระนารายณ์[41]

"เมื่อนั้น *พระจักรีผู้ปรีชาหาญ*
ฟังลูกพระพายชัยชาญ *ผ่านพ้ายินดีเป็นพ้นไป*
จึงมีพระราชบัญชา *สั่งมหาเสนาผู้ใหญ่*
ตัวท่านผู้มีปรีชาไว *จงไปไกยเกษธานี*
หาองค์พระพรตพระสัตรุด *นุชนาถของเราทั้งสองศรี*
กูจะให้ไปปราบไพรี *ยังราชธานีลงกา ฯ"*

ในบางตอนของรามเกียรติ์จะยกย่องอิทธิฤทธิ์ของพระนารายณ์ โดยเฉพาะตอนพระนารายณ์ปราบหิรันตยักษ์

(ร่าย)

"คิดแล้วจึงมีประกาศิต *สั่งพระจักรกฤษณ์เรืองศรี*
เชิญเจ้าผู้มีฤทธี *ไปล้างอสุรีให้บรรลัย ฯ"*

นอกเหนือจากการยกย่องพระนารายณ์ พระมหากษัตริย์ในยุคนี้ทรงให้ความยกย่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระพรหม กำหนดให้พระพรหมมี

(ต่อ) 17. เกตุ หมายถึง วิชาการพูดเพื่อรักษาชาติ

18. มันตา หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับคาถาอาคมต่าง ๆ เพื่อป้องกันข้าศึก (สำนวน งามสุข, เกล็ดวรรณคดี, หน้า 297–298.)

[41] พระเจ้าวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้ารุลจักรพงษ์, เรื่องเดิม, หน้า 140–141.

ลักษณะเหมือนพระพุทธศาสนา แต่มีอิทธิฤทธิ์ให้พรหรืออาวุธพิเศษแก่ใครก็ได้เช่นเดียวกับพรหมในลัทธิพราหมณ์ "พรหม" ได้ปรากฏในบทละครเรื่อง *รามเกียรติ์* สมัยรัชกาลที่ 1 อันได้แก่ สหบดีพรหม อสุรพรหม มาลีวัคคพรหม พรหมอัชฌา มหาพรหม พรหมธาดา ในรามเกียรติ์เมื่อหนุมานจะรบกับไมยราพได้แปลงร่างใหญ่โตเพื่อเหยียบไมยราพ ดังปรากฏในบทละครตอนหนึ่ง มีความว่า

"รูปนั้นใหญ่เท่าพรหมาน สูงตระหง่านดังหนึ่งสิงขร
พร้อมทั้งสี่พักตร์แปดกร สำแดงฤทธิรอนเกรียงไกร"

อิทธิฤทธิ์ หรือความศักดิ์สิทธิ์ในเทพเจ้าของลัทธิพราหมณ์มีอิทธิพลต่องานวรรณกรรมในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325–2416)

2) ความเชื่อถือในไสยศาสตร์และโหราศาสตร์

ความเชื่อถือในไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์เป็นระบบความต้องการในลักษณะร่วมกันทางด้านร่างกายและจิตใจ คนไทยตั้งแต่ระดับกษัตริย์จนถึงประชาชนต่างให้ความเชื่อถือในไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ควบคู่ไปกับความเชื่อถือในพุทธศาสนา ทรรศนะความเชื่อต่อความศักดิ์สิทธิ์ที่นอกเหนือไปจากธรรมชาติได้ให้ความสอดคล้องกับสภาพสังคมเกษตรกรรมและระเบียบแบบแผนที่ปรากฏในศิลปศาสตร์ 18 ข้อของพระมหากษัตริย์[42] ทัศนะความเชื่อถือในไสยศาสตร์และโหราศาสตร์กำหนดรูปแบบของโลกทัศน์หนึ่งที่เรียกว่า **Uniform World View**

[42]ข้อ "มันตา" ให้มีความรู้เรื่องคาถาอาคมต่าง ๆ เพื่อป้องกันตัว และข้อ "เวเสสกา" ให้มีความรู้ทางโหราศาสตร์เพื่อประกอบพิธีกรรม.

ในยุคต้นรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ความเชื่อในไสยศาสตร์และโหราศาสตร์มีอิทธิพลต่อการกำหนดพระราชพิธีและพิธีกรรมของประชาชน พระมหากษัตริย์ทรงมีอุดมคติในการเป็นกษัตริย์ตามแบบพระโพธิสัตว์ ทรงมีฐานะเป็นสื่อกลางระหว่างธรรมชาติ (โลกมนุษย์) และสิ่งที่มีอยู่นอกเหนือธรรมชาติ พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในการประกอบพระราชพิธีซึ่งนำความสุขและบัดเบาความทุกข์ของประชาชนดังปรากฏในพระราชพิธีแรกนาขวัญ พระราชพิธีขอฝนและพิธีอาพาธพินาศ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านความเชื่อในรูปแบบของ การรับอิทธิพลของความเจริญทางวิทยาการด้านวิทยาศาสตร์มาอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ การทดลองหรือ Scientific World View ได้ปรากฏอย่างเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 4 พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ให้ความจริงเกี่ยวกับการพิสูจน์เรื่องสุริยุปราคาและบรรดาชนชั้นปกครองหันมาสนใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติ จนสามารถอธิบายความจริงเกี่ยวกับการเกิดฟ้าร้อง ฟ้าผ่า และการเกิดฝน[43]

โลกทัศน์ของคนไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325–2416 ที่มีความเชื่อถือในไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์เป็นประโยชน์อย่างหนึ่งทางด้านการปกครองของชนชั้นปกครอง ทั้งนี้เพราะวิธีการใช้อำนาจนอกเหนือธรรมชาติเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้คนในสังคมมีความเชื่อมั่น และยึดมั่นว่าจะมีสิ่งที่ดลบันดาลให้ประสบผลสำเร็จตามความปรารถนา การนับถือพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผีควบคู่กันไปทั้งสองอย่างก่อให้เกิดผลดีแก่สังคมถึง 2 ประการ คือ

[43]ดูในเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางด้านโลกทัศน์

ประการแรก ในยามทุกข์จะได้ยกเหตุของความทุกข์ให้แก่ภูตผี ปีศาจ วิญญาณ

ประการที่สอง เมื่อคลายความทุกข์แล้วคนไทยกลับมาสรรเสริญยกย่องพระคุณแห่งพระรัตนตรัยซึ่งเป็นการเสริมสร้างบารมีของพุทธศาสนาโดยอ้อม

ธรรมชาติของมนุษย์มีความกลัวและชอบอ้างเหตุผลอันสืบเนื่องมาจากสิ่งที่มีอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ และเป็นหนทางหนึ่งที่ชักนำให้มนุษย์แสดงวิธีการที่ขาดเหตุผลปฏิบัติโดยการพิสูจน์ แต่มนุษย์ปฏิบัติด้วยความศรัทธาความเชื่อในไสยศาสตร์และโหราศาสตร์จะปรากฏในวิธีการต่าง ๆ หลายวิธีการ อันได้แก่

1. การภาวนา ขอร้อง อ้อนวอน การบอกกล่าวเพื่อให้อำนาจลึกลับนั้นได้ทราบ

2. การแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันโดยใช้เครื่องบวงสรวง

3. การเรียกร้องความสงสาร ความเห็นใจจากอำนาจเหนือธรรมชาติแต่ละประเภทด้วยการอุทิศคุณเวทนา การทรมานสังขารของตนเองเพื่อให้ได้รับความเห็นใจจากอำนาจนั้น ๆ

4. ใช้วิธีการพลิกแพลง เช่น การหลอกภูตผีปีศาจในยามเจ็บไข้ได้ป่วย เช่น การเปลี่ยนชื่อ

5. การใช้อำนาจที่ถือว่าเป็นอำนาจชั้นต่ำ เช่น เวทมนตร์ คาถาอาคม เข้าไปบังคับในอำนาจหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเกรงกลัวและยอมทำตาม[44]

ก. โลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ในความเชื่อทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์

[44] จุรี จุลละเกศ, เรื่องเดิม, หน้า 89--90

ความเชื่อทางไสยศาสตร์

ความเชื่อในเรื่องผีและเทวดาตลอดจนดวงวิญญาณของบรรพบุรุษซึ่งสถิตในที่ดินดังปรากฏในพิธีการจัดตั้งศาลหลักเมือง การตั้งศาลพระภูมิในบ้าน ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระองค์ทรงอนุญาตให้ประกอบพระราชพิธี และพิธีกรรมได้ ทรงมีข้อยกเว้นในการนับถือมิให้ความนับถือมีความสำคัญยิ่งไปกว่าพระไตรสรณาคม (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) ดังปรากฏในพระราชโองการของรัชกาลที่ ๑ ประกาศแก่ประชาชนมีความว่า

"ทุกวันนี้ สัตว์ทั้งปวงเปนโลกีย ครั้นมีทุกข์ขึ้นมา น้ำจิตรนั้นก็ผันแปรไปจากพระรัตนตยาธิคุณ ไปถือผีสางเทพารักษ์ต่างๆ ที่มีน้ำใจที่เบ็นพหูสูตนั้นถึงจะนับถือพระภูมิเจ้าที่เทพารักษ์ก็ถือเอาแต่โดยจิตรคิดว่าเบ็นสหาย เบ็นที่บ้องกันอันตรายมิได้คิดว่าประเสริฐกว่าพระรัตนตยาธิคุณหามิได้ แต่เพียงนี้พระไตรยสรณาคมก็ยังมิได้ขาดที่น้ำใจคอดีไกลจากสดับตรับฟัง ครั้นทุกขบังเกิดมี เพราะกรรมของตนแต่หลังมิได้แจ้ง ก็เข้าใจว่าตนถือพระรัตนตยาธิคุณช่วยไม่ได้ เสียน้ำใจก็จะพระรัตนตยาธิคุณเสีย ไปถือพระภูมิเทพารักษผีต่างๆ ภอสิ้นกรรมจะพ้นทุกข์ก็เข้าใจว่าภูมิเทพารักษ์ผีสางที่ตนถือนั้นว่าประเสริฐกว่าพระรัตนไตรย ฉะนี้พระไตรยสรณาคมก็ขาดเหมือนผู้นั้นหาสีสะมิได้ เห็นจะไปสู่จัตราบายเที่ยงแท้ ครั้นจะห้ามเสียไม่ให้ถือผีสางเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิเล่าก็มีพระพุทธฎีกาตรัสไว้ ในสัตตบริหาริยธรรมเจ็ดประการ อันจะให้บ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้นว่า ให้สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าบำรุงเทพารักษ์ในกรุงเทพพระมหานครเบ็นต้น.... แต่นี้สืบไปเมื่อน่าให้ข้าทูลลอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรรมการเมืองเอก เมืองโท ตรีจัตวา ทั้งปวง บันดาที่มีศาลเทพารักษ์พระภูมิเจ้าที่ พระเสื้อเมือง ทรงเมือง

ให้บำรุงซ่อมแซมแปลงที่ประลักหักร้างนั้นให้บริบูรณ์ แลแต่งเครื่องกะยาบวช ผลไม้ก้วงา....แลธูปเทียนของบูชา พ้อนรำระบำบวงสรวงพลีกรรม ถวายสิ่งของสัตว์ต่าง ๆ .... บูชาจะไปสู่อบายภูมิเสีย.... แต่ซึ่งศาลเทพารักษ์อันเอาไม้ทำเป็นเพศบุรุษลึงค์ใหญ่ ๆ .... ห้ามอย่าให้มีเพศบุรุษลึงค์อันลามกอัปมงคลไว้ในศาลเทพารักษ์เป็นอันขาดทีเดียว[45]

ความเชื่อในเรื่องการหลอกภูติผีวิญญาณ ในการสมโภชช้างเผือกซึ่งถือเป็นราชประเพณีจะต้องมีมหรสพซึ่งแสดงกลวิธีการเล่นอย่างหยาบโลน เช่น เทพทองหรือเพลงอย่างอื่นที่พ่อเพลง แม่เพลง ด่าอย่างหยาบ ๆ คาย ๆ มาแสดงให้ประชาชนชมเพื่อเป็นการหลอกผีให้เกิดความเข้าใจผิดว่างานนี้เป็นงานที่สกปรก ผีจะได้ไม่มาเที่ยวงานและไม่สนใจในช้างเผือก

ความเชื่อในเรื่องการใช้อำนาจ เช่น เวทมนตร์คาถาอาคม เข้าไปบังคับในอำนาจหนึ่งให้เกิดความกลัวดังปรากฏในพระราชพิธีอาพาศพินาศเพื่อการขับไล่โรคระบาด ในพิธีกรรมให้นำบีนใหญ่มาตั้งรอบพระนครแล้วอาราธนาพระสงฆ์มาสวด มีการเลี้ยงพระ พระมหากษัตริย์ เจ้านายตลอดจนข้าราชการทั้งปวง ในวันประกอบพระราชพิธีทรงโปรดฯให้มีการหยุดราชการระยะหนึ่งเพื่อให้ข้าราชการพักอยู่กับบ้าน มีการตั้งโรงทานเพื่อแจกจ่ายอาหารแก่ราษฎร พระมหากษัตริย์ทรงประกอบพิธีกรรมในพระราชพิธีอาพาศพินาศตลอดตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1-3

พระมหากษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีนับตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ทรงตระหนักถึงอิทธิพลของเวทมนตร์คาถาหรือความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่เป็นภัยต่อ

[45]ชัย เรืองศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 30--31.

ความมั่นคงของบ้านเมือง ทรงออกกฎหมายอันเป็นการยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของเวทมนตร์คาถา ดังปรากฏในกฎมนเทียรบาลข้อหนึ่งกล่าวว่า

"อนึ่ง ผู้ใดทำกุญแจและเรียนมนต์คุณวุธิวิทยาคม เสดาะประตูวังแลเบิกโขลนทหารเข้าไปในพระราชมณเฑียรสถาน ลักภาสาวใช้กำนัลลักพระราชทรัพย์ให้ลงโทษ โดยมหันตโทษ แล้วให้ฆ่าเสีย"

ในกฎหมายรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงการสอบสวนคดีความซึ่งแสดงถึงความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ โดยข้อความในกฎหมายกล่าวว่า *"อนึ่งพิรุทธในกรรมดำน้ำลุยเพลิงผู้ใดไปพูดจาเสี้ยมสอนบอกข้อความประการใด ๆ บอกลัทธิต่าง ๆ ให้ชนะแก่การพิสูจน์ แลให้หนังสือแนะนำสอนความดีเขียนมนตรดลคาถาลงกับอันใดให้แก่ผู้อยู่ กรรมจนได้พิจารณาเปนสัตย์ว่าให้เบ็นโจทก์ก็ดี ให้กฎเอาเนื้อความเบ็นแพ้ปรับไหมทวีคูณแล้วเอาตัวมาให้ ๆ เอาเบ็นโทษด้วย ถ้าแลมันลอบลักทั้งสิ่งใดสิ่งหนึ่งเบ็นเลกยันมนตรดลคาถาเข้าไปในกรรม จับตัวได้ให้ตั้งอยู่ในกรรมใหม่"*

ความเชื่อในโหราศาสตร์

โหราศาสตร์มีความสำคัญต่อการกำหนดโลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 โหราศาสตร์ปรากฏในงานพระราชพิธีงานวรรณกรรมที่เกี่ยวกับการรบทัพจับศึกตั้งแต่บทละครเรื่อง *รามเกียรติ์ ลิลิตตะเลงพ่าย จดหมายเหตุโหร ตำราสวัสดิรักษา* เป็นต้น

พระราชพิธีจะต้องอาศัย "ฤกษ์" ซึ่งโหรหลวงเป็นผู้กำหนด พระราชพิธีแรกนากำหนดให้พระยาแรกนาจับผ้าเสี่ยงทาย โดยเสนออาหารห้าชนิดให้พระโคกินเป็นการเสี่ยงทาย โหรจะแปลความหมายเพื่อทำนายการเพาะปลูก

โหราศาสตร์และไสยศาสตร์มีอิทธิพลต่อราชสำนักไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ในสมัยรัชกาลที่ 4 อิทธิพลของความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งชาวตะวันตกนำมาเผยแพร่ในเมืองไทยตอนปลายรัชกาลที่ 3 มีผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์ และชนชั้นปกครองในสังคมไทย โดยมีความคิดเห็นว่าความเชื่อสมัยก่อนเป็นสิ่งล้าสมัยและขาดเหตุผล อิทธิพลของวิทยาการตะวันตกก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความคิดที่ยึดถือเหตุผลและการพิสูจน์ความจริง ดังปรากฏในเรื่องการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความเข้าใจในเรื่องจักรวาล การอธิบายแนวคิดในพุทธศาสนา

การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ รัชกาลที่ 4 ทรงอธิบายสาเหตุที่ก่อให้เกิดฝนแล้งและฝนตกมากด้วยเหตุจากความแตกต่างในภูมิประเทศของแต่ละแห่ง ไม่ใช่เพราะเทวดาหรือเพราะมนุษย์ทำความดีความชั่ว เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ อธิบายถึงการโคจรของดาวหาง เพื่อมิให้ประชาชนแตกตื่นหรือหวาดระแวง เกรงจะเกิดเหตุร้ายกับบ้านเมือง

รัชกาลที่ 4 ทรงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนและขจัดอิทธิพลของความเชื่อทางไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ โดยพระองค์สนับสนุนการศึกษาค้นคว้าวิชาดาราศาสตร์ด้วยพระองค์เอง จนสามารถกำหนดวันเกิดสุริยุปราคาในตอนปลายรัชกาล และสามารถกำหนดบริเวณที่จะเกิดในตำบลหว้ากอเพื่อเป็นผู้นำมิให้ประชาชนหลงเชื่อในคำทายของพวกโหร

ความเข้าใจในเรื่องจักรวาล เจ้าพระยาทิพากรวงศ์อธิบายความคิดรวบยอด (concepi) ของพระอาทิตย์ โลกตลอดจนอธิบายการโคจรการเกิดกลางวัน

กลางคืนตามหลักวิชาวิทยาศาสตร์ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิดและความเชื่อถือเดิมที่กำหนดไว้ว่าโลกมีสัณฐานแบน[46] ในสมัยรัชกาลที่ 4 หม่อมราโชทัยอธิบายสัณฐานของโลกกลมไว้ใน *นิราศลอนดอน* ดังนี้

"เมื่ออุทัยแจ่มแจ้งเห็นแสงส่อง ขึ้นจากท้องวังวนชลฉาน
ฤาจะเป็นเช่นอังกฤษเขาคิดการ ว่าสัณฐานโลกกลมเหมือนส้มโอ
พระอาทิตย์อยู่ที่เดียวไม่เลื้อยเลื่อน แต่โลกเคลื่อนหมุนหันขันอักโข
อันพื้นแผ่นดินไตรก็ใหญ่โต เราคนโง่คิดไม่เห็นเป็นอย่างไร"[47]

การอธิบายเกี่ยวกับแนวคิดในพุทธศาสนา รัชกาลที่ 4 ทรงประกาศธรรมยุติกนิกายในตอนปลายรัชกาลที่ 3 เพื่อสร้างแนวความคิด ความเชื่อถือในพุทธศาสนาอย่างมีเหตุผล มิให้พุทธศาสนาถูกนำไปปะปนกับความเชื่อถือในไสยศาสตร์และโหราศาสตร์

ข. *โลกทัศน์ของประชาชนที่มีต่อความเชื่อถือในไสยศาสตร์และโหราศาสตร์*

คนไทยนับถือพุทธศาสนาควบคู่ไปกับความเชื่อทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์มาตั้งแต่เริ่มรับพุทธศาสนา โลกทัศน์ของคนไทยในระดับประชาชนเกี่ยวกับไสยศาสตร์และโหราศาสตร์มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต เริ่มตั้งแต่ในยุครัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 จำแนกความเชื่อถือในทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ได้ดังนี้

[46]จิตรกรรมฝาผนังที่วัดพระแก้ว คนไทยยังวาดรูปหิรัญยักษ์ม้วนแผ่นดิน แสดงว่าคนไทยเชื่อว่าสัณฐานโลกยังแบนอยู่.

[47]กระต่าย อิศรางกูร ณ อยุธยา, **นิราศลอนดอน (พิมพ์ในงานศพนางจำนวน จิบีภพ 8 เมษายน 2405)**, หน้า 89.

ก) ความเชื่อในคำทำนายพุทธศาสนามีอายุเพียง 5,000 ปี หรือความเชื่อในอันตรธาร 5 ประการ (ปัญจอันตรธาน) ตามคำสอนในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสดาทรงตรัสไว้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเมื่อเกิดแล้วต้องมีการเสื่อมสลายและแตกดับ โดยเริ่มตั้งแต่การเสื่อมสูญแห่งพระปริยัติธรรม อันตรธานแห่งการปฏิบัติ อันตรธานแห่งการตรัสรู้มรรคและผล อันตรธานการเสื่อมจากสมณเพศ และอันตรธานแห่งธาตุ ความเชื่อในอันตรธานทั้ง 5 จะไม่มีพุทธศาสนาในอนาคต เมื่ออายุพุทธศาสนาได้ 5,000 ปี พุทธศาสนิกชนจะต้องเร่งรีบทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้เจริญสูงสุด ความเชื่อในอันตรธานดังกล่าวสืบทอดมาตั้งแต่สมัยพญาลิไท ในยุคกรุงสุโขทัยทรงสนับสนุนให้พุทธศาสนิกชนทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

แต่ความเชื่อในอันตรธานสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 – 3 ได้มีผู้นำเอาความเชื่อในอันตรธานทั้ง 5 มาเสริมต่อจนเกิดความไขว้เขว ดังปรากฏในหนังสือ *หลักไชย* ซึ่งกล่าวถึงปัญจอันตรธานไว้ว่ามนุษย์จะเสื่อมลง คนจะโง่กว่าบรรพบุรุษ ร่างกายของคนจะเล็กลงกว่าเดิม คนไทยจะต้องเคารพบรรพบุรุษ สอนให้ยึดมั่นในจารีตประเพณี ไม่ควรแสดงความคิดเห็นที่คัดค้านในสิ่งที่บรรพบุรุษสร้างมาก่อน อิทธิพลของปัญจอันตรธานกำหนดแนวความคิดในเรื่องขนบธรรมเนียมของการปลูกข้าวตั้งแต่การไถนา หว่านข้าว ดำนา เก็บเกี่ยว เก็บข้าวเข้ายุ้งและตวงข้าวออกขายจะต้องปฏิบัติเหมือนกับบรรพบุรุษ

ข) ความเชื่อในภัยธรรมชาติ ภูตผีปีศาจหรือความเชื่อในสิ่งศักดิ์-สิทธิ์ซึ่งเหนือธรรมชาติ จำแนกได้ดังนี้

ความกลัวในภัยธรรมชาติ ภูตผีปีศาจ โดยคิดหาวิธีการขจัดความกลัวด้วยเวทมนตร์คาถา เข้าบังคับอำนาจลึกลับดังปรากฏเป็นผลสะท้อนในงาน

วรรณกรรมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ตั้งแต่บทละครเรื่อง *รามเกียรติ์ อิเหนา เสภาขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี*[48]

นอกเหนือจากเวทมนตร์คาถาคนไทยยังมีเครื่องร่าง ของขลัง พระ-เครื่อง ตะกรุด ยันต์และเหล็กไหลใช้สำหรับป้องกันภัยอันตรายจากการทำสงครามกับข้าศึก

ความเชื่อในเรื่องผี คนไทยมีความเชื่อในเรื่องของความตายเป็นการทิ้งดวงวิญญาณไว้กับโลกมนุษย์ ในวันสุดท้ายของปีเป็นวันที่พวกผีจะออกมาเพ่นพ่านตามถนนหนทางในกรุงเทพ ฯ ในวันสงกรานต์จะยิงปืนตลอดคืนเพื่อขับไล่ผีออกไปหลังสวดพระปริต บทภาณยักษ์ซึ่งจะเอ่ยชื่อยักษ์ตามวัดต่าง ๆ ทั่วกรุง ชาวบ้านชาวเมืองจะนำกระบอกน้ำและกระทงขม้น ปูน ไปวางเซ่นผีบรรพบุรุษ เมื่อผีตกใจเสียงปืนจะสะดุดก้อนหินได้รับบาดเจ็บ ผีจะได้เอาขม้นกับปูนทาบาดแผล

ความเชื่อในสิ่งที่นอกเหนือธรรมชาติ เพื่อขอความคุ้มครองให้เกิดความสงบสุขและความปลอดภัย ดังปรากฏในการตั้งศาลพระภูมิ การทำพิธีขอฝน

ค) ความเชื่อว่าโลกมีสัณฐานแบน การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังชุดรามเกียรติ์ในวัดพระแก้ว คนไทยยังมีความเชื่อว่าโลกแบน จึงวาดรูปหิรัญยักษ์ม้วนแผ่นดินไว้ได้ ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ของคนไทยในสิ่งที่มีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลให้สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติเกิดความเปลี่ยนแปลงได้ คนไทย

[48]นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สุนทรภู่ มหากวีกระฎุมพี," (สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพฯ) เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับพระอภัยมณีในงานของสุนทรภู่ หน้า 126–127 พระอภัยมณีมี "ฤทธิ์" ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้โดยผ่านการศึกษาเช่นเดียวกับขุนแผนและพระไวยหรือ ไกรทอง อิทธิฤทธิ์ทางไสยศาสตร์ในพระอภัยมณีเป็นการเห็นการณ์ในอนาคต การไม่ยึดมั่นในสังขารทั้งปวงตามอุดมคติของชาวพุทธ.

ไม่ปรากฏนิสัยชอบการผจญภัยเพื่อการค้นคว้าพิสูจน์ความจริง โดยเฉพาะการเดินทางออกจากบ้านเรือนหรือไกลจากภูมิลำเนา นอกจากการหลบหนีภัยในยามสงคราม

โลกทัศน์ของคนไทยทางด้านความเชื่อในพระพุทธศาสนา และความเชื่ออื่น ๆ พระมหากษัตริย์และประชาชนเกิดความกลมกลืนจากด้านความเชื่อทั้งนี้อิทธิพลทางด้านการบริหารการปกครองของพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดและผู้นำในการดำรงชีวิตของราษฎรในราชอาณาจักร ความเชื่อถือในพระพุทธศาสนายุคต้นรัตนโกสินทร์ให้ความยึดมั่นทางจิตใจ หรือ Internalized World View พุทธศาสนาเป็นแกนหลักที่องค์พระมหากษัตริย์กำหนดให้ประชาชนต้องประพฤติปฏิบัติในขอบเขตแห่งธรรมะ สำหรับความเชื่ออื่น ๆ โดยเฉพาะความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ ตลอดจนความเชื่อทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์สร้างความรู้สึกให้ความปลอดภัยเพื่อขจัดความกลัว ซึ่งยึดถือกันมาเป็นเวลาช้านาน

ความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในยุคต้นรัตนโกสินทร์ ปรากฏอย่างเด่นชัดในตอนปลายรัชกาลที่ 3 เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ 4) ทรงแสดงเจตนารมย์ในการประกาศตั้งธรรมยุตินิกายเพื่อการพิสูจน์ความเป็นจริงในหลักธรรมของพุทธศาสนาตามรูปแบบโลกทัศน์ในความยึดมั่นทางจิตใจ ซึ่งสามารถประสานกับความคิดความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งอิทธิพลของมิชชั่นนารีนำมาเผยแพร่ในช่วงเวลาดังกล่าว เมื่อรัชกาลที่ 4 เสด็จขึ้นครองราชย์พระองค์ทรงปฏิบัติภารกิจที่มีต่อประชาชนในการขจัดความงมงายทางด้านความเชื่อที่นอกเหนือจากหลักธรรมของพุทธศาสนา หรือโลกทัศน์หนึ่ง ในรูปแบบความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Uniform World View) ทรงออกประกาศชี้แจงเกี่ยวกับการเกิดฝนตามหลัก

การของวิชาวิทยาศาสตร์ ทรงคำนวณว่าจะเห็นสุริยุปราคาหมดดวงซึ่งท้าทายตำราโหราศาสตร์ของไทยแต่โบราณ ซึ่งเชื่อว่ามีแต่จันทรุปราคาเท่านั้นที่จะทำให้ดวงจันทร์มืดหมดดวง เมื่อพระองค์พิสูจน์ได้สำเร็จทรงปีติยินดีมาก[49]

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในด้านความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์จากอุดมคตินิยม (Idealistic) ให้ปรากฏเป็นสัจจนิยม (Realistic) โดยอาศัยการพิสูจน์ตามหลักการของวิชาวิทยาศาสตร์ (Scientific World View) อิทธิพลทางวิชาการที่เจริญกว่าในอดีตก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านอุดมคติของกวีซึ่งผลิตงานวรรณกรรม คนไทยในยุคนี้สร้างสรรงานวรรณกรรมซึ่งสะท้อนปรัชญาสัจจนิยม (Realism)[50]

ค. โลกทัศน์ของคนไทยเกี่ยวกับการปกครอง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325–2416 พระมหากษัตริย์ทรงมีอุดมคติในการปกครองอาณาประชาราษฎร์ในระบบบีตาธิปไตยซึ่งยึดถือปฏิบัติในยุคสุโขทัย ความพยายามซึ่งพระมหากษัตริย์มีโอกาสใกล้ชิดกับความทุกข์สุขของราษฎรสอดคล้องกับแนวคิดกษัตริย์ธรรมราชา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของราษฎรทั้งหมด ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรมราษฎรจะเป็นสุข ทรงปกครองราษฎรในฐานะผู้ให้ความร่มเย็น ในฐานะของราษฎรให้ความเคารพองค์พระมหากษัตริย์ตลอดจนชนชั้นปกครอง ความยกย่ององค์พระมหากษัตริย์และชนชั้นปกครองสะท้อนถึงโลกทัศน์ของคนไทยทางด้านการปกครองดังนี้

[49]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ความทรงจำ*, หน้า 36–39.

[50]งานวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 กวีสนใจในสิ่งใกล้ตัว บรรยายฉากและบรรยากาศ โดยยึดความจริงเป็นสำคัญ.

1. ราษฎรมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์สืบเนื่องจากเหตุผลซึ่งพระมหากษัตริย์ตั้งแต่ปฐมบรมราชวงศ์จักรีทรงกำหนดฐานะของพระมหากษัตริย์เป็นกษัตริย์แห่งจักรวาล ทรงปฏิบัติตนเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงให้ความคุ้มครองราษฎร ราษฎรมีความจงรักภักดีเพื่อความเป็นศิริมงคลในฐานะพระองค์ทรงสร้างสมบุญบารมี การปฏิบัติของราษฎรที่มีต่อพระมหากษัตริย์ปรากฏใน

1) คนไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ให้ความเคารพยกย่องพระมหากษัตริย์โดยการถวายพระนามเป็นพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าหลวง

2) คนไทยเทิดทูนพระมหากษัตริย์ในฐานะที่พระองค์ทรงสร้างสมบุญบารมีต่อเนื่องกันมาหลายชาติ โดยได้รับอิทธิพลจากการฟังเทศน์กัณฑ์มหาชาติ พระมหากษัตริย์ทรงมีบุญญาธิการ สามารถจรรโลงศาสนาให้เจริญถาวร ศาสนาจะดำรงอยู่ไม่ได้ถ้ามิได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจากองค์พระมหากษัตริย์

เพื่อให้เกิดความสอดคล้องในอุดมคติ ในการเทิดทูนองค์พระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ทรงสนับสนุนกวีในราชสำนัก พระสงฆ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต เพื่อสนับสนุนศรัทธาของราษฎรที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์

ในสมัยรัชกาลที่ 1 พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีบางเรื่องร่วมกับกวี ดังปรากฏในบทละครเรื่อง *รามเกียรติ์* ดังนี้

อันพระนครทั้งหลาย
ก็เหมือนกับกายสังขาร
กษัตริย์คือจิตวิญญาณ
เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์

พระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์กวีในราชสำนัก พระสงฆ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตในการสร้างงานวรรณกรรม การชำระพระราชพงศาวดาร การชำระ

กฎหมาย การฟื้นฟูการเทศนาเพื่ออบรมสั่งสอนประชาชนโดยเน้นหลักจารีตประเพณี

ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระมหากษัตริย์ทรงเป็นกวี นักปราชญ์และศิลปิน ในยุคนี้เป็นยุคแห่งการฟื้นฟู ยุคทองแห่งวรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา ความเจริญทางศิลปกรรม นาฏศิลป์ โดยเฉพาะวรรณกรรมการแสดง กลอนบทละคร ละครนอก ละครใน นิราศ เสภา ลิลิต ได้รับการฟื้นฟูให้รุ่งเรืองสูงสุด พระมหากษัตริย์ทรงสร้างราชสำนักเป็นศูนย์รวมของบรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิต ทรงได้รับการเทิดพระเกียรติ ดังปรากฏในโคลงดั้นของพระยาตรัง กวีในราชสำนัก แต่งไว้ว่า

พระเกียรติชูชีพไว้ คุงวัน
พระเกียรติกรุงโกรมเพื่อ ฝ่าใต้
พระเกียรติกฤษณสวรรค์ ศิลปศาสตร์
พระเกียรติเชี่ยวชาญใช้ ช่างชาญ

ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระมหากษัตริย์ทรงปกครองราษฎรในราชอาณาจักรไทยโดยสนับสนุนให้พุทธศาสนาเป็นเครื่องควบคุมใจ คืออยู่ภายใต้การปกครอง ทรงให้ความสนับสนุนวรรณกรรมคำสอน[51] เพื่อให้ราษฎรเกรงกลัวในบาป ทรงกวดขันศีลธรรมของประชาชนในรูปของการออกพระราชกำหนดและกฎหมาย

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติภาระกิจในพระองค์ในฐานะบิดาปกครองบุตร ของพระมหากษัตริย์ทรงมีความใกล้ชิดกับราษฎร

[51] ดังปรากฏในผลงานของสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส.

พระมหากษัตริย์เป็นแบบอย่างทางด้านจริยธรรมให้แก่ประชาชน ในยุคนี้ทรงออกประกาศเกี่ยวกับราชาศัพท์ มารยาทของราชสำนัก พระมหากษัตริย์มิได้ให้ความอุปถัมภ์กวีในราชสำนักหรือกวีข้าราชการ ดังปฏิบัติในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3

2) ประชาชนมีความเคารพในชนชั้นปกครอง การบริหารการปกครองในระบบอุปถัมภ์ หรือระบบเจ้าขุนมูลนาย ผู้เป็นนายมีหน้าที่ในการควบคุมกำลังคนซึ่งเป็นไพร่ที่จะต้องสังกัดมูลนาย ไพร่ไม่มีอิสรภาพในตนเอง การไม่มีนายหรือสังกัดนายจะผิดกฎหมายบ้านเมือง ความเกรงกลัวในกฎหมายบ้านเมืองสะท้อนออกมาในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนหนึ่งที่พระอาจารย์ของขุนแผนหน่วงเหนี่ยวขุนแผนมิให้สึกจากความเป็นพระ มีความว่า

"จะสึกไปให้เขาสักเอ็งหรือหวา
ข้อมือดำแล้วระกำทุกเวลา
ไพล่กับบ่าแบกกันจนบรรลัย
ถ้ามูลนายรักมั่งจะยังชั่ว
เอ็นดูตัวหาให้ทำการหนักไม่
แม้นชังก็จะใช้ให้เจ็บใจ
เลื่อยไม้ลากซุงสารพา"

ความเกรงกลัวในความทุกข์ยากลำบากกาย พวกไพร่จะมีลักษณะนิสัยในการประจบสอพลอเจ้านายเพื่อประโยชน์ส่วนตน นิสัยไพร่ในด้านการประจบสอพลอกลายเป็นข้อเหยียดหยามกันในการปฏิบัติตนของคนในสังคม โดยการยกให้เป็น "นิสัยไพร่ ๆ"

โลกทัศน์ของคนไทยทางด้านสังคม

สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325–2416 แบ่งได้เป็น 2 ชนชั้น คือ

1. ชนชั้นผู้ปกครอง เป็นชนชั้นนำในสังคม ประกอบไปด้วยองค์พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ขุนนางที่มีศักดินา 400 ไร่ขึ้นไป

2. ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ได้แก่ประชาชนทั่วไปรวมทั้งข้าราชการที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ ในกลุ่มนี้ได้แก่พวกไพร่และทาส

1. โลกทัศน์ของคนไทยเกี่ยวกับความสำนึกในสังคม

ความแตกต่างทางด้านชนชั้นแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยยังขาดความเสมอภาคทางสังคม แต่ในทางปฏิบัติคนไทยมิได้มีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวระหว่างผู้เป็นนายและผู้ที่ปฏิบัติตนเป็นไพร่ ทาส คนไทยมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ต่อเจ้านาย การประนีประนอมทางด้านความรู้สึกของคนทั้ง 2 ชนชั้น เป็นผลมาจากความเชื่อในพุทธศาสนา ความเชื่อในกฎแห่งกรรม ความเชื่อในเรื่องบาปบุญ ความเชื่อในนรกและสวรรค์ซึ่งสร้างความพึงพอใจให้แก่คนในสังคม โดยมีพระสงฆ์เป็นสื่อกลางเพื่อการหล่อหลอมจิตใจให้สูงส่ง เกิดความสำนึกตนในบาปบุญคุณโทษ อิทธิพลดังกล่าวสร้างลักษณะนิสัยของคนไทย

1) เป็นผู้ตั้งใจในการยึดมั่นอยู่ใน ทาน ศีล ภาวนา เพื่อการจรรโลงพระไตรสรณาคมน์[52]

[52]อคิน รพีพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 111–112.

2) คนไทยมีนิสัยชอบการฟังเทศน์ ฟังธรรมโดยเฉพาะการฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรชาดก ซึ่งสอดคล้องความเชื่อในการทำบุญ เป็นการสร้างสมบารมี เพื่อชาติหน้า

3) คนไทยให้ความยกย่องชายไทยที่ได้ผ่านการบวชในช่วงชีวิตหนึ่ง เป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา ใจ และยึดถือได้ว่าเป็นบุคคลบริสุทธิ์ เพราะได้ผ่านช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในชีวิต

2. โลกทัศน์เกี่ยวกับเพศชายและเพศหญิงในสังคม

1) เพศชาย

สังคมไทยในระหว่าง พ.ศ. 2325–2416 ให้ความยกย่องเพศชายซึ่งเป็นทหารและรับราชการ ผู้เป็นไพร่หากเป็นผู้มีฝีมือทางการรบ สามารถรบชนะจะได้รับการปลดปล่อยตนเอง พร้อมกับการเลื่อนฐานะทางสังคมเป็นข้าราชการ ดังปรากฏคุณสมบัติของบุคคลที่ได้รับเลือกเข้ารับราชการตามที่นางทองประศรีกล่าวไว้ตอนหนึ่งในเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า

หนึ่งเป็นผู้ดีมีเชื้อชาติ กิริยามารยาทส่งสัณฐาน
หนึ่งได้ศึกษาวิชาชาญ เป็นแก่นสารคือคุณอุดหนุนตัว
หนึ่งว่าอายุเจริญวัย เข้าใจผิดชอบประกอบทั่ว
หนึ่งปัญญาว่องไวไม่มึนมัว จึงจะรู้ดีชั่วในการงาน

การเป็นทหารได้รับการยกย่องและเป็นความนิยมมากที่สุดในสังคมดังปรากฏในจมื่นศรีบอกพลายงามว่า

"เป็นข้าเฝ้าเจ้าชีวิตอย่าคิดคร้าม มีสงครามเมื่อไรคงได้ดี"

2) เพศหญิง

ผู้หญิงในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2325–2416 โดยสถานภาพสตรีถูกกำหนดโดยกฎจารีตประเพณีซึ่งปฏิบัติในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ก. ผู้หญิง (สตรีเพศ) จะถูกควบคุมโดยจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัดในเรื่องชู้สาว สังคมไทยประนามผู้หญิงที่มีชู้พร้อมกับซ้ำเติม ประจานมิให้คนรุ่นหลังนำมาเป็นแบบอย่าง แม้แต่ผู้เป็นลูกถ้าหากพบว่าแม่ของตนเป็นหญิงที่มีชู้จะได้รับการสั่งสอนให้ขาดความภาคภูมิใจ และขาดความกตัญญูต่อผู้เป็นแม่ ดังปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน พระพันวสาทรงตรัสกับจมื่นไวยว่า

"*.....ไอ้ไวยมึงอย่านับว่ามารดา*

กูเลี้ยงมึงให้เป็นหัวหมื่น คนอื่นรู้ว่าแม่ก็ขายหน้า"

สตรีเพศที่มีชู้หรือประพฤติทางเพศจะถูกกล่าวหาเป็นผู้หญิงแพศยา ดังปรากฏในการนำประพันธ์ในบทมโหรีเรื่องกากี ในสมัยรัชกาลที่ 1

ข. สตรีเพศจะต้องเป็นผู้ดีที่มีความงดงามทางด้านจิตใจ เคารพเทิดทูนผู้เป็นสามีและมีหน้าที่ในการปรนนิบัติสามี ในสมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ เพื่อเป็นคติสอนใจสตรีจะพึงปฏิบัติต่อสามีตามนิยายโบราณของอินเดีย โดยมีจุดประสงค์เพื่อยกฐานะของสตรีชาววัง นอกจากนี้สุนทรภู่กวีราชการในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ได้เขียนสุภาษิตสอนหญิงโดยทั่วไป (สามัญชน) ให้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีความจงรักภักดีต่อสามี

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีควรมีศักดิ์ *บำรุงรักกายไว้ให้เป็นผล*

สงวนนามตามระบอบให้ชอบกล *จึงจะพ้นภัยพาลนินทา*

....

เกิดเป็นหญิงให้เห็นว่าเป็นหญิง *อย่าทอดทิ้งกิริยาอัชฌาสัย*

เป็นหญิงครึ่งชายครึ่งอย่าพึงใจ *ใครเขาไม่สรรเสริญเกินอารมณ์*

แม้นผัวเดือดเจ้าจงจับระงับไว้ *อย่าพอใจขึ้นเสียงเถียงประสม*

เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำคอยพร่ำพรม *แม้นระดมขึ้นทั้งคู่จะวู่วาม*

3. โลกทัศน์เกี่ยวกับการยึดถือในสัจจะวาจาหรือสัตย์ปฏิญาณ

คนไทยเป็นชนชาติที่เคารพในสัจจะและการปฏิญาณ เพราะมีอิทธิพลแห่งความศักดิ์สิทธิ์ใน "วาจาสัตย์"

1) ผู้ที่เป็นชายชาติทหารจะต้องมีสัจจะวาจาต่อแผ่นดิน "วาจาสัตย์" เป็นข้อตกลงที่เป็นหลักประกันอันสูงส่ง ในเรื่องขุนช้างขุนแผนได้กล่าวว่า

กฎหมายว่าไว้แต่ไรมา *ว่าใครอาสาไปทัพขัน*

ถ้าเสียทัพกลับมาให้ฆ่าฟัน *กฎหมายตั้งมั่นตามกระทรวง*

ถ้าแม้นตัวตายลงในทัพ *ลูกเมียให้จับเป็นไพร่หลวง*

ไพร่ซึ่งเสียทัพกลับทั้งปวง *ให้ติดพวงส่งเข้าคุกใน*

2) การเป็นข้าราชบริพารจะต้องถวายสัตย์ปฏิญาณ ในความจงรักภักดีต่อผู้ปกครองดังปรากฏในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

3) คนไทยมีความเชื่อถือในคำสาปแช่งของผู้ที่มีอาวุโสสูงกว่าตน ผู้อาวุโสเป็นผู้เกิดมาก่อนเป็นผู้ที่มีบุญเพราะการสร้างสมไว้ วาจาในคำสาปแช่งของผู้อาวุโสมีผลต่ออนาคตของผู้ที่มีอาวุโสต่ำกว่าตน

4. โลกทัศน์ในการยกย่องบรรพบุรุษ

สังคมไทยให้ความยกย่องบรรพบุรุษดังนี้

1) บรรพบุรุษผู้สร้างสมคุณงามความดีให้แก่อาณาจักร หรือบุรุษผู้มีนิสัยกล้าหาญ เป็นบุคคลที่มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม มีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ บรรพบุรุษที่มีคุณสมบัติดังกล่าวเป็นบุคคลที่มีพระคุณซึ่งชนรุ่นหลังพึงสังวรณ์ไว้เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตน ดังปรากฏในวรรณกรรมประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 1 วรรณกรรมประวัติศาสตร์จะแพร่หลายมากกว่ารัชกาลอื่น ๆ[53]

2) การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีและวิทยาการ ของบรรพบุรุษเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ซึ่งผู้สืบทอดต้องยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สังคมไทยเป็นสังคมที่สร้างนิสัยให้คนไทยยึดมั่นในผลงานของบรรพบุรุษ เป็นพฤติกรรมของพวกอนุรักษ์นิยมมากกว่าความเป็นบุคคลริเริ่มสร้างสรรค์ความเชื่อถือในบรรพบุรุษในเรื่องปัญจอันตรธาน[54] ซึ่งถ่ายทอดความเชื่อว่าโลกจะเสื่อมโลกจะสิ้นสุดมีอิทธิพลต่อคนไทยมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงอรรถาธิบายถึงผลเสียของความเชื่อ ในเรื่องปัญจอันตรธานไว้ในพระราชพิธีสิบสองเดือน[55]

[53]ดูจากการจำแนกวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 1–4.

[54]กล่าวมาแล้วในโลกทัศน์ของประชาชนที่มีต่อความเชื่อในไสยศาสตร์และโหราศาสตร์.

[55]ชัย เรืองศิลป์, *เรื่องเดิม*, หน้า 24–25.

บทสรุป

โลกทัศน์ของคนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416 เป็นยุคหนึ่งซึ่งสภาพทางสังคมไทยถูกกำหนดโดยระบบศักดินา การศึกษาโลกทัศน์ของคนไทยในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจกำหนดเป็นโลกทัศน์เดิมและโลกทัศน์ใหม่ โลกทัศน์เดิมของคนไทยเป็นโลกทัศน์ซึ่งปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ส่วนโลกทัศน์ใหม่ของคนไทยเริ่มปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 3 และเปลี่ยนแปลงอย่างเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 4 อิทธิพลซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดโลกทัศน์ของคนไทยประการหนึ่ง สืบเนื่องมาจากอุดมคติของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นสถาบันทางการปกครองในระดับสูงสุด นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 ก่อให้เกิดข้าราชการนายทุนและชนชั้นกลางในสังคม การดำรงชีวิตซึ่งอยู่บนพื้นฐานการพึ่งสติปัญญาของตนเองเป็นการผลักดันความเปลี่ยนแปลงทางด้านโลกทัศน์ที่มีต่อชีวิต และโลกให้ความสอดคล้องกับความเชื่ออย่างมีเหตุผลสามารถพิสูจน์ได้ด้วยการกระทำ ตามที่ชาวตะวันตกนำเอาวิทยาการแผนใหม่ตามหลักการของการพิสูจน์ความจริง (Scientific World View) เข้ามาเผยแพร่ในอาณาจักรไทย

โลกทัศน์ของคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 1-2 เป็นโลกทัศน์ที่ถูกกำหนดโดยชนชั้นปกครอง พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสนับสนุนพระสงฆ์ กวี และนักปราชญ์ราชบัณฑิตเพื่อถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ เพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต หน้าที่ของพระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่คำสอนตามแนวทางแห่งหลักธรรมของพุทธศาสนาภายใต้การควบคุมขององค์พระมหากษัตริย์ กวีที่ปรากฏเป็นกวีแห่งราชสำนัก ซึ่งเสนอผลงานทางด้านวรรณกรรมคำสอนวรรณกรรมประวัติ

ศาสตร์ตามแนวคิดจินตนาการนิยม (Idealism) ส่วนนักปราชญ์ราชบัณฑิตเป็นกลุ่มผู้มีสติปัญญาล้ำเลิศ ซึ่งให้การตรวจสอบชำระตัวบทกฎหมาย การสร้างประวัติศาสตร์ เพื่อจรรโลงคุณงามความดีของผู้มีพระคุณต่อบ้านเมือง ความเชื่อของคนไทยที่มีต่อพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต โลกทัศน์ของการยอมรับในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือ Uniform World View มีอิทธิพลมากกว่าโลกทัศน์ในการยึดมั่นทางด้านจิตใจ (Internalized World View) การยอมรับในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปรากฏทั้งในชนชั้นปกครอง และชนชั้นผู้อยู่ภายใต้การปกครอง โดยเฉพาะชนชั้นปกครองสูงสุดคือ องค์พระมหากษัตริย์ ทรงกำหนดความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวพันกับหลักธรรมในพุทธศาสนา แต่ในส่วนของราษฎรความงมงายในพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ยังคงมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของตนในสังคม

โลกทัศน์ของคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ในช่วงเวลานี้มีความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจอย่างมาก อิทธิพลของวิทยากรชาติตะวันตกได้ปรากฏในสังคมไทย ราชสำนักมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของคนในสังคม พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภก ทรงยึดมั่นในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ทรงสนับสนุนการฟื้นฟูขนบธรรมเนียมอันสืบเนื่องมาจากพุทธศาสนาราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงสนับสนุนงานวรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมประวัติศาสตร์ ดังปรากฏในผลงานของสมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในช่วงเวลาเดียวกันกวีข้าราชการซึ่งเผยแพร่ผลงานทางด้านวรรณกรรมซึ่งเน้นสัจจนิยม (Realism) เช่น สุนทรภู่ พระยามหามนตรี (ทรัพย์) และสตรีอย่างคุณพุ่ม คุณสุวรรณเป็นตัวอย่างของ

ความก้าวหน้าใหม่ ของคนในสังคม หรือการเสนอโลกนิติคำโคลง ของสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร ในการเน้นความเข้าใจในชีวิตและโลกบนพื้นฐานแห่งความสำนึกทางภูมิปัญญา โลกทัศน์ของกวีพยายามเสนอความจริงเพื่อแสวงหาข้อพิสูจน์ความเป็นอิสระในการดำรงชีวิตของกวี มีความเชื่อที่จะเลือกจุดหมายปลายทางใหม่ที่แตกต่างไปจากผลงานที่ได้สั่งสมมาก่อนตน ดังปรากฏผลงานของกวีในสมัยรัชกาลที่ 3 มีความกล้าในการล้อเลียนวรรณกรรมของราชสำนัก เช่น ระเด่นลันไดล้อเลียนบทละครเรื่องอิเหนา

อิทธิพลที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของคนไทย ในสมัยรัชกาลที่ 3 สืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งสร้างชนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่กลุ่มขุนนางผู้มีความมั่งคั่งเพราะการค้าขายและชนชั้นกลาง กลุ่มคนดังกล่าวนี้ให้ความสนับสนุนหรือให้การยอมรับกวีโดยอ้อมด้วยการสนใจและใฝ่หาผลงานของกวี ขณะที่กวีข้าราชการ–สามัญชนเกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิด ความเชื่อ ที่อาศัยเหตุผลเป็นข้อพิสูจน์สอดคล้องกับความเคลื่อนไหวของพระบรมวงศานุวงศ์เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงเป็นผู้นำทางความคิดใหม่โดยเริ่มต้นด้วยการพิสูจน์ความจริงในหลักธรรมของพุทธศาสนา ทรงปฏิรูปพุทธศาสนาโดยการประกาศธรรมยุตินิกาย ซึ่งส่งเสริมโลกทัศน์ในรูปแบบการยึดมั่นทางจิตใจ (Internalized World View) ความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นสูงเป็นการให้ความคุ้มครอง และการยอมรับความเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิดและความเชื่อของบรรดากวีข้าราชการ

โลกทัศน์ของคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 พระมหากษัตริย์ทรงเป็นบุคคลที่มีความคิดก้าวหน้า เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์พระองค์ทรงเป็น

ผู้นำในการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของคนไทยทางด้านพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงอรรถาธิบายว่าพระธรรมของพุทธศาสนาเป็นหัวใจสูงสุดของพุทธศาสนิกชน ความเชื่อในพุทธศาสนาเป็นหลักที่ให้ความยึดมั่นทางจิตใจและสะท้อนโลกทัศน์ในรูปแบบโลกทัศน์แห่งความยึดมั่นทางจิตใจ หรือ Internalized World View พระมหากษัตริย์ทรงออก พระราชกำหนดทางศาสนา เพื่อเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของคนในสังคม ซึ่งนำเอาความเชื่อในพุทธศาสนาปะปนกับความเชื่อในทางไสยศาสตร์ ก่อให้เกิดพฤติกรรมของความงมงายมากกว่าการเคารพในทางไสยศาสตร์ที่เกี่ยวพันกับพุทธศาสนา

ในรัชกาลที่ 4 อิทธิพลของความเจริญทางวิทยาการแบบใหม่ของชาติตะวันตก ซึ่งพิสูจน์ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ให้ปรากฏเป็นความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ หรือโลกทัศน์ในรูปแบบของการพิสูจน์จริง (Scientific World View) สามารถเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 อิทธิพลของชาติตะวันตกปรากฏตัวอย่างเด่นชัด โลกทัศน์ของคนไทยทางด้านความเชื่อในพุทธศาสนาเป็นหลักแห่งความยึดมั่นทางจิตใจ (Internalized World View) ให้ความสอดคล้องกับความเชื่อถือใน ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่อาศัยการพิสูจน์จริง(Scientific World View) พระมหากษัตริย์ทรงออกพระราชกำหนดเกี่ยวกับความเชื่อในพุทธศาสนาและความเชื่อในปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของคนไทย ที่กำหนดวิถีชีวิตของตนเองบนพื้นฐาน ของความเชื่อในสิงศักดิ์สิทธิ์ (Uniform World View) ซึ่งมีผลต่อการสร้างความเชื่ออย่างงมงายที่มีต่อการดำรงชีวิต

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านโลกทัศน์ของคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 จะปรากฏในกลุ่มชนชั้นปกครองชัดเจนกว่ากลุ่มผู้อยู่ภายใต้การปกครอง แต่อิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในสมัยนี้สร้างพื้นฐานการดำรงชีวิตที่ยึดถือหลักสัจจนิยม (Realism) นับเป็นการสร้างสมในการปรากฏทางด้านความคิด ความเชื่อที่อาศัยเหตุผลเป็นเครื่องพิสูจน์ การมุ่งแสวงหาความจริงก่อให้เกิดความสำนึกในระดับสูงทางจิตใจ และเป็นวิธีการหนึ่งที่ยกระดับภูมิปัญญาของคนในสังคมพร้อมกับการสนับสนุน "ปัญญาชน" มาบังเกิดในสังคมไทย โดยเฉพาะในช่วงต่อมา เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. 2416 เป็นต้นไป ความก้าวหน้าใหม่ของกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาความเจริญของประเทศชาติ.

บรรณานุกรม

ครอฟอร์ด, จอห์น. **เอกสารของครอฟอร์ด.** แปลไทย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515.

จุรี จุลลเกศ. **มานุษยวิทยาเบื้องต้น.** พระนคร : แพร่พิทยา, 2516.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงษ์เธอพระองค์เจ้า. **เจ้าชีวิต.** 2517.

ชัย เรืองศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352–2453 ทางด้านเศรษฐกิจ.** พระนคร:ไทยวัฒนาพานิช, 2519.

ชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา สมศ. **เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพฯ.** 2524.

ตรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย บทที่ 5 เศรษฐกิจและสังคม" **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารและโบราณคดี,** ปีที่ 3 เล่มที่ 1–3 มกราคม–ธันวาคม, 2517.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา.** กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521.

นิตยา วงศ์วิวัฒน์. **"พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา."** ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524.

บัญญา บริสุทธิ์. **โลกทัศน์ของคนไทย : วิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อักษรการพิมพ์, 2523.

ปาลเลกัวซ์, สังฆราช, **เล่าเรื่องกรุงสยาม.** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ก้าวหน้า, 2520.

พรพรรณ ธารานุมาศ. **วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี.** 2524.

เมธี ปีลันธนานนท์. **ปรัชญาการศึกษาสำหรับครู.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2523.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลกและความหมายของชีวิต.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาและปรัชญาการศึกษาของไทย.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2523.

วิไลเลขา บูรณะศิริและคณะ. **ประวัติศาสตร์ไทย 2.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2523.

ศิลปากร, กรม. **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ.** พระนคร : คลังวิทยา, 2507.

สมานมิตร วิทยอภิบาลกุล. **สังคมและวัฒนธรรมไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชาวใต้, 2524.

สินชัย กระบวนแสง. **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย.** กรุงเทพ ฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ . กรมการฝึกหัดครู, 2519.

สุโขทัยธรรมาธิราช, มหาวิทยาลัย. **เอกสารประกอบการเรียนชุดวิชาไทยศึกษา.** กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2523.

สุนันท์ ไชยเมล์. "**สภาพเศรษฐกิจและสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.**" ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. "**วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394--2475**" วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทไยภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475** กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2521.

แสงโสม เกษมศรี, มรว. และวิมล พงศ์พิพัฒน์. **ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325–2394)** กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์สำนักนายก-รัฐมนตรี, 2523.

สำนวน งามสุข. **เกลือวรรณคดี.** กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา 2516.

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2.** เลขที่ 14 จศ. 1177
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. เลขที่ 5 จศ. 1200.

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.** เลขที่ 19 จศ. 1201.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. เลขที่ 50 จศ. 1202.

อคิน รพีพัฒน์ ม.ร.ว. **สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325--2416.** กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.

อัมพร วิจิตรพันธ์. **หลักเศรษฐศาสตร์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2521.

อินแกรม, เจมส์ ซี. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : 1850–1970.** แปลโดย สุวิทย์ พึกขาว และคณะ วิทยาลัยครูนครสวรรค์, 2521.

อุตสาหกรรมของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

*สุพจน์ เจียมใจ**

อุตสาหกรรมของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอาจจะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ อุตสาหกรรมครอบครัว ซึ่งได้แก่หัตถกรรมพื้นบ้านผลิตเพื่อใช้สอยภายในครอบครัว รวมไปถึงหัตถกรรมที่ผลิตกันทั้งหมู่บ้านเป็นประชาคมอุตสาหกรรมย่อย ๆ ผลิตเพื่อใช้และขายภายในละแวกที่ผลิต อีกลักษณะหนึ่งคืออุตสาหกรรมที่ผลิตขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อตลาดโดยเฉพาะ ทั้งตลาดภายในและตลาดต่างประเทศ ผู้เขียนขอเรียกอุตสาหกรรมประเภทนี้ว่า อุตสาหกรรมสมัยใหม่ อุตสาหกรรมครอบครัว เป็นการสืบทอดหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และธนบุรี แต่อุตสาหกรรมสมัยใหม่เพิ่งจะมาปรากฏอย่างเด่นชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง เริ่มจากชาวจีนอพยพหลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศไทยอย่างมากมายในสมัยนี้ จากบันทึกของจอห์น

*นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มศว ประสานมิตร.

ครอฟอร์ด ที่เข้ามาในเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวว่า เรือที่เดินทางไปค้าขายเมืองจีน ขากลับจะบรรทุกชาวจีนกลับมาอย่างมากมาย เรือบางลำบรรทุกชาวจีนเข้ามาถึง 1,200 คน โดยเฉลี่ยชาวจีนอพยพเข้าสู่กรุงเทพ ฯ ประมาณปีละ 7,000 คน[1] ในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ ครอฟอร์ดกล่าวว่า มีชาวจีนในเมืองไทยถึง 440,000 คน[2] ชาวจีนอพยพเหล่านี้เข้ามาทำการเกษตรขนาดใหญ่ (Plantations) และอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เพื่อจำหน่ายเป็นสินค้าออกบ้าง ขายในประเทศบ้าง โดยผลิตพริกไทยและน้ำตาลส่งไปขายตลาดยุโรป ผลิตฝ้ายสำหรับตลาดเมืองจีน ยาสูบสำหรับตลาดภายในและตลาดมาเลย์ เป็นต้น[3] ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ อุตสาหกรรมสมัยใหม่ได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะอุตสาหกรรมผลิตน้ำตาลซึ่งเบาริงคาดว่าจะเป็นสินค้าที่สำคัญในอนาคต[4] เป็นที่น่าเสียดายที่หลังสนธิสัญญาเบาริง ปี พ.ศ. 2398 อุตสาหกรรมของไทยหลายชนิดเริ่มซบเซาลง อุตสาหกรรมพื้นบ้านได้รับความกระทบกระเทือนจากสินค้าสำเร็จรูปจากต่างประเทศ อุตสาหกรรมน้ำตาลที่เคยส่งเป็นสินค้าออกอย่างมากมายก็ถูกแย่งตลาดทั้งภายในและภายนอก เนื่องจากต่างประเทศสามารถพัฒนาเทคนิคในการผลิตได้เร็วกว่า ต้นทุนจึงถูกกว่า อย่างไรก็ดีอุตสาหกรรมหลายอย่างเช่น เหมืองแร่ ป่าไม้ เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ ก็ยังคงอยู่และเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ กล่าวได้ว่าอุตสาหกรรมของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ส่งอิทธิพลถึงอุตสาหกรรมสมัยต่อมาไม่น้อยทีเดียว อุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นใหม่หลังสนธิสัญญาเบาริง เช่น อุตสาหกรรมโรงสีข้าวขนาดเล็กซึ่งยังใช้รูปแบบการดำเนินกิจการ การผลิต แบบเดียวกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอยู่นั้นเอง บท-

[1] John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China*, p. 412.

[2] *Ibid*, p. 452.

[3] George William Skinner, *Chinese Society in Thailand*, p. 111.

[4] John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, Vol. I, p. 204.

ความนี้ผู้เขียนมุ่งเสนอสภาพของอุตสาหกรรมของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อที่จะทำให้เข้าใจถึงลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของไทยบางส่วน และเข้าใจพัฒนาการทางอุตสาหกรรมของไทยในสมัยต่อมาดีขึ้น

อุตสาหกรรมก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยสุโขทัยนอกจากจะมีอุตสาหกรรมพื้นบ้านที่ผลิตเครื่องใช้ไม้สอยภายในครอบครัวแล้วก็ปรากฏว่ามีอุตสาหกรรมชนิดหนึ่งเติบโตขึ้นมาอย่างผิดปกติ เป็นที่ขึ้นชื่อลือชามากในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ นั่นคืออุตสาหกรรมผลิตภาชนะดินเผาเคลือบ ซึ่งสามารถส่งออกไปขายยังต่างเมือง และต่างประเทศ เช่น มลายู เกาะบอร์เนียว ชวา ฟิลิปปินส์ และญี่ปุ่น[5] แหล่งผลิตที่สำคัญได้แก่

1. เมืองสุโขทัยเก่า ตั้งอยู่รอบคันคูที่เคยเป็นคูน้ำ ที่เรียกว่าแม่โจน มี 49 เตา ผลิตภาชนะใช้สอยเป็นส่วนใหญ่ เขียนลวดลายดำหรือน้ำตาล

2. บ่ายาง (อำเภอศรีสัชชนาลัย) ศรีสัชชนาลัย อยู่นอกกำแพงเมืองศรีสัชชนาลัยออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 500 เมตร เป็นแหล่งผลิตเครื่องถ้วยที่เขียนลวดลายสีดำหรือสีน้ำตาล พื้นสีนวล ประณีตกว่าสุโขทัย

3. ตำบลเกาะน้อย ขึ้นไปตามลำน้ำยม ราว 5 กิโลเมตร นอกเมืองศรีสัชชาลัย

4. บ้านเตาไห ทางทิศเหนือของเมืองพิษณุโลก ห่างจากกำแพงเมืองพิษณุโลกราว 1 กิโลเมตร

[5]ศรี อมาตยกุล, "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย บทที่ 5 เศรษฐกิจและสังคม," **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารและโบราณคดี**, ปีที่ 8 เล่ม 1–3, หน้า 85.

5. บ้านแก่ง ตำบลบ้านแก่ง อำเภอตรอน อุตรดิตถ์

6. บ้านเตาไห ใต้แหล่งบ้านแก่งราว 3 กิโลเมตร ในอำเภอตรอน อุตรดิตถ์[6]

จากแหล่งที่ผลิตมากมายเช่นนี้แสดงว่าอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผาเจริญรุ่งเรืองมาก รวมทั้งแสดงให้เห็นว่าการค้าระหว่างประเทศก็เติบโตพอสมควรที่จะรับการผลิตเพื่อตลาดเช่นนี้

หลังจากอาณาจักรสุโขทัยเสื่อมอำนาจ อุตสาหกรรมเครื่องใช้ดินเผาเคลือบขนาดใหญ่ก็พลอยซบเซาและหายไปในที่สุด ซึ่งไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัด สาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะความวุ่นวายในจีนเริ่มสงบ จึงผลิตเครื่องใช้ดินเผาเคลือบออกมาแข่งภาชนะดินเผาเคลือบของสุโขทัยก็เป็นได้ อุตสาหกรรมในสมัยอยุธยาก็มิได้เฟื่องฟูเหมือนสมัยสุโขทัย ส่วนใหญ่เป็นอุสาหกรรมที่ผลิตขึ้นเพื่อใช้ภายในพระราชอาณาจักร และอุตสาหกรรมเหล่านี้ก็ผลิตกันเป็นหมู่บ้านหรือตำบล ตำบลใดผลิตสิ่งใดก็มักจะได้ชื่อเหมือนสิ่งที่ผลิต เช่น หมู่บ้านที่ทำกระเบื้องขาย ก็ได้ชื่อว่าบ้านกระเบื้อง หมู่บ้านที่เผาปูนขาย ก็ได้ชื่อว่าบ้านศาลาปูน หมู่บ้านที่เผาถ่านขายก็ได้ชื่อว่าบ้านป่าถ่าน หมู่บ้านที่ทำเครื่องตะกั่วขายก็ได้ชื่อว่าตลาดบ้านตะกั่ว เป็นต้น[7] นอกจากนั้น คำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึงหัตถกรรมไว้ว่า "ฝูงชนพลเมืองรู้จักทำมาหากิน.....ทำการช่างหัตถกรรม เป็นต้นว่า จัก สาน ทำหม้อ ไห ตุ่ม โอ่ง ใช้ใส่ข้าวใส่น้ำ มากมูลซื้อขายแก่กัน....."[8]

[6]สินชัย กระบวนแสง, ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย, หน้า 78.

[7]กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, หน้า 47–48.

[8]เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เมื่อเกิดสงครามใหญ่กับพม่าคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 ประชาคมอุตสาหกรรมย่อย ๆ ก็แตกกระสานซ่านเซ็น เนื่องจากการหนีภัยสงคราม ถูกเกณฑ์ ถูกฆ่า อดตายและถูกกวาดต้อน นอกจากนั้นการกวาดต้อนคนไทยไปเป็นเชลยนั้นข้าศึกพยายามอย่างยิ่งที่จะจับคนดีมีฝีมือทางช่างแขนงต่าง ๆ เช่น ช่างเขียน ช่างแกะสลัก ช่าาไม้ ช่างก่อสร้าง ช่างหล่อ ช่างต่อเรือไปเป็นเชลย ทำให้เกิดความขาดแคลนช่างหลายสาขาในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี[9] ดังนั้นอุตสาหกรรมในสมัยธนบุรีจึงตกต่ำซบเซามาก จะเริ่มฟื้นฟูอย่างจริงจังก็ในสมัยรัตนโกสินร์ตอนต้นนี่เอง

อุตสาหกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. ผลผลิตและแหล่งผลิต

ชนิดและแหล่งผลิตของอุตสาหกรรมในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สำคัญ ๆ มีดังนี้

1.1 การทอผ้า จะทำกันทุกหนทุกแห่งของราชอาณาจักร ทุกครัวเรือนจะทอผ้าสำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่มของตนเอง ทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม การเลี้ยงไหมส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่การทอผ้าก็ทำกันทุกหนทุกแห่ง รวมทั้งภรรยาของชนชั้นสูงด้วย[10] จอห์น ครอฟอร์ด กล่าวถึงการทอผ้าด้วยและผ้าไหมของเมืองไทยว่าเป็นเรื่องของผู้หญิง แต่ฝีมือไม่ดีและเนื้อผ้าหยาบ คุณภาพต่ำกว่าที่ผลิตในชวาและเซเลเบสมาก

[9]ชัย เรืองศิลป์, **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352–2453 ด้านเศรษฐกิจ**, หน้า 6.

[10]เจมส์ ซี อินแกรม, **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย 1850–1870**, แปลโดย สุวิทย์ พิกขาว และคณะ, หน้า 23.

ผ้าที่ย้อมสีก็ตกง่าย ทั้ง ๆ ที่มีวัตถุที่ใช้ย้อมผ้าอย่างมากมาย นอกจากนั้นก็ไม่มีการเขียนลายพิมพ์ ลายบนผ้า ไม่ว่าจะเป็นผ้าด้ายหรือผ้าไหม[11]

1.2 การผลิตภาชนะเครื่องใช้ หัตถกรรมเครื่องใช้ภายในบ้านของไทยมีอยู่มากมายหลายชนิดทั้งภาชนะโลหะ ดินเผา หวาย เหล็ก ไม้ไผ่ ซึ่งได้แก่พวกหม้อข้าว หม้อแกง เตาหุงข้าว ครก ไห ตุ่มใส่น้ำ ครกตำหมาก ตะบันหมาก พานหมาก ขันน้ำ ถาด มีด ตะกร้า กระบุง กระจาด ฯลฯ ผลิตภัณฑ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นใช้เองทั่วไปแทบทุกหมู่บ้าน โดยใช้เวลาที่เหลือจากการทำไร่ทำนามีความสำคัญมากเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตของชาวไทยแต่ละบ้านจะทำตามที่เขาต้องการทั้งขนาดและปริมาณของสิ่งประดิษฐ์[12] นอกจากจะผลิตกันในครัวเรือนแล้ว ยังมีอุตสาหกรรมขนาดย่อม ผลิตกันทั้งหมู่บ้านเพื่อขายโดยเฉพาะ การผลิตแบบนี้มีมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา และตกทอดต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์บางแห่งก็เริ่มก่อกำเนิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นี่เอง เช่น หมู่บ้านที่ตีมีดอรัญญิกที่มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักกันทั่วไปจนถึงปัจจุบันนั้นเป็นชาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย[13] การผลิตเครื่องปั้นดินเผาพวกตุ่ม หม้อ ไห โอ่ ซึ่งเป็นอาชีพหลักของมอญแถบนนทบุรี การเย็บและค้าจากที่ใช้มุงหลังคาของมอญบางแห่งแถบอยุธยา สมุทรสาคร ราชบุรี กาญจนบุรี และบางแห่งของหมู่บ้านมอญทางแถบสามโคก ปากเกร็ด นครปฐม ก็มีการทำอิฐ ที่ใช้ในการก่อสร้าง[14]

[11] John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China*, p. 323.

[12] เจมส์ ซี อินแกรม, เรื่องเดิม, หน้า 107.

[13] สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย, หน้า 22–24.

[14] เรื่องเดิม, หน้า 75.

เหล่านี้เป็นต้น สินค้าที่ผลิตขึ้นจากหมู่บ้านใด ก็มักจะเรียกชื่อตามชื่อหมู่บ้านนั้น เช่น ตุ่มสามโคก หม้อขาวตะนาวศรี โอ่งราชบุรี หรือไม่ก็เรียกชื่อหมู่บ้านตามสินค้าที่ผลิต เช่น บ้านช่างหล่อ บ้านพานถม บ้านบุ บ้านบาตร เป็นต้น[15] ชื่อเหล่านี้ยังคงเรียกกันมาจนถึงปัจจุบัน และส่วนใหญ่ก็ยังผลิตกันสืบต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้

1.3 น้ำตาล อุตสาหกรรมผลิตน้ำตาล เป็นอุตสาหกรรมที่เฟื่องฟูที่สุดในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนใหญ่เป็นของชาวจีนอพยพ การผลิตน้ำตาลเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 2 เนื่องจากการเข้ามาตั้งหลักแหล่งของชาวจีนแต้จิ๋วในประเทศไทย แล้วทำไร่อ้อยขนาดใหญ่แถบจังหวัดภาคตะวันออกของไทย ราวปี พ.ศ. 2353[16] หลังจากนั้นก็ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว ชั่วเวลาไม่กี่ปีต่อมาอุตสาหกรรมผลิตน้ำตาลก็ได้เจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว จนสามารถส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ โรงงานน้ำตาลคงจะมีอยู่ทั่วไปในราชอาณาจักร จะเห็นได้จากการบันทึกของสังฆราชปาลเลกัวซ์ว่า เมืองแปดริ้วมีโรงหีบอ้อยไม่ต่ำกว่า 20 โรง นครชัยศรีมีโรงหีบอ้อยเรียงรายอยู่เป็นระยะไม่ขาดสายนับได้ไม่น้อยกว่า 30 โรง แม้แต่เมืองโคราชก็มีโรงหีบอ้อยไปตั้ง 4–5 โรง[17] รัฐบาลเองก็ตั้งโรงงานน้ำตาลทรายหลวงที่เมืองฉะเชิงเทรา ใช้เงินดำเนินกิจการโรงงานน้ำตาลทรายหลวงถึง 365 ชั่ง 1 ตำลึง 2 บาท[18] (29,206 บาท)

[15]ชัย เรืองศิลป์, **ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. 2352–2453 ด้านเศรษฐกิจ.** หน้า 108.

[16]George William Skinner, *Chinese Society in Thailand*, p. 112.

[17]สังฆราชปาลเลกัวซ์, **เล่าเรื่องกรุงสยาม**, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 29, 74, 95.

[18]กองหอสมุดแห่งชาติ, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3**, เลขที่ 19 จศ. 1201.

ส่วนที่อื่น ๆ ที่ไม่ได้บันทึก ก็คงจะมีอยู่ไม่น้อย ส่วนการส่งเป็นสินค้าออก ครอฟอร์ดบันทึกไว้ว่า ปริมาณน้ำตาลที่ส่งออกมีถึง 80,000 หาบต่อปี[19]

1.4 การถลุงเหล็ก แร่เหล็กพบอยู่ทั่วไปในบริเวณห่างจากเมืองหลวงไปประมาณ 200–300 ไมล์ และบริเวณทางเหนือที่อยู่ตามแถบแม่น้ำหรือบริเวณใกล้เคียง[20] เซอร์ จอห์น เบาริง กล่าวว่า "เหมืองแร่เหล็กที่สำคัญอยู่ที่ท่าสูง ซึ่งเป็นของชาวจีน นอกจากนั้นก็มีอยู่ทั่วไปซึ่งใช้วิธีถลุงง่าย ๆ โดยชาวสยาม และขายให้แก่พ่อค้าจีน หลังจากนั้นก็ถูกนำส่งมาขายยังกรุงเทพฯ"[21] นอกจากเหล็กจะใช้ผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ในประเทศแล้ว ก็ยังส่งไปขายยังต่างประเทศด้วย[22]

1.5 เหมืองแร่ดีบุก ดีบุกเป็นแร่ที่ส่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไทย ครอฟอร์ด กล่าวว่า ดีบุกในกรุงสยามอุดมสมบูรณ์และ มีกระจายอยู่ทั่วไปมากกว่าที่อื่นใดในโลก[23] แหล่งเหมืองแร่ดีบุกส่วนใหญ่อยู่ทางภาคใต้ แหล่งใหญ่ ๆ ได้แก่ ถลาง ไชยา ชุมพร ราชบุรี ปากแพรก[24] เหมืองแร่ดีบุกส่วนใหญ่อยู่ในกำมือของชาวจีน คนไทยเข้าไปมีส่วนเพียงเล็กน้อย หรือไม่มีความสนใจเกี่ยวกับเรื่องนี้เลย และรัฐบาลก็สนใจแต่เพียงว่า จะทำอย่างไรจึงจะเก็บภาษีให้ได้มาก ๆ[25] ปริมาณดีบุกที่ส่งออกของไทยในสมัยนั้นมีจำนวนถึง 8,000 หาบ หรือ 500 ตัน[26]

[19]จอห์น ครอฟอร์ด, เอกสารของครอฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, หน้า 103. (1 หาบ เท่ากับ 60.48 กก.)

[20]จอห์น ครอฟอร์ด, เอกสารของครอฟอร์ด, หน้า 100.

[21] John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, Vol. I, p. 235.

[22]จอห์น ครอฟอร์ด, เรื่องเดิม, หน้า 101.

[23]เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[24]สังฆราชปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 111.

[25]เจมส์ ซี อินแกรม, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : 1850–1870, หน้า 21.

[26]จอห์น ครอฟอร์ด, เรื่องเดิม, หน้า 21.

1.6 **การทำนาเกลือ** เกลือผลิตมากตามบริเวณอ่าวไทย และที่ราบสูงโคราชแล้วส่งออกไปจำหน่ายยังส่วนต่าง ๆ ของประเทศ นอกจากนั้นยังส่งเป็นสินค้าออกไปขายยังต่างประเทศอีกด้วย เกลือมีราคาสูงเมื่อคิดตามน้ำหนักต่อหน่วย ซึ่งก็นับว่าเป็นโภคภัณฑ์ชั้นดีอีกอย่างหนึ่งของพ่อค้าในสมัยนั้น[27]

1.7 **เหมืองแร่อื่น** ๆ ได้แก่ตะกั่ว ซึ่งได้จากเหมืองแถบชายเขา เช่น ปากแพรก สุพรรณบุรี[28] บ่อทองคำที่บางตะพาน ในจังหวัดชุมพร และที่เขาสามร้อยยอด แร่พลวง และสังกะสีที่ราชบุรี แร่เงินที่ปากแพรกและสุพรรณบุรี แร่พลอยที่จันทบุรี[29]

1.8 **อุตสาหกรรมป่าไม้** เมืองไทยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ แต่คนไทยไม่ค่อยมีความรู้เกี่ยวกับอุตสาหกรรมป่าไม้มากนัก อุตสาหกรรมไม้สักไม่ได้รับการปรับปรุง หรือพัฒนาให้เป็นสินค้าออกในเวลานั้น แต่จะมีชาวไทยนำเอาไม้สักเป็นจำนวนมากมาใช้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย สร้างวัด สะพาน เรือ และสิ่งอื่น ๆ นอกจากนั้นก็ใช้ในกิจการของพระมหากษัตริย์ เช่น การสร้าง ซ่อมแซมวัดวาอาราม พระราชวัง ตัวอย่างเช่น การซ่อมประตูพระราชวัง ในปี พ.ศ. 2383 เกณฑ์ไม้จากเมืองพิชัย พิษณุโลก นครสวรรค์ อุทัยธานี สุพรรณบุรี กำแพงเพชร ชัยนาท เมืองพรหม เมืองอิน เมืองสวรรค์[30] เป็นต้น ส่วนอุตสาหกรรมไม้สักขนาดใหญ่ตกอยู่ในมือพ่อค้าชาวจีน ซึ่งได้เสียเงินให้กับเจ้าภาคเหนือ เพื่อแลกกับสัมปทานป่าไม้ ในโรงงานของ

[27]เจมส์ ซี อินแกรม, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : 1850–1970, หน้า 22.

[28]John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, p. 235.

[29]สังฆราชปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 110–112.

[30]กองหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 50 จศ. 1202.

ชาวจีนการดำเนินกิจการบ่าไม้ใช้คนตัดเลื่อยด้วยมือ จนกระทั่งทำเป็นแผ่นไม้กระดาน[31]

1.9 อุตสาหกรรมต่อเรือ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ การค้าระหว่างประเทศขยายตัวอย่างมากมาย เรือของพ่อค้าในเมืองไทยจากการคาดคะเนของจอห์น ครอฟอร์ดมีประมาณ 200 ลำ[32] และเรือทั้งหมดเหล่านี้สร้างขึ้นที่กรุงเทพ ฯ โดยช่างชาวจีนเป็นหัวหน้า ส่วนคนงานธรรมดาเป็นชาวไทย[33] ค่าใช้จ่ายในการต่อเรือในเมืองไทยนับว่าต่ำมาก เมื่อเทียบกับการต่อเรือในที่อื่น ๆ ค่าใช้จ่ายในการต่อเรือขนาด 90–95 ตัน ต่อในเขมร (Kamboja) 4,000 ดอลล่าร์ ในกวางตุ้ง 5,000 ดอลลาร์ ในฟูเก๊ียน 3,000 ดอลล่าร์ แต่ในเมืองไทยจะสิ้นค่าใช้จ่ายเพียง 1,350 ดอลลาร์[34] ส่วนเอกสารของไทยตัวอย่างการต่อเรือลำหน้าใน พ.ศ. 2359 สมัยรัชกาลที่ 2 เสียค่าใช้จ่าย 54 ชั่ง 10 ตำลึง 1 สลึง 1 เฟื้อง[35] (3,640 บาท) เนื่องจากการขยายตัวในด้านการค้าระหว่างประเทศอย่างมากมาย ประกอบกับค่าใช้จ่ายในการต่อเรือในเมืองไทยต่ำเช่นนี้ เข้าใจว่าอุตสาหกรรมต่อเรือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคงจะรุ่งเรืองมากทีเดียว

2. ปัจจัยการผลิต

ถ้าจะแบ่งปัจจัยการผลิตออกเป็นประเภท ตามหลักเศรษฐศาสตร์อาจจะแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ[36]

[31] เจมส์ ซี อินแกรม, เรื่องเดิม, หน้า 21.

[32] John Crawford, *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China*, p. 415.

[33] *Ibid*, p. 411.

[34] *Ibid*, p. 49.

[35] กองหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, เลขที่ 14 จศ. 1177.

[36] อัมพร วิจิตรพันธ์, หลักเศรษฐศาสตร, หน้า 37.

- ผู้ประกอบการ (entrepreneur)
- ที่ดิน (land)
- แรงงาน (labour)
- ทุน (capital goods)

2.1 **ผู้ประกอบการ** ในอุตสาหกรรมครอบครัว การประกอบการทั้งหมดก็ได้แก่ชาวไร่ชาวนาของไทยโดยใช้เวลาว่างจากการทำไร่ทำนา ผลิตเครื่องใช้ไม้สอย สำหรับใช้ในครัวเรือน ส่วนในอุตสาหกรรมสมัยใหม่นั้น เนื่องจากชาวจีนมีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่ ในการเดินทางไปมาค้าขายทั่วพระราชอาณาจักร ในขณะที่คนไทยไม่สามารถเดินทางโยกย้ายไปได้สะดวกเพราะติดอยู่กับระบบไพร่ มีหน้าที่ต่อมูลนายของตน ทำให้ชาวจีนสามารถแสวงหาความมั่งคั่งสะสมทุนได้มาก นอกจากนั้นการที่คนจีนค้าขายเก่ง ขยันและอดทน จึงสามารถสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ตนเองอย่างรวดเร็ว[37] ดังนั้นผู้เป็นเจ้าของทุน และประกอบกิจการในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่จึงเป็นชาวจีนเสียเป็นส่วนใหญ่ ชาวจีนเป็นผู้บริหารงาน วางนโยบาย ซื้อวัตถุดิบ หาตลาด และขายสินค้าเอง ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมประเภทใด ทั้งอุตสาหกรรมป่าไม้ อุตสาหกรรมต่อเรือ เหมืองแร่ โรงงานน้ำตาล ล้วนแต่มีชาวจีนเป็นผู้ประกอบการ และเป็นเจ้าของทุนแทบทั้งสิ้น

2.2 **ที่ดิน** ในสมัยรัตนโกสินร์ตอนต้นนี้ ที่ดินสำหรับตั้งโรงงานประกอบการอุตสาหกรรมคงจะไม่เป็นปัญหาอย่างใดนัก เนื่องจากปริมาณพื้นที่อันเหลือเฟือ เมื่อเทียบกับจำนวนประชากรราคาที่ดินจึงไม่สูงนัก ถึงแม้ในทาง

[37]แสงโสม เกษมศรี, **ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3**, หน้า 149.

กฎหมายที่ดินทุกแห่งภายในพระราชอาณาจักรจะเป็นของพระมหากษัตริย์ก็ตาม เนื่องจากการผลิตในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นระบบสัมปทานผูกขาด ผู้ประมูลได้คงจะได้รับความสะดวกในการใช้ที่ดินในการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมมากที่เดียว แม้แต่อุตสาหกรรมป่าไม้ อุตสาหกรรมเหมืองแร่ซึ่งต้องใช้พื้นที่มากมายก็ตาม เพราะทั้งรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นก็คงมองเห็นรายได้จากภาษีอากรมากทีเดียว ดังที่อินแกรมกล่าวว่า รัฐบาลสนใจแต่ว่าจะทำอย่างไรจึงจะเก็บภาษีให้ได้มาก ๆ [38]

2.3 แรงงาน อุตสาหกรรมพื้นบ้านเพื่อใช้สอยภายในครอบครัวแรงงานทั้งหมดเป็นของตนเองซึ่งใช้เวลาที่เหลือจากการเกณฑ์ของรัฐบาล จากการช่วยทำงานในที่ดินของมูลนายและว่างจากงานในท้องไร่ท้องนาของตน ส่วนอุตสาหกรรมของชาวจีนใช้แรงงานกุลีจีนเกือบทั้งหมดดังที่สังฆราชปาลเลกัวซ์กล่าวถึงกรรมกรในโรงงานหีบอ้อย ที่นครไชยศรี ซึ่งใช้กุลีจีนโรงงานละ 200 ถึง 300 คน[39] แม้แต่ในโรงงานน้ำตาลทรายหลวงก็ใช้กรรมกรชาวจีนทั้งหมด ไม่ปรากฏว่ามีแรงงานจ้างชาวไทยเลย[40] ส่วนในเหมืองแร่ดีบุกก็มีกรรมกรจีนมากบ้าง น้อยบ้าง แต่บางเหมืองก็มีกรรมกรถึง 900 คนทีเดียว[41] ส่วนแรงงานของกรรมกรไทยก็อาจจะมีบ้าง ดังที่จอห์น ครอฟอร์ด กล่าวถึงอุตสาหกรรมต่อเรือ แต่ก็คงเป็นแรงงานเกณฑ์มากกว่าที่จะเป็นแรงงานจ้างของผู้ประกอบการ

2.4 ทุน หมายถึงสิ่งที่ผลิตขึ้นแล้วไม่ใช้สำหรับบริโภค เป็นสิ่งที่มนุษย์ผลิตขึ้นมา เพื่อผลิตสินค้าอื่น ๆ เช่นเครื่องมือ เครื่องจักร วัตถุดิบ

[38] เจมส์ ซี อินแกรม, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : 1850–1970, หน้า 21.

[39] สังฆราชปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 94.

[40] กองหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, เลขที่ 5 จศ. 1209.

[41] George William Skinner. *Chinese Society in Thailand*, p. 110.

เป็นต้น[42] การประกอบอุตสาหกรรมพื้นบ้านไม่ต้องใช้ทุนอะไรมากนัก ส่วนใหญ่ก็เป็นเครื่องมือง่าย ๆ เช่น หูกทอผ้า ตอกไม้ไผ่ หวาย มีด สิ่ว เป็นต้น ส่วนอุตสาหกรรมของชาวจีนก็อาจใช้ทุนมากกว่า แต่ก็คงไม่มีปัญหาในการประกอบการเท่าใดนัก เพราะชาวจีนผู้เป็นเจ้าของกิจการ สามารถเก็บเงินออมสะสมซื้อหาทุนเหล่านี้ไม่ยากนัก

3. เทคนิคในการผลิต

เทคนิคในการผลิตของอุตสาหกรรมในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นยังล้าหลังอยู่มาก ในการผลิตอุตสาหกรรมพื้นบ้านก็ใช้มือในการผลิตเป็นส่วนใหญ่ เครื่องมือในการผลิตก็เป็นเครื่องมือง่าย ๆ ที่ผลิตขึ้นมาเอง เช่น หูกทอผ้า กระสวยทอผ้า มีดเหลาตอกเพื่อสานตะกร้า กระบุง สิ่วสำหรับแกะเป็นต้น แม้แต่อุตสาหกรรมของชาวจีน ก็ยังใช้เทคนิคแบบง่าย ๆ ตัวอย่าง เช่น การผลิตน้ำตาลที่สังฆราชปาลเลกัวซ์ เล่าไว้ว่า

> "ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เราจะเห็นพื้นกองพะเนินเทินทึก 2–3 กองสูงตั้ง 10–15 เมตร ใกล้ ๆ กองพื้น มีโรงหลังคากลม มีควาย 2 ตัว ดึงกว้านลูกหีบทำด้วยไม้แข็งสองลูกให้หมุนขบกัน เพื่อบดน้ำอ้อย น้ำอ้อยไหลลงในบ่อซีเมนต์ ด้านหลังโรงหีบก่อเป็นเตาอิฐรูปร่างคล้ายกับหอคอย ชั้นบนของเตานี้มีแท่งเหล็กใหญ่ขวางอยู่ 3 ท่อน เป็นที่ตั้งหม้อขนาดมหึมา 3 หม้อ เชื่อมถึงกันด้วยการโบกปูน เมื่อสุมไฟแรงแล้วเคี่ยวน้ำอ้อยในหม้อเหล่านี้จนงวด แล้วเทลงในกรวยดินเหนียวแฉะ ๆ ได้น้ำตาลซึ่งค่อนข้างขาวมาก การเคี่ยวน้ำตาลแดงกับฟองของมันอีกครั้งหนึ่ง ก็ยังได้น้ำตาลอีกเป็นจำนวนมาก"[43]

[42]อัมพร วิจิตรพันธ์, หลักเศรษฐศาสตร์, หน้า 39.

[43]สังฆราชปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 74–75.

4. การแบ่งปันผลประโยชน์ในการผลิต

อุตสาหกรรมพื้นบ้านของไทยเราไม่สามารถจำแนกผลประโยชน์ในการผลิตได้อย่างเด่นชัด เพราะผลิตผลส่วนใหญ่มาจากภาคเกษตรกรรม ผลผลิตส่วนเกินที่จ่ายให้แก่สถาบันการปกครอง สถาบันศาสนา ส่วนใหญ่มาจากภาคเกษตรกรรม ส่วนการผลิตจากอุตสาหกรรมสมัยใหม่ อาจจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งจ่ายให้แก่ผู้ปกครอง ส่วนที่สองจ่ายค่าแรงกรรมกร ส่วนที่สามเป็นของเจ้าของกิจการ

4.1 ส่วนที่จ่ายให้แก่ผู้ปกครอง ส่วนมากจ่ายในรูปของภาษีอากร เช่น การเสียเงินให้แก่เจ้าภาคเหนือ เพื่อแลกกับสัมปทานป่าไม้[44] การทำเหมืองแร่ในภาคใต้ต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลกลาง ส่วนมากเป็นรัฐบาลท้องถิ่น และเสียภาษีประมาณ 10–16 เปอร์เซ็นต์ของผลผลิต แหล่งที่เสียภาษีแก่รัฐบาลมากที่สุดคือที่ภูเก็ต ต้องจ่าย 40 เปอร์เนซ็ต์ของผลผลิตทั้งหมด[45] นอกจากนั้นชาวจีนจะต้องเสียภาษีรายหัวให้แก่รัฐบาล คนละ 2 บาทต่อปี[46] โดยการนำเอาเชือกด้ายสีขาวผูกข้อมือประทับตรงเงื่อนด้วยครั่ง และต้องผูกไว้จนครบปี แล้วจึงผูกใหม่ วิธีการเก็บภาษีชาวจีนแบบนี้เรียกว่าการผูกปี้ แต่ก็มีชาวจีนที่ร่ำรวยยอมจ่ายเงินให้มากกว่านี้ถึง 3 เท่า เพื่อที่จะได้ไม่ต้องผูกปี้ให้เป็นที่อับอาย[47] เนื่องจากชาวจีนไม่ต้องสังกัดมูลนายดังเช่นไพร่ของไทย จึงไม่ต้องแบ่งผลผลิตของตนในรูปแบบของกำนัลเป็นประจำเหมือนดังไพร่ชาวไทย นอกจากบางครั้งที่มีคดีถึงโรงถึงศาล จึงนำเอาของไปกำนัลผู้ปกครองตามประเพณีของไทย

[44] เจมส์ ซี. อินแกรม, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย 1850–1970, หน้า 21.

[45] George William Skinner, *Chinese Society in Thailand*, p. 110.

[46] จอห์น ครอฟอร์ด, เอกสารของครอฟอร์ด, หน้า 121.

[47] สังฆราชปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า 278.

4.2 ส่วนที่จ่ายค่าแรงงาน เราทราบว่าการดำเนินกิจการอุตสาหกรรมต้องใช้ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือแรงงาน เนื่องจากเจ้าของกิจการมิได้เป็นผู้ลงแรงทำงานเอง จะต้องจ้างกรรมกรเข้ามาทำงาน โดยตนเองเป็นผู้จัดการบริหารกิจการ จึงต้องจ่ายค่าแรงให้กรรมกร ซึ่งต่างจากการผลิตเกษตรกรรมของเจ้านาย ขุนนาง ที่ไม่ต้องจ่ายค่าแรงแก่ไพร่ของตนเลย ค่าแรงกรรมกรที่จ้างในโรงงานน้ำตาลทรายหลวง จ้างเดือนละ 1 ตำลึง 2 บาท[48] (6 บาท) ค่าแรงในโรงงานเอกชน ก็คงไม่ต่างไปจากนี้นัก ส่วนค่าแรงในเหมืองแร่ สกินเนอร์กล่าวว่า การจ่ายค่าจ้างแรงงานแก่กรรมกรจีนนั้นค่อนข้างสูง[49] คงจะสูงกว่าค่าจ้างในกิจการอุตสาหกรรมน้ำตาล ป่าไม้และอื่น ๆ แต่น่าเสียดายที่ไม่อาจทราบค่าจ้างต่อหัวที่แน่นอน อย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบกับผลผลิตทั้งหมดแล้ว อัตราส่วนแบ่งของกรรมกรก็ยังคงต่ำอยู่มาก

4.3 ส่วนที่เป็นของเจ้าของกิจการ นอกเหนือจากค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงานกรรมกรเสียภาษีให้แก่รัฐบาลแล้ว ส่วนที่เหลือในการผลิตทั้งหมดก็ตกเป็นเจ้าของกิจการซึ่งเป็นส่วนแบ่งส่วนมากของผลผลิต ภาษีที่ให้แก่รัฐบาลสูงสุดเฉพาะเหมืองแร่ที่ภูเก็ตซึ่งเสียภาษี 40 เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่อื่นๆ จะเสียภาษีเพียง 10–16 เปอร์เซ็นต์ของผลผลิตเท่านั้น ส่วนที่จ้างแรงงานก็คงจะไม่เกิน 10 เปอร์เซ็นต์ ดังนั้นนายทุนชาวจีนจึงสามารถกอบโกยผลประโยชน์ส่วนเกินในการผลิตถึง 60–70 เปอร์เซ็นต์

บทส่งท้าย

จากสภาพของอุตสาหกรรมของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่กล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าอุตสาหกรรมได้เจริญเติบโตขึ้นอย่างมากทีเดียว

[48] หอสมุดแห่งชาติ, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,** เลขที่ 5 จศ. 1200.

[49] George William Skinner. ***Chinese Society in Thailand,*** p. 110.

การเติบโตของอุตสาหกรรม ย่อมส่งผลต่อความเจริญของประเทศเป็นอย่างยิ่ง เพราะการผลิตภาคอุตสาหกรรมมีสมรรถนะในการผลิตสูงกว่าการผลิตภาคเกษตรกรรม ระดับการครองชีพของประชาชนชาวไทยก็คงจะสูงขึ้น สามารถบริโภคได้มากขึ้น แต่ในความเป็นจริงผลสะท้อนของการเติบโตของอุตสาหกรรมไม่ได้ส่งผลต่อประชาชนชาวไทยในแง่บวกเลย เพราะคนไทยไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมต่อการประกอบการอุตสาหกรรมแต่อย่างใด ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการประกอบการ หรือแม้กระทั่งเป็นกรรมกร ผลประโยชน์ส่วนใหญ่นั้นตกอยู่กับนายทุนผู้เป็นเจ้าของกิจการ อีกส่วนหนึ่งเป็นของชนชั้นปกครองและกรรมกรชาวจีน รายได้ของชาวจีนเหล่านี้ส่วนหนึ่งจะส่งกลับไปสู่เมืองจีน แทนที่เงินเหล่านี้จะหมุนเวียนอยู่ในเมืองไทยเพื่อว่าชาวไทยจะได้มีส่วนกับเงินเหล่านี้บ้าง กลายเป็นการดูดเอาความอุดมสมบูรณ์ของเมืองไทยไปอย่างเดียว แม้เงินส่วนหนึ่งจะเข้าสู่รัฐบาล แต่รัฐบาลในยุคนั้นก็ไม่ต้องใช้เงินเหล่านี้เพื่อประโยชน์ของประชาชนดังเช่นรัฐบาลในสมัยปัจจุบัน การกระจายรายได้ของประชาชนในชาติจึงอยู่ในระดับต่ำมาก

ลักษณะเช่นนี้ดำเนินต่อมาอีกเป็นเวลานาน แม้ว่าจะเลิกระบบทาสระบบไพร่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ชาวไทยก็ไม่มีทุนที่จะมาประกอบการที่ใหญ่โตเช่นชาวจีนได้ นอกจากข้าราชการระดับสูงและเจ้านาย ประชาชนชาวไทยจึงยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ หรือไม่ก็เป็นข้าราชการเนื่องจากต้นทุนที่ถูกกว่า หลังจาก ปี พ.ศ.2503 อุตสาหกรรมได้ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่การกระจายรายได้ก็ยังคงอยู่ในระดับต่ำอยู่นั่นเอง โรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ยังคงกระจุกตัวอยู่แถบกรุงเทพฯ และเมืองบริวาร กับภาคใต้ซึ่งอุตสาหกรรมเหมืองแร่เจริญมาก ระดับการครองชีพของประชาชนจะสูง

อยู่เฉพาะในบริเวณรอบ ๆ กรุงเทพ ฯ และภาคใต้เท่านั้น ส่วนภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งอุตสาหกรรมไม่ได้รับการพัฒนา ระดับการครองชีพของประชาชนอยู่ในระดับต่ำมาก ปัญหาช่องว่างระหว่างประชาชนในแต่ละภูมิภาค และในแต่ละชนชั้นเช่นนี้นำไปสู่ปัญหาหลายอย่างในสังคม เช่น ปัญหาการอพยพ ปัญหาความแตกแยก ปัญหาผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ที่ใช้เหตุผลนี้เป็นข้ออ้าง ฯลฯ ดังนั้นควรจะถึงเวลาแล้วที่จะได้แก้ไขกันอย่างจริงจังเสียที ทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน.

บรรณานุกรม

ครอฟอร์ด, จอห์น. **เอกสารของครอฟอร์ด.** แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515.

ชัย เรืองศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352–2453 ด้านเศรษฐกิจ.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

ตรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย บทที่ 5 เศรษฐกิจและสังคม" **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารและโบราณคดี, ปีที่ 8 เล่มที่ 1–3** มกราคม–ธันวาคม, 2517.

ปาลเลกัวซ์, สังฆราช. **เล่าเรื่องกรุงสยาม.** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ก้าวหน้า, 2520.

ศิลปากร, กรม. **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ.** พระนคร : คลังวิทยา, 2507.

สินชัย กระบวนแสง. **ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย.** กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2519.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394–2475** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2521.

แสงโสม เกษมศรี, มรว. และวิมล พงศ์พิพัฒน์. **ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325–2394).** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523.

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2.** เลขที่ 14 จศ. 1177.

———. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3,** เลขที่ 5 จศ. 1200.

———. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.** เลขที่ 19 จศ. 1201.

———. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.** เลขที่ 50 จศ. 1202.

อัมพร วิจิตรพันธ์. **หลักเศรษฐศาสตร์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2521.

อินแกรม, เจมส์ ซี. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : 1850–1970.** แปลโดย สุวิทย์ พิกขาว และคณะ วิทยาลัยครูนครสวรรค์, 2521.

Bowring, Sir John. *The Kingdom and People of Siam.* Vol. I. London : Oxford University Press, 1969.

Crawford, John. *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China.* Kualalumpur : Oxford University Press, 1967.

Skinner, George William. *Chinese Society in Thailand : An Analytical History.* Ithaca, New York : Cornell University Press, 1957.

กลวิธีสู้ความในสมัยโบราณ

มนู อุดมเวช*

เป็นธรรมชาติของมนุษย์ประการหนึ่งที่เมื่อทำกิจการใด ซึ่งมีอุปกรณ์หรือปัจจัยประกอบคล้ายเดิมซ้ำ ๆ กันสืบมาช้านานเข้า ก็จะเกิดความคิดสร้างวิธีการที่เป็นระบบขึ้น เป็นสูตรสำเร็จ เป็นกลยุทธ กลวิธีต่าง ๆ นานา ตัวอย่าง เช่น คนเรารบกันมาช้านานด้วยอาวุธหอกดาบและด้วยยานพาหนะช้าง ม้า นับร้อยนับพันปีเข้าก็เกิดสูตรสำเร็จในการรบสูตรต่าง ๆ ซึ่งเรารู้จักกันดีในนามของตำราพิชัยสงคราม เราแต่งโคลงแต่งกลอนกันมาด้วยภาษาเดิมสัมผัสแบบเดิมหลายร้อยปีเข้าก็เกิดกลบทต่าง ๆ มากมาย แม้กระทั่งหมากรุก เมื่อเล่นกันด้วยตัวแบบเดิม กติกาแบบเดิม หลายร้อยปีเข้าก็เกิดหมากกลต่าง ๆ ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

ในเรื่องของคดีความก็เช่นกัน การฟ้องร้องกล่าวหากล่าวแก้ค้านติงกันในคดีต่าง ๆ ของไทยนั้น เราใช้กระบวนการพิจารณาคดีแบบไทยโบราณสืบ

*คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูเพชรบุรี.

ต่อกันอยู่หลายร้อยปี ก่อนที่จะปฏิรูปการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงเวลาหลายร้อยปีเหล่านั้นผู้ที่เฉลียวฉลาดและคลุกคลีอยู่กับอรรถคดี ว่าคดีอยู่ตลอดเวลาย่อมคิดสูตรสำเร็จปรับปรุงสืบทอดกันมาเป็นกลวิธีในการว่าความขึ้น

ในกลวิธีว่าความในสมัยโบราณนั้น เขาจะแบ่งลักษณะความออกเป็นหกลักษณะ ซึ่งผู้เขียนจะขอกล่าวถึงเป็นลำดับดังต่อไปนี้

ลักษณะความสถานแรกชื่อว่า "เสนาบท" คดีความแบบนี้ท่านเปรียบอุปมาอุปไมยไว้ดังนี้ "คฤาว่าเหยี่ยวมาเฉี่ยวปลาในนที ให้หยิบเอาแต่ใจความข้อใหญ่ หากันแก้กันประดุจดังแหทอดลงในพระมหาสมุทร ชักจอมให้รวบตีนแหนั้น เขาจึงจะได้ปลา"

ทุกท่านคงจะเคยเห็นแหมาแล้ว และหลายท่านคงจะเคยเห็นเขาทอดแห บางท่านก็เคยทอดเองมาแล้ว ขอทบทวนสำหรับท่านที่อาจยังไม่ทราบบ้างสักเล็กน้อยดังต่อไปนี้ แหนั้นหากขึงให้ทุกส่วนตึงเต็มที่จะมีลักษณะคล้ายฝาชีซึ่งทำด้วยด้ายถักทอไปมา ส่วนบนสุดที่เป็นยอดนั้น เรียกว่าจอมแห หากจะผูกเชือกแหเอาไว้แขวน หรือเอาไว้ดึง เอาไว้สาว เขาผูกกันที่จอมแหนี้ ส่วนชายล่างสุดโดยรอบเป็นวงกลมนั้นเรียกว่าตีนแห ที่ตีนแหจะมีโซ่ที่ทำด้วยตะกั่วหรือเหล็กที่ทำเป็นวงกลมเล็ก ๆ คล้องยาวเป็นสายโซ่ติดกับตีนแหตลอดวงกลมตีนแหนั้น เราอาจแบ่งวิธีการทอดแหออกได้เป็นสองวิธีใหญ่ ๆ คือ ทอดแล้วดำน้ำตามลงไปจับปลา กับทอดแล้วสาวขึ้นมา สำหรับวิธีทอดแล้วสาวขึ้นมานี้ เขาจะพับปลายตีนแหเข้ามาข้างในลึกพอควร แล้วผูกติดกับตัวแหไว้เป็นระยะ ๆ ดังนั้นจะทำให้ตีนแหเป็นกระเป๋าอยู่ตลอดวงตีนแห โดยปากกระเป๋าอยู่ด้านใน เมื่อทอดแหลงไปในน้ำแหก็จะครอบปลาไว้ ครั้นพอสาวเชือกที่ผูก

จอมแหขึ้นมา ตีนแหที่มีตะกั่วถ่วงอยู่ก็จะกวาดปลาเข้ามารวมกันไว้ตรงกลาง แล้วปลาก็จะตกไปอยู่ในตีนแหส่วนที่เป็นกระเป๋านับเป็นความเฉลียวฉลาดของผู้คิดแหแบบนี้ ที่ค่อย ๆ ดึงเชือกเพียงเส้นเดียวขึ้นมา ทุกอย่างในน้ำก็เข้ารูปแบบที่ต้องการโดยเรียบร้อย

นั่นคือหลักการดำเนินความแบบเสนาบท ในการสู้ความแบบเสนาบทนั้น จะเลือกจับเอาแต่ข้อใหญ่ในความเหมือนดังเหยี่ยวที่เล็งเห็นว่าปลาอยู่ที่ใดก็โฉบจับเอาแต่ปลาขึ้นไป หรือเหมือนดังคนทอดแห ที่ดึงจอมแหขึ้น แหก็จะกวาดเอาไปเฉพาะปลาเท่านั้น ทั้งเหยี่ยวและคนทอดแหมิได้ตักเอาน้ำไปด้วย

ตัวอย่างคดีแบบเสนาบทมีอยู่สองคดีดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

ตัวอย่างเสนาบทคดีแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิวาท กล่าวคือ ชายสองคนเดินมาด้วยกันเกิดวิวาทกันขึ้น พอดีกิ่งไม้หักถูกศีรษะฝ่ายหนึ่งแตก ฝ่ายผู้ที่ศีรษะแตกโกรธจึงฟ้องร้องว่าถูกอีกฝ่ายหนึ่งตีศีรษะ ในกรณีนี้ ตามวิธีการแก้ความแบบเสนาบทให้จำเลยปฏิเสธและขันพิสูจน์ (การขันพิสูจน์เป็นธรรมเนียมของการศาลสมัยนั้น กล่าวคือ ในกรณีที่ทั้งสองฝ่ายโต้แย้งกันนั้น น้ำหนักการโต้แย้งจะทัดเทียมกันหากกล้ายอมพิสูจน์ด้วยวิธีใดก็ได้ ซึ่งโดยทางปฏิบัติแล้วก็ยังไม่พบสำนวนคดีที่ถึงพิสูจน์ดำน้ำลุยไฟกันจริงเลย เพราะพอทั้งสองฝ่ายให้การขัดแย้งกัน และต่างก็ "ขันพิสูจน์ต่อกัน" ศาลก็จะ "ให้ยกไว้ก่อน" คือยังไม่ลงความเห็นไปในทางใด) เมื่อจำเลยขันพิสูจน์เช่นนี้ศาลจะให้ยกไว้ก่อน สำหรับในส่วนเรื่องวิวาทนั้นให้จำเลยให้การว่า โจทก์กับจำเลยวิวาทกัน แต่ไม้ตกมาถูกศีรษะโจทก์แตกเอง จำเลยมิได้ตีศีรษะโจทก์ หากแต่โจทก์กล่าวหาไปเอง การเบิกความเช่นนี้จะทำให้ศาลเห็นว่าแท้จริงเป็นเรื่องกล่าวหาใส่ร้ายกัน และด้วยในขณะเกิดเหตุไม่มีพยานรู้เห็น ดังนั้นจำเลยก็จะไม่มีความผิด

ตัวอย่างเสนาบทอีกคดีหนึ่งมีความว่า จำเลยพายเรือมาลำหนึ่ง ยาวประมาณห้าหกวามาพบโจทก์ ๆ ขอโดยสารไปด้วย จำเลยไม่ยอม โจทก์จึงจำรูปพรรณเรือไว้แล้วนำเรื่องไปฟ้องร้องให้ทางการเกาะตัวจำเลยมา โดยโจทก์ให้การว่า โจทก์พายเรือมาแล้วขึ้นบกไปทุกข์ จำเลยก็มาชิงพายเรือไป ครั้นนำเรื่องนี้ไปสอบปากคำจำเลย ๆ ให้การปฏิเสธ และทั้งสองฝ่ายขันพิสูจน์ต่อกัน เรื่องนี้ขณะเกิดเหตุไม่มีพยานรู้เห็น จำเลยให้การยืนยันว่าเป็นเรือของตนจริง โจทก์มาใส่ความเอง ในที่สุดก็เป็นอันว่าโจทก์แพ้ความไป

เป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะความแบบเสนาบทนั้น มุ่งที่การดำเนินความไปตามข้อใหญ่ ใจความในท้องคดี และถือเอาเรื่องพยานเป็นเรื่องสำคัญ การที่ไม่มีพยานรู้เห็นก็นับเป็นข้อได้เปรียบของจำเลย

ข้อที่ควรสังเกตในที่นี้อีกประการหนึ่งก็คือ ศาลไทยโบราณนั้นให้ความสำคัญแก่พยานมาก หากไม่มีพยาน คำกล่าวหาก็ฟังไม่ขึ้น ศาลไทยโบราณมิได้ตั้งหน้าตั้งตาพิสูจน์ด้วยดำน้ำลุยไฟ อย่างที่มักจะพูดถึงกันบ่อย ๆ เมื่อใดที่โจทก์จำเลยให้การขัดแย้งกันและ "ขันพิสูจน์ต่อกัน" ก็จะ "ให้ยกไว้ก่อน" เสมอ

ลักษณะความแบบที่สองเรียกว่า "นทีโสต" ซึ่งมีกลเม็ดว่า ให้ว่าคดีให้ดำเนินไปประดุจสายน้ำไหล เนื้อความยาวมีแต่ความจริงเป็นส่วนมาก จะกล่าวหาหรือจะแก้ให้เอาประเด็นที่เป็นจริงเข้าต่อสู้ ในการเอาความจริงเข้าต่อสู้กับคู่ความนี้ให้ใช้ในลักษณะ "ปลากรายแฝงตัว" ด้วย แล้วจะชนะคดี สำหรับลักษณะ "ปลากรายแฝงตัว" นี้ เป็นกลวิธีสู้ความอีกแบบหนึ่ง ซึ่งจะได้กล่าวถึงในภายหลัง ในที่นี้จะยกตัวอย่างการสู้ความแบบ "นทีโสต" เสียก่อน

ชายผู้หนึ่งมีทรัพย์สิ่งสินช้าง ม้า โค กระบือ ข้าหญิงข้าชายอันแสดงถึงฐานะที่ร่ำรวยอยู่ ชายนั้นได้มาขอหญิงคนหนึ่งไปเป็นภรรยาช่วยกันทำมาหากินต่อไป ครั้นต่อมาเกิดวิวาทกันขึ้น ฝ่ายภรรยาพยายามหนีไปอยู่กับพี่น้อง และมีข่าวว่าฝ่ายหญิงประพฤตินอกใจสามี สามีก็จับไม่ได้ แต่ได้ทราบจากปากคำผู้อื่น จึงทำหนังสือฟ้องร้องให้เกาะตัวฝ่ายหญิงมาสอบถาม ฝ่ายหญิงรับว่าหนีแต่มิได้นอกใจ ฝ่ายชายก็อ้างผู้บอกเล่า ศาลให้เก็บประเด็นนั้นไว้ก่อน ฝ่ายหญิงให้การรับโดยในคำให้การนั้นว่า ชายผู้มีฐานะนั้นมาสู่ขอฝ่ายหญิงไปอยู่กินด้วยกัน ช่วยกันทำมาหากิน ครั้นเกิดวิวาทกันขึ้น ฝ่ายหญิงจึงพยายามหนีมาอยู่กับพี่น้องจริงดังหนังสือกล่าวหาของฝ่ายชาย ต่อมามีคนไปบอกเล่าฝ่ายชายว่าตนนอกใจ ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายชายมิได้จับได้ด้วยตนเองเลย แต่ก็แต่งหนังสือมาหาความฝ่ายหญิง ๆ ขอปฏิเสธเรื่องนี้ เมื่อเจ้าหน้าที่นำคำให้การฝ่ายหญิงดังกล่าวนี้ไปถามฝ่ายชาย ๆ ย่อมเสียเปรียบ เพราะหากรับว่าคำให้การของฝ่ายหญิงจริง ตนก็ย่อมแพ้ เพราะในคำให้การฝ่ายหญิงไม่รับเรื่องนอกใจ หากฝ่ายชายทราบคำให้การของฝ่ายหญิงแล้วยอมรับบ้าง ไม่ยอมรับบ้าง ก็จะถูกหาว่า "หนีหนังสือ" ได้ คือให้ปากคำไม่แน่นอน โลเล

ลักษณะความแบบที่สามชื่อ "มณฑกคติ" ตามอักขระเดิมเขียนเป็น "มนโทจติ" ซึ่งผู้เขียนเข้าใจว่าเขียนดังนั้นไปเพราะเขียนตามภาษาปากที่พูดให้คล้องจองกันว่า "เสนาบด นัดทิโสท มนโทจติ...." ที่ถูกลักษณะความแบบนี้ควรชื่อ "มณฑกคติ" มากกว่า เพราะ "มณฑก" นั้นแปลว่ากบ และหลักการของการสู้ความในแบบนี้เน้นว่าให้หยิบยกเอาแต่ชั้นแก้กันเป็นหลัก มิได้เน้นอย่างอื่น และให้แก้กัน "ประดุจดังว่ากบเต้น" จากนั้นให้เอากลวิธี "วัวพันหลัก" เข้าแก้ก็จะชนะความ

การสู้ความตามแบบมณฑกคตินี้เข้าใจยาก เนื่องจากลักษณะตัวอย่างที่ให้ไว้ก็ไม่ละเอียดนัก ควรต้องค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไปอีก ตัวอย่างความรูปมณฑกคติที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน กล่าวถึงชายผู้หนึ่งทำชู้ด้วยหญิง แต่ได้ให้มีขันหมากไปขอหญิงนั้นเป็นภรรยา ฝ่ายหญิงได้ฟ้องร้องเอาความขึ้นมาอีก เมื่อเอาคำให้การของหญิงไปถามสามี ๆ รับว่าจริง นั่นคือจะต้องแพ้ความ ถ้าฝ่ายสามีรับบ้างไม่รับบ้าง ก็จะเข้าข้อหา "หนีหนังสือ"

อาจเป็นได้ที่ว่า "มณฑกคติ" นั้น คล้ายกับ "นทีโสต" แต่ "นทีโสต" นั้นเป็นกรณีที่เป็นฝ่ายได้เปรียบอยู่แล้วในเชิงกฎหมาย ดังนั้นจึงให้ความจริงเป็นหลักผสมกับกลเม็ด "ปลากรายแฝงตัว" ส่วน "มณฑกคติ" นั้น เป็นกรณีที่มิได้เป็นฝ่ายได้เปรียบในเชิงกฎหมาย หากแต่ใช้การพลิกแพลงในการกล่าวหากล่าวแก้ พลิกให้เป็นฝ่ายชนะไปได้ โดยอาศัยกลวิธี "วัวพันหลัก" ช่วย

ลักษณะความแบบที่สี่ชื่อ "สารถีชักรถ" มีหลักว่า ให้หากันแก้กันโดยทางตรง ให้หยิบเอาเนื้อความชั้นหาและแก้ไว้ แล้วจึงให้ชักที่ปลายเนื้อความด้วย "ปลากรายแฝงตัว" แล้วจะชนะ น่าเสียดายที่ตัวอย่างคดีความแบบสารถีชักรถเท่าที่มีอยู่ไม่จบสำนวนความ จึงไม่อาจยกตัวอย่างให้เห็นได้ แต่จากคำอธิบายของ "สารถีชักรถ" ที่ให้ดำเนินความโดยตรงตลอดไป แล้วชักปลายด้วยกลวิธี "ปลากรายแฝงตัว" ก็พอจะทำให้เราเข้าใจได้บ้างเหมือนกัน หากเราจะพิจารณาเรื่องของ "ปลากรายแฝงตัว" ในตอนที่หกให้ละเอียดสักหน่อย

ลักษณะความแบบที่ห้าชื่อว่า "วัวพันหลัก" นั้นไม่มีตัวอย่างให้เห็นชัดแจ้ง แต่อธิบายหลักการไว้ค่อนข้างละเอียดว่า ในการสู้ความ ให้หากันแก้กันให้พันกันเข้าไว้ ให้ตรงกันไว้ในชั้นหาชั้นแก้ ให้ต้องกันในคำรับคำให้การ เมื่อฝ่ายตรงข้ามไม่รับคำให้การฝ่ายเรา ฝ่ายตรงข้ามย่อมต้องข้อหา "หนีหนังสือ" คือไม่ยอมรับความจริง ถ้าฝ่ายตรงข้ามรับแล้ว ให้เราให้การหรือหาต่อไปในกลเสนาบทบ้าง มณฑกคติบ้าง ในที่สุดก็จะชนะได้

ในลักษณะความหกลักษณะนี้ เมื่อจะกล่าวถึงแต่ชื่อทั้งหกชื่อ ก็จะกล่าวคล้องจองกันไปว่า

เสนาบท
นทีโสต
มณฑกคติ
สารถีชักรถ
ปลากรายแฝงตัว
วัวพันหลัก

แต่ในเมื่อจะให้คำอธิบายในตำราแต่เดิมนั้น จะให้คำอธิบาย "ปลากรายแฝงตัว" ไว้หลังสุด อาจเป็นเพราะถือเป็นกลวิธีขั้นสูงก็ได้ เรื่องของ "ปลากรายแฝงตัว" นี้ ไม่พบตัวอย่างคดี พบแต่หลักการซึ่งมีดังนี้ คือ

ให้หากันแก้กันด้วยข้อจริงเป็นเบื้องต้น และเอาข้อเท็จปนไว้ใกล้ ๆ แล้วเอาความจริงมาแทรกไว้ตอนปลายอีกหนึ่งหรือสองข้อ หากทำดังนี้ ฝ่ายตรงข้ามจะรับก็แพ้ไม่รับก็แพ้ เพราะถ้ารับก็มีข้อเท็จอยู่ ถ้าไม่รับก็มีข้อจริงอยู่ หากฝ่ายตรงข้ามปฏิเสธส่วนที่ไม่จริง แต่รับข้อจริงถึงสามข้อขึ้นไป ให้เอาข้อจริงซึ่งฝ่ายเราตั้งไว้ และฝ่ายตรงข้ามรับแล้วนั้นมาให้การต่อไปโดยมีกระบวน "เสนาบท" แทรกสักหนึ่งหรือสองกระบวน ฝ่ายเราก็จะชนะคดี

สิ่งที่น่าสังเกตในตอนนี้คือ ในกลวิธีทั้งหกแบบนี้ ส่วนใหญ่ต้องพึ่งพากันไปมา มิได้ตั้งอยู่โดยอิสระแต่กลเดียว หากจะนำมาเขียนสรุปความสัมพันธ์ ว่ากลวิธีใดต้องอาศัยกลวิธีใดเป็นเครื่องประกอบบ้าง ก็จะได้ดังนี้

เสนาบท มิได้อาศัยกลวิธีใด เพราะเป็นกลวิธีเบื้องต้นอยู่แล้ว

นทีโสต ต้องอาศัย ปลากรายแฝงตัว

มณฑกคติ ต้องอาศัย วัวพันหลัก

สารถีชักรถ ต้องอาศัย ปลากรายแฝงตัว

วัวพันหลัก ต้องอาศัย เสนาบท หรือ มณฑกคติ

ปลากรายแฝงตัว ต้องอาศัย เสนาบท

ผู้เขียนทดลองทำแผนภูมิการอาศัยกันของกลวิธีต่าง ๆ ปรากฏว่าได้ดังนี้คือ

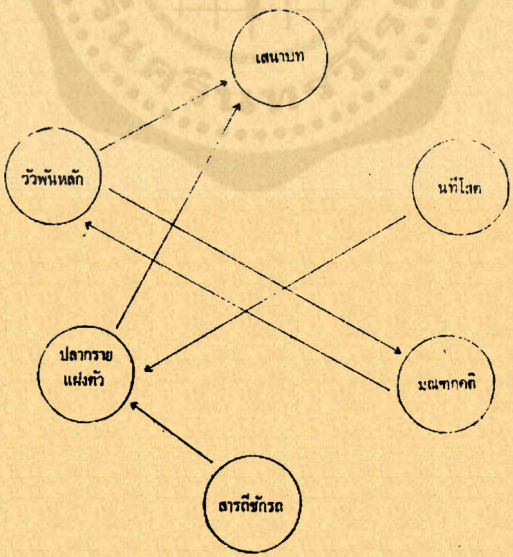

จากแผนภูมินี้ ทำให้เราเห็นได้ชัดเจนขึ้นว่า การยักย้ายถ่ายเทระหว่างกระบวนกลต่าง ๆ นั้นเป็นไปในทางใดบ้าง การยักย้ายถ่ายเทพลิกแพลงดังกล่าวตามแผนภูมิจะเป็นดังนี้ คือ

หากเป็นรูปความที่เริ่มด้วยกระบวนเสนาบทได้ ก็เป็นอันว่าจะชนะได้ในไม่ช้านัก

หากเป็นรูปความเริ่มด้วยนทีโสต ก็ต้องย้ายจากนทีโสตไปพึ่งปลากรายแฝงตัว แล้วจึงจะลงเสนาบท ซึ่งเป็นอันว่าชนะได้

หากเป็นความที่ควรใช้รูปมณฑกคติ เช่น ค่อนข้างเสียเปรียบในแง่กฎหมาย ก็ต้องยักย้ายไปยังวัวพันหลัก แล้วอาจต้องกลับมามณฑกคติอีก กลับไปวัวพันหลักอีกหลายครั้งก็ได้ เมื่อได้ช่องจึงออกจากวัวพันหลักไปจบลงที่เสนาบท

หากเป็นรูปที่เริ่มด้วยสารถีชักรถ ก็เช่นเดียวกับนทีโสต คือต้องยักย้ายไปพึ่งกระบวนกลปลากรายแฝงตัว แล้วจบลงในรูปเสนาบท

กลวิธีปลากรายแฝงตัวนั้น เป็นกลลวงที่จะฉวยโอกาสใช้เสนาบทให้ได้ ไม่ต้องอ้อมไปใช้กลวิธีอื่นอีก ปลากรายแฝงตัวนี้ยังเป็นเครื่องประกอบสำคัญในกลวิธีนทีโสตและสารถีชักรถอีกด้วย

กลวิธีวัวพันหลักนั้น เมื่อใช้แล้วอาจลัดลงเสนาบทเลยก็ได้ หรืออาจต้องย้อนไปมณฑกคติ เพื่อกลับมายังวัวพันหลักอีกก็ได้ แต่ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่าในที่สุดก็ต้องไปจบลงที่เสนาบทนั่นเอง

จากแผนภูมิความสัมพันธ์ในการยักย้ายถ่ายเทระหว่างกลวิธีต่าง ๆ นี้ สิ่งที่พึงสังเกตก็คือ ทุก ๆ กลวิธี จะไปจบลงที่ "เสนาบท" เรื่องของเสนาบทนั้น เป็นเรื่องของการใช้เรื่องราวตามพยานหลักฐานเป็นหลักในการต่อสู้

ดังนั้น เราสามารถสรุปกลวิธีในการสู้ความทั้งหกแบบนี้ได้ว่า *กลวิธีสู้ความในสมัยโบราณของไทย เป็นวิธีชักจูงรูปคดีให้มุ่งไปยังเรื่องราวตามหลักฐาน อันเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตน* นั่นเอง

เราคงจะเห็นแล้วว่า กระบวนการของกลวิธีในการสู้ความสมัยโบราณนั้น อันที่จริงมิได้แตกต่างจากแนวทางการต่อสู้ของคู่ความในปัจจุบันเท่าใดนัก หากแต่การที่ปัจจุบันเรามิได้มีการผูกกลวิธีต่าง ๆ ในการสู้ความขึ้นเป็นตำรับตำรานั้น อาจเพราะเล่ห์เหลี่ยมในการว่าความในปัจจุบันถือเป็นของเฉพาะตัวที่ต้องอาศัยไหวพริบเฉพาะตัว ไม่มีใครคิดจะเผยแพร่เป็นตำรับตำราให้ผู้อื่นทราบ อีกประการหนึ่ง น่าจะเป็นเพราะสังคมไทยเพิ่งจะใช้กระบวนการยุติธรรมแบบสากลมาได้ไม่นานนัก ยังไม่คุ้นเคยพอที่จะคิดผูกเป็นสูตรเป็นกลวิธีขึ้น และนอกจากนั้นสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน คงจะไม่เอื้ออำนวยให้ทนายความสมัยนี้มาคิดกลวิธีสู้ความผูกเป็นคำคล้องจองได้อีกแล้ว

เรื่องเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมของไทยโบราณ ยังมีที่น่าสนใจอีกมาก เช่นเรื่อง "หนีหนังสือ" เรื่องการหาผลประโยชน์ และเรื่องความยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรมไทยโบราณ เป็นต้น หากมีโอกาสผู้เขียนจะได้ค้นคว้ามาเผยแพร่แลกเปลี่ยนความเห็นกันในโอกาสต่อไปอีก.

ตอนที่ 2

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

(2398 - 2475)

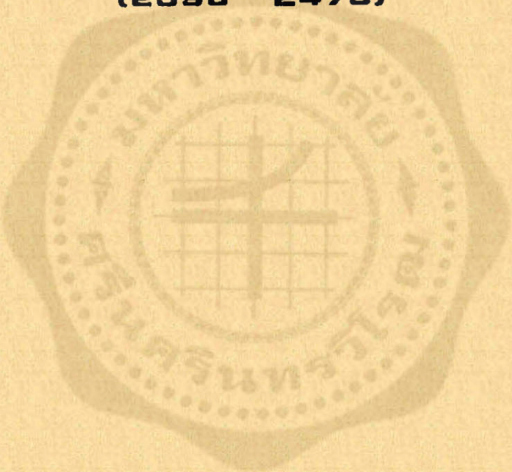

แนวทางการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย

*ม.ร.ว. รุจยา อาภากร**

ในโลกตะวันตกมีธรรมเนียมการศึกษาประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ในรูปแบบที่เรียกว่า movement หรือ process (กระบวนการ) แต่ละประเทศมักจะถูกตั้งชื่อ และเรียกควบไปกับช่วงเวลาที่กระบวนการนั้นเกิดขึ้น เช่น กระบวนการปฏิรูปศาสนา (reformation) กระบวนการปฏิวัติอุตสาหกรรม (industrialization) และกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ (modernization) แต่ละกระบวนการย่อมมีลักษณะภาวะของตน ตามที่นักวิชาการนิยามขึ้น โดยสรุปจากประมวลเหตุการณ์ พฤติกรรมของผู้เกี่ยวข้อง และผลที่ตามมา

*ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ในปัจจุบันการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ เป็นที่นิยมแพร่หลายในกลุ่มนักรัฐศาสตร์ตะวันตก เพราะเป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาวิวัฒนาการของระบบการเมืองสมัยใหม่ในประเทศที่กำลังพัฒนา เพื่ออธิบายถึงความเป็นไปได้ของการพัฒนาเข้าสู่ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย[1] การศึกษาเกี่ยวกับประเทศไทยในฐานะที่เป็นประเทศที่อยู่ในระดับที่เรียกกันว่ากำลังพัฒนา จึงถูกรวมเข้าไปในวิธีการศึกษาแบบนี้ กล่าวคือมีความพยายามที่จะอธิบายว่ามีปัจจัยใดบ้างที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งถือกันว่าเป็นวิธีการปกครองของโลกสมัยใหม่ และเป็นตัววัดความสำเร็จในการก้าวเข้าสู่โลกนั้นตัวหนึ่ง ดังเช่นงานของ Fred W. Riggs, Donald Hindley และ John L. S. Girling[2]

ความพยายามในอันที่จะอธิบายถึงสาเหตุของสภาพด้อยพัฒนาทางด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้นมีปรากฏในงานของ Norman Jacobs และฉัตรทิพย์ นาถสุภา[3] ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวนานาประการของนโยบายการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ โดยเฉพาะที่มีต่อสังคมส่วนล่าง

[1] ดูงานเหล่านี้เป็นตัวอย่าง: Gabriel A. Almond, and James S. Colman, eds., *The Politics of the Developing Areas* (Princeton: Princetion University Press, 1960); David E. Apter. *The Politics of Modernization* (Chicago:Chicago University Press, 1965); และSamuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven:Yale University Press, 1968).

[2] Fred W. Riggs, *Thailand: The Modernization of a Bureaucrattic Polity* (Honolulu: East-West Center Press, 1966), Donald Hindley, "Thailand: The Politics of Passivity" ใน Claude E. Welch Jr. ed., *Political Modernization: A Reader in Comparative Political Change* (Bedford, California : Wadsworth Publishing Company, Inc., 1971), pp. 83–98. และ John L. S. Girling. *Thailand : Society and Politics* (Ithaca and London : Cornell University Press, 1981).

[3] *Modernization without Development* (New York : Praeger Publishers, 1971); Chatthip Nartsupha and Suthy Prasartset, *The Political Economy of Siam 1851–1910* และ *The Political Economy of Siam 1910-1932* (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 1978).

เมื่อเปรียบเทียบกับผลงานทางประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นว่า งานดังกล่าวมองกระบวนการปรับตัวในทางลบ ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ เช่น David K. Wyatt เตช บุนนาค วุฒิชัย มูลศิลป์ และ ผู้ศึกษาเกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองและการศึกษาคนอื่น ๆ[4] กลับมองว่าได้มีการปูพื้นฐานทางด้านโครงสร้างและอุดมการณ์ทางการปกครอง และการศึกษาในรูปแบบรัฐชาติ ซึ่งมีผลกระทบมาถึงปัจจุบันและแสดงออกถึงความสำเร็จของนโยบายการทำตัวให้ทันสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีผู้คัดค้านการมองในรูปแบบนี้มากขึ้นก็ตาม[5] กระบวนการ "ปฏิรูป" หรือ reform มักจะถูกจัดให้อยู่ในส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับตัวให้ทันสมัยที่ประสบความสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ผู้นำได้ตั้งขึ้น

จากการสำรวจผลงานที่เกี่ยวกับการปรับตัวให้ทันสมัยอย่างย่อ ๆ นี้ เราจะเห็นได้ว่ามีความขัดแย้งกันอยู่บ้างในเรื่องของดีกรีของการเปลี่ยนแปลง

[4] David K. Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand* (New Haven and London : Yale University Press. 1969); Tej Bunnag, *The Provincial Administration of Siam 1892-1915* (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1974); วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ ; สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516); วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชติ อ๋องสกุล, มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524); วารุณี โอสถารมย์ "อุดมการณ์แห่งชาติ พ.ศ. 2411-2475 : พัฒนาการของความคิดชาตินิยมและการบ่ลูกฝังผ่านระบบการศึกษาในโรงเรียน," (เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการปฏิรูปของอตาเติร์กและการศึกษาเปรียบเทียบของกระบวนปรับตัวให้ทันสมัยในประเทศตุรกีและไทย ระหว่าง พ.ศ. 2424–2481 (ค.ศ. 1881–1938) จัดโดย สมาคมประวัติศาสตร์ร่วมกับสถานทูตตุรกี ณ กรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ 15–16 สิงหาคม 2524).

[5] ดู Benedict R. O'G. Anderson, "Studies of the Thai State : The State of Thai Studies," (บทความเสนอในการสัมมนาเรื่อง The State of Thai Studies ที่ Chicago เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 1978) และ John L. S. Girling, *Thailand : Society and Politics*, ch. 1-3.

และผลกระทบที่มีต่อสถาบันการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม แต่โดยทั่วไปแล้วเป็นที่ยอมรับกันว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นเพียงการ "ปฏิรูป" ไม่ใช่การ "ปฏิวัติ" สังคมไทย และ "นอกจากการปฏิรูปการบริหารในปี ค.ศ. 1892 แล้ว โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจยังคงอยู่ในสภาพเดิม"[6] กระบวนการปรับตัวให้ทันสมัยจึงมีลักษณะครึ่ง ๆ กลาง ๆ มีทั้งผล "ดี" และผล "เสีย" และอาจจะเรียกได้ว่ามิได้พาไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอะไรมากนักในระยะยาว โดยเฉพาะมิได้ทำให้ประเทศไทยก้าวสู่นวสมัยอย่างเต็มภาคภูมิ[7]

ผู้เขียนมีความเห็นว่าจะเป็นที่น่าเสียดายถ้าการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในประเทศไทย ในช่วงรัชกาลที่ 4 ถึงรัชการที่ 7 จะหยุดชะงักลงเพียงนี้ โดยเหตุผลสั้น ๆ ว่า การศึกษาเกี่ยวกับ modernization ยังเข้าไม่ถึงแก่นสารของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในช่วงนั้น ยังมีคำถามอีกจำนวนหนึ่งที่ต้องการคำตอบ ผู้เขียนเชื่อว่าคำตอบจะมีได้ต่อเมื่อมีการเปลี่ยนแนวทางการศึกษาเสียใหม่ ในบทความนี้ผู้เขียนจะขอยกปัญหาของการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในประเทศไทย และเสนอแนวทางบางประการอย่างย่อ ๆ

[6] Likhit Dhiravegin, "Contrasting Modernization in Chulalongkorn's Siam (1868-1910) and Meiji's Japan (1867-1912)," in Carl A Trocki (ed.) *The Emergence of Modern States Thailand and Japan* (Bangkok : Chulalongkorn University, Institute of Asian Studies, 1976), p. 35.

[7] ดูการสรุปของ มัธนา เกษกมล ใน "กระบวนการสร้างความทันสมัยในประเทศไทย พ.ศ. 2453–2481 (ค.ศ. 1910–1948)," (บทความเสนอในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "การปฏิรูปของอตาเติร์กและการศึกษาประวัติศาสตร์เปรียบเทียบของกระบวนการปรับตัวให้ทันสมัยในประเทศตุรกีและไทยระหว่าง พ.ศ. 2425–2481" จัดโดย สมาคมประวัติศาสตร์ร่วมกับสถานทูตตุรกี ณ กรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ 15–16 สิงหาคม 2524).

ปัญหาของแนวทางการศึกษาในปัจจุบัน

การศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในประเทศไทยมีแนวทางใหญ่สามแนวทางด้วยกันคือ หนึ่ง ศึกษาโดยใช้วิธีการที่เกิดขึ้นในยุโรปหรือญี่ปุ่น สอง ศึกษาโดยใช้ทฤษฎีหรือตัวแบบ (model) โครงสร้าง โดยเฉพาะของ Max Weber และ สาม ศึกษาขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์โดยนักประวัติศาสตร์ แต่ละแนวทางมีแนวโน้มที่จะสร้างปัญหาให้กับการศึกษา

หัวใจของแนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการฯ คือ ความแตกต่างระหว่างสองสิ่งคือสังคมจารีตกับสังคมสมัยใหม่[8] กระบวนการฯหมายถึงก้าวจากสังคมหนึ่งสู่อีกสังคมหนึ่งนั่นเอง ในขณะที่ลักษณะสังคมจารีตอาจจะแตกต่างกันไปบ้างตามสถานที่ สังคมสมัยใหม่มีลักษณะเฉพาะของมันที่ดูได้จากแม่แบบของสังคมประเภทนี้ คือสังคมยุโรปตะวันตก ลักษณะหรือภาวะแห่งนวสมัย (modernity) นี้มีผู้นิยามไว้ต่าง ๆ กัน[9] แต่การเปลี่ยนจากสังคมจารีตสู่สังคมสมัยใหม่นั้นพอจะสรุปได้ว่าเป็นการ

1. เปลี่ยนจากสังคมที่มีความผูกพันในชุมชนกลุ่มย่อยสู่สังคมที่รวมเป็นกลุ่มใหญ่ ซึ่งขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์โดยความสมัครใจในรูปของสมาคมสโมสร มากกว่าความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือข้อผูกพันท้องถิ่น

2. เปลี่ยนจากฐานะในสังคมที่ขึ้นอยู่กับความสามารถของตนเอง

[8] Joyce Appleby, "Modernization Theory and the Formation of Modern Social Theories in England and America," *Comparative Studies in Society and History*, 20 (April, 1978), 259.

[9] ตัวอย่างใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ (บรรณาธิการ), กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ทางการเมืองของญี่ปุ่น (กรุงเทพฯ:อักษรเจริญทัศน์, 2524), หน้า 7.

3. เปลี่ยนจากทัศนคติที่ขึ้นอยู่กับอารมณ์ ความเชื่อ สู่การมองโลกโดยใช้เหตุผลการคำนวณและหลักทางวิทยาศาสตร์

4. เปลี่ยนจากวิถีการผลิตแบบพอยังชีพสู่การจำแนกงาน โดยอาศัยเกณฑ์ของความชำนาญพิเศษ

5. เปลี่ยนจากระบบการปกครองที่ปิด ขึ้นอยู่กับกลุ่มน้อย และสิทธิ์ทางชาติกำเนิด มาเป็นระบบการเมืองที่เปิดเผยและกว้าง ประชาชนมีบทบาทและส่วนร่วมตามความสามารถและความสมัครใจ[10] D. A. Rustow และ R.E. Ward ได้กล่าวว่า "แท้ที่จริงแล้ว ไม่มีสังคมใดที่มีคุณสมบัติหรือลักษณะที่กล่าวมาแล้วนั้นอย่างครบถ้วน...ทุกสังคมมีส่วนผสมของทั้งลักษณะสมัยเก่าและสมัยใหม่ สัดส่วนและปฏิสัมพันธ์ระหว่างส่วนผสมดังกล่าวมีความแตกต่างกันอย่างกว้างขวาง"[11]

เราจะเห็นได้ รูปแบบของสังคมจารีตและสังคมสมัยใหม่นั้นเป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นจากสภาพความเป็นจริงบางอย่างที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ยุโรปตะวันตก ซึ่งผ่านขั้นตอนการปฏิวัติทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การปฏิวัติอุตสาหกรรม การเติบโตของชุมชนในเมืองที่มีการอุตสาหกรรม การเติบโตของการค้าระหว่างประเทศ การคมนาคม ความชำนาญพิเศษในกิจกรรมทุกประเภท และพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย สังคมสมัยใหม่คือผลรวม

[10] Lloyd I. Rudolph and Susanne Hoeber Rudolph, *The Modernity of Tradition* (Chicago and London : The University of Chicago Press, 1972), p. 3; Myron Weiner (ed), *Modernization*, (New York : Basic Books, Inc. 1966), Introduction ; and C. E. Black, *The Dynamics of Modernization* (New York : Harper and Row, 1967), pp. 1-34.

[11] ดู พรศักดิ์ และ พลศักดิ์, กระบวนการเปลี่ยนแปลง....., หน้า 7–8.

ของสิ่งเหล่านี้ เป็นการง่ายที่จะมองหาภาวะแห่งนวสมัยในสังคมอื่น ๆ โดยเริ่มต้นจากบัญชีลักษณะสำคัญ ๆ ที่นักวิชาการมีอยู่ในมือ และตรวจจากบัญชีนั้น หรือมองหาขั้นตอนดังกล่าวในทำนองเดียวกัน

เราจึงมาถึงจุดที่เราสามารถศึกษาการเปลี่ยนแปลงโดยเริ่มกันที่ "ดัชนีของความเป็นสมัยใหม่" เช่น "อัตราร้อยละของประชากรในชุมชนหนาแน่นที่มีคนอาศัยอยู่ ตั้งแต่ 20,000 คน ขึ้นไป" วัดการมีลักษณะแบบเมือง (urbanization) "อัตราร้อยละของเด็กเข้าเรียน" วัดระดับการศึกษา "การมีงานทำ" ในอุตสาหกรรม วัดความเป็นสังคมอุตสาหกรรม เป็นต้น[12] ความสมบูรณ์ของดัชนีจะชี้ว่ามีระดับความเป็นสมัยใหม่สูง การอธิบายว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น หรือขั้นตอนของวิวัฒนาการมาถึงจุดนั้นอย่างไร จึงเป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ยากนัก ถ้าปัญหาการนิยามหมดไป

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันยังไม่มีผู้ใดใช้วิธีการดังกล่าวในการศึกษาประวัติการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในประเทศไทย งานของ Anderson, Girling และลิขิต ธีรเวคิน[13] (นักรัฐศาสตร์ทั้งสิ้น) มีแนวโน้มที่จะเริ่มต้นจากจุดความ

[12]ตัวอย่างจาก พรศักดิ์ และ พลศักดิ์, กระบวนการเปลี่ยนแปลง...., หน้า 263.

[13]ลิขิต อาจจะมีความห่างเหินนี้น้อยกว่านักรัฐศาสตร์คนอื่น เพราะยอมรับในความเป็น "สมัยใหม่" ของรัฐไทยหลังการ "ปฏิรูป" ในสมัยรัชกาลที่ 5 : "The King was able to transform the traditional Asian *society* of Siam into a somewhat modernized *nation-state* with a "modern" administrative and bureaucratic systems, a reasonably good communication system, an acceptable educational system, etc," แต่เสริมว่า "To be sure, a lot more were left unfinished." ใน "The Role of Political Leadership in the Modernization of Chulalongkorn's Siam (1869-1910) and Meiji's Japan (1867-1912)" บทความเสนอในการสัมมนาเรื่องการปฏิรูปของอตาเติร์กและการศึกษาเปรียบเทียบของกระบวนการปรับตัวให้ทันสมัยในประเทศตุรกีและไทยระหว่าง พ.ศ. 2424–2481 (ค.ศ. 1881–1938) จัดโดยสมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย ร่วมกับสถานทูตตุรกี วันที่ 15–16 สิงหาคม 2524 ณ โรงแรมอิมพีเรียล กรุงเทพฯ.

รู้เปรียบเทียบเกี่ยวกับลักษณะของสังคมหรือโดยเฉพาะรัฐสมัยใหม่และขั้นตอนของวิวัฒนาการสู่สภาพนั้น เขาสามารถตั้งคำถามว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นั้น สมควรจะเรียกว่าเป็นกระบวนการ modernization ได้หรือไม่ ในขณะที่นักประวัติศาสตร์บางคน หรือบุคคลทั่วไปจะถือว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นใหญ่หลวงจนไม่ต้องถามว่า "เป็น" เพราะมาตรฐานการวัดแตกต่างกัน เนื่องจากฝ่ายหลังขาดรูปแบบและความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงในที่อื่น ๆ ของโลก ที่จะเอาไปเปรียบเทียบได้ อย่างไรก็ตามนักประวัติศาสตร์มักจะเปรียบเทียบระหว่างสังคม "เก่า" กับ "ใหม่" ซึ่งหมายถึงการพิจารณาจากประสบการณ์ของสังคมในตัวของมันเอง ซึ่งทำให้มองเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นมีผลกระทบอย่างน้อยต่อระบบการปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมไทยในบางลักษณะ เช่น การเติบโตของกรุงเทพฯ การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะทางด้านการสื่อสาร การเริ่มต้นนิยมระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย เป็นต้น สังคมไทยกำลังก้าวเข้าโลกสมัยใหม่เหมือนกับหลาย ๆ ประเทศในเอเชีย เช่น ญี่ปุ่นหรือตุรกี ความแตกต่างระหว่างโลกของรัชกาลที่ 4 กับโลกของรัชกาลที่ 7 มีมากพอที่จะสรุปได้ว่ามีกระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นแล้วในประเทศไทย

ปัญหาของการศึกษาแบบการเมืองเปรียบเทียบ จึงอยู่ที่ความห่างเหินจากสภาพสังคมที่มองตัวเองจากภายใน และความพยายามที่จะอธิบายจากความรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสังคมอื่น[14] จนทำให้มีการขาดความเข้าใจในนโยบายและขั้นตอนของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่น่าศึกษา ในตัวของมัน

[14] Robert E Ward. and Dankwart A. Rustow (eds.), *Political Modernization In Japan and Turkey* (Princeton : Princeton University Press. 1968), p. 64.

เอง ส่วนการศึกษาโดยไม่คำนึงถึงความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนแปลงที่จะบรรลุถึงจุดสุดยอดของความเป็นสมัยใหม่ ย่อมทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับนโยบายและรูปแบบของวิวัฒนาการหยุดชงักอยู่ในระดับหนึ่ง แนวทางการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่อีกทางหนึ่งคือการใช้รูปแบบ (model) โครงสร้าง หาองค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีระเบียบ ปัญหาที่เกิดขึ้นมีสองชนิดด้วยกัน ชนิดที่หนึ่งเกี่ยวกับการใช้วิธีการอธิบายแบบโครงสร้างเป็นหลัก ชนิดที่สองเกี่ยวกับเนื้อหา (contents) ของโครงสร้างทั้งสองนี้มีความเกี่ยวดองกัน

ในการวิเคราะห์แบบโครงสร้างเราจำเป็นต้องคำนึงถึงส่วนรวม และองค์ประกอบของส่วนรวม ความสัมพันธ์กันขององค์ประกอบจึงเป็นหัวใจของการวิเคราะห์ นักประวัติศาสตร์เริ่มพูดถึงระบบโดยดูจากทฤษฎีต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นมาเพื่อช่วยในการอธิบายสภาพความเป็นจริง มากกว่าที่จะบอกว่ารูปแบบนี้คือความเป็นจริง จุดประสงค์ของนักประวัติศาสตร์คือ การอธิบายสภาพความเป็นจริงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การเล่นกับ model จึงมิใช่หน้าที่โดยตรงของนักประวัติศาสตร์ การเริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริงสามารถพาไปสู่การอธิบาย การทำงานของโครงสร้างทั้งหมดได้ แต่ไม่น่าจะเป็นไปได้ในทางกลับกัน งานของ Norman Jacobs แสดงให้เห็นถึงผลเสียของการเริ่มต้นจาก model เพื่ออธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ของไทย นอกจากว่าจะมีการนิยามความหมายของ modernization ในทางที่เขาต้องการ เพื่อให้แตกต่างไปจาก development แล้ว เขายังใช้รูปแบบที่มีเนื้อหากว้างและบางครั้งไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย คือรูปแบบ patrimonial ที่ดัดแปลงจากแนวความคิดของ Max Weber รูปแบบนี้ถูกนำไปใช้อธิบาย

สภาวะก่อนการเปลี่ยนแปลงหรือสังคมจารีต หรืออยุธยานั้นเอง โดยไม่คำนึงถึงอายุของสังคมนั้น การเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นทำให้การวิเคราะห์ที่มีประโยชน์จากรูปแบบชนิดนี้ด้อยลงไป ทั้ง ๆ ที่มีข้อสังเกตหลายประการเกี่ยวกับสังคมไทยโบราณที่น่าฟัง

ที่น่าเสียดายที่สุดคือความพยายามของ Jacobs ที่จะชี้ให้เห็นถึงความไม่เป็นสมัยใหม่ของสังคมไทยหลังการ "ปฏิรูป" โดยโทษลักษณะของสังคม patrimonial ทั้ง ๆ ที่ผู้เขียนมีโอกาสที่จะพัฒนาทฤษฎีใหม่เพื่ออธิบายสังคม "ใหม่" โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงคำนิยามของ modernization ที่ใช้กันทั่ว ๆ ไป รวมทั้งอธิบายให้เห็นถึงขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดโดยละเอียดตามสภาพความเป็นจริงในสังคมไทย

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการศึกษา

ผู้เขียนขอสรุปปัญหาของแนวทางการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ทั้งสามแนวทางว่าเป็นแนวทางที่ไม่เกื้อกูล ซึ่งกันและกันในอันที่จะทำให้การศึกษาก้าวหน้ากว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คำถามที่ควรจะถามไม่ใช่ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการ modernization หรือไม่ นักวิชาการไม่น่าจะต้องไปมีส่วนได้ส่วนเสียกับความสำเร็จหรือความล้มเหลวของนโยบายการพัฒนาประเทศที่ทุกคนยอมรับว่าเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5–7 หน้าที่คือการอธิบายถึงลักษณะของการเปลี่ยนแปลงตามความเป็นจริง โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมของประเทศไทย และโดยเฉพาะบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงใน ๆ ทุกระดับ

ที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้คือการศึกษาสังคมไทยจารีตอย่างลึกซึ้งและละเอียดอ่อนเพื่อให้เข้าใจแนวความคิด หลักการปฏิบัติ ลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในด้านต่าง ๆ ความต้องการและปัญหาของคนในสังคมจากแง่ของปัจเจกชนเพื่อนำไปสู่การเข้าใจในแง่ของกลุ่มต่อไป ลำดับต่อไปคือการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและวิธีการของผู้นำ รวมทั้งปฏิกริยาของผู้ที่ถูกกระแสของการเปลี่ยนแปลงพัดพาไป Rudolph ในการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในอินเดียพบว่ามีการใช้สัญลักษณ์ของสังคมจารีตในการปรับตัวให้เป็นสมัยใหม่ แนวทางนี้น่าจะถูกนำมาใช้บ้าง ในการศึกษาเกี่ยวกับไทย ซึ่งหมายถึงการเข้าใจเกี่ยวกับสังคมจารีตดีกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ในด้านของสังคมสมัยใหม่ จะเป็นที่น่าสนใจถ้าเราสามารถหาคำตอบต่อคำถามว่า คนไทยในสมัยรัชกาลที่ 5–7 มีภาพเกี่ยวกับโลกสมัยใหม่ว่าอย่างไร ถ้าเป็นความเจริญทางวัตถุจะเป็นวัตถุประเภทใด รูปแบบของยุโรปที่เราคิดว่ามีอิทธิพลนั้น มีด้านใดบ้าง ที่สำคัญคือ เขามองว่าตัวเขาเองอยู่ที่ไหนในโลกใหม่นั้น เขาคิดหรือไม่ว่าจะอยู่ได้ ควรจะอยู่หรือไม่ มีทางหลีกเลี่ยงได้หรือไม่ คำถามเกี่ยวกับมโนภาพของ modern world และ modern man มีมากมายและยังไม่มีการเริ่มต้นศึกษา

ท้ายสุดในการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ ผู้ศึกษาต้องมีใจกว้างพอที่จะยอมรับการนิยามคำว่า modernization ใหม่ โดยไม่ยึดถือแม่บทต่าง ๆ มากจนเกินไป รวมทั้งต้องปรับปรุงรูปแบบของกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ดังที่นักวิชาการผู้หนึ่งได้เคยเสนอไว้

กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างไม่หยุดยั้ง แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดระหว่างยุคหนึ่งกับอีกยุคหนึ่ง จากสังคมหนึ่งกับอีกสังคมหนึ่ง แม้จะมีตัวกำหนดกว้าง ๆ ที่เหมือนกัน ซึ่งต้องมีการชี้ให้เห็นแน่ชัด และนิยามด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง.



แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

*พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล**

คงจะไม่มีช่วงไหนในประวัติศาสตร์ไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เท่ากับช่วง พ.ศ. 2398–2475 ในทำนองเดียวกัน ไม่มีช่วงไหนในประวัติศาสตร์ไทยมีผู้นำเอาไปทำการวิจัยศึกษาค้นคว้าออกมาเป็นงานเขียนอย่างมาก ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เท่ากับช่วง พ.ศ. 2898–2475 ให้มีความกระจ่างชัดมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนคิดว่าไม่มีประโยชน์อะไรอีกที่จะกล่าวซ้ำถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยโดยการพรรณนาเนื้อหา ถึงหากต้องการจะทำก็ดูเป็นงานใหญ่โตเกินไป จึงประสงค์จะให้บทความนี้เป็นแต่เพียงการทดลองวิเคราะห์แนวความคิดต่าง ๆ ในการมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2398–2475 มากกว่า

จากวรรณกรรมประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในช่วง พ.ศ. 2398–2475 ผู้เขียนสังเกตเห็นว่ามีแนวคิดที่วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงอยู่ 4 แนวทางใหญ่ ๆ ด้วยกัน

* คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

1. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยโดยความตระหนักและความเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้นำ ปัจจัยที่ผลักดันคือ วัฒนธรรมตะวันตก

2. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเพราะผลมาจากความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่างกลุ่มผู้นำ กลุ่มก้าวหน้า กับกลุ่มอนุรักษ์นิยม

3. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย เพราะผลกระทบจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ นั่นคือความเคลื่อนไหวของทุนนิยมจากภายนอก

4. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่เกิดขึ้นจากปัจจัยข้างใน กล่าวคือ ความเคลื่อนไหวของปัญญาชนในการสร้างโลกทัศน์ใหม่จากสาระวัฒนธรรมไทยที่มีอยู่เดิม และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษกิจและสังคมภายใน

ผู้เขียนจะนำแนวความคิดทั้ง 4 มาวิเคราะห์ต่อไป เพื่อชี้ให้เห็นว่าแต่ละแนวความคิดได้ให้คำตอบกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยอย่างไร และแต่ละแนวความคิดให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในแง่มุมใด ในกรอบความคิดของอะไร และมีวิธีการมองปัญหาต่างกันอย่างไร ในตอนท้ายสุดจะเป็นคำวิจารณ์ของผู้เขียนต่อแนวความคิดดังกล่าว

1. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย โดยความตระหนักและความเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้นำ ปัจจัยที่ผลักดันคือวัฒนธรรมตะวันตก

ความเชื่อในแนวทางที่หนึ่งนี้เกิดขึ้นเพราะ วิธีการของประวัติศาสตร์ซึ่งมีข้อสมมุติฐานว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบประเพณีมาเป็นสังคมที่เป็นพื้นฐานของปัจจุบัน คือการแทรกซึมของวัฒธรรมตะวันตก นักประวัติศาสตร์รุ่นเก่ามักให้ความสำคัญแก่แนวคิดนี้โดยตลอด ดังจะเห็นจากวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในระยะแรก งานส่วนใหญ่เน้นการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในรัชกาลที่ 3,4 และ 5 ในทำนองชี้ให้เห็นกระ-

แสดความเคลื่อนไหวของวัฒนธรรมตะวันตกผ่านพวกมิชชั่นนารี และพวกฆราวาสผิวขาวที่เข้ามาประกอบการต่าง ๆ

หัวใจสำคัญของการศึกษาในแนวทางดังกล่าวยึดอยู่กับความชาญฉลาดของผู้นำไทย กล่าวคือ พระมหากษัตริย์และบุคคลชั้นนำอีกจำนวนหนึ่งเป็นฝ่ายที่มีสายตาไกล หรือมีความไหวตัวทันต่อเหตุการณ์ (มี keen perception) ดังนั้น ผู้นำจึงเป็นฝ่ายริเริ่มการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ตามแนวการวิเคราะห์ เช่นนี้เราได้คำตอบว่า สาเหตุที่ประเทศไทยดำรงความเป็นเอกราชไว้ได้ ไม่ตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นเพราะความสามารถของชนชั้นผู้นำ ที่รู้จักปรับตัวนำวิทยาการตะวันตกมาใช้เปลี่ยนแปลงสังคมไทย ผู้นำนับตั้งสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีบทบาทช่วยผลักดันสังคมไทยแบบเก่าให้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ เราจะเห็นว่าผู้นำสมัยต้นของการเปลี่ยนแปลงเริ่มตื่นตัวศึกษาความรู้ใหม่ ๆ เช่น ภูมิศาสตร์ คณิตศาสตร์ ภาษาอังกฤษ ฯลฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเป็นแบบอย่างนำการเปลี่ยนแปลงด้านวิชาการเหล่านี้ตั้งแต่สมัยที่ยังทรงผนวชอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งกล้า ฯ เองก็ทรงเป็นผู้นำที่มีความทันต่อเหตุการณ์เช่นเดียวกัน สิ่งที่แสดงถึงพระจักษุญาณอันวิเศษของพระองค์คือบัจฉิมวาจาที่ทรงให้ไว้แก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) นอกจากพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้แล้ว ยังมีเจ้านายและขุนนางที่สำคัญ เช่น เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4) และบุคคลในตระกูลบุนนาคอย่างเจ้าพระยาศรีสุริวงศ์ เป็นต้น ล้วนแต่สนใจวิทยาการตะวันตกเพื่อนำสิ่งแปลกใหม่มาสู่สังคมไทยไม่มากก็น้อย

นักประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลทฤษฎีผู้นำได้นำความคิดของตนไปใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยใน พ.ศ. 2393 และระหว่างปี 2398-2453 (รัชกาลที่ 4-5) ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เกิดขึ้นในเวลาดังกล่าวเป็นเพราะความสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ นั่นคือ ทรงรู้จักประนีประนอมกับมหาอำนาจตะวันตกโดยทรงยอมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งที่เป็นความจำยอมและเห็นดีด้วย พระองค์เอง ต้องทรงยอมรับการบีบบังคับของอังกฤษ ที่ให้ประเทศไทยเปิดประเทศเพื่อการค้าเสรีใน พ.ศ. 2398 ตามสนธิสัญญาบาวริง และหลังจากนั้นประเทศไทยก็ก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ การเปิดประเทศไม่ได้ทำให้เกิดผลดีในทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ยังผลให้ประเทศไทยเปิดกว้างรับแนวความคิดแบบตะวันตกมากขึ้น ยุคปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดขึ้นเพราะปัจจัยผลักดันดังกล่าว ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงการบริหารการปกครองส่วนกลางในรูปแบบจตุสดมภ์มาสู่กระทรวง การยกเลิกอำนาจของผู้นำท้องถิ่นในระบบกินเมืองไปเป็นการจัดตั้งระบบมณฑลเทศาภิบาล หรือการยกเลิกระบบไพร่และทาส หรือการปฏิรูปการคลังและเศรษฐกิจ ตลอดจนกระทั่งการวางระบบการศึกษาสมัยใหม่ เหล่านี้เป็นเพราะผู้นำเห็นการณ์ไกลทั้งสิ้น โดยเกิดความคิดและความเข้าใจว่า การยอมรับการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกเป็นทางเดียวที่ทำให้รัฐบาลเข้มแข็งสามารถต่อต้านลัทธิอาณานิคมได้

งานเขียนตั้งแต่สมัยของเวลา (1955) และ มอฟแฟต (1961) มีอิทธิพลต่อการสร้างแนวคิดเรื่องความสำคัญของวัฒนธรรมตะวันตกกับการ

เปลี่ยนแปลงของสังคมไทยโดยการนำของชนชั้นปกครองที่มีหัวก้าวหน้าและยอมรับวิทยาการตะวันตก งานวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์หลายเล่มมีแนววิเคราะห์ในทำนองนี้เช่นกัน (ดู วิมล สุพรรณี สุวรรณา พาชื่น ประไพ)

ลักษณะแนวคิดดังกล่าวถูกดึงไปเน้นความเคลื่อนไหวทางด้านวิทยาการตะวันตกกับการเปลี่ยนแปลงทางสถาบันการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเป็นจุดใหญ่ แนวคิดนี้ได้รับการศึกษาต่อมาเมื่อทศวรรษครึ่งที่แล้ว เรื่อง "การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย" (modernization) กลายเป็นหัวข้อที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการต่าง ๆ โดยมีแนววิเคราะห์ที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้นำในการริเริ่มพัฒนาประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ (พ.ศ. 2411–2453) ทรงเป็นผู้นำที่ได้รับการศึกษาวิเคราะห์มากที่สุด และเป็นที่เข้าใจกันโดยปริยายว่าสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสมัยเริ่มต้น "โมเดิร์นไนเซชั่น" ดังจะเห็นชัดจากการกำหนดหัวข้อวิทยานิพนธ์ของวัลสันเรื่อง "รัฐกับสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2394–2411 : ประเทศไทยก่อนเข้าสู่การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย" ดังนั้น จึงนับว่างานปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 คือการสร้างพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเก่าไปเป็น "สังคมทันสมัย" ในรัชสมัยของพระองค์ มีการเปลี่ยนแปลงของสังคมตั้งแต่เบื้องบนไปจนถึงเบื้องล่าง เพราะผลจากการปฏิรูป (ดู สงวน วุฒิชัย เป็นต้น) และการเปลี่ยนแปลงนี้มีผลยาวนานไปจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2475 ระหว่าง พ.ศ. 2435 เริ่มมีการปฏิรูปไปจนถึง พ.ศ. 2475 ในสมัยรัชกาลที่ 7 กลุ่มผู้นำที่มีความรู้ความสามารถแบบตะวันตกได้ช่วยกันแสดงบทบาทต่าง ๆ ในการ

ปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย บทบาทของผู้นำในในการนี้ก็ได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางเช่นกัน (ดู จักรกฤษณ์ แน่งน้อย พวงเพชร มณีรัตน์ และปรีชา)

แนวความคิดนี้ได้รับการขยายต่อไปอธิบายการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 6 และ 7 ในแง่มุมของการศึกษาพัฒนาการทางการเมือง (political development) ทั้งสองแนวทางเหมือนกันตรงที่ได้ยกผลต่อเนื่องจากการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าทำให้ผู้นำ–ปัญญาชนนิยมวัฒนธรรมการเมืองแบบตะวันตกมากขึ้น แต่มีความแตกต่างกันในด้านการวิเคราะห์ดังนี้ ทางที่หนึ่งเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาของชนชั้นผู้นำระดับสูงสุด คือ พระมหากษัตริย์ โดยมีการชี้ให้เห็นว่า รัชกาลที่ 6 ทรงนิยมประชาธิปไตย ทรงใช้วัฒนธรรมตะวันตกคือชาตินิยมมาปลุกความรักชาติในหมู่คนไทย และทรงนำความทันสมัยต่าง ๆ มาพัฒนาประเทศ (ดู ประยุทธ วิลาสวงศ์ ศิริรัตน์ เวลลา) นอกจากนี้ รัชกาลที่ 7 ก็ทรงโอนอ่อนผ่อนตามที่จะให้มีการสถาปนาการเมืองในระบบประชาธิปไตย โดยการนำของพระมหากษัตริย์ (ดู สุวดี วัลย์วิภา) ทางที่สอง เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาของชนชั้นผู้นำระดับล่าง คือพวกข้าราชการและปัญญาชนหัวก้าวหน้า กลุ่มนี้มีความนิยมประชาธิปไตยที่ต้องการเปลี่ยนแปลงจนในที่สุดกลายเป็นภัยต่อระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กลุ่มนี้เองเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงเมื่อ พ.ศ. 2475 โดยมีแนวพัฒนาการทางความคิดต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 คือนับจากความเคลื่อนไหวของเหตุการณ์ ร.ศ.130 มาจนถึง พ.ศ. 2475 และความเคลื่อนไหวของปัญญาชน มี เทียนวรรณ ก.ศ.ร. กุหลาบ กลุ่มทหารหนุ่ม ร.ศ. 130 ปรีดี และกลุ่มทหารหนุ่ม พ.ศ. 2475 (ดู ชัยอนันต์ มันทนา

อัจฉาพร) ดังนั้นแนวคิดทางที่สองจึงเป็นปฏิกิริยาต่อทางที่หนึ่ง เพราะได้ชี้ให้เห็นว่าพัฒนาการทางความคิดการเมือง และประชาธิปไตยของรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ไม่มีรากฐานประชาธิปไตยที่แท้จริง ขาดความจริงจังแน่นอน และไม่มีพัฒนาการทางการเมืองที่ต่อเนื่องกับสมัยรัชกาลที่ 5 จึงทำให้พวกข้าราชการและปัญญาชนที่มีความคิดก้าวหน้าและได้รับอิทธิพลตะวันตกเกิดความไม่พอใจ กลายเป็นปัจจัยพื้นฐานของการปฏิวัติล้มอำนาจระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

2. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเพราะผลมาจากความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่างกลุ่มผู้นำก้าวหน้ากับอนุรักษ์นิยม

แนวคิดที่สองนี้ไม่ได้แตกต่างไปจากแนวคิดแรกโดยสิ้นเชิง วัฒนธรรมตะวันตกยังคงเป็นปัจจัยสำคัญต่อความคิดของกลุ่มผู้นำ และก็ให้ความสำคัญต่อทฤษฎีผู้นำในขบวนการประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน แต่มีสิ่งที่แตกต่างออกไปคือ วิธีการมองปัญหา แนวคิดที่สองไม่ได้เน้นที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลตะวันตกกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเพียงอย่างเดียวแต่ยังหันกลับเข้ามาพิจารณาปัจจัยภายในที่ผลักดันการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเองด้วย ปัจจัยที่ได้รับการวิเคราะห์อย่างกว้างขวางก็คือ ความขัดแย้งภายในระบบการเมืองสมัยเก่าก่อนที่จะมีการปฏิรูป ความขัดแย้งที่เห็นเด่นชัดคือ กลุ่มอนุรักษ์นิยมที่เป็นฝ่ายควบคุมอำนาจในระบบการเมืองเก่ากับกลุ่มก้าวหน้าที่มีอำนาจแต่ในนาม นั่นคือ ระหว่างตระกูลบุนนาคกับกลุ่มสยามหนุ่ม นำโดย รัชกาลที่ 5 งานเขียนที่ให้แนวคิดวิเคราะห์เช่นนี้ เป็นของกลุ่มนักวิชาการคนสำคัญคือ เกษม–นิออน วัยอัทท์ และเตช

การเกิดปัญหาเช่นนี้ทำให้มีโครงการศึกษาโครงสร้างของสังคมไทย โดยย้อนเข้าไปในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มีแนวทางการมองปัญหาใหญ่ ๆ 3 ประเด็น

ประเด็นแรก วิเคราะห์ลักษณะการปกครองแบบเก่าว่าได้เปิดช่องว่างทำให้อำนาจของผู้ปกครองท้องถิ่นเติบโตขึ้นมาได้อย่างไร จนกลายเป็นระบบกินเมืองที่ทำลายความเข้มแข็งของอำนาจการปกครองส่วนกลาง และเข้าควบคุมอำนาจเศรษฐกิจบางส่วนไว้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลประโยชน์ที่จะได้จากการเข้าจัดเก็บภาษีอากร การเข้าควบคุมกำลังคนไว้ใช้ประโยชน์ส่วนตัว และการฉ้อราษฎร์บังหลวงในระบบภาษีอากร และการเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น (ดู เตช)

ประเด็นที่สอง วิเคราะห์ระบบการเมืองแบบเก่าที่เติบโตและพัฒนาขึ้นมาได้ก็เพราะการดำเนินนโยบายที่ยึดโยงอยู่กับระบบเครือญาติ (family politics) ระบบนี้เกิดจากการคลี่คลายทางการเมืองในระยะเริ่มแรกของการสถาปนาราชวงศ์จักรี เพื่อเป็นการปิดทางการขยายอำนาจพวกเจ้านาย อันจะเป็นภัยต่อราชบัลลังก์เช่นปัญหาที่เกิดขึ้นในตอนปลายสมัยอยุธยา การยกอำนาจการเมืองให้กับระบบเครือญาติทำให้ตระกูลบุนนาคเริ่มมีอำนาจมากขึ้นทุกที ทั้งนี้เพราะตระกูลบุนนาคมีความสัมพันธ์กับราชวงศ์จักรี มาตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นขุนนางอยุธยามาด้วยกัน และมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาตินับแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ขุนนางตระกูลบุนนาคขึ้นสู่อำนาจกลายเป็นกำลังค้ำจุนพระมหากษัตริย์และเจ้าบางพระองค์ นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 พวกขุนนางเข้าควบคุมปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมืองเหนือตระกูลอื่น ๆ และเป็นที่เข้าใจตามแนวการวิเคราะห์ที่ว่า อำนาจสูงสุดของขุนนางตระกูลบุนนาคตกอยู่แก่เจ้าพระยา-

บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ผู้ควบคุมอำนาจที่แท้จริงในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งยังไม่ทรงบรรลุราชนิติภาวะ (พ.ศ. 2411-2416) (ดูวัยอัทท์)

ประเด็นที่สาม วิเคราะห์ระบบการเมืองแบบเก่าที่ยังคงมีตำแหน่งพระมหาอุปราชหรือวังหน้า ตำแหน่งนี้ก่อให้เกิดปัญหาการแบ่งแยกอำนาจจากกษัตริย์ และเป็นศูนย์รวมอำนาจอีกแห่งหนึ่งที่ท้าทายอำนาจของกษัตริย์ได้นอกเหนือจากพวงขุนนาง ความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับวังหน้าเกิดขึ้นและเห็นได้ชัดเจนในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 วิกฤติกาลวังหน้า (2417) ชี้ให้เห็นว่าวังหน้าเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ของกษัตริย์ได้ไม่ยาก หากได้รับการสนับสนุนหรือกำลังผลักดันจากขุนนางตระกูลใหญ่ ๆ เพราะทั้งวังหน้าและขุนนางที่ทรงอิทธิพลต่างเป็นฝ่ายที่มีอำนาจทางการเมืองเข้าควบคุมปัจจัยทางเศรษฐกิจและกำลังคน (ไพร่)

จากการวิเคราะห์ประเด็นสามประการข้างต้น ภาพที่สะท้อนออกมาคือ ภาวะการเมืองการปกครองในระยะแรกที่รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงไร้อำนาจและต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจ การควบคุมของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ยังทรงเป็นผู้อุปถัมภ์กรมหมื่นบวรวิไชยชาญต่อจากพระปิ่นเกล้าฯ พระราชบิดา กรมหมื่นบวรวิไชยชาญทรงเป็นวังหน้าโดยการสนับสนุนของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เอง ภาวะเช่นนี้ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงต้องหาทางออกโดยการรวมกลุ่มพระราชอนุชา และข้าราชการรุ่นเดียวกับพระองค์สร้างกำลังต่อรองเนื่องจากว่าพระองค์และคนรุ่นเดียวกันเริ่มได้รับการศึกษาและความคุ้นเคยกับวัฒนธรรมตะวันตกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้กลุ่มของพระองค์กลายเป็น "สยามหนุ่ม" ที่มีโลกทัศน์ก้าวหน้าและต้องการเปลี่ยนแปลง ในขณะเดียวกัน เจ้าพระยา ฯ และขุนนางรุ่นเก่าก็กลายเป็นพวกอนุรักษ์

นิยมที่ยึดกุมอำนาจในแบบการเมืองเก่า มีความขัดแย้งระหว่างผู้นำทั้งสองกลุ่มเกิดขึ้น

รัชกาลที่ 5 ผู้นำกลุ่ม "สยามหนุ่ม" หรือ "คนรุ่นใหม่" ทรงเห็นความจำเป็นในเรื่องของการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นไม่ได้ในสภาพที่การปกครองส่วนกลางรวมทั้งพระราชอำนาจของกษัตริย์ไม่เข้มแข็ง นอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ทรงรู้สึกไหวทันต่อการขยายตัวของลัทธิอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกในขณะนั้น ประสบการณ์ของสมเด็จพระบิดาและโลกทัศน์ใหม่ที่พระองค์ได้รับ ทำให้ทรงเห็นว่าภารกิจที่จะฟันฝ่าความล้าหลังและความอ่อนแอต่าง ๆ ไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่จะนำความเจริญมาสู่สังคมและพาประเทศรอดจากการตกเป็นอาณานิคมนั้น เป็นของ "คนรุ่นใหม่" โดยการนำของพระองค์ ด้วยเหตุนี้ สิ่งแรกที่พระองค์ต้องทรงทำก็คือการนำพระราชอำนาจกลับคืน ทำให้พระราชอำนาจของพระองค์เข้มแข็ง ซึ่งหมายความว่าพระองค์ต้องทรงปฏิรูปการปกครองทั้งหมด เพื่อให้การกระจายอำนาจการปกครองแบบเก่า เปลี่ยนแปลงเป็นการรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ การที่จะทำได้ดังนี้ก็โดยการคลอนอำนาจของ "คนรุ่นเก่า" นำโดยสมเด็จเจ้าพระยาฯ (คูเกษม–นิออน วัยอัทท์ เตช และอาดัมส์ เป็นต้น)

แนวความคิดดังกล่าวทำให้เกิดการวิเคราะห์ต่อไป รัชกาลที่ 5 ทรงวางแนวทางพระราชดำริที่ค่อย ๆ ถอดถอนอำนาจ "คนรุ่นเก่า" ที่มีอยู่อย่างหนาแน่นในส่วนกลางอย่างไร ในระหว่าง พ.ศ. 2413–2418 เราเห็นการต่อสู้ทางการเมืองของรัชกาลที่ 5 นับตั้งแต่ความพยายามในการสร้างกลุ่มคนหนุ่มให้มีพลังเข้มแข็ง ผ่านวิกฤติกาลวังหน้าและการเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในระยะเริ่มแรก โดยยังมิได้กระทบกระเทือนต่อระบบสังคมเก่ามากนัก กล่าว

คือ ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ (2416) และกรมพระคลังมหาสมบัติ (2418) เพื่อควบคุมในเรื่องระบบการจัดเก็บภาษีอากรและผลประโยชน์จากการค้า ตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาองคมนตรี (2417) เพื่อรวมพวกขุนนางในส่วนกลาง

การต่อสู้ทางการเมืองของรัชกาลที่ 5 ทวีความเข้มข้นขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2425–2433 ในปี 2425 ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จเจ้าพระยา ฯ สิ้นชีพิตักษัย พระองค์ทรงประกาศยกเลิกระบบไพร่นับว่าเป็นพื้นฐานให้พระองค์ทรงยกเลิกธรรมเนียมวังหน้าได้โดยง่าย ใน พ.ศ.2428 หลังจากนี้ พระองค์ก็ทรงดำเนินงานปฏิรูปการคลังขึ้นก่อนการปฏิรูปอื่น ๆ ดังนั้น ในปี พ.ศ 2433 กรมพระคลังมหาสมบัติก็ได้รับการยกฐานะเป็นกระทรวงแรกเพื่อให้เกิดการบริหารอำนาจเศรษฐกิจเข้าสู่ส่วนกลาง เป็นพื้นฐานรองรับการปฏิรูปการปกครองที่ตามมานับจาก พ.ศ. 2435 (ดู วัยอัทท์ เตช บราวน์ ฯลฯ)

แนวความคิดในการมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมเช่นนี้ มีความสนใจรวมอยู่ที่ความขัดแย้งทางการเมืองของผู้นำดังที่กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ดี ได้มีความพยายามที่ชี้ให้เห็นว่าผลจากความขัดแย้งและการคลี่คลายภายในสังคมไทยนั้นเองเป็นพลังผลักดันที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้ให้เกิดขึ้นต่อมา และการเปลี่ยนแปลงเป็นไปโดยแนวพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงเน้นความเข้มแข็งของการปกครองส่วนกลาง ความเข้มแข็งของสถาบันกษัตริย์ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติและความก้าวหน้าของประเทศไทยที่ต้องพัฒนาไปตามแบบอย่างตะวันตก อาจกล่าวโดยสรุปว่าการต่อสู้ทางการเมืองของรัชกาลที่ 5 เพื่อให้ทรงได้พระราชอำนาจกลับคืนมา คือพัฒนาการขั้นแรกของสังคมไทยในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ก่อนที่จะเกิดสังคมรัฐชาติ และการ

เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่ตามมาก็เป็นผลมาจากการนำของพระมหากษัตริย์นั่นเอง (ดู อาดัมส์ ลิขิต)

ดังนั้น การวิเคราะห์ในแนวที่สองถึงแม้มิได้แตกต่างไปจากแนวแรก เพราะปัจจัยสำคัญของการวิเคราะห์ ก็คือ พัฒนาการของกลุ่มผู้นำวัฒนธรรมตะวันตกและลัทธิอาณานิคมเป็นตัวที่ช่วยให้แรงผลักดันต่อพฤติกรรมของผู้นำ แต่วิธีการเข้าถึงการวิเคราะห์ในแนวที่สองมีความซับซ้อนมากกว่า ในเชิงประวัติศาสตร์ให้ข้อเสนอที่สำคัญว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมมิได้เกิดขึ้นอย่างง่าย ๆ โดยเพียงแต่ "มีคนผิวขาวหยิบยื่นวัฒนธรรมตะวันตกให้" และกลุ่มผู้นำไทยเป็น "ตุ๊กตาที่รับวัฒนธรรม" อย่างอัตโนมัติเท่านั้น

ผลจากความนิยมในการวิเคราะห์ตามแนวคิดที่สอง ทำให้เกิดการศึกษาค้นคว้าอย่างมากมายในเรื่องที่เกี่ยวกับการพัฒนาทางการเมืองและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลต่อ ๆ มา ในแนวทางนี้ (ดูวิทยานิพนธ์โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการปกครองมณฑลเทศาภิบาล) ในขณะเดียวกัน ความตระหนักในเรื่องของปัจจัยภายในได้ทำให้แนวการศึกษาประวัติศาสตร์ระหว่าง พ.ศ. 2398–2475 ในด้านอื่น หันมาหาวิธีวิเคราะห์ในทำนองเดียวกัน นั่นคือ สาเหตุที่มาจากปัจจัยภายใน เช่น เรื่องการยกเลิกระบบไพร่ (ดู อัญชลี) แนวความคิดของรัฐเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา (ดู จารุณี) และความขัดแย้งทางการเมืองอันเป็นผลคลี่คลายต่อจากการปฏิรูประบบทหาร (ดู อัจฉราพร)

3. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย เพราะผลกระทบจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ หรือการเคลื่อนไหวของทุนนิยมจากภายนอก

ก่อนหน้าที่จะมีการวิเคราะห์ตามแนวคิดที่สาม งานของ อินแกรม มีอิทธิพลอย่างมาก ภายหลัง พ.ศ. 2398 ประเทศไทยต้องเปิดประเทศ

ยินยอมรับการค้าเสรี โดยเงื่อนไขในสนธิสัญญาบาวริงที่ทำกับอังกฤษและประเทศอื่น ๆ ต่อมา และนับจาก พ.ศ. 2398 เป็นต้นไป มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยในสังคมเดิมพังทะลายลง มีการปรับตัวเข้าสู่ระบบใหม่นั่นคือระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวต้องหลีกทางให้กับระบบเศรษฐกิจการค้าหรือเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรา ระบบเศรษฐกิจใหม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน กล่าวคือประเทศไทยกลายเป็นประเทศหนึ่งที่ต้องเบิดที่ดินเพื่อการผลิตข้าวส่งออก เพราะข้าวกลายเป็นสินค้าที่สำคัญที่สุด การผลิตข้าวส่งออกก่อให้เกิดพัฒนาการอุตสาหกรรมและการค้าข้าวในบริเวณภาคกลาง นอกจากข้าวแล้ว ก็มีสินค้าส่งออกที่สำคัญคือไม้สัก และดีบุก การขยายตัวของการผลิตภายในทำให้การใช้เงินตรากลายเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยนมาตรฐาน เพื่อรับการเติบโตทางเศรษฐกิจดังกล่าว รัฐบาลได้ดำเนินนโยบายต่าง ๆ ที่จัดระบบการคลังและส่งเสริมเศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจใหม่นี้ทำให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจขึ้นในสังคมไทย

งานของอินแกรมเป็นงานเศรษฐศาสตร์แท้ ๆ แม้จะมีแนววิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ก็ตาม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกับปัจจัยที่เป็นคนไม่ได้รับการพิจารณา ทำให้มองเห็นการเคลื่อนไหวของการเปลี่ยนแปลงในแง่เศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวแท้ ๆ

นับตั้งแต่งานของจิตร (2500) ได้รับการตีพิมพ์อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2514 ความสนใจประวัติศาสตร์กลุ่มหนึ่งเริ่มเปลี่ยนแปลงอิทธิพลของการมองประวัติศาสตร์ในแนวพัฒนาการของสังคม ทำให้เกิดความสนใจในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมศักดินาอย่างกว้างขวาง แนววิเคราะห์ใหม่

ตั้งปัญหาเกี่ยวกับสังคมไทยว่า สังคมศักดินาไทยมีแนวพัฒนาการมาอย่างไร ผู้ที่เน้นการเปลี่ยนแปลงในช่วง พ.ศ. 2398–2475 ในแนวการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ต่างหันไปหาการวิเคราะห์ที่ว่าภายหลัง พ.ศ. 2397 สังคมศักดินาไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจพร้อมกับสถาบันทางการเมืองอย่างไร แนวคิดที่สามเกิดขึ้นจากการตีความของนักวิชาการกลุ่มนี้ (ฉัตรทิพย์ สุธี สุวิทย์ ทวีศิลป์ กิตติ ศิริลักษณ์ สังศิต ฯลฯ)

แม้แนวคิดที่สามมีการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยต่างไปจากความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของสังคม จุดเริ่มต้นในการวิเคราะห์ก็ไม่ได้ต่างจากอินแกรม กล่าวคือยึดเอา พ.ศ. 2398 เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และยังมีความคิดเห็นสอดคล้องกับอินแกรมด้วยว่า ระบบเศรษฐกิจศักดินาของไทยก่อน พ.ศ. 2398 มีลักษณะที่เรียกว่ายังชีพ ไม่มีการค้าและการใช้เงินตราเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนอย่างแพร่หลาย และภายหลังการเปิดประเทศแล้ว ระบบเศรษฐกิจในสังคมศักดินาใหม่ก็เปลี่ยนจากสภาพยังชีพเป็นการค้าเสรี

ถึงกระนั้นก็ดี แนวคิดวิเคราะห์ที่สามมีความแตกต่างจากวิธีการวิเคราะห์ของอินแกรมอย่างมากมาย ทั้งนี้เพราะว่าระบบเศรษฐกิจการค้าเสรีในความหมายของกลุ่มนี้สานต่อจากการมองของอินแกรมซึ่งเป็นวิธีการมองปัญหาแบบนักเศรษฐศาสตร์ นีโอคลาสสิค การค้าเสรีของพวกแนวคิดที่สามคือ ลักษณะการปรับเปลี่ยนของสังคมศักดินา การปรับเปลี่ยนนี้เป็นภาวะจำยอมจากภายนอกลัทธิอาณานิคมมาพร้อมกับระบบเศรษฐกิจเสรีบังคับ นั่นคือบังคับให้เปิดประเทศจากมหาอำนาจเอง ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกันในประเทศอื่น ๆ ที่ถูกมหาอำนาจคุกคาม

การบังคับให้เปิดประเทศและยอมรับการค้าเสรีดังกล่าว ซึ่งเป็นแนวพัฒนาการของสังคมไทยที่สำคัญ ในขณะที่โครงสร้างของสังคมภายในตอนนั้นยังมีลักษณะที่เกือบจะไม่เปลี่ยนแปลง คือภาวะการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมดำรงอยู่ได้เพราะการยึดโยงของระบบศักดินา การบังคับให้เปิดประเทศเพื่อการค้าเสรีของมหาอำนาจตะวันตกทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนขึ้นภายในสังคมศักดินา เนื่องจากการค้าเสรีได้เข้ามาทำลายสถาบันบางอย่างที่สำคัญคือการค้าผูกขาดโดยรัฐ ซึ่งทำให้ไทยต้องยกเลิกระบบนายคลังสินค้าไป และเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่การค้าเสรีบังคับของมหาอำนาจตะวันตก ไทยยังถูกบังคับให้สละสิทธิในอันที่จะตั้งกำแพงภาษีเพื่อคุ้มครองอุตสาหกรรมและการผลิตทางเกษตรกรรมภายในประเทศ พร้อมกันนี้การเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็เพื่อประโยชน์ของการเคลื่อนย้ายแรงงานจากประเทศอาณานิคมที่อยู่ใกล้เคียงของมหาอำนาจตะวันตก เข้ามาประกอบการอุตสาหกรรมบางประเภทในประเทศไทย การปรับเปลี่ยนของสังคมศักดินาไทยเพื่อรองรับการค้าเสรีบังคับจำต้องเกิดขึ้นในขณะที่สังคมศักดินาภายในเองก่อน พ.ศ. 2398 มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก

จากแนวการมองปัญหาดังนี้ แนวคิดที่สามมุ่งประเด็นการศึกษาค้นคว้าเรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไปที่ภาวะเศรษฐกิจของสังคมไทยภายหลัง พ.ศ. 2398–2475 เพื่อดูว่าในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น การปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างไร ทั้งนี้โดยพิจารณาไปพร้อมกับสถาบันเศรษฐกิจการเมืองตั้งแต่ระบบที่ดิน แรงงาน และทุน เป็นผลให้เกิดการศึกษาอย่างกว้างขวางถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเชิงปริมาณของสังคมศักดินาไทย (ดู ฉัตรทิพย์–สุธี และงานอื่น ๆ)

แนวคิดที่สามมิได้ยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในระหว่าง พ.ศ.2398–2475 เป็นการเปลี่ยนแปลงรากฐานของสังคมศักดินา โครงสร้างเศรษฐกิจสังคมศักดินายังคงอยู่อย่างเหนียวแน่น หมายความว่า ระบบการค้าเสรี ซึ่งทำให้เกิดระบบทุนนิยมขึ้นภายในสังคมนั้นเป็นแต่เพียงปัจจัยภายนอกที่เพิ่มเข้ามาในสังคมศักดินาเดิม และทำให้สังคมศักดินาเก่าต้องปรับเปลี่ยนสภาพสังคมใหม่เพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ที่เกิดขึ้นจากระบบการค้าเสรีนั่นเอง (ดู ฉัตรทิพย์ สุธี มนตรี)

การเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณตามความหมายของแนวคิดที่สามก็คือ การขยายตัวของการผลิตข้าวโดยเฉพาะในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง การเจริญเติบโตทางด้านการค้า อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนสินค้าข้าวของไทยกับสินค้าอุสาหกรรมของตะวันตก การขยายตัวของการคมนาคมเพื่อประโยชน์ในด้านการขนส่งสินค้าจากแหล่งผลิตไปสู่ตลาด และการเปิดประเทศให้เป็นแหล่งสำหรับการลงทุนในอุตสาหกรรมป่าไม้และเหมืองแร่ดีบุก ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกระทบถึงสถาบันเศรษฐกิจและการเมืองน้อยมาก ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2404 ทำให้ที่ดินบริเวณภาคกลางและส่วนที่มีความอุดมสมบูรณ์ตกอยู่ในมือของเจ้าและขุนนาง ด้วยเหตุนี้ พันธะกรณีของแรงงานที่ถูกปลดปล่อยไปแล้ว (ทั้งทาสและไพร่) ในระหว่าง พ.ศ.2417–2448 กลับต้องตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขใหม่ นั่นคือค่าเช่าที่ดินแทนที่แรงงานเกณฑ์ แรงงานของสังคมไทยในช่วง พ.ศ. 2398–2475 มิได้ถ่ายเทไปทางอื่นนอกจากการปลูกข้าว ชนชั้นศักดินาได้ปล่อยให้การค้าและอุตสาหกรรมต่าง ๆ ตกอยู่ในมือของคนจีน และชาวต่างชาติ สำหรับคนจีนนั้นมีความสัมพันธ์อยู่ในระบบการ-

ค้าและการเก็บภาษีอากรตั้งแต่สมัยศักดินาเก่าแล้ว ภายหลัง พ.ศ. 2398 คนจีนได้แสดงบทบาทของตนมากขึ้นในระบบอุตสาหกรรมและการค้าข้าว ในขณะเดียวกันก็กลายเป็นสถาบันทุนด้วย (ดู ฉัตรทิพย์ สุธี มนตรี และศิริลักษณ์)

แนววิเคราะห์ที่สามสรุปว่า การเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณดังกล่าวไม่ได้ทำให้พันธนาการศักดินาในสังคมเก่าก่อน พ.ศ. 2398 พังทะลายลง และระบบทุนนิยมที่เข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมไทย เป็นระบบทุนนิยมตะวันตกที่ไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมไปจนถึงรากฐาน การเปลี่ยนแปลงสังคมไปจนถึงรากฐานคือ การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพมาเป็นเศรษฐกิจการค้า โดยการนำเข้ามาของตะวันตกไม่อาจทำให้ชนนั้นนายทุนขุนนางและนายทุนจีนเป็นตัวแทนของชนชั้นกลางอย่างแท้จริง ดังนั้น พัฒนาการของระบบทุนนิยมไทยจึงเป็นพัฒนาการที่เกิดจากระบบทุนนิยมภายใน ไม่สามารถต่อตัวได้อย่างรวดเร็ว ภายใต้พันธนาการศักดินาผสมทุนนิยมภายนอก ระบบทุนนิยมผูกขาดโดยรัฐซึ่งมีผลปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน ภายใต้รูปแบบของสังคม ประชาชนต้องถูกกดขี่ขูดรีดโดยชนชั้นศักดินาและนายทุนมาตลอด (ดู ฉัตรทิพย์ สุธี และศิริลักษณ์)

4. การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเกิดขึ้นจากปัจจัยภายใน กล่าวคือ ความเคลื่อนไหวของปัญญาชนในการสร้างโลกทัศน์ใหม่จากสาระวัฒนธรรมไทยที่มีอยู่เดิม และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภายใน

แนวคิดที่สี่เป็นแนวคิดที่เพิ่งเกิดใหม่มาจากการวิเคราะห์ผ่านวรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์และการย้อนกลับไปทบทวนความเจริญเติบโตทาง

เศรษฐกิจในสมัยนั้นด้วย ผู้บุกเบิกแนวคิดนี้คือ นิธิ แต่ก่อนหน้า นิธิ งานเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้เกิดขึ้นก่อนแล้ว งานของ อคิน เป็นตัวอย่างที่ดีอันหนึ่ง นอกจากนี้ก็มีงานของลิซ่าเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ทั้งนิธิ และลิซ่า ต่างก็มีเหตุผลในการศึกษาประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์คล้ายคลึงกัน นั่นคือ เกิดปัญหากับการเขียนประวัติศาสตร์เรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยช่วง พ.ศ. 2398 ขึ้นไป ลิซ่าคิดว่าแนวคิดวิเคราะห์เรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในกรอบของความคิดแนวที่สามนั้น ทำให้เกิดการมองว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมไทยทั้งหมดเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นไป โดยที่ก่อนหน้านี้สังคมไทยไม่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย ดังนั้น ความคิดของลิซ่าเท่ากับตั้งปัญหากับแนววิเคราะห์แนวที่สามโดยตรง ส่วน นิธิ เคลือบแคลงวิธีการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาโดยเฉพาะที่มักให้ความสำคัญว่า วัฒนธรรมตะวันตกเป็นปัจจัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม ปฏิกริยาดังกล่าวทำให้ทั้งสองหันกลับไปสนใจศึกษาค้นคว้าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยก่อน พ.ศ.2398 คือในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ลิซ่าได้สรุปในงานของเธอว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้เริ่มเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาบาวริง สิ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ การขยายตัวของการค้าทางทะเล ซึ่งเริ่มได้รับความสำเร็จตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว ข้อที่ยืนยันก็คือปรากฏการณ์ที่รัฐบาลส่งเสริมการจัดเก็บภาษีภายในโดยวิธีการผูกขาดของเจ้าภาษีนายอากรซึ่งเป็นชาวจีนระบบเจ้าภาษีนายอากรที่เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ชี้ให้เห็นว่าเกิดการขยายตัวของการค้าภายในขึ้น การค้าภายในขยายตัวนี้คือ การผลิตที่รองรับการเจริญเติบโตของการค้าทาง

ทะเลกับจีนนั่นเอง ทำให้มีการขนส่งสินค้าออกต่าง ๆ มากมาย ไปค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับจีน ลิซ่าย้ำว่ารัชกาลที่ 3 คงจะไม่ทรงสามารถแสวงหาผลกำไรเข้าท้องพระคลังได้ หากปราศจากความสามารถในด้านการผลิตของประชาชนในจำนวนมากพอที่จะเสียภาษีให้กับเจ้าภาษีนายอากร การผลิตที่มีมากพอนี้เองคือ ส่วนเกินของรัฐที่นำส่งออกเพื่อการค้าสำเภาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ ลิซ่ายังได้วิจารณ์วิธีการมองประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยตามแนวคิดที่สามว่า เป็นแนวคิดที่แอบอิงอยู่กับกรอบทฤษฎีมากเกินไป โดยขาดการพิจารณาถึงความจำเป็นภายในสังคม เช่น ข้อจำกัดทางทรัพยากร สนธิสัญญาบาวริง ฯลฯ การมองว่าสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปช้ามาก หรือไม่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม เป็นการมองที่จำกัดตัวเองอยู่ในกลุ่ม "ซ้าย" เกินไป แต่ในขณะเดียวกัน ลิซ่าก็เห็นว่า การมองประวัติศาสตร์ในสายตาของ "อนุรักษ์นิยม" ไม่ได้ช่วยอะไร ให้ดีขึ้นเหมือนกัน เพราะทำให้เห็นแต่ด้านที่สวยงามของการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

ส่วนนิธิมีแนวความคิดรวบยอดในงานล่าสุดของเขาว่า สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงแล้วในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การเปลี่ยนแปลงเกิดจากฐานะทางธรรมชาติของกลุ่มผู้นำและปัญญาชนยุคต้น พวกเขาเป็นขุนนางสืบเชื้อสายมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และมีความสัมพันธ์กับชนชั้นกฎุมพีที่เป็นผู้นำและปัญญาชนที่กลายมาเป็นชนชั้นปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ พวกเขาได้สร้างโลกทัศน์ขึ้นมาใหม่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนจากความคิดผ่านทางวรรณกรรม วรรณกรรมยุคต้นรัตนโกสินทร์จำนวนมากแสดงออกถึงโลกทัศน์ใหม่ในยุคนั้น และโลกทัศน์ใหม่นี้เป็นวัฒนธรรมกฎุมพี ไม่ใช่วัฒนธรรมศักดินาแบบเทพเจ้าอย่างสมัยอยุธยา ทำให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความคิดเกี่ยวกับสถาบัน-

กษัตริย์และชนชั้นศักดินา นิธิเห็นว่าสถาบันกษัตริย์สมัยต้นรัตนโกสินทร์มิได้แสดงตนเป็นสมมุติเทวราชเด็ดขาดแบบอยุธยา แต่มีฐานะใหม่ตามโลกทัศน์-กฎุมพี และชนชั้นศักดินาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีสภาพใหม่เป็นกฎุมพีศักดินา ปัจจัยที่สนับสนุนการวิเคราะห์ประเด็นหลังสุดนี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2398 และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่เห็นได้ชัดก็คือ การขยายตัวในการค้าสำเภาจีน และการค้ากับชาติอื่น การขยายตัวของคนจีนที่มีบทบาทในด้านการค้าทั้งภายในและภายนอก และความคิดบางส่วนก็ตรงกับของลิซ่าดังกล่าว (ที่ว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจ)

ตามแนวคิดที่สี่ สังคมไทยมิได้เพิ่งจะเปลี่ยนแปลงภายหลังสนธิสัญญาบาวริงแต่มีการเปลี่ยนแปลงมาแล้ว และอาจถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางความคิดของผู้นำ (ชนชั้นปกครอง) และของปัญญาชน (ขุนนางและนักเขียนในราชสำนัก) ที่เกิดขึ้นมาใหม่ เป็นผลจากการปรับตัวให้เข้ากับภาวะสังคมรัตนโกสินทร์ที่มีเงื่อนไขใหม่อันเกิดจากการคลี่คลายของสังคมไทยเองด้วย สิ่งที่เห็นได้ชัดก็คือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการค้า และการผลิตภายใน ชนชั้นกฎุมพีส่วนใหญ่ก็คือชนชั้นศักดินา ที่มีผลประโยชน์ในระบบการค้าผูกขาดโดยรัฐ

วิจารณ์

ก่อนอื่นผู้เขียนขอออกตัวว่าบททดลองวิเคราะห์นี้มิได้มีเจตนาที่จะจัดกลุ่มงานเขียนประวัติศาสตร์ หรือแบ่งแนวคิดประวัติศาสตร์อย่างตายตัวโดยไม่มีสิ่งอื่นที่นอกเหนือจากนี้ ยังมีงานอีกมากที่ผู้เขียนมิได้พิจารณาถึง และก็ยังมีงานอีกมากที่ผู้เขียนคิดว่าไม่สามารถวิเคราะห์แนวคิดที่ชัดเจนออกมาได้ ผู้เขียนจึงอยากเสนอว่า ขอให้บทความที่เขียนออกมาอย่างเร็วในเวลาจำกัดนี้ เป็นข้อ

คิดหยาบ ๆ ที่พยายามมองดูว่าแนวคิดทั่ว ๆ ไป ที่มีอยู่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยนั้นมีกี่แนวทาง และก็ไม่จำเป็นว่านักประวัติศาสตร์คนหนึ่งมีแนวคิดเพียงแนวเดียว ที่ใส่ไว้ในแนวคิดแบบต่าง ๆ เป็นแต่เพียงตัวอย่างเท่านั้น จุดประสงค์ใหญ่ของผู้เขียน ไม่ต้องการวิเคราะห์งานแต่ละชิ้นของนักประวัติศาสตร์ แต่ต้องการดูแนวความคิดที่นักประวัติศาสตร์ใช้ และแนวความคิดนั้นเป็นวิธีการที่มีอิทธิพล

แนวคิดที่หนึ่งเป็นแนวความคิดเก่าของนักประวัติศาสตร์ และมีแนวความคิดใหม่ของนักสังคมศาสตร์สำนักพัฒนาแทรกเข้ามาในภายหลัง แนวความคิดเก่าเป็นผลโดยตรงจากการยอมรับค่านิยมของวัฒนธรรมตะวันตก ในแง่นี้ทำให้ดูเหมือนว่าผู้วิเคราะห์เชื่อเรื่อง "ภาระของคนผิวขาว" นั้นมีอยู่จริง และเชื่อการตีความประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์เจ้าอาณานิคมที่ต้องเห็นอยู่วันยังค่ำว่าลัทธิอาณานิคมเป็นผลดีต่อชาวอาณานิคมเพราะวัฒนธรรมตะวันตกได้เข้ามามีส่วนอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมของคนทั้งเมือง ทำให้คุณภาพชีวิตของคนทั้งเมืองดีขึ้นตามมาตรฐานของคนตะวันตก

ส่วนแนวคิดใหม่เป็นผลผลิตโดยตรงของวัฒนธรรมตะวันตก ทฤษฎี-โมเดิร์นไนเซชันและดีวีโลปเมนท์ เป็นทฤษฎีของนักวิชาการตะวันตกที่ใช้ศึกษาสังคมต่าง ๆ โดยใช้วัฒนธรรมตะวันตกเป็นมาตรฐานหลัก การศึกษาวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ โดยทฤษฎีดังกล่าวทำให้มองเห็นแต่เพียงว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และการพัฒนาในครั้งนั้นเป็นรากฐานการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน แนวคิดใหม่จึงไม่ต่างจากแนวคิดเก่าในมุมกว้างนอกจาก

ประเด็น "ความล้มเหลว" ที่แทรกเข้ามาวิเคราะห์ชนวนการพัฒนาการทางการเมืองและเศรษฐกิจ หลังสมัยรัชกาลที่ 5

แนวคิดที่สองเป็นการมองประวัติศาสตร์ที่นำโดยนักวิชาการ ผู้เคร่งธรรมเนียมประวัติศาสตร์ที่ไม่ยึดทฤษฎี สิ่งที่น่าสนใจก็คือว่า แนวคิดนี้ลึกลงไปถึงขั้นต้องการศึกษาปฏิกิริยาระหว่างความคิดกับภาวะแวดล้อมในสังคม โดยเน้นที่จะหาคำตอบเกี่ยวกับการปฏิรูปของสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร มีแรงผลักดันหรือกดดันจากปัจจัยภายในอย่างไร แม้ว่าจะมีแนวการมองประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ แต่การวิเคราะห์ในแนวคิดนี้ไม่ช่วยให้เราเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจด้วย ภาพที่ได้เป็นแต่เพียงผลสำเร็จของการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการเปิดยุคใหม่ของประวัติศาสตร์ไทย

แนวคิดที่สามเป็นความพยายามที่จะหาคำตอบเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแต่เนื่องจากกรอบทฤษฎีมาร์กซิสม์ทำให้แนวคิดนี้ไปเน้นประเด็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมเป็นหลัก ทำให้กลายเป็นปัญหาที่โต้แย้งกันอย่างมากในภายหลังว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่ไปไม่ถึงรากฐานนั้นหมายถึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยหรืออย่างไรและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสังคมไทยนั้น เหตุใดจึงเริ่มอย่างฉับพลัน เมื่อ พ.ศ. 2398 ประหนึ่งว่าก่อนหน้านั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด แนวคิดที่สามไม่ได้หลุดพ้นไปจากการมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย โดยอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกเช่นกัน กล่าวคือมีการใช้ทฤษฎีและวิธีการตั้งปัญหา อย่างเช่น เหตุใดสังคมไทยจึงยังด้อยพัฒนา ทำไมสังคมไทยไม่อาจพัฒนาไปเป็นระบบทุนนิยมได้ หรือพัฒนาไปได้อย่างเชื่องช้า เหล่านี้เป็นการตั้งปัญหาที่อยู่บนข้อสมมุติฐานว่า สังคมโดยทั่วไปต้องพัฒนาไปสู่ระบบทุนนิยม (หรืออุตสาหกรรม)

อย่างไรก็ดี งานของแนวคิดนี้ก็ได้ช่วยคลี่คลายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และชี้ให้เห็นถึงความสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในสังคมด้วย

แนวคิดสุดท้ายเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างเป็นปฏิภาคกลับต่อแนวคิดทั้งหมด ทำให้เกิดการย้อนกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์ช่วงก่อน พ.ศ. 2398 เพื่อชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องของการมองประวัติศาสตร์ในแนวคิดหนึ่งที่เคยมีมาแล้ว แนวนี้ช่วยให้เกิดความกระจ่างในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่ต่อเนื่องกันมากกว่าแนวคิดอื่น ๆ และยังพยายามชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2325–2398 เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีรากของวัฒนธรรมไทย และน่าจะเป็นพื้นฐานรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเมื่อ พ.ศ.2398 ด้วย วัฒนธรรมตะวันตกไม่น่าที่จะมีบทบาทเด่นชัดและเป็นปัจจัยกำหนดยุคเปลี่ยนแปลงไปเสียหมดทุกอย่างดังที่เคยเข้าใจกัน เนื่องจากงานของแนวคิดนี้ยังอยู่ในระหว่างการบุกเบิก จึงยังไม่มีความคิดที่แน่ชัดเกี่ยวกับการมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ช่วง พ.ศ. 2398–2475.

บรรณานุกรม

กิตติ ตันไทย. คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ. 2367–2453 (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520).

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย** (2506).

จิตร ภูมิศักดิ์. โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน. นิติศาสตร์ 2500.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (2513).

_____. สัตว์การเมือง (2514).

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411–2475) (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์" เอกสารสถาบันไทยคดีศึกษา 2525.

แน่งน้อย ดิตถิรานนท์. เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519).

ประยุทธ สิทธิพันธ์. พระมหาธีรราชเจ้า (2515).

ปรีชา สุนทรพะลิม. บทบาทและพระราชกรณียกิจ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ระหว่าง พ.ศ. 2430–2477 (วิทยานิพนธ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2521).

พวงเพ็ชร สุรัตนกวีกุล. เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พ.ศ. 2435–2475 (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516).

พาชื่น สมคำนึง. ความสำคัญของการศึกษาของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปรับปรุงบ้านเมืองตามแบบตะวันตก (วิทยานิพนธ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520).

มณีรัตน์ แย้มประเสริฐ. บทบาททางด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยายมราช (บั๋น สุขุม) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520).

มัทนา เกษกมล. การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครอง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517).

————. "กระบวนการสร้างความทันสมัยในประเทศไทย พ.ศ. 2453–2481 (ค.ศ. 1910–1948)" เอกสารทางวิชาการของสมาคมประวัติศาสตร์ (2524).

วารุณี โอสถารมย์. อุดมการณ์แห่งชาติ พ.ศ. 2411–2475 : พัฒนาการของความคิดชาตินิยมและการปลูกฝังผ่านระบบการศึกษาในโรงเรียน เอกสารทางวิชาการของสมาคมประวัติศาสตร์ (2524).

วัลย์วิภา จรูญโรจน์. ม.ล. แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว : การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520).

วิลาสวงศ์ นพรัตน์. "การเคลื่อนไหวเพื่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" อักษรศาสตร์, 2513.

วิมล บัวสุวรรณ. ประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าตามแบบอารยะประเทศในสมัยใด (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2497).

วิมลวรรณ ทองปรีชา. พระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ภาคนิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2507).

วุฒิชัย มูลศิลป์. นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ มศว ประสานมิตร 2512).

ศิริรัตน์ นีละคุปต์. การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทย (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2507).

สงวน เล็กสกุล. งานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5 (2497).

สุพรรณี กาญจนัษฐิติ. บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2507).

สุวรรณา สัจจวีรวรรณ. เปรียบเทียบการดำรงรักษาเอกราชของประเทศไทยโดย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดยพระเจ้าบันดง และของญวนโดยจักรพรรดิตือดึก (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519).

สุวดี เจริญพงศ์. ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519).

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453) (2524).

สุวิทย์ ไพทยรัตน์. วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2394-2475 (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522).

อัจฉราพร กมุทพิสมัย. ความคิดและการเคลื่อนไหวของยังเติร์กไทยรุ่นแรก : เหตุการณ์ ร.ศ. 130. เอกสารทางวิชาการของสมาคมประวัติศาสตร์ (2524).

อัญชรี สุสายัณห์. ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524).

Adams, David B.J. *Monarchy and Political Change : Thailand under Chulalongkorn* (1977).

Brown, Lan C. *The Ministry of Finance and the Early Development of Modern Financial Administration in Siam, 1885-1910* (Ph. D. Thesis, London, 1975).

Chatthip Nartsupha, Suthy Prasartset, and Montri Chenvidyakarn. *The Political Economy of Siam 1910-1932* (1978).

Ingram, J.C. *Economic Change in Thailand 1850-1970* (1955 2d ed.).

Likhit Dhiravegin. *The Role of Political Leadership in the Modernization of Chulalongkorn's in Siam (1868-1910) and Meiji's Japan (1867-1912).* Seminar paper, the Historical Society (1981).

Moffat, A. L. *Mongkut, the King of Siam* (1961).

Sungsidh Piriyarangsan. *The Bureaucratic Capitalism, 1932-1960* (M.A. Thesis, Thammasart, 1980).

Tej Bunnag. *The Provincial Administration of Siam 1892-1915 : The Ministry of the Interior Under Prince Damrong Rejanubhab* (1977).

Vella, W. F. *The Impact of the West on Government in Thailand* (1955).

Wilson, Constance M. *State and Society in the Reign of Mongkut, 1851-1868 : Thailand on the Eve of Modernization* (Ph.D Thesis, Cornell, 1970).

Wyatt, David F. *The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn* (1969).

แนวความคิดบางประการเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

*มัทนา เกษกมล**

การเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น หมายถึงการเปลี่ยนแปลงของระเบียบที่กำหนดการกระทำและความสัมพันธ์ของบุคคลในเรื่องต่าง ๆ ของชีวิต (ขนบธรรมเนียมประเพณี) โครงสร้างของสิทธิและหน้าที่ซึ่งสมาชิกในสังคมมีต่อกัน สถานภาพของบุคคล การเกิดกลุ่มสังคมใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน และการสลายตัวไปของบทบาทและสถานภาพหรือกลุ่มบางชนิดบางประเภทที่เคยมีมาก่อน[1]

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงสังคมยังรวมถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม อันได้แก่ การปฏิวัติ การลงทุน การจัดระเบียบการปกครองท้องถิ่น หรือแม้แต่ปรากฏการณ์ธรรมชาติ หากว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นเป็นเหตุให้

*ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.

[1]พัทยา สายหู, ความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกของสังคม (พระนคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย: 2516), หน้า 213.

หรือมีผลาระทบต่อโครงสร้างและาารทำงานของระบบสังคม ดังนั้นเมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ประวัติศาสตร์ เราจึงไม่อาจกระทำเป็นเอกเทศจากมิติทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองได้เลย อีกประการหนึ่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมจะเป็นเช่นไร หรือก่อให้เกิดผลอย่างไรย่อมจะเกิดขึ้นกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองเป็นสำคัญด้วย[2]

สำหรับปัจจัยอันจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นอาจเกิดจากแรงผลักดันหรืออิทธิพลภายในระบบสังคมนั้น แต่การติดต่อกับภายนอกหรืออิทธิพลผลักดันจากภายนอก ก็เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้เช่นกัน สำหรับสังคมไทยนั้นเป็นที่ยอมรับกันว่าการเปลี่ยนแปลง หรือการแปรรูปสังคมมักเกิดจากอิทธิพลจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ เช่น พุทธศาสนาจากลังกาทวีป ศาสนาพราหมณ์และวัฒนธรรมเขมรจากกัมพูชา[3] เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยช่วงระหว่าง พ.ศ. 2398-2475 ก็เช่นกัน อิทธิพลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็มาจากภายนอก นั่นคือ อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกอันมีลัทธิทุนนิยมเป็นแกนนำ แรงผลักดันของลัทธิทุนนิยมนี้ บีบบังคับให้ไทยต้องเปิดประเทศด้วยการลงนามในสนธิสัญญาบาวริ่งใน พ.ศ. 2398 หลังจากนั้นมาประเทศไทยก็เริ่มเข้าไปมีบทบาทในชุมชนนานาชาติ เศรษฐกิจไทยเริ่มเชื่อมโยงเข้ากับการค้าและตลาดโลก ลักษณะเช่นนี้ย่อมทำให้เป็นไปได้ว่าเหตุการณ์หรือวิกฤติการณ์ในดินแดนที่ห่างไกล (เช่น ยุโรป หรือ

[2]ดู เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, "วิเคราะห์สังคมไทยในแง่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและประชาชน," วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ (ตุลาคม-ธันวาคม 2521), 55-106.

[3]ส. ศิวลักษณ์, อนาคตของไทยในสายตา ส. ศิวลักษณ์ (พระนคร : พาสิโก, 2522), หน้า 4.

อเมริกา) ก็อาจส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยได้แม้ในชนบทที่ห่างไกลจากเมืองหลวง กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย นับตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นผลทั้งทางตรงและทางอ้อม จากเงื่อนไข การปฏิบัติ และการกระทำการตามสนธิสัญญานั้น

เมื่อปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมีอยู่เช่นนั้นแล้ว ปัญหาที่ควรพิจารณาคือ ผู้นำไทยได้ใช้วิธีการหรือกุศโลบายอย่างไรที่จะควบคุมทิศทางการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบ มิให้เป็นไปตามยถากรรม หรืออีกนัยหนึ่งการพยายามปรับปรุง หรือปฏิรูปตนเองรองรับการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นอย่างทันท่วงที

วิธีการที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้ควบคุมทิศทางการเปลี่ยนแปลงระหว่าง พ.ศ. 2398-2475 นั้นแม้แต่ละพระองค์จะทรงมีแนวพระบรมราโชบายและการเน้นหนักในแต่ละเรื่องต่างกัน แต่ในความต่างกันดังกล่าวก็มีลักษณะบางอย่างที่ร่วมกันอยู่ ลักษณะเช่นว่านี้อาจเรียกได้ว่า "neotraditionism" นั่นคือ การดัดแปลง และผสมผสานระเบียบประเพณีดั้งเดิมของไทยให้เข้ากับธรรมเนียมใหม่ของตะวันตก เป้าหมายของการนี้ในทุกรัชกาลก็เช่นเดียวกัน คือ ความอยู่รอดของประเทศชาติอย่างมีเกียรติในชุมชนนานาชาติ กับเพื่อการคงไว้ซึ่งการปกครองโดยสถาบันพระมหากษัตริย์ กล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงประสบความสำเร็จในเรื่องนี้ แม้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์จะทรงหมดพระราชอำนาจลง สถาบันนี้ก็ยังคงเป็นที่รักและศรัทธาของมวลชนส่วนใหญ่

เป็นที่ทราบกันดีว่า สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมาเป็นเวลานาน เป็นศูนย์รวมของการสร้างสรรค์และสั่งสมประเพณี

วัฒนธรรมและศิลปกรรมแห่งชาติ และที่สำคัญเป็นสถาบันที่อุปถัมภ์ค้ำจุนพุทธศาสนา ประกอบกับพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงใช้นโยบาย neotraditionism ดังกล่าวแล้วสังคมไทยจึงมีกระแสการเปลี่ยนแปลงในลักษณะสืบเนื่องไม่กระทันหันหรือรุนแรง คนไทยไม่เคยถูกตัดขาดจากอดีต อาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการของประวัติศาสตร์ในแต่ละขั้นตอน ยังคงซึมแทรกอยู่ในเกือบทุกอณูของสังคม แม้จนทุกวันนี้คนไทยไม่เคยต้องตื่นตระหนกกับการถูกบีบบังคับให้ละทิ้งวิถีทางดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม และรับแบบแผนวัฒนธรรมของชาติอื่นอย่างบางประเทศต้องเผชิญ โดยเฉพาะในยุคแห่งการล่าเมืองขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญและเห็นได้ชัดหลังการเปิดประเทศ พ.ศ 2398 คือ การก้าวขึ้นมามีบทบาททางเศรษฐกิจที่สูงเด่นของกลุ่มชนที่มิใช่เชื้อชาติไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีน[4] อันที่จริงบทบาทของชาวจีนในสังคมไทยมิใช่เรื่องใหม่ ชาวจีนอพยพมาอยู่ในเมืองไทยเป็นเวลานาน ก่อนหน้านั้นมาแล้ว แต่กระนั้นก็ยังมีลักษณะเหมือนคนนอกระบบอยู่ คือทำหน้าที่เพียงแค่เป็นตัวเชื่อมทางสังคม ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าและผู้ใช้งาน ไม่เคยมีอำนาจ ผู้มีอำนาจคือพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง[5] บทบาททางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นของชาวจีนดังกล่าวนี้มิใช่อุบัติเหตุ หากแต่เกิดจากการสนับสนุนและค้ำจุนจากทางการไทยระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2398-2475 รัฐบาลไทยสนับสนุนการอพยพของคนจีน และมิได้เห็นว่าการที่คนจีนเข้ามามีบทบาทและยึดกุมเศรษฐกิจไทยได้ในที่สุดนั้นจะเป็นอันตรายและคุกคาม

[4]A. Thomas Kirsch, "Economy, Polity, and Religion in Thailand" *Change and Persistence in Thai Society*, edited by G. William Skinner and A. Thomas Kirsch (Ithaca and London: Cornell University Press, 1975), p. 173.

[5]นิวัฒน์ ฉิมพาลี, "พัฒนาการเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อชนบทไทย," วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 8 เล่มที่ 1 (กรกฎาคม–กันยายน 2521), 50.

สังคมไทยแต่อย่างใด[6] ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมัยแห่งลัทธิชาตินิยม รัฐบาลอาจมีปฏิกิริยาอยู่บ้าง เช่น มีการควบคุมอาชีพ สินค้า และมาตรการทางภาษีบางประการรวมทั้งการตั้งโรงเรียนพาณิชย์เพื่อผึกหัดคนไทยให้ประกอบอาชีพทางการค้า แต่นโยบายดังกล่าวนี้ก็ไม่รุนแรงและไม่ใคร่มีผลเท่าใดนัก[7]

การเกิดกลุ่มพลังที่สำคัญกลุ่มใหม่ขึ้นในสังคมเช่นนี้ น่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสูง แต่สภาพการณ์ในระยะต่อมา หรือแม้จนทุกวันนี้ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่ามิได้เป็นเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะรัฐบาลทุกสมัยดำเนินนโยบาย และหามาตรการทุกทางที่จะดูดกลืนคนจีนเหล่านี้ให้เป็นคนไทย หรือเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยเช่นสนับสนุนการเลื่อนฐานะสังคมโดยการให้บรรดาศักดิ์ผู้ดี การให้ตำแหน่งหน้าที่ในทางราชการ โดยเฉพาะทางด้านภาษีอากร การดำเนินนโยบายดังกล่าวช่วยลดปัญหาอันเนื่องมาจากคนเหล่านี้ได้เป็นอันมาก หมอกุสลาฟ มิชชันนารีชาวเยอรมัน ซึ่งเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2371 ได้เคยกล่าวไว้ว่า "คนจีนเมื่อได้รับบรรดาศักดิ์ผู้ดี เขาจะกลายเป็นทาสพระเจ้าอยู่หัวไปในทันที และจะกลายเป็นยิ่งกว่าทาส หากพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานตำแหน่งทางราชการให้อีก[8] ด้วยนโยบายดังกล่าว คนจีนจึงกลายเป็นผู้นำในทางเศรษฐกิจและเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย ในฐานะชนชั้นกลางที่มีเกียรติ มิใช่คนนอกระบบดังเช่นแต่ก่อน

[6] A. Thomas Kirsch, "Economy, Polity, and Religion in Thailand," p. 174.

[7] ดู พวงร้อย กล่อมเอี่ยง, พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีน ในพระราชอาณาเขต รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา 2516).

[8] อ้างถึงใน G. William Skinner. *Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand* (New York: Cornell University Press), p. 8.

เมื่อรัฐบาลสนับสนุนคนจีนอย่างมากเช่นที่กล่าวมานี้ เราก็ควรได้มาพิจารณากันว่ารัฐบาลได้ให้การสนับสนุน และส่งเสริมคนไทยส่วนใหญ่คือชาวนา อย่างไรบ้าง

คนไทยทุกคนที่มิใช่เจ้าและขุนนาง ดำรงฐานะเป็นไพร่ มีข้อผูกพันกับการรับใช้รัฐในด้านแรงงานในช่วระยะเวลาหนึ่งเป็นประจำทุกปี เมื่อเปิดประเทศ การค้าขยายตัวขึ้น ข้าวเป็นที่ต้องการของตลาดโลก ทางการไทยจึงผ่อนผันลดเวลาลง ขณะเดียวกันก็สนับสนุนให้มีการบุกเบิกที่ทำกินใหม่ โดยเก็บภาษีที่ดินตลอดจนการขุดคลอง นอกเหนือจากนี้แล้วรัฐก็มิได้ช่วยเหลือสนับสนุนใดๆ เป็นต้นว่าการแนะนำด้านเทคนิค และวิธีการผลิตสมัยใหม่ การไม่ช่วยเหลือดังกล่าว รวมทั้งข้อสังเกตที่ว่า กฎหมายที่ดินก่อนปี พ.ศ. 2448 มีเงื่อนไขในทางที่ดูเหมือนจะชี้ให้เห็นว่าไม่ต้องการให้มีการจับจองที่ดินมาก เพราะหากผู้ใดจับจองที่ดินไว้ และมิได้เข้าทำประโยชน์ รัฐจะยึดคืน[9] ลักษณะเช่นนี้จึงอาจสรุปได้ว่ารัฐไม่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการระส่ำระสายทางด้านโครงสร้างและสถานภาพของชนชั้นไพร่ คงต้องการให้ดำรงฐานะเป็นเพียงชาวนาเล็กๆ ที่เป็นอิสระ การสนับสนุนให้บุกเบิกที่ทำกินและลดการเข้าเวร ควรเป็นเพียงเพื่อลดความกดดันอันอาจเกิดขึ้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเท่านั้นเอง

จากที่กล่าวมานี้จึงทำให้แนวโน้มที่เรียกว่า "ethic division of labour" หรือการแบ่งการทำงานเฉพาะอย่างในระหว่างเชื้อชาติ[10] เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่ง

[9]บทย่อความของ James C. Ingram, "Thailand's Rice Trade and the Allocation of Resources" ใน จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์ (สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย), 40.

[10]เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

เป็นสมัยที่เปิดโอกาสให้มีการเลื่อนฐานะทางสังคม โดยทางการศึกษา คนชั้นนี้ก็สนใจที่จะก้าวขึ้นเป็นข้าราชการขุนนาง มากกว่าการเข้าไปมีบทบาททางเศรษฐกิจ

นโยบายรัฐบาลกับชนชั้นไพร่ และคนจีนดังกล่าวย่อมจะไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างรุนแรง ทั้งนี้โดยข้อเท็จจริงที่ว่า สังคมใดจะยืนยงต่อไป ไม่สลายตัวลง กำลังผลิตที่มีต้นตอ หรือแหล่งกำเนิดในสังคมนั้นต้องมีช่องทางเพียงพอให้เกิดการขยายตัวและความก้าวหน้าต่อไปได้ ในทำนองเดียวกัน หากพลังการผลิต และสภาพทางวัตถุอันใหม่มิได้เกิดขึ้นมาในเนื้อเยื่อของสังคมเก่าแล้วสังคมใหม่หรือการเปลี่ยนแปลงในสังคม จะเกิดขึ้นได้ยากมาก เช่นเดียวกับนโยบายที่รัฐบาลกระทำต่อคนจีน และชนชั้นไพร่-ชาวนา ย่อมทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่รุนแรง นโยบายนี้ก็แสดงความสอดคล้องกับนโยบาย neotraditionism ดังได้กล่าวแล้ว

แม้พัฒนาการของสังคมไทยจะเป็นในลักษณะสืบเนื่องตลอดมาก็ตาม แต่ก็มีในช่วงเวลาหนึ่งที่ประวัติศาสตร์ได้มีโอกาสบันทึกถึงแนวคิดและนโยบายในการพัฒนาสังคม ซึ่งหากได้มีการปฏิบัติอย่างจริงจังแล้วจะเกิดการเปลี่ยนแปลงมาก นั่นคือแนวพระราชดำริในการปฏิรูปบ้านเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2411-2417 แนวพระราชดำริเหล่านี้ถูกบันทึกลงไว้ในรายงานการประชุมสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ ตลอดจนหนังสือพิมพ์ครุโณวาท ซึ่งออกโดยส่วนหนึ่งของคณะสยามหนุ่ม อันมีพระองค์ทรงเป็นผู้นำที่สำคัญอยู่

สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางเป้าหมายที่จะเปลี่ยนแปลงและพัฒนานี้ได้แก่ การเลิกไพร่และทาสทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าระบบ

ทาสและการเกณฑ์แรงงานนี้ไร้ประสิทธิภาพเกินควรจะดำรงอยู่ ในท่ามกลางพัฒนาการทางการค้าทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศอย่างกว้างขวางเช่นที่เป็นอยู่ พระองค์ทรงดำริที่จะเลิกการพนัน ปฏิรูปการศาล ส่งเสริมการค้าเกษตรกรรม และการศึกษา สำหรับการส่งเสริมการศึกษานั้นมีแนวโน้มที่พอจะมองเห็นได้ว่า ทรงมีเป้าหมายเบื้องปลายเพื่อการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนด้วย ระบบราชการถูกเปลี่ยนให้เป็นแบบข้าราชการรับเงินเดือน กองทัพและกิจการตำรวจได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ฉุดรั้งความก้าวหน้าของประเทศอันได้แก่ อาชญากรรม ความบ่าเถื่อน และความไม่เป็นธรรมก็เป็นเป้าหมายที่จะทรงขจัดให้หมดไปด้วย[11]

จะเห็นว่าแนวพระราชดำริ ในการพัฒนาของพระองค์เป็นการปฏิรูปอย่างกว้างขวาง และเป็นไปในขั้นพื้นฐาน ผิดจากการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสรุปรวมแล้วยังเป็นลักษณะของการกระทำ "โดยผู้ดีกลุ่มเล็กและเพื่อผลประโยชน์ของผู้ดีกลุ่มเล็กในสังคมไทย" อนึ่งพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าทรงได้รับแรงกระตุ้นและการสนับสนุนจากมิชชันนารี ในประเทศไทยขณะนั้นมาก[12] และความคิดเห็นเหล่านี้ได้แสดงออกทางหน้าหนังสือพิมพ์ของมิชชันนารีเหล่านี้นานมาแล้วด้วย[13]

[11] ดู ตรุโณวาท (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันตำรวจเอก หม่อมเจ้ามนูญศิริเกษมสันต์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 11 มิถุนายน 2512).

[12] David B. J. Adams, "Monarchy and Political Change: Thailand under Chulalongkorn (Ph. D Dissertation, Chicago, Illinois, 1977), p. 188.

[13] ดู สุกัญญา ตีระวนิช, ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (2325–2475) (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2520).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักดีว่า แนวพระราชดำริและพระบรมราโชบายดังกล่าวย่อมไม่อาจกระทำได้ ภายใต้กลไกสังคมและระบบสถาบันการเมืองขณะนั้น พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า การจะปฏิบัติตามแนวนโยบายเช่นนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่พระมหากษัตริย์ คือพระองค์เองนั้นจะต้องเป็นประมุขแห่งรัฐ และหัวหน้าคณะผู้บริหารประเทศคือรัฐบาลในขณะเดียวกัน นั่นก็หมายความว่าพระองค์จำต้องเผชิญหน้ากับหัวหน้าคณะผู้บริหารประเทศและตัวแทนพลังความคิดเก่าในสังคม คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตลอดจนพรรคพวกตระกูลบุนนาค

การเผชิญหน้ากับพลังเก่านี้ พระองค์ทรงได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายใดบ้าง อย่างไร

ไพร่ – ประชาชนส่วนใหญ่ในสังคม ย่อมไม่อาจเป็นพลังช่วยเหลือพระองค์ได้อย่างแน่นอน เพราะคนเหล่านี้อยู่ในสังกัดของขุนนาง ซึ่งถ้าไม่เป็นพรรคพวกของสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ก็เป็นพวกหัวเก่า

คนจีน – นับเป็นกลุ่มชนที่มีพลังและร่ำรวย แต่เนื่องจากคนเหล่านี้เป็นพ่อค้าและมีฐานะเป็นต่างด้าว ต้องพึ่งพาผลประโยชน์จากทางการคือกรมพระคลัง และกรมนี้ตระกูลบุนนาคก็ครอบครองอยู่เป็นเวลานานมาแล้ว ฉะนั้นพระองค์ก็ไม่อาจเรียกการสนับสนุนจากคนเหล่านี้ได้

ชาวตะวันตกในไทย – ได้แก่พ่อค้า กงสุล และมิชชันนารี คนเหล่านี้เป็นผู้สนับสนุน และกระตุ้นเตือนพระองค์อยู่เสมอในหน้าหนังสือพิมพ์ แต่คนเหล่านี้ ก็ไม่อาจเป็นพรรคพวกพระองค์ได้ นอกจากการสนับสนุนทางด้านขวัญและกำลังใจเท่านั้น

เมื่อไม่อาจหาพรรคพวกได้ พระองค์จำต้องสร้างขึ้นเอง และกลุ่มที่ทรงสร้างขึ้นไว้เป็นพรรคพวกก็คือ พระบรมวงศานุวงศ์ อันได้แก่พระเจ้าน้องยาเธอทั้งหลาย รวมทั้งลูกขุนนางบางคน พระองค์ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้การศึกษาแบบใหม่แก่พรรคพวกเหล่านี้ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์และยังเยาว์เมื่อถึงระยะเวลาแห่งการช่วงชิงอำนาจ กลุ่มพรรคพวกของพระองค์ดังกล่าวได้รวมตัวกันเป็น "สมาคมคนหนุ่มแห่งสยาม" และพระองค์ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งองค์บุคคลและบุคคลเหล่านี้ ให้เป็นสมาชิกสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ที่ทรงตั้งขึ้นใน ปี 2417 นอกจากนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงมีกองทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์อีกจำนวนหนึ่งเป็นพลังค้ำจุนองค์กรเหล่านี้ คือสภาที่ปรึกษาทั้งสอง สมาคมคนหนุ่มแห่งสยาม กองทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ตลอดจนหนังสือพิมพ์ดรุโณวาทกระบอกเสียงขององค์กรใหม่ ทั้งหมดเหล่านี้นับเป็นองค์กรที่แสดงให้เห็นถึงมิติใหม่และอุดมการณ์ใหม่ในสังคมไทย

สำหรับกองทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์นั้น[14] ยังมีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างจากองค์กรอื่น ๆ ที่กล่าวมา กล่าวคือ เป็นองค์กรที่เป็นตัวแทนอันเห็นได้ชัด ในการรับวัฒนธรรมตะวันตกของไทยในช่วงสมัยนั้น

กองทหารมหาดเล็กนี้ ขยายตัวมาจากทหารมหาดเล็กไล่กาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งขึ้นในปีที่ทรงขึ้นครองราชย์ (2411) ประกอบด้วยพระเจ้าน้องยาเธอที่ทรงพระเยาว์ทั้งหลาย กองทหารนี้เติบใหญ่ขึ้นเนื่องจากมีข้าราชการและขุนนางนำบุตรหลานมาถวายตัวเป็นอันมากด้วยหวังที่

[14]สรุปจาก Noel Alfred Batteye, "*The Military Government and Society In Siam, 1868-1910; Politics and Military Reform During the Reign of King Chulalongkorn* (Ph. D. Thesis, Cornell University 1974), pp 110-133.

จะให้บุตรหลานมีโอกาสก้าวหน้าในระบบราชการต่อไป กองทหารนี้พัฒนาและตั้งขึ้นเป็นโรงทหาร มีการศึกษาวิชาการทหารแบบตะวันตกอย่างสมบูรณ์แบบ ใน พ.ศ. 2414 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับจากประพาสและดูงานในสิงค์โปร์และชวา ทรงเอาแบบอย่างการจัดมาจากสองประเทศนั้น ในงานเฉลิมพระชนมพรรษาก่อนเสด็จพระราชดำเนินประพาสอินเดียในปีต่อมา กองทหารมหาดเล็กๆนี้ได้สร้างความตื่นตลึงให้กับชาวตะวันตกในเมืองไทยขณะนั้น กล่าวคือได้มีข่าวลงในหน้าหนังสือพิมพ์ว่า ทหารมหาดเล็กๆเหล่านี้มิได้หมอบกราบเบื้องหน้าพระพักตร์หากแต่ "เคลื่อนไหวและสนทนากันอย่างเสรี....สง่างามดุจดังชาวยุโรปที่ได้ผึกหัดกิริยามารยาทมาเป็นอย่างดี" การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะโรงทหารที่ทรงตั้งขึ้นนี้ นอกจากจะมีแบบแผนการฝึกทหารและการศึกษาทั่วไปแบบตะวันตกแล้ว ในด้านวัฒนธรรมก็ขออนุโลมตามแบบแผนตะวันตกเกือบทุกกระเบียดนิ้ว ภายในโรงทหารจะมีบรรยากาศและการตกแต่งแบบตะวันตก ผู้เป็นแขกเมื่อไปเยือนจะได้รับการเชื้อเชิญให้นั่งบนเก้าอี้และต้อนรับด้วยชาหรือกาแฟ ทหารในสังกัดจะถูกอบรม และปลูกฝังคุณธรรมในด้านการเชื่อฟังผู้บังคับบัญชา ความซื่อสัตย์ ความกล้าหาญ และความแคล่วคล่องว่องไว นอกจากนั้นแล้วทหารมหาดเล็กยังได้รับการฝึกหัดอบรมจรรยามารยาทอื่น ๆ ในแบบตะวันตกด้วย เช่น มารยาทในโต๊ะอาหาร ความสะอาดและการพิถีพิถันกับการแต่งกาย โดยเฉพาะในเครื่องแบบทหาร การเบิบข้าวด้วยมือ การพูดคำหยาบ ดื่มเหล้า สูบฝิ่น เป็นสิ่งต้องห้าม การเดินลอยชายโดยไม่ใส่เสื้อเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ กีฬาตระกร้อ และการเดินกับหญิงสาวในอาณาบริเวณระหว่างพระบรมมหาราชวัง และวัดพระแก้วก็ห้ามกระทำ คนเหล่านี้จะ

ถูกอบรมสั่งสอนอยู่เสมอว่าเกียรติยศแห่งเครื่องแบบ ความเป็นทหารตลอดจนเกียรติคุณแห่งพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่จักต้องเชิดชู

ในด้านการทำงาน ทหารเหล่านี้ได้รับอนุญาตให้เสนอแนะความคิดเห็น และแสดงความสามารถในการปรับปรุงกองร้อยของตนให้ดีขึ้น ทุกคนจะได้รับโอกาสในการเลื่อนตำแหน่งอย่างเสมอหน้ากัน ไม่ว่าฐานะทางสังคมของครอบครัวจะเป็นอย่างไร แต่โดยส่วนใหญ่ก็เป็นลูกผู้ดีเกือบทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงต้องการเปลี่ยนแนวคิดที่ว่างานทหารเป็นหน้าที่ของพวกเลกไพร่ อย่างไรก็ดี แบบแผนดังกล่าวนี้ก็มิใช่เป็นมาตรฐานสำหรับทหารไทยที่จะได้ทรงพัฒนาต่อมา หากเป็นแบบแผนของทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในช่วงที่ยังมิได้ทรงปกครองประเทศด้วยพระองค์เอง หลังจากทรงปกครองประเทศด้วยพระองค์เองแล้วไม่ค่อยทรงมีเวลา ทุกสิ่งทุกอย่างก็เข้มงวดน้อยลง โดยเฉพาะมารยาทแบบตะวันตก

การรณรงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อการมีพระราชอำนาจในการปกครองประเทศ ตลอดจนการทรงพยายามปฏิรูปบ้านเมืองโดยผ่านองค์กรที่ทรงตั้งขึ้น ได้ถูกต่อต้านอย่างรุนแรงจากสมเด็จเจ้าพระยาและพรรคพวก การต่อต้านนี้มิใช่เพียงเพราะไม่ต้องการสละอำนาจทางการเมือง แต่เป็นการต่อต้านอุดมการณ์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปฏิรูปบ้านเมืองด้วย ความรู้สึกต่อต้านและไม่ยอมรับอุดมการณ์ใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของพวกหัวเก่านี้ น่าจะรุนแรงพอ ๆ กับความรู้สึกของผู้ต่อต้านแผนการณ์เศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เพราะเห็นว่าเป็นการเปลี่ยนที่ "พลิกฟ้า พลิกแผ่นดิน" ในที่สุดปัญหาทั้งหมดก็ระเบิดออกมาในรูปของวิกฤติการณ์วังหน้า

ในปี พ. ศ. 2417 เราไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่าวิกฤติการณ์นี้คือจุดแตกหักของปัญหาช่องว่างระหว่างวัยและความไม่อาจปรองดองกันได้ในทางด้านอุดมการณ์ ปัญหาทั้งหมดเหล่านี้เราก็ปฏิเสธอีกไม่ได้เช่นกันว่า เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

สมเด็จเจ้าพระยาฯ ตลอดจนพรรคพวกตระกูลบุนนาคที่ครองอำนาจขณะนั้น กล่าวได้ว่าเป็นผลผลิตของสังคมยุคเก่าสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ท่านเหล่านี้ได้รับการฝึกฝนอบรมมาในแบบแผนของวัฒนธรรมเก่า เพิ่งได้เรียนรู้ และรับประโยชน์จากวิชาการสมัยใหม่จากมิชชันนารีพร้อม ๆ กับพระบาท-สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การมีประสบการณ์การทางการเมือง ตลอดจนการติดต่อค้าขายกับคนจีน ซึ่งเป็นมรดกของตระกูลมาเป็นเวลานาน ทำให้ท่านเข้าใจถึงพลังตะวันตก และเห็นความจำเป็นในการปรับตัว ดังนั้นท่านเหล่านี้จึงสนับสนุนการขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเห็นว่าทรงเป็นบุคคลที่ประเทศชาติกำลังต้องการ ท่านเหล่านี้ได้เป็นผู้ร่วมผนึกกำลังความสามารถร่วมมือกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเจรจากับบาวริ่งเพื่อการเปิดประเทศ การประสบความสำเร็จในการรับมือกับฝรั่งในช่วงของการทำสนธิสัญญาดังกล่าว ย่อมทำให้ท่านเห็นว่า ลำพังเพียง "การเปลี่ยนแปลงประเทศแต่เพียงรูปแบบในเชิงปฏิบัติ ก็เป็นการค้ำประกันความอยู่รอดของราชอาณาจักรอย่างเพียงพอแล้ว"[15]

สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และคณะสยามหนุ่มต้องการการเปลี่ยนแปลงในขั้นพื้นฐานที่รุนแรงกว่ามากดังที่ได้กล่าวแล้ว การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพระองค์ท่านและคณะสยามหนุ่มทรงเจริญวัยและเติบใหญ่ขึ้น

[15]David K. Wyatt, "Education and the Modernization of Thai Society," *Change and Persistence...*, p. 129.

มาในสังคมรัชกาลที่ 4 ซึ่งมิใช่สังคมที่อยู่นิ่งอย่างสังคมรัชกาลที่ 2 และ 3 หากแต่เป็นสังคมที่เคลื่อนไหว มีชีวิตและวิญญาณ ด้วยสื่อมวลชนของมิชชันนารี การเข้ามาของเรือสินค้าและนักการทูตจากตะวันตก ชนในรุ่นนี้ได้เคยรับรู้ และร่วมมีประสบการณ์ในวัยเด็กกับความตื่นเต้นของชนรุ่นบิดาที่ประสบความสำเร็จกับการทดลอง และการสร้างสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ จากหลักวิชาการและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ของตะวันตก การได้รับการศึกษาในแบบตะวันตกกับชาวต่างประเทศโดยตรง รวมทั้งการได้มีโอกาสเดินทางไปดูงาน ณ ต่างประเทศย่อมทำให้ความคิดในการปฏิรูปของชนรุ่นนี้กว้างขวาง และไกลเกินกว่าชนรุ่นบิดารวมทั้งสมเด็จเจ้าพระยาฯนั้นมาก ทั้งหมดนี้คือเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดการปะทะกันทางด้านอุดมการณ์ ตลอดจนการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในรูปวิกฤติการณ์วังหน้าดังกล่าวแล้ว การที่วิกฤติการณ์ขยายออกไปเป็นปัญหาระหว่างประเทศอย่างมิได้คาดหมายและไกลเกินกว่าจะควบคุมได้ ทำให้ทั้งสองฝ่ายต้องหันมาปรองดอง และลดความต้องการของแต่ละฝ่ายลง

โดยสรุป ผลของวิกฤติการณ์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จในการดึงอำนาจมาสู่พระองค์ ขณะเดียวกันก็ทรงได้รับบทเรียนว่าการพยายามเปลี่ยนแปลงในทางที่เป็นรากฐานจนเกินไป เป็นสิ่งที่เป็นอันตราย และนั่นจะเป็นหนทางให้เกิดการแทรกแซงจากภายนอกได้ สังคมไทยยังไม่อาจยอมรับอุดมการณ์ของพระองค์ได้ ขุนนางใหญ่น้อยโดยทั่วไปยังคงแขวนตัวเองอยู่กับวิถีทาง และเอกสิทธิ์ในแบบเก่า ๆ และยังไม่ยอมที่จะปล่อยมือลงอย่างง่ายดาย ขุนนางบางกลุ่มบางพวกอาจจะไม่ชอบพวกบุนนาค ซึ่งตัดรอนหนทางความก้าวหน้าและผลประโยชน์ของพวกเขานับตั้งแต่รัชกาลที่ 2 มา

แล้วและอยากให้มีการเปลี่ยนแปลง แต่เขาเหล่านี้ก็ไม่อาจยอมรับอุดมการณ์ตลอดจนการแสดงออกของสยามหนุ่มผู้พิโรธเหล่านี้ได้ ด้วยเป็นสิ่งที่น่ากลัวเกินไปสำหรับเขา

หลังจากนั้นมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงพยายามท้าทายผู้มีอำนาจกลุ่มเก่า หรือพยายามเปลี่ยนแปลงอะไรในทางที่ไกลเกินกว่าความเป็นจริงที่สภาพสังคมไทยขณะนั้นจะรับได้ ทุกสิ่งทุกอย่างจึงอยู่ในความหยุดนิ่งเป็นเวลานาน การปฏิรูปจะเริ่มกระทำอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่งก็ล่วงมาจนถึงปี 2435 ซึ่งในตอนนี้แนวพระราชดำริและพระบรมราโชบาย ในการปฏิรูปของพระองค์ก็ไม่เหมือนเดิมแล้ว กล่าวคือจะเป็นในลักษณะของการอนุรักษ์และรักษาความสืบเนื่อง การเปลี่ยนแปลงจะกระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป การตัดรอนสิ่งเก่าหรือการสรรค์สร้างสิ่งใหม่เป็นการกระทำเพียงแค่ความจำเป็นในเชิงปฏิบัติเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชหัตถเลขา ไปถึงเซอร์ แอนดรูว์ คล้าก ชาวอังกฤษผู้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทวังหน้า (บุคคลผู้นี้ได้รับการกล่าวขวัญในหมู่ชาวต่างประเทศในประเทศไทยขณะนั้นว่าเป็นชาวอังกฤษที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้พระทัยมากที่สุด) เมื่อ 3 ปี หลังจากวิกฤติการณ์ ใจความโดยสรุปตอนหนึ่งมีว่า

> *....ก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าได้เสนอให้มีการปฏิรูปหลายสิ่งหลายอย่าง แต่ปัจจุบันข้าพเจ้าจำต้องให้สิ่งต่าง ๆ ดำรงอยู่อย่างที่เคยเป็นมา การปรับปรุงต่างๆ เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เลย...สมาชิกในคณะรัฐบาล และบุคคลผู้ได้รับการศึกษา (สยามหนุ่ม) เชื่อ*

ว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่ดีกว่าประเพณี หรือธรรมเนียมเก่า ๆ ในสังคม แต่ราษฎรโดยทั่วไปยังพึงใจกับการกดขี่ และธรรมเนียมเก่านั้น มากกว่าธรรมเนียมใหม่ที่ไม่มีการกดขี่ คณะพรรคที่ใหญ่กว่านั้น (พวกอนุรักษ์นิยม) ไม่ยินยอมที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถานภาพเดิมเลย เขาเหล่านี้จะกระทำทุกทางเพื่อขัดขวางมิให้วิถีทางแห่งการเปลี่ยนแปลงบังเกิดขึ้น..ข้าพเจ้ายังจำเป็นต้องระมัดระวังอย่างยิ่งยวดในเรื่องการปฏิรูป ซึ่งการปฏิรูปนี้ ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าเคยหวังจะให้เป็นสิ่งอันยังให้เกิดความรุ่งโรจน์แห่งรัชสมัยของข้าพเจ้าแต่การณ์กลับกลายเป็นว่าการปฏิรูปนี้เป็นสิ่งทำให้ข้าพเจ้าหวาดกลัว เพราะมันอาจแฝงไว้ด้วยอันตรายใด ๆ ก็อาจเป็นได้....[16]

[16]เอกสารกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ F.O. 69-67 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเซอร์ แอนดรูว์ คล้าก ลงวันที่ 12 สิงหาคม ค.ศ. 1877 (พ.ศ. 2420) อ้างถึงใน Noel Alfred Battye, *Ibid.*, p. 210.

การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

*ปิยะฉัตร ปีตะวรรณ**

ภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาวริง พ.ศ. 2398 แล้ว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางสู่สังคมไทยทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน การเปลี่ยนแปลงนำไปสู่การเกิดชาติรัฐและระบบราชการที่เข้มแข็ง ตลอดจนเป็นระยะเริ่มต้นของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมในประเทศไทย ซึ่งเมื่อระยะเวลาผ่านไป การเปลี่ยนแปลงด้านนี้ได้ทวีความสำคัญมากขึ้น ในการนำเสนอบทความชิ้นนี้อาจจะไม่สามารถกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2398–2475 ได้อย่างละเอียด แต่จะหยิบยกเฉพาะในประเด็นที่น่าสนใจ

*คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี.

การเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ

ในด้านเศรษฐกิจ ประเด็นที่น่าสนใจที่บทความนี้มุ่งที่จะศึกษาคือ

1. การเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจโดยส่วนรวม
2. บทบาทของรัฐในการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
3. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจรูปใหม่ส่งผลอย่างไร

การเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจโดยส่วนรวม

การลงนามในสนธิสัญญาเบาวริงเป็นการเปิดประเทศรับระบบเศรษฐกิจแบบการค้า แต่เดิมสังคมไทยเป็นสังคมปิดที่หยุดนิ่งเป็นเวลาหลายร้อยปี การค้ากับต่างประเทศอยู่ในมือของพระคลังสินค้า คือ พระมหากษัตริย์และขุนนางจำนวนหนึ่งเท่านั้น ประชาชนไม่ได้รับอนุญาตให้ค้าขายกับต่างประเทศ ดังนั้นในสังคมเก่าก่อนการเปิดประเทศ การผลิตภายในเป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง ทุกครอบครัวผลิตสิ่งที่จำเป็นเกือบทุกอย่างไว้ใช้เอง ในสังคมเก่าจึงไม่มีแรงจูงใจในการผลิตมากนัก การค้าขายยังอยู่ในวงแคบ ใช้การแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้ากับสินค้า สิ่งที่ชนชั้นปกครองแสวงหาผลประโยชน์จึงมิใช่ที่ดิน แต่เป็นจำนวนไพร่ในสังกัด เพราะที่ดินไม่สามารถก่อให้เกิดรายได้เพิ่มพูนมาสู่เจ้าของที่ดินได้มากนัก เนื่องจากการค้ากับต่างประเทศถูกปิดกั้นดังกล่าวแล้ว อีกประการหนึ่งยังไม่มีการให้กรรมสิทธิในที่ดินแก่ประชาชน การมีไพร่ในสังกัดจำนวนมาก ทำให้มูลนายสามารถเรียกเอาส่วย เงินค่าราชการ แรงงานเกณฑ์หรือของกำนัล ตลอดจนเก็บเอาผลประโยชน์โดยฉ้อราษฎร์บังหลวงได้มาก ขุนนาง เจ้านายสมัยก่อน จึงชอบสะสมไพร่ในสังกัดมากกว่าสะสมที่ดิน

เมื่อรัฐบาลอนุญาตให้การค้ากับต่างประเทศเปิดเสรีให้กับประชาชนแล้ว การเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจก็คือ การผลิตในสังคมได้เปลี่ยนไป จากผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองมาเป็นผลิตเพื่อขายสินค้าที่ส่งไปขายต่างประเทศ ในเวลานั้นมีไม่กี่อย่าง ได้แก่ ข้าว ดีบุก ไม้สัก ยางพารา ฯลฯ ในบรรดาสินค้าส่งออกที่สำคัญนี้ ข้าวเป็นสินค้าชนิดเดียวที่ผลิตโดยคนไทย โดยทุนและแรงงานเป็นของคนไทย ส่วนดีบุก ไม้สัก ยางพารา เป็นอุตสาหกรรมที่ใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีระดับสูงซึ่งเจ้าของทุนและผู้ประกอบการเป็นชาวต่างชาติ เช่น พ่อค้าชาวตะวันตก ชาวจีน คนในสังกัดต่างชาติ เป็นต้น

เมื่อมีการส่งข้าวเป็นสินค้าออกสำคัญ ได้มีการขยายเนื้อที่เพาะปลูกข้าวเพิ่มขึ้นอย่างมาก เจมส์ ซี อินแกรม กล่าวว่า "ในระหว่างปี พ.ศ. 2393–2493 ประชากร 80–90 % ของประเทศมีอาชีพปลูกข้าว และข้าวได้กลายเป็นสินค้าออกถึง 60–70 % ของปริมาณสินค้าออกทั้งหมด"[1]

สิ่งที่น่าสังเกตของการเปลี่ยนแปลงนี้คือ ในระดับการผลิต การเพิ่มผลผลิตข้าว เกิดจากความต้องการข้าวนอกประเทศ ทำให้เกิดการขยายเนื้อที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น มิใช่เพราะการเปลี่ยนเทคนิคการผลิตแต่อย่างใด แต่ในระดับการตลาด หรือพ่อค้าคนกลางได้มีการใช้เทคนิคการผลิตแบบใหม่ คือมีเครื่องจักรเข้ามาใช้แทนการตำข้าวในแบบเดิม ซึ่งการผลิตในระดับนี้ทำให้มีพลังการผลิตเพิ่มขึ้น ได้ส่งผลกำไรแก่เจ้าของกิจการโรงสีเป็นอันมาก การค้าข้าวเปลือกข้าวสารเป็นไปอย่างคล่องตัว

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอีกประการหนึ่งคือ การแพร่หลายของระบบเงินตราการค้าขายอย่างเสรีทำให้พ่อค้าต่างประเทศต้องนำเงินตราต่าง

[1] James C. Ingram. *Economic Change in Thailand 1950-1970*, p. 37.

ประเทศมาแลกเงินไทยเพื่อซื้อขาย ทำให้เงินตราขาดแคลน รัฐบาลต้องทำเงินเงินเหรียญ (เงินแป) ธนบัตร (อัฐกระดาษ) ในเวลาต่อมา เศรษฐกิจแบบเงินตราได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อชีวิตประจำวันของคนไทย และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ในขณะที่ประชาชนทั่ว ๆ ไปมีรายได้จากการขายผลิตผล ซึ่งเป็นวัตถุดิบไม่กี่ชนิด และถูกกดราคารับซื้อโดยกลไกตลาดที่ผูกขาด เมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณของเครื่องอุปโภคบริโภค ทั้งมีสิ่งจำเป็นและฟุ่มเฟือยเข้ามาขายในประเทศ ทำให้คนไทยส่วนใหญ่ต้องรับภาระหนักยิ่งขึ้น หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การโฆษณาสินค้ามีอิทธิพลในสังคมมาก การผลิตในหมู่บ้านหยุดชงักไป จากการเข้ามาแทนที่ตลาดของสินค้าอุตสาหกรรมจากตะวันตก ทำให้หมู่บ้านไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ต้องซื้อสินค้าอุตสาหกรรมใช้ในชีวิตประจำวันตลอดเวลา ทำให้คนไทยส่วนใหญ่ยากจนลงทุกวัน

การเปลี่ยนแปลงโดยทั่ว ๆ ไปอีกประการหนึ่งคือ ที่ดินได้มีความสำคัญในฐานะปัจจัยการผลิตอย่างเด่นชัด ภายหลังการเปิดประเทศได้มีการขยายเนื้อที่เพาะปลูกออกไปเป็นจำนวนมากในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางมากกว่าในภาคอื่น ๆ ซึ่งน่าจะเป็นเพราะลักษณะที่ดินของภาคกลางอุดมสมบูรณ์ ประกอบกับการคมนาคมอย่างทั่วถึง คือการขุดคลอง ทำให้ประชาชนยอมที่จะมาเช่านาบริเวณภาคกลางมากกว่าขยายเนื้อที่เพาะปลูกในภาคเหนือ หรืออีสานที่การคมนาคมยังไม่สะดวก ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ได้มีการขุดคลองจำนวนมากในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางรัฐบาลได้เปิดโอกาสให้เอกชนผู้มีทุนรอนที่จะขุดคลอง ได้กรรมสิทธิบนที่ดินสองฝั่งคลองด้วย ทำให้ชนชั้นสูงและผู้มีฐานะดีมีโอกาสเป็นเจ้าของที่ดินดี ขนาดใหญ่สองฝั่งคลองที่ตนเป็นผู้จัดการให้ขุดคลองขึ้น นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงพระราชทานที่ดินให้กับ

พระราชโอรส พระราชธิดา เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขุดคลองมหาสวัสดิ์ พ.ศ. 2403 เพื่อพระราชทานที่ดินสองฝั่งครองแก่พระเจ้าลูกยาเธอทั้งยกค่านาพระราชทานให้ตลอดเวลาที่ครอบครองที่ดินด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้มีการขุดคลองประเวศรบุรีรัมย์ เพื่อพระราชทานที่ดินสองฝั่งคลองให้แก่พระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ[2] เช่นกัน เมื่อมีการยกเลิกระบบไพร่และทาส ชนชั้นสูงไม่สามารถหาผลประโยชน์จากไพร่ได้อีกต่อไปที่ดินจึงเป็นสิ่งที่ชนชั้นสูงหันมาจับจองหาผลประโยชน์จากการจัดสรรที่ดินสองฝั่งคลอง หรือให้เช่าเป็นส่วนใหญ่

เมื่อมองดูภาพเศรษฐกิจทั่ว ๆ ไปในสังคมไทยก็เป็นสิ่งที่น่ายินดีที่มีเงินตราต่างประเทศเข้ามาภายในประเทศมากมาย ประชาชนได้ใช้สินค้าอุตสาหกรรมที่ต่างประเทศส่งมาจำหน่าย ได้รับความสะดวกสบายกว่าเดิมมาก ภาษีค่านาก็เพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2395 มาจนถึง พ.ศ. 2448 เพิ่มจากไร่ละสลึง เป็นไร่ละ 40 อัฐ (16 อัฐ = 1 สลึง) ซึ่งเพิ่มสูงกว่า 100 เปอร์เซ็นต์[3] แต่แม้ภาษีค่านาจะสูง ราคาข้าวเปลือกก็สูง ชาวนาสามารถแบกภาระค่านาได้ ประชาชนชาวไทยก็ไปรับจ้างทำงานกับชาวตะวันตกมาก ซึ่งระยะแรกก่อนการเลิกระบบไพร่ ระบบทาส ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบใหม่ คือนายจ้างและลูกจ้าง กับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเดิม คือมูลนายกับไพร่ ไพร่เองต้องการเป็นคนในบังคับต่างชาติ หรือเป็นลูกจ้างต่างชาติมากกว่าจะทนรับภาระงานเกณฑ์ในระบบไพร่ ความขัดแย้งนี้เองซึ่งนำไปสู่การยกเลิกระบบไพร่ในเวลาต่อมา[4]

[2] กิตติ ตันไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย (พ.ศ. 2367–2453), หน้า 134.

[3] กิตติ ตันไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367–2453," หน้า 128–129.

[4] ปิยะฉัตร ปีตะวรรณ, การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411–2453, หน้า 119–132.

บทบาทของรัฐในการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

เมื่อมีพ่อค้าชาวต่างประเทศเข้ามาซื้อขายในกรุงเทพมากขึ้น เกิดการขาดแคลนเงินบาทไม่มีเงินบาทพอที่จะให้พ่อค้าแลก แม้กระทั่งเบี้ยหวัด ก็ต้องแจกเป็นเงินเหรียญต่างประเทศให้กับข้าราชการ[5] แม้ทางรัฐบาลจะประกาศให้ใช้เงินเหรียญต่างประเทศได้ แต่ประชาชนก็ยังไม่ยอมรับ จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะให้มีการปรับผู้ไม่ยอมใช้เงินเหรียญต่างประเทศ แต่ความจำเป็นนั้นภายหลังก็นำไปสู่การผลิตเงินเหรียญขึ้นมาใช้ และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ริเริ่มให้มีตั๋วกระดาษแทนเงิน[6] ซึ่งได้พัฒนาเป็นธนบัตรในเวลาต่อมา

การที่รัฐบาลผลิตเงินเหรียญ และธนบัตรทำให้เงินตราหมุนเวียนในประเทศอย่างคล่องตัว นอกจากนี้การขุดคลอง การสร้างทางรถไฟ การวางสายโทรเลข โทรศัพท์ การตัดถนนใหม่ ๆ หลายสาย ทำให้การคมนาคมภายในประเทศเป็นไปอย่างรวดเร็วกว่าเดิมมาก ซึ่งช่วยส่งเสริมลักษณะเศรษฐกิจแบบการค้าเป็นอย่างดี

การสร้างทางรถไฟสายเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วยให้มีการขยายเนื้อที่ปลูกข้าวในท้องที่นั้นอย่างมาก มีรายงานถึงการขอขึ้นค่าระวางบรรทุกข้าวเปลือกว่า

[5]ประชุมประกาศ ร. 4 (พ.ศ. 2394–2400), **ประกาศพระราชบัญญัติให้ใช้เงินนอกเดือนสิบสอง บี่มะเส็ง นพศก 2400**, หน้า 294–295.

[6]กจช., **จดหมายเหตุ ร. 5**, มัดที่ 259 เลขที่ 8 ประกาศเรื่องใช้ตั๋วกระดาษแทนอัฐ บีจอ ฉศก.

"การบรรทุกสินค้าก็ได้เจริญมากขึ้นเป็นที่น่าพอใจ.....2 ปี ที่แล้วมาพวกพ่อค้าเข้า (ข้าว–ผู้เขียน) มีกำไรมากเหลือเกิน จนเป็นการดูเหมือนว่าจะยอมให้ใช้ราคาค่าบรรทุกอย่างต่ำอีกไม่ได้เลย"[7]

การขยายงานโยธาต่าง ๆ เช่น สร้างทางรถไฟ ขุดคลอง ฯลฯ ทำให้ขาดแคลนแรงงานในประเทศ ทางรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีนโยบายรับคนงานต่างชาติ เช่นชาวจีน มาทำงานใช้แรงงานในประเทศ มีผู้เสนอความคิดจะใช้แรงงานชาวญี่ปุ่น และชวาด้วย[8] แต่เนื่องจากพระองค์ทรงพิจารณาถึงข้อขัดข้องบางอย่างจึงไม่อนุมัติ ทรงเห็นว่าควรใช้แรงงานชาวจีน หรือชาวอิสาน จะมีปัญหาน้อยกว่า

แต่เป็นที่น่าเสียดาย ที่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นระยะที่วางรากฐานความเจริญทุกด้านของสังคมไทย ต้องพบกับอุปสรรคที่ทำให้ไม่สามารถพัฒนาด้านเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ กล่าวคือ ในช่วง 20 ปีแรกของการครองราชย์ เป็นการช่วงชิง "สาวสายบ่านแห่งอำนาจ" คืนสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ และต่อจากนั้นก็ต้องเผชิญกับภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างหนักหน่วง ทำให้โครงการเศรษฐกิจที่สำคัญต้องถูกละเลยไป เช่น โครงการชลประทานของวินเดอร์ไฮเด เนื่องจากพระองค์พิจารณาว่าประเทศเรายังไม่พร้อมทั้งผู้คน ความรู้ และเงิน[9] รัฐบาลมิได้ทำ

[7]กจช. ร. 5 ยธ. 5.1/19, **กรมรถไฟขอขึ้นราคาค่าบรรทุกเข้าเปลือก,** จดหมายที่ 744 11 ลงวันที่ 22 พ.ย. 117 นายเบทเล เจ้ากรมรถไฟ ถึงเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ.

[8]กจช. ร. 5 ยธ. 5.9/19, **ญี่ปุ่นจะส่งกุลีเข้ามาทำการรถไฟสายเหนือ,** ที่ 28/2467 ลงวันที่ 3 มิ.ย. 123 กรมขุนนริศรานุวัดวงศ์ กราบบังคมทูล ร. 5.

[9]กจช. ร 5 กษ 11/6, **คิดหาน้ำใช้ในกรุงเทพ,** ที่ 42/2499 ลงวันที่ 5 ธ.ค. 122 พระราชกระแสโต้ตอบเรื่อง ม. ไฮเด ทำวอเทอร์เวิค.

ตามโครงการใหญ่ ๆ ของไฮเด ไม่เพียงแต่ซ่อมคลองและทำประตูน้ำเท่านั้น รัฐบาลได้ตัดทอนงบประมาณที่ไฮเด เสนอ 47 ล้านบาท เหลือเพียง 6 ล้านบาท และใน พ.ศ. 2425 ไฮเดจึงลากลับยุโรป เนื่องจากรัฐบาลเห็นความสำคัญของการป้องกันประเทศ และรักษาความสงบภายในมากกว่า จึงทำให้รัฐบาลขาดแคลนเงินที่จะใช้จ่ายในการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาเศรษฐกิจจึงเป็นหน้าที่ของเอกชน เช่นให้เอกชนขุดคลองชลประทาน ได้แก่ บริษัทขุดคลองคูนาสยาม หรือของขุนนางอื่น ๆ การพัฒนาเทคนิคการผลิต เช่น การหาข้าวพันธุ์ดีมาปลูก หรือใช้เครื่องจักรในการเกษตร ตลอดจนการประกวดพันธ์ข้าวก็เป็นการริเริ่มของเอกชน[10] เอกชนจึงเป็นผู้พัฒนาการผลิต และพัฒนาการตลาด และเป็นธรรมดาที่ทำให้เอกชนคือพ่อค้าคนกลาง เข้าควบคุมเศรษฐกิจทั้งระบบไว้ โดยรัฐเข้าแทรกแซงน้อยมาก แต่กล่าวโดยทั่วไปแล้วเศรษฐกิจส่วนรวมของชาติดีขึ้นมาก นโยบายขุดคลองของรัฐทำให้พื้นที่เพาะปลูกขยาย ทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น และทำเงินตราเข้าประเทศได้มากขึ้น

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจรูปใหม่

เนื่องจากรัฐเปิดโอกาสให้เอกชนมีบทบาทในทางเศรษฐกิจอย่างสูง ทำให้เกิดพ่อค้าคนกลางที่ควบคุมกลไกตลาดแทนรัฐ การเปิดโอกาสให้เอกชนขุดคลอง และให้โอกาสในการจับจองที่ดินสองฝั่งคลอง ทำให้เกิดการกักตุนที่ดินเอาไว้ โดยผู้ที่จับจองเป็นเจ้าของที่ดินนั้นมิได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่ตนจอง และมิได้เพาะปลูกให้เกิดประโยชน์สำหรับประชาชนทั่วไปแล้ว โอกาสจะกักตุนที่ดินไว้โดยไม่ทำประโยชน์มีน้อยมาก เพราะมีกฎหมายให้กรรมสิทธิ์

[10] กจช. ร. 5 กษ 13/229, บริษัทขุดคลอง, พระยาศรีสนุทรโวหารปลัดทูลฉลองเกษตร ถึง พระยาศรีสหเทพปลัดฉลองมหาดไทย ลงวันที่ 25 ม.ค. 125.

ที่ดินชนิดตราจอง ต้องทำที่ดินนั้นให้เป็นประโยชน์ ภายใน 3 ปี ถ้าไม่เพาะปลูกอะไรให้เป็นประโยชน์ ที่นั้นต้องกลับเป็นของหลวง ในกรณีของขุนนางผู้ลงทุนขุดคลอง หรือบริษัทขุดคลอง กฎหมายนี้กลับไม่ได้นำมาใช้ เพราะมีสัญญาที่ตกลงกันกับรัฐบาล ว่าผู้ขุดคลองจะได้สิทธิเป็นเจ้าของที่ดินสองฝั่งคลอง จึงดูจะเป็นการผูกขาดที่มั่นคง[11]

ความเปลี่ยนแปลงหลังการเปิดประเทศได้ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจไทยในระยะยาวกล่าวคือ ชนชั้นใหม่ที่เกิดขึ้น ได้แก่นายทุนเจ้าของที่ดิน ผู้ที่มิได้ทำการเพาะปลูก แต่ควบคุมปัจจัยการผลิต คือที่ดินเอาไว้ ในขณะที่ประชาชนผู้ผลิตมีสภาพเป็นผู้เช่า ซึ่งจะส่งผลในระยะยาวชาวนาผู้ผลิตต้องแบกภาระค่าเช่าดอกเบี้ยเพิ่มขึ้น

ในด้านกลไกตลาด ชาวจีนได้เข้าควบคุมธุรกิจค้าขายภายในประเทศและการค้าต่างประเทศด้วย การยกเลิกระบบพระคลังสินค้าและรัฐมิได้ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาด้านเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นด้านพัฒนาเทคนิคการผลิต หรือแทรกแซงการตลาด คงปล่อยให้ชาวจีนทำหน้าที่ด้านนี้ตามลำพัง ทำให้ชาวไทยไม่สามารถลืมตาอ้าปากในธุรกิจการค้าได้เลย เพราะขาดเงินทุนและไม่มีประสบการณ์ แม้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดตั้งสหกรณ์ขึ้น แต่ก็ล้มเหลว เพราะการสหกรณ์จะได้ผลต่อเมื่อสมาชิกมีความรู้ความเข้าใจถึงระบบสหกรณ์ และมีประสบการณ์ในการตลาดระดับหมู่บ้าน ตลอดจนความศรัทธาที่จะรวมตัวกันเป็นสหกรณ์ด้วย แต่เท่าที่เป็นอยู่สหกรณ์กลายเป็นแหล่งผลประโยชน์ของสมาชิกบางกลุ่มเท่านั้น มิใช่เพื่อผลประโยชน์ของสมาชิกทั้งหมด ทำให้คนทั่วไปไม่ศรัทธาต่อระบบสหกรณ์ แม้หลัง พ.ศ. 2475 ได้

[11] ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, การผลิตและการค้าข้าวในที่ราบภาคกลาง, หน้า 82.

ความพยายามจะแก้ไขกลไกตลาด แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาการผูกขาดด้านกลไกตลาดได้มากนัก คนไทยส่วนใหญ่เคยชินต่อการถูกกำหนดราคาโดยพ่อค้าคนกลาง และไม่มีความสามารถจะต่อรองกับพ่อค้าคนกลางได้ กลไกของรัฐก็อ่อนแอเกินกว่าจะแก้ไขปัญหาการผูกขาดนี้ได้ หลัง พ.ศ. 2475 ได้เกิดการผูกขาดในวงการธุรกิจการเงินและอุตสาหกรรม โดยคนส่วนน้อยกลุ่มหนึ่งไม่กี่ตระกูล และในปัจจุบันกลุ่มผูกขาดทางธุรกิจบางส่วนได้พยายามเข้ามามีบทบาททางการเมืองอีกด้วย

การเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองการปกครอง

อาจกล่าวได้ว่าปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ของการปฏิรูปประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คืออิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกภายหลังการเปิดประเทศ ส่วนอีกประการหนึ่งคือ ปัญหาการเมืองภายในของไทยเอง

การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และสภาอื่น ๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น สภาองคมนตรี สภาเทศาภิบาล เสนาบดีสภา เป็นต้น เป็นการสร้างฐานอำนาจด้านนิติบัญญัติและด้านบริหารของพระมหากษัตริย์ ผลงานของสภาเหล่านี้มีมากมาย นำไปสู่การปฏิรูปประเทศในทุก ๆ ด้านของพระองค์ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ในระยะเวลาเกือบครึ่งรัชกาลของพระองค์ที่ทรงเหน็ดเหนื่อยตรากตรำ กับงานบริหารราชการเป็นอันมาก เพราะทรงศึกษาถึงปัญหาและลักษณะงานของกระทรวงต่าง ๆ อย่างละเอียด พระราชกระแสรับสั่งท้ายเอกสารราชการแสดงให้เห็นว่าพระองค์เข้าพระทัยถึงปัญหาต่าง ๆ เป็นอย่างดี

ผลงานของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และสภาองคมนตรี (Privy Council) คือการออกกฎหมายสำคัญหลายฉบับ ซึ่งเป็นกฎหมายที่สร้างฐานอำนาจการปกครองให้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ กฎหมายว่าด้วยทาสและการเกษียณอายุ กฎหมายว่าด้วยการเก็บเงินส่วย และภาษีอากร กฎหมายเกี่ยวกับการพิจารณาคดีในศาล[12] ผลงานที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การแยกกระทรวงพระคลังมหาสมบัติออกจากด้านการต่างประเทศ และการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น เพื่อเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านจัดเก็บภาษีโดยตรง

จะเห็นได้ว่า สาเหตุการปฏิรูปดังกล่าวมิใช่เป็นเพราะภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมแต่เป็นเพราะระบบการจัดเก็บภาษีแต่เดิม และระบบการปกครองแต่เดิมซ้ำซ้อนและรั่วไหล กระจายอยู่ตามกรมกองต่าง ๆ มีปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงมาก ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจและฐานอำนาจในการปกครองของพระมหากษัตริย์ไม่มั่นคง ในขณะเดียวกันขุนนางตำแหน่งใหญ่ ๆ บางคนกลับมีอำนาจมากขึ้น เช่น ขุนนางตระกูลบุนนาค เป็นต้น ปัญหานี้เป็นปัญหาการเมืองภายในของไทยเอง

การปฏิรูประบบราชการ แบ่งออกเป็น 12 กระทรวง ยุบตำแหน่งสมุหนายก และ สมุหกลาโหม ตลอดจนจตุสดมภ์ เป็นการแก้ปัญหาความซ้ำซ้อนในระบบราชการแบบเก่า และเป็นการสร้างฐานอำนาจด้านบริหารราชการของพระองค์ขึ้นมาใหม่ เพราะเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้ง ประกอบด้วยพระเจ้าน้องยาเธอเสียกว่าครึ่ง และ

[12]ชาญชัย รัตนวิบูลย์, **บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า 29–64.

ข้าราชการที่มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ ก็เป็นบุคคลที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัย นับตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา งานปฏิรูประบบการปกครองได้เข้ารูปเข้ารอยขึ้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงดึงอำนาจกลับสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ได้เป็นผลสำเร็จ จากพระมหากษัตริย์ที่ไม่มีฐานอำนาจใด ๆ เลย มาเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีฐานอำนาจทางการเมืองมั่นคงที่สุด

การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล จัดหน่วยปกครองจากมณฑลเป็นเมือง อำเภอ และหมู่บ้าน ตลอดจนการจัดแบ่งหน้าที่รับผิดชอบระหว่างมหาดไทยและกลาโหม ให้กระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบด้านปกครองผู้คน และดูแลท้องที่ ส่วนกลาโหมรับผิดชอบด้านทหารและอาวุธ เป็นการแก้ปัญหาการปกครองภายในที่ซ้ำซ้อน และประการสำคัญคือเป็นการทำให้ระบบปกครองภายในเข้มแข็งพอที่จะต้านทานการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก กรณีการรวมหัวเมืองประเทศราชเข้าเป็นมณฑลพายัพ ลาวพวน ลาวกาว มณฑลบูรพา หรือมณฑลไทรบุรีก็ดี มีสาเหตุสืบเนื่องจากการคุกคามของอังกฤษหรือฝรั่งเศสในท้องที่ดังกล่าว หรือแม้แต่การทำสำมโนครัว ให้อำเภอท้องที่เป็นผู้รับผิดชอบประชาชนในท้องที่ของตน ทำทะเบียนคนไว้เป็นหลักฐาน ก็เนื่องมาจากปัญหาคนไทยหนีไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส จึงได้เกิด พ.ร.บ. ปกครองท้องที่ขึ้น

การปฏิรูปการปกครองที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเลิกระบบไพร่ สาเหตุที่สำคัญของการปฏิรูปนี้คือ ปัญหาการที่ไพร่หนีไปเป็นคนในบังคับต่างประเทศ ไม่ยอมรับการปกครองของข้าราชการไทยในระบบเดิม เนื่องจากการควบคุมคนแบบเดิมซ้ำซ้อน รั่วไหล และสร้างความเดือดร้อนให้แก่ไพร่มาก ทำให้ไพร่ต้องหนีไปเป็นคนในบังคับต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศส

มีนโยบายรับคนไทยเป็นคนในบังคับอยู่แล้ว เพื่อรักษาอำนาจในการควบคุมคนไว้ รัฐบาลจำเป็นต้องลดเงินค่าราชการลงจากเดิม เคยเก็บแตกต่างกันระหว่าง 1.50–24 บาท มาเป็นเก็บเสมอภาคกัน คือคนละ 6 บาท ในบางท้องที่ เช่น บริเวณ 2 ฝั่งแม่น้ำโขง ให้งดเก็บเงินค่าราชการเพื่อป้องกันคนไทยอพยพไปอยู่ฝั่งซ้ายซึ่งเป็นของฝรั่งเศส ภายหลังรัฐต้องยกเลิกการเกณฑ์แรงงานอันเป็นหัวใจของระบบไพร่ เปลี่ยนมาเป็นการจ้างแรงงาน โดยการออก พ.ร บ. เกณฑ์จ้าง ร.ศ. 119 ขึ้น เพราะรัฐไม่สามารถจะเกณฑ์คนมาสร้างทางรถไฟในมณฑลพายัพได้ คนหนีไปมาก และระบบการเกณฑ์แรงงานโดยไม่ต้องจ่ายเงินจ้างในแบบเดิม ก่อให้เกิดการกดขี่ของมูลนายต่อไพร่มาก เมื่อไม่สามารถจะควบคุมแบบเดิมโดยผ่านมูลนายได้แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องหาระบบควบคุมคนใหม่โดยผ่านทางท้องที่ที่คนมีภูมิลำเนาอยู่ คือ อำเภอ จึงเกิดการทำสำมโนครัวขึ้น ในขณะเดียวกันก็มีความจำเป็นที่จะต้านทานการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ในขณะนั้น ถึงแม้ว่ารัฐบาลเองรู้ว่าไม่สามารถจะรบกับตะวันตกได้ชนะ แต่ก็มีทหารไว้เพื่อขู่มิให้ตะวันตกหาเหตุมารังแกได้ง่าย จึงเกิด พ.ร.บ. เกณฑ์ทหารขึ้น[13]

อาจกล่าวได้ว่าการปฏิรูปประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสบความสำเร็จอย่างมากในด้านการดึงอำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ และรักษาความสงบภายในประเทศ แต่การแก้ปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าทางเศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้ามากกว่าการวางแผนระยะยาว และเป็นความพยายามที่จะรักษาฐานอำนาจและความ

[13] ดู บียะฉัตร บีตะวรรณ, การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411–2453.

มั่นคงมากกว่าการปลูกฝังวัฒนธรรมการปกครองอย่างจริงจัง การจัดตั้งสภาต่าง ๆ เป็นเพียงฐานนิติบัญญัติที่จะนำไปสู่การควบคุมอำนาจบริหาร แต่เมื่อพระองค์ได้ปกครองอย่างสมบูรณ์แล้ว กิจการของสภาต่าง ๆ ก็ร่วงโรยไปการศึกษาแบบตะวันตกได้ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองในเวลาต่อมาเช่น การเรียกร้องให้ปรับปรุงการปกครองประเทศ ให้เป็นประชาธิปไตยของกลุ่มข้าราชการและเจ้านายใน ร.ศ. 103 ความพยายามจะเปลี่ยนการปกครองลดอำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์ของกลุ่มกบฏ ร.ศ. 103 ตลอดจนคณะราษฎร พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นอิทธิพลของแนวคิดแบบยุโรปเกิดขึ้นหลังการเปิดประเทศทั้งสิ้น

ผลกระทบต่อสามัญชนจากการปฏิรูปการปกครอง การปกครองรูปใหม่ลดภาระของประชาชนลงไปมาก จากการที่ต้องตรากตรำกับงานเกณฑ์ และการกดขี่ของมูลนายในระบบเดิม การศึกษาสมัยใหม่ทำให้ประชาชนมีโอกาสเรียนรู้ถึงความเจริญของต่างประเทศจากข้อเขียนต่าง ๆ ได้ หนังสือพิมพ์ซึ่งมีเสรีภาพมากในสมัย ร. 6 ได้มีส่วนกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรู้และเป็นผู้วางรากฐานการปกครองให้กับประชาชน ทัศนะของประชาชนอาจพิจารณาได้จากข้อเขียนในหนังสือพิมพ์ เช่นงานเขียนของ กศร. กุหลาบ (ตรุษ ตฤษณานนท์) เทียนวรรณ (ตวส. วัณณาโภ) พระยาสุริยานจักร (เกิด บุนนาค) ฯลฯ และในที่สุดการศึกษาแบบตะวันตกก็ได้มีส่วนอย่างสำคัญที่ลดอำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ลงไป

การปฏิรูปการปกครอง ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ส่งผลในระยะยาวแก่สังคมไทย คือ ระบบราชการ และระบบทหารอาชีพ คนทั้ง 2 กลุ่มนี้ได้มีบทบาทอย่างมากต่อสังคมไทยในเวลาต่อมา เนื่องจากการปฏิรูปการปกครองมิได้วางรากฐานการปกครองลงไปถึงระดับประชาชน ทำให้

อำนาจทางการเมืองตกอยู่กับข้าราชการชั้นสูง และทหารชั้นผู้ใหญ่ ส่วนประชาชนไม่สามารถเข้าใจถึงระบบการเมืองแบบรัฐสภา เนื่องจากขาดการปลูกฝังมาก่อน จึงไม่พร้อมที่จะปกครองตนเองตามสิทธิหน้าที่ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญได้แม้จะมีการปฏิวัติเพื่อประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 แล้วก็ตาม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ภายหลังการเปิดประเทศ พ.ศ. 2398 ได้มีการปลดปล่อยทางสังคมครั้งยิ่งใหญ่ คือการเลิกระบบไพร่ และทาส ตลอดจนการศึกษาแบบตะวันตก การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเหล่านี้ มีสาเหตุมาจากภัยคุกคามตะวันตกประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเนื่องจากความต้องการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น อาจกล่าวได้ว่าชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนสบายกว่าเดิม คือไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานรับใช้ราชการ มีเวลาว่างที่จะสร้างผลผลิตได้ แต่เงื่อนไขทางเศรษฐกิจในระบบใหม่ทำให้ฐานะของไพร่ทางเศรษฐกิจไม่ดีกว่าเดิมมากนัก เพราะผู้กุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญอาทิ ที่ดิน เงินทุน คือ เจ้านาย ขุนนาง ตลอดจนชาวต่างชาติ ในขณะที่ไพร่ตกเป็นผู้เช่าที่ดิน หรือเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก ในขณะที่ผลผลิตในระบบอุตสาหกรรมได้เข้ามาตีตลาดสินค้าภายในประเทศ ประชาชนส่วนใหญ่มีสินค้าต่างประเทศใช้อย่างสะดวกสบายไม่ต้องผลิตสินค้าทุกอย่างใช้เหมือนก่อน แต่ในระยะยาวประชาชนส่วนใหญ่ยากจนลง เพราะไม่สามารถผลิตเพื่อเลี้ยงตนได้อีกต่อไป

การศึกษาสมัยใหม่มีส่วนช่วยยกระดับชนชั้นในสังคมได้มาก แม้จะยังไม่เห็นเด่นชัดนักใน พ.ศ. 2475 แต่การศึกษาสมัยใหม่ทำให้ค่านิยมของคนในสังคมเปลี่ยนไป คนที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก ได้รับการยอมรับในสังคม

มากกว่าผู้ที่ได้รับการศึกษาจากวัด นอกจากนี้ความคิดทางการเมืองการปกครองแบบตะวันตก ทำให้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องยุติลง

อย่างไรก็ดี ค่านิยมของสังคมเก่าใช่จะหมดไปอย่างสิ้นเชิงก็หาไม่ จิตสำนึกของคนในสังคมยังคงเป็นจิตสำนึกในระบบไพร่ ระบบทาสเช่นเดิม คือ เชื่อว่ายังมีที่ต่ำ ที่สูง ยังมิได้ยกย่องในความเสมอภาค และคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ อำนาจและเงินยังมีอิทธิพลอยู่มากในสังคมไทย การคอรัปชั่น และการประจบเอาใจผู้มีอำนาจด้วยของกำนัลยังกระทำกันอยู่ มูลนายในสังคมใหม่คือ ข้าราชการ แม้จะมีการปฏิรูปทางสังคมแล้วแต่การปฏิรูปทางวัฒนธรรมยังมิได้เกิดขึ้น จึงดูเหมือนว่าการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเป็นไปอย่างเชื่องช้า.

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 259 เลขที่ 8 ประกาศเรื่องใช้ตั๋วกระดาษแทนอัฐ บี่จอ ฉศก.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 11/6 คิดหาน้ำใช้ใน กรุงเทพ 5 ธ.ค. 122.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 13/229 บริษัทขุดคลอง 25 ม.ค. 125.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 4.5/6 รายงาน มิสเตอร์ไยล์ เรื่องอัตราค่าอากรที่ดิน 3–12 ธ.ค. 121.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 40.4/60 สั่งประกาศ เรื่องเลขให้แก้ไข 24 ก.ค. 118.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 1.4/1 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.ร. 11/8 การปกครองท้องที่ ตอนที่ 1 ลักษณะปกครองหมู่บ้านและตำบล ม.ป.ป.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.ธ. 5.1/19 กรมรถไฟขอขึ้นราคาบรรทุกเข้าเปลือก 22 พ.ย. 117.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.ธ. 5.9/19 ญี่ปุ่นจะส่งกุลีเข้ามาทำการรถไฟสายเหนือ 3 มิ ย. 123.

เอกสารชั้นสอง

กิตติ ต้นไทย. "คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2367–2453." (วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).

ชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352–2453 ด้านสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2517.

ชาญชัย รัตนวิบูลย์. บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2519.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย." อักษรศาสตร์พิจารณ์ 1 : 11 – 15 (กุมภาพันธ์, 2517).

บียะฉัตร บีตะวรรณ. "การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411–2453." (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522).

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. "การผลิตและการค้าข้าวในที่ราบภาคกลาง พ.ศ. 2453 – 2475." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521).

พรเพ็ญ ชั้นตระกูล. "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453–2468." (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517).

Ingram, James C. *Economic Change in Thailand 1850-1970*. Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1971.

Wyatt, David K. *The Politics of Reform in Thailand*. Conn. : Yale, 1979.

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

*สุนันท์ ไชยเมล์**

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ นับว่าเป็นยุคที่ไทยเริ่มก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ซึ่งเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในด้านสังคมนั้นได้มีการลดการเกณฑ์แรงงานไพร่ ส่วนที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ได้ตัดทอนพระราชอำนาจและความเป็นสมมติเทพของพระองค์ลง ทำให้ราษฎรมีสิทธิ เสรีภาพบางประการมากขึ้นกว่าแต่ก่อน นอกจากนั้นมีการรับวิทยาการของตะวันตก เพื่อปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ทั้งด้านการศึกษา การคมนาคม ตลอดจนแนวความคิดทางด้านวิทยาศาสตร์ อันมีผลทำให้โลกทัศน์ทางสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จ-พระจอมเกล้า ฯ เริ่มเปลี่ยนแปลง

*คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูยะลา.

1. พระมหากษัตริย์ทรงตัดทอนพระราชอำนาจและลดความเป็นสมมติเทพ

การที่พระมหากษัตริย์เริ่มลดพระราชอำนาจ และความเป็นสมมติเทพนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมที่เกิดขึ้นในสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่า การไว้ตัวของกษัตริย์เป็นอุปสรรคต่อการปกครอง พระองค์ต้องการที่จะปฏิบัติตัวเหมือนคนธรรมดาทั่ว ๆ ไป มิใช่ยกย่องพระองค์จนทำให้ดูผิดวิสัยของมนุษย์ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสความว่า

> *..."ยังมีเหตุอีกอย่างหนึ่งเป็นเหตุใหญ่แก้ไขยาก เพราะในหลวงไว้ยศมาก คนทั้งหลายก็ยอยศในหลวงให้มากนัก เกินวิสัยมนุษย์ไป ในหลวงเดินทางไหนก็เดินอยู่ทางเดียว นั่งอยู่ที่ไหนก็นั่งอยู่ที่เดียว แล้วก็ไว้กิริยาเป็นผู้ใหญ่ใต่สูงปิ่งชามากนัก ไม่ใคร่จะเล่นจะหัวกับใคร ไม่ให้ใครนั่งใกล้ ฝ่ายคนทั้งปวงก็หมอบเฝ้าอยู่แต่ไกล ๆ ทูลได้แต่ดัง ๆ คอยฟังพระราชโองการอยู่ห่าง ๆ เมื่อจะตรัสพระสุรเสียงก็โว่งว่างวางสิงหนาท ตระหวาดแหวไล่แส้สนั่นลั่นก็กก้องท้องพระโรงไชย จนผู้หมอบอยู่แต่ไกล ๆ ฟังไม่ใคร่จะได้ยินถนัด เมื่อตรัสอย่างหนึ่งได้ยินไปอย่างหนึ่งก็มี เมื่อมีข้อคดีเหตุการณ์ฤากิจราชการใด ๆ ควรจะกราบทูลให้ทราบ จะกราบทูลได้ก็เป็นอันยาก ผู้น้อยต้องคอยผู้ใหญ่ ไพร่ต้องคอยผู้ดี..."*[1]

[1] **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พิมพ์ในงานศพนางบัว วิมานวัชรี 29 มีนาคม 2501), หน้า 130.

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการใช้พระราชอำนาจในฐานะกษัตริย์ และความเป็นสมมติเทพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ลดลง จะสังเกตได้จากสิ่งเหล่านี้

1.1 การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในสมัยก่อนน้ำพระพิพัฒน์สัตยา คือเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงพระราชดำริ เห็นว่าการให้บุคคลเหล่านั้นถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเพียงฝ่ายเดียวไม่เป็นการยุติธรรม เพราะเป็นการให้สัตย์ปฏิญาณว่าจะมีความซื่อสัตย์สุจริตเพียงฝ่ายเดียว ด้วยเหตุนี้เองเพื่อจะเป็นการรักษาความสุจริตเพียงฝ่ายเดียว เพื่อจะเป็นการรักษาความสุจริตต่อกันทั้งสองฝ่าย พระองค์จึงถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วย[2] การที่พระองค์ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาร่วมกับเชื้อพระวงศ์ และข้าราชการนั้นแสดงให้เห็นว่าพระองค์มิได้ถือว่ากษัตริย์เป็นสมมติเทพ ซึ่งจะคอยรับการถือน้ำพระพิพัฒน์-สัตยาจากเชื้อพระวงศ์ และข้าราชการแต่เพียงฝ่ายเดียวอย่างสมัยก่อนและมีหลักฐานปรากฏว่า การที่พระองค์ถือน้ำพิพัฒน์สัตยานั้นก็ไม่มีใครบังคับให้พระองค์ปฏิบัติ เป็นความพอพระทัยของพระองค์เองที่จะปฏิบัติเช่นนั้น[3]

1.2 การไม่ใช้พระราชอำนาจยึดครองที่ดินและที่อยู่อาศัยของราษฎรโดยพลการ ในสมัยก่อนถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งประเทศ แล้วพระราชทานสิทธินั้นให้แก่ประชาชนทั่วไปได้ทำมาหากิน[4] ดังนั้นเมื่อพระ-มหากษัตริย์ต้องการที่ดินเพื่อสร้างป้อม กำแพง ขุดคู ทำวัง สร้างวัด หรือ

[2]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 389.

[3]ดูรายละเอียดจาก กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 99/3, พระบรมราโชวาทรัชกาลที่ 4 ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 60 ชันษา ร.ศ. 83.

[4]คึกฤทธิ์ ปราโมช, มรว., สถาบันพระมหากษัตริย์, หน้า 24.

พระราชทานที่ดินให้กับผู้ที่มีความดีความชอบ ก็สามารถยึดที่ดินคืนได้โดยให้สิ่งตอบแทนแก่ราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อนเพียงเล็กน้อย เช่น ให้ค่าจากและค่าต้นไม้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มิได้ยึดที่ดินของราษฎรโดยพลการ พระองค์โปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติไว้ว่า · ถ้าพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์ที่ดิน ก็ให้อยู่ในหลักเกณฑ์ 3 ประการ[5]

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ออกพระราชบัญญัติกำหนดอำนาจและขอบเขตของกษัตริย์ ในการยึดที่ดินของราษฎรนั้น นับว่าเป็นการลดพระราชอำนาจของกษัตริย์ นโยบายที่รัฐบาลจะไม่ทำให้ราษฎรเดือดร้อนเรื่องถูกยึดที่ดินได้ใช้มาตลอดสมัยพระองค์ เมื่อพระองค์ต้องการที่ดินเพื่อสร้างวัง วัด หรือพระราชทานให้เชื้อพระวงศ์ ก็ให้เจ้าพนักงานกรมพระนครบาลไปจัดซื้อที่นั้น ๆ ตามราคาที่ราษฎรซื้อขายกัน[6] โดยจะคิดราคาที่ดินให้ด้วยไม่ใช่ให้เฉพาะค่าอุปกรณ์ก่อสร้างแต่เพียงอย่างเดียวเหมือนสมัยก่อน[7] นอกจากนี้พระองค์ทรงเห็นว่าการไล่ที่ราษฎรแล้วเอาที่นั้นมาให้เชื้อพระวงศ์ หรือผู้ที่โปรดปรานเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องดังพระราชปรารภว่า "...*ไหน ๆ คนทั้งปวงที่อยู่ในพระราชอาณาจักรก็เป็นข้าแผ่นดินด้วยกัน จะเชือดเนื้อคนนั้นมาใส่คนนี้ ก็ไม่พ้นที่ผู้มีปัญญาจะเห็นว่าไม่เป็นฉันทาคติ...*"[8] แสดงให้เห็นนโยบายที่จะให้ความยุติธรรมแก่ราษฎรอย่างทั่วถึง โดยมิได้คำนึงถึงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมประการหนึ่งที่เกิดขึ้นใน

[5] ดูรายละเอียดจากกองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ. 4/8, เบ็ดเตล็ด ม.ป.ป.

[6] หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 117 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1222.

[7] หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 89, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1218.

[8] หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 117, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1222 และดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 27 จ.ศ. 1230.

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งจะกล่าวว่าเป็นการเริ่มให้ความเสมอภาคในสังคมก็ไม่ผิดไปจากความจริงมากนัก

1.3 ห้ามมิให้เกณฑ์เอาผู้หญิงมาหัดละคร ในสมัยก่อนมีการสืบเสาะหาผู้หญิงมาหัดละคร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่าทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน จึงห้ามไม่ให้ไปจับบุตรหลานข้าราชการและราษฎร ที่บิดามารดาไม่ได้ยินยอมนำมาหัดละคร แต่ให้หัดบุตรหลานข้าราชการที่บิดามารดาและญาตินำมาถวายตัว ดังนั้นจึงปรากฏว่าในโรงละครหลวงไม่มีคนซึ่งถูกจับมาเล่นละคร[9] การที่พระองค์ไม่ได้บังคับเอาผู้หญิงมาหัดละคร นับว่าเป็นการให้เสรีภาพแก่สตรีประการหนึ่ง

1.4 การอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกจากราชการ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ประกาศอนุญาตให้เจ้าจอมลาออกจากราชวังได้[01] นอกจากนี้ได้อนุญาตให้เจ้านาย มหาดเล็ก หรือบุตรขุนนาง ที่พอใจหญิงในวังก็ให้มาสารภาพ ถ้าเห็นว่าเหมาะสมก็ยกให้[11]

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มิได้ใช้พระราชอำนาจของพระองค์ ทั้งที่พระองค์จะใช้อำนาจนั้นได้ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน ก็คือ กรณีที่จะยกผู้หญิงฝ่ายในให้แก่เชื้อพระวงศ์ หรือขุนนางที่มีความดีความชอบ ซึ่งการกระทำเช่นนี้กษัตริย์องค์ก่อนๆ ได้ปฏิบัติกันมา แต่พระองค์มิได้

[9]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 64, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1221.

[10]ดูรายละเอียดประกาศที่ทรงอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก ใน **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2396–2400**, หน้า 124–129. **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401–2404**, หน้า 107–115, และหน้า 323–325. **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405–2408**, หน้า 124–131. และใน **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 6** เลขที่ 105, 107 จ.ศ. 1217 และเลขที่ 102 จ.ศ. 1226.

[11]กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/8, **เจ้านายมหาดเล็กในวังพอใจเจ้าหญิงในวังเมื่อสารภาพผิดก็ทรงอนุญาต**, ม.ป.ป.

กระทำเช่นนั้น ดังพระราชกระแสว่า "...ข้าพเจ้าจะทำดังนี้ด้วยอำนาจเป็นเจ้าแผ่นดินก็จะทำได้ แต่ถ้าทำดังนั้นก็จะทำให้ท่านทั้งหลายผู้เป็นบิดามารดาและญาติของหญิงเหล่านั้นจะคิด จะว่าไปว่า ข้าพเจ้าสำคัญบุตรหลานและญาติของท่านเป็นดังเชลยศึกที่พามาได้ ก็ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจะทำดังแต่ก่อนไม่ได้..."[12] แสดงให้เห็นว่าพระองค์มิได้ใช้พระราชอำนาจ และให้ความสำคัญต่อชีวิตของผู้หญิง โดยไม่ถือว่าเป็นทรัพย์สิน ซึ่งจะยกให้ใคร ๆ ก็ได้ นับได้ว่าเป็นการยกสถานภาพของสตรีไทยในสมัยนั้น

1.5 การอนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าเวลาเสด็จพระราชดำเนิน สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าความเป็นสมมติเทพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ลดลง คือ การที่พระองค์อนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าในทางเสด็จพระราชดำเนิน[13] หากผู้ใดประสงค์จะถวายความเคารพ ก็ให้แต่งเครื่องบูชาที่หน้าบ้าน และให้คอยเฝ้ารับเสด็จที่โต๊ะเครื่องบูชา[14] ซึ่งปาลเลกัวซ์ ได้เล่าถึงสภาพการรับเสด็จภายในพระนคร สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ว่า ถนนทุกสายภายในเมืองซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินผ่านนั้น ทั้งสองฟากทางจะแน่นขนัดไปด้วยโต๊ะหมู่บูชาประดับประดากันอย่างวิจิตรบรรจง มีแจกันดอกไม้ ภาพเขียน และหม้อเผาธูปกระแจะเครื่องหอม[15] เมื่อเสด็จประพาสตามหัวเมือง ก็ให้ราษฎรแต่งเครื่องบูชาเช่นเดียวกัน เช่น เมื่อจะเสด็จไปบีดทองพระพุทธรูป

[12]ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405–2408, หน้า 218.

[13]พระราชดำรัสของรัชกาลที่ 4 ซึ่งทรงเห็นว่าการที่ห้ามราษฎรไม่ให้เข้าเฝ้าเวลาเสด็จพระราชดำเนินเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 131.

[14]ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก ประกาศยกเลิกการยิงกระสุนและอนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน ในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394–2400, หน้า 281–287.

[15]ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 247.

ที่อยุธยา ได้ประกาศให้ราษฎรตั้งเครื่องบูชารับเสด็จ ถ้าหากผู้ใดหาโต๊ะเครื่องบูชาไม่ได้ก็ให้ทำแบบง่าย ๆ โดยถือธูปเทียนหรือดอกไม้คอยถวายไชยมงคลอยู่ตามตลิ่งทั้งสองฝั่งแม่น้ำ[16] การที่พระองค์เปิดโอกาสให้ราษฎรได้เข้าเฝ้าตามทางเสด็จพระราชดำเนิน มีผลทำให้พระองค์มีโอกาสใกล้ชิดกับราษฎร จึงนับว่าเป็นการลดความเป็นสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ให้น้อยลงกว่าสมัยก่อน ๆ

1.6 การเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงพระราชดำริว่าพระมหากษัตริย์ไม่ค่อยมีโอกาสได้ใกล้ชิดกับประชาชน และไม่ทรงทราบเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ทรงเปรียบเทียบไว้ว่า

> *"...พระเจ้าแผ่นดินในเมืองไทย ท่านทั้งหลายทั้งปวงมาประพฤติให้เป็น แลพระองค์เองด้วยความไว้ยศมากนัก ก็มายอมเป็นเช่นพระประธานขัดสมาธิ นั่งแท่นสูงอยู่ในพระอุโบสถตั้งแต่แรกก่อหรือแรกหล่อแรกตั้งมาจนวันทำลายสาบสูญไป ไม่ได้ออกไปนอกพระอุโบสถเลย ไม่ได้นั่งใกล้ใครเลย ถึงผู้ไปมาไหว้กราบก็อยู่แต่ไกล ๆ พระเนตรลืมโปนอยู่ก็ไม่เห็นอะไร พระกรรณห้อยถึงพระอังสาก็ไม่ได้ยินอะไร..."*[17]

การที่พระองค์เสด็จประพาสในพระนครและตามหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้พระองค์ทรงทราบทุกข์สุขของราษฎร และเป็นการเปิดโอกาสให้พระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับราษฎรมากขึ้น

[16]กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 4 กห. เล่ม 7, **ว่าด้วยประกาศให้ราษฎรตั้งเครื่องบูชารับเสด็จพระราชดำเนิน** จ.ศ. 1216.

[17]**ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ฯ**, หน้า 134.

1.7 การลดหย่อนโทษในการกระทำความผิดบางประการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเห็นว่าบทลงโทษบางอย่างรุนแรงเกินไปไม่เหมาะสมกับความผิด เช่น กรณีที่ราษฎรได้แจวเรือลัดทุ่นล้อมวงเข้ามาหน้าเรือพระที่นั่ง ซึ่งมีโทษเท่ากับการกบฏ พระองค์ทรงเห็นว่าไม่ยุติธรรม เพราะความผิดแตกต่างกัน[18] การที่พระองค์มีพระราชดำริเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่ามิได้ถือพระองค์ว่าเป็นเทวราชา ซึ่งยึดถือว่าการมีผู้ตัดทุ่นเข้าไปนั้น เป็นการกระทำความผิดที่ร้ายแรงที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์

เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้แต่การกระทำความผิดที่เกิดขึ้นในพระบรมมหาราชวัง พระองค์ก็มิได้ลงโทษรุนแรงดังแต่ก่อน ดังพระราชดำรัสเกี่ยวกับการลงโทษว่า "ถ้าจะทำโทษแก่คนที่ตีชิงปล้นบ้านเรือน เรือ และแกล้งฆ่าคนตายนั้นงามกว่าคนทำชู้กับเมียเจ้าแผ่นดินองค์เดียว"[19] แสดงให้เห็นว่าพระองค์มิได้ใช้พระราชอำนาจ แม้ว่าเรื่องเหล่านั้นจะเกี่ยวข้องกับพระองค์โดยตรง ซึ่งในสมัยก่อนจะถือเป็นความผิดอย่างร้ายแรง

จากการกล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ได้ถือว่าความเป็นสมมติเทพเป็นสิ่งสำคัญมากนัก ดังนั้นในบางครั้งพระองค์จึงไม่ได้ใช้พระราชอำนาจหรืออภิสิทธิ์ ถึงแม้ว่าพระองค์สามารถจะกระทำได้ในฐานะที่เป็นองค์ประมุขของประเทศ จึงนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมีผลให้ประชาชนได้มีสิทธิ เสรีภาพเกี่ยวกับชีวิต และทรัพย์สินมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

[18] ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ฯ, หน้า 130.

[19] กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/8, ลักษณะการลงโทษ,ม.ป.ป.

2. การลดการเกณฑ์แรงงานไพร่และการจ้างแรงงาน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ลดการเกณฑ์แรงงานไพร่ แล้วใช้วิธีจ้างแรงงานในการทำงานต่าง ๆ ดังข้อความในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ความว่า

> *...การงานที่เกณฑ์เอาแต่ไพร่ ใช้สอยให้ทำด้วยคุมเองก็น้อยเข้ากว่าแต่ก่อนเกือบครึ่ง แต่ก่อนนั้นไม้ก็เกณฑ์คนไปตัด อิฐก็เกณฑ์คนให้ทำ ปูนก็เกณฑ์คนให้ไปขนเอาศิลามาเผา ดินก็เกณฑ์คนให้ขุด ตึกแลกำแพงก็เกณฑ์คนให้ก่อ ถือปูนโบกปูนก็เกณฑ์คนให้ทำ แต่เดี๋ยวนี้ไม้ก็ได้ภาษีบ้าง จัดซื้อบ้าง เกณฑ์คนไปตัดนั้นมีเป็นครั้งเป็นคราวน้อยลง อิฐปูนก็จัดซื้อทั้งนั้น ไม่ได้เกณฑ์คนให้ทำให้ขนหิน ขุดดินก็จ้างจีนขุด ไม่ได้เกณฑ์คนให้ขุด ทำตึกก่ออิฐแลถือปูนนั้นก็เป็นการจ้างโดยมาก การเกณฑ์คนให้ทำยังมีอยู่บ้าง ซึ่งผิดกับเก่า เบากว่าแต่ก่อน เพราะหาเงินได้มากขึ้น แต่จะให้หลุดไปทีเดียวไม่ได้ เพราะเงินจะใช้ไม่พอ...*[20]

แรงงานส่วนใหญ่ที่จ้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ คือ แรงงานชาวจีน เช่น โปรดเกล้า ฯ ให้จ้างจีนขุดคลอง ก่อกำแพง[21] และต่อเรือกลไฟ ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าได้จ้างจีนตีเหล็กต่อเรือกลไฟ 3 คน เป็นเงินค่าจ้าง 1 ชั่ง 11 ตำลึง 1 บาท[22] นอกจากจะมีการจ้างแรงงานแทนการเกณฑ์แรงงานไพร่แล้ว ในบางครั้งถ้ามีการนำแรงงานไพร่มาใช้ก็จะให้เงิน

[20]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 82, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1215.

[21]กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 4 กห. เล่ม 3, สารตราท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนามาถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองต่าง ๆ, จ.ศ. 1228.

[22]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 302, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1228.

ค่าจ้างเช่นเดียวกัน เช่น พระยาสุจริตรักษา เมืองลพบุรี ได้ขอแรงลาวไพร่ส่วยทองจำนวน 20 คนมาทำทางรัฐบาลก็ให้จ่ายเงินค่าจ้าง[23] และมีการจ้างราษฎรทำงานต่าง ๆ ให้รัฐบาลอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานว่ามีการเบิกเงินให้แก่ลูกจ้าง ซึ่งทำงานในโรงพิมพ์ของรัฐบาล[24] จึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เริ่มมีการจ้างแรงงานอย่างแพร่หลาย กิจการบางอย่างแม้จะเป็นของรัฐบาลก็ไม่ได้ใช้วิธีเกณฑ์แรงงานเหมือนสมัยก่อน

นอกจากนี้ไพร่ที่ถูกเกณฑ์แรงงานก็ได้รับการผ่อนผันให้กลับไปทำนา ดังปรากฏว่าเจ้าพระยาจักรีได้มีสารตราถึงเมืองปราจีนบุรี ให้ปล่อยไพร่เมืองปราจีนบุรี เมืองกระบิล เมืองประจันทคาม กลับไปทำไร่นา โดยให้แบ่งไพร่เป็นสองผลัดเพื่อให้กลับไปทำนาได้[25] และใน พ.ศ. 2408 หนังสือพิมพ์บางกอกรีคอเดอร์ ได้ลงข่าวเกี่ยวกับไพร่ที่เมืองเพชรบุรีที่เข้ารับราชการในฤดูทำนา ได้รับอนุญาตจากมูลนายให้กลับไปทำนาได้[26]

การจ้างแรงงานแทนการเกณฑ์แรงงานไพร่ การให้ค่าจ้างแก่ไพร่ที่ทำงานให้แก่รัฐบาล การผ่อนผันให้ไพร่กลับไปทำนา ตลอดจนการจ้างราษฎรทำงานให้รัฐบาล เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมประการหนึ่งที่มีความสำคัญต่อประชาชน เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีรายได้เป็นของตนเอง หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการทำงานที่ได้ผลตอบแทน ไม่ใช่การทำงานที่สูญแรงงาน

[23] หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 45, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1224.

[24] หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 186, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1224.

[25] หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 30, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1214 และปรากฏหลักฐานว่า เจ้าพระยาจักรีได้มีหนังสือถึงปลัดกรมการกรุงเก่าให้ปล่อยไพร่ที่เกณฑ์มาจากเมืองนครราชสีมา ซึ่งมาทำปราสาทที่เมืองลพบุรีให้กลับไปทำไร่นา (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 88 จ.ศ. 1221).

[26] "ข่าวน้ำฝนที่เมืองเพชรบุรี," บางกอกรีคอเดอร์ (7 สิงหาคม 2408,) หน้า 81.

เปล่า ๆ เหมือนกับการถูกเกณฑ์แรงงานแบบเก่าจึงทำให้ประชาชนมีกำลังใจและสนใจทำงานมากขึ้น

อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีการจ้างแรงงาน แต่การเกณฑ์แรงงานไพร่ก็มิได้ยกเลิกไป เพราะรัฐบาลเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องมีไพร่[27] เพราะถ้าหากจะยกเลิกการเกณฑ์ไพร่ ก็ต้องใช้วิธีจ้างแรงงานในการทำงานต่าง ๆ ทั้งหมด ซึ่งย่อมเป็นไปไม่ได้ ดังพระราชปรารภของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ว่า "ถ้าจะคิดจัดการก็ต้องตกลงเป็นการจ้างเหมือนกับเมืองนอก ครั้นจะทำอย่างเขาเงินทองที่จะจับจ่ายใช้สอยก็ยังไม่มีเพียงพอ ที่จะเป็นการจ้างได้"[28] ถึงแม้จะไม่ยกเลิกระบบไพร่แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการเกณฑ์ไพร่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ไม่ค่อยเข้มงวดนัก

จากการกล่าวมาข้างต้นจึงนับว่า การที่ลดการเกณฑ์แรงงานไพร่ และใช้วิธีจ้างแรงงานแทน ตลอดจนการผ่อนผันการเกณฑ์แรงงาน เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ซึ่งจะเป็นรากฐานการยกเลิกระบบไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5

3. การรับวิทยาการตะวันตก และการริเริ่มทำนุบำรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ตามแบบสมัยใหม่

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้รับวิทยาการตะวันตกและเริ่มทำนุบำรุงประเทศตามแบบสมัยใหม่ เช่นด้านการศึกษา การคมนาคม

[27] ดูรายละเอียดจาก หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 82, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1215 และรัชกาลที่ 4 ได้ปรึกษาข้าราชการผู้ใหญ่เรื่องไพร่หลวง ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 98 จ.ศ. 1219.

[28] กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ เล่ม 7, หน้า 410-413. เจ้าพระยามหิธรศักดิธำรงทูลเกล้า ฯ ถวายอธิบายความประสงค์เดิมเรื่อง เลก ไพร่สม, จ.ศ. 1247.

ตลอดจนปรับปรุงขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นที่น่าสังเกตว่านโยบายในการรับวิทยาการตะวันตก และการทำนุบำรุงประเทศในสมัยของพระองค์จะค่อย ๆ ดำเนินการไปอย่างช้า ๆ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่า บางสิ่งบางอย่างเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ราษฎรทั่ว ๆ ไป อาจยังไม่เข้าใจ และไม่สามารถรับได้ในทันท่วงที ดังพระราชดำรัสว่า "...การที่จะทำนุบำรุงรักษาหรือจะจัดแจงการใหม่ๆ ให้เร็วทันประสงค์นั้น ฝ่ายคนสยามยังไม่เคยไม่ใคร่จะเข้าใจต้องค่อยย่อง ๆ ก้าว ๆ ไป คล้ายกับเดินในที่แคบที่มืด ถ้าผิดบ้างพลั้งบ้าง หรือช้าไปไม่ทันใจก็ขออย่าเพิ่งถือโทษค่อยแก้ไขไปก็เห็นว่าจะดีขึ้น..."[29] สิ่งที่ยืนยันนโยบายข้อนี้ก็คือ การที่พระองค์ไม่เห็นด้วยกับการที่ญี่ปุ่นปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกอย่างรวดเร็ว[30] นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าการปรับปรุงประเทศในสมัยของพระองค์นั้นคำนึงถึงลักษณะความเป็นอยู่ของประชาชนโดยไม่ได้เปลี่ยนแปลงตามแบบยุโรปทั้งหมด เช่น กรณีที่จะออกกฎหมายเกี่ยวกับการใช้เครื่องจักร[31]

การพัฒนาประเทศโดยการรับวิทยาการตะวันตก และการทำนุบำรุงประเทศแบบสมัยใหม่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีหลายด้าน

3.1 การจัดการศึกษาในพระราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการเรียนภาษาอังกฤษในพระราชวัง จึงโปรดเกล้า ฯ ให้สตรีในคณะผู้สอนศาสนาเข้าไปสอนภาษาอังกฤษแก่สตรีในราชสำนัก การที่สตรีชาววังมีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้จากต่างประเทศนี้ นับเป็นการ

[29] กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/8, สมเด็จพระเจ้านโปเลียนที่ 3 ตั้งกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงสยาม, ม.ป.ป.

[30] ดูรายละเอียดจาก หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 487 ม.ป.ป.

[31] ดูรายละเอียดจาก หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 119 จ.ศ.1226.

เปลี่ยนแปลง แนวความคิด ทางการศึกษา ของสตรีอย่างที่ ไม่เคยปรากฏ มาก่อน เพราะแต่เดิมไม่นิยมให้สตรีศึกษาหาความรู้ จึงนับว่าเป็นการเริ่มเปลี่ยนแปลงทางสังคมประการหนึ่ง และใน พ.ศ. 2404 โปรดเกล้า ฯ ให้จ้างนางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens) สตรีชาวอังกฤษมาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษให้พระราชโอรสและธิดา

การจัดการศึกษาของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ นั้น ปรากฏว่าหมอบรัดเลได้เคยเสนอแนะให้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัย โดยให้ประชาชนออกเงินสร้างตึกเพื่อเป็นสถานที่เรียนหนังสือ แต่มีผู้แสดงความคิดเห็นโต้แย้งลงในหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอเดอร์ว่า การเรี่ยไรเงินสร้างตึกนั้นคนไทยทำได้ แต่ที่ไม่ทำก็เพราะเกรงว่า เมื่อตั้งโรงเรียนขึ้นแล้วจะสอนศาสนาด้วย คนจึงไม่ยอมออกเงิน[32] นอกจากนี้ชาวตะวันตกได้มีหนังสือถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ แนะแนวการจัดการศึกษาโดยให้จัดการศึกษาให้แก่เด็กตั้งแต่อายุ 10 ขวบ ให้เรียนวิชาต่าง ๆ ที่เป็นพื้นฐาน เช่น คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และเรียนภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาจีน อังกฤษ ฝรั่งเศส มลายู ต่อจากนั้นก็ให้เรียนวิชาในชั้นสูงต่อไป คือ ปรัชญา ธรณีวิทยา ช่างกล และเคมี และได้แนะนำให้จัดโรงเรียนแบบประจำ ตลอดจนมีโครงการที่จะผลิตครูอีกด้วย[33] แต่รัฐบาลก็มิได้ดำเนินการตามคำเสนอแนะดังกล่าว เพราะในสมัยนั้นรัฐบาลพยายามที่จะดำเนินการในสิ่งที่จำเป็นก่อน ถึงแม้ว่าการจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จะไม่กว้างขวางถึงประชาชนทั่ว ๆ ไป แต่ก็เป็นการวางรากฐานการจัดการศึกษาในสมัยต่อมา

[32] "ผู้กลัวพุทธศาสนาจะหมดเร็วไป," บางกอกรีคอเดอร์ 19 ตุลาคม 2408, หน้า 140–141.

[33] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก "เรื่องแนะแนวการสอนหนังสือแก่เด็กไทยและแนะนำการขุดคลองสร้างถนน," หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 153 จ.ศ. 1225.

3.2 การคมนาคม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรับปรุงการคมนาคมทางบก โดยวิธีสร้างถนน จุดมุ่งหมายในการสร้างได้ขยายวงกว้างออกไป จากการสร้างเพื่อความสะดวกของพระมหากษัตริย์ เปลี่ยนเป็นคำนึงถึงผลประโยชน์ของการบำรุงการค้าของประเทศ และการสัญจรไปมาของประชาชนด้วย[34] ถนนสายที่สำคัญที่สุดในสมัยนั้นก็คือถนนเจริญกรุง ซึ่งชาวบ้านและชาวต่างประเทศเรียกว่า "ถนนใหม่" (New Road) ในการสร้างถนนเจริญกรุงนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้นำเอาวิธีการขยายความเจริญทางการค้ามาเผยแพร่ด้วย ดังนั้นถนนเจริญกรุงนอกจากจะเป็นทางสำหรับใช้รถแล้ว ยังสร้างตึกแถวสองฟากถนน[35] โดยจะสร้างเป็นตึกแถวชั้นเดียวตามสองฟากถนนเป็นระยะ ๆ ตามแบบสิงคโปร์[36] ตึกแถวเหล่านี้ส่วนมากเป็นร้านค้าของคนจีน และห้างฝรั่ง ด้วยวิธีการเช่นนี้ทำให้ถนนมีความสำคัญในการขยายตัวทางการค้ามากยิ่งขึ้น และประการสำคัญคือ ทำให้สภาพสังคมเปลี่ยนไป เพราะเป็นการเปลี่ยนสภาพย่านการค้า ซึ่งเดิมจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลองกลับเริ่มก่อตั้งขึ้นแถบริมถนนแทน จึงมีส่วนทำให้คนเริ่มมาตั้งถิ่นฐานในตึกริมสองข้างถนน แทนที่จะอาศัยอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลอง เพียงอย่างเดียวเหมือนสมัยก่อน เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้รัฐบาลจะสร้างถนนขึ้นบ้างแล้ว แต่ในความรู้สึกของชาวต่างประเทศก็ยังเห็นว่ามีน้อย ดังที่หมอบรัดเลปรารภว่า ได้มีการทำถนนใหม่ในกรุงเทพ ฯ สามสี่แห่งแล้วแต่ยังน้อย ในกรุงเทพ ฯ มีคนมากกว่า

[34] เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 14.

[35] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 237.

[36] ปภัสสร เสวิกุล "ถนนกรุงเทพ ฯ," อนุสาร อ.ส.ท., 2 : 36 (กันยายน 2514.)

สี่แสนคน ไม่มีถนนที่จะขี่รถได้มากนัก ถนนเจริญกรุงพอจะขี่รถได้บ้าง แต่เมื่อถึงสะพานก็ต้องหยุดข้ามไปไม่ได้[37]

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้เห็นความสำคัญของการดูแลความสะอาดตามถนน ดังที่หมอบรัดเลกล่าวว่า ถนนแถวตลาดสำเพ็งมีความสะอาดเรียบร้อยยิ่งกว่าแต่ก่อน[38] และคำนึงถึงความปลอดภัยของคนใช้ถนน ซึ่งในสมัยนั้นอาจจะถูกม้า หรือรถม้าชน จึงได้ออกประกาศให้ผู้ที่ใช้ม้าและรถม้าลดความเร็วลง[39] การออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้ถนนก็ให้ประชาชนต้องปรับตัวและทำความเข้าใจกับกฎระเบียบเหล่านั้น ซึ่งไม่เคยปฏิบัติมาก่อน จึงนับว่าการจัดการคมนาคมแบบตะวันตกมีส่วนทำให้สภาพสังคมเปลี่ยนแปลง

การปรับปรุงการคมนาคมทางบกแบบตะวันตก นอกจากสร้างถนนแล้ว ได้มีผู้เสนอให้รัฐบาลสร้างทางรถไฟ[40] และโทรเลข แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเห็นว่าการที่จะทำทางรถไฟนั้นยังไม่จำเป็น เพราะสินค้าที่จะบรรทุกก็น้อย ไม่สมควรลงทุน ส่วนการโทรเลขก็ไม่เห็นความสำคัญที่จะตั้งขึ้น[41] ส่วนในด้านยานพาหนะก็เริ่มใช้เรือกลไฟ ดังปรากฏว่าในช่วง พ.ศ. 2398–2409 มีเรือกลไฟในกรุงเทพ ฯ ประมาณ 30 ลำ[42] นอกจากนี้ชาวต่างประเทศได้นำเรือกลไฟมารับจ้างลากเรือลำเลียงสิ่งของต่าง ๆ[43] ซึ่งทำให้

[37]"ทางหลวงในกรุงเทพ," บางกอกริคอเดอร์, 22 ธันวาคม 2409, หน้า 254.

[38]"ตลาดสำเพ็ง," บางกอกริคอเดอร์, 5 ตุลาคม 2408, หน้า 132.

[39]ดูรายละเอียดจาก หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 69 จ.ศ. 1226.

[40]ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 136 จ.ศ. 1218 มีผู้เสนอให้ทำทางรถไฟไปเมืองจีน

[41]ดูรายละเอียดจาก หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 320 จ.ศ. 1229 และเลขที่ 22 ม.ป.ป.

[42]"ข่าวที่กรุงเทพ," บางกอกริคอเดอร์, 17 มกราคม 2409, หน้า 223.

[43]พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานฉลองครบรอบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 1–5 ตุลาคม 2521), หน้า 681.

เกิดความรวดเร็วในการขนส่งทางน้ำมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ส่วนการเดินทางระหว่างประเทศก็ใช้เรือกลไฟ เช่น เรือเจ้าพระยา ซึ่งทำให้ย่นระยะเวลาในการเดินทางได้มากขึ้นสมัยก่อนใช้เวลาเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ–สิงคโปร์ เป็นเวลา 15–30 วัน แต่เมื่อใช้เรือกลไฟใช้เวลาเดินทาง 4–5 วัน[44] การใช้เรือกลไฟนับว่าเป็นความก้าวหน้าในด้านยานพาหนะ ที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ อันมีผลให้การคมนาคมติดต่อคล่องตัวมากขึ้นกว่าเดิม

3.3 การจัดการด้านสาธารณสุข ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้เริ่มเห็นความสำคัญด้านสาธารณสุขแบบสมัยใหม่ เช่น ไม่ให้ราษฎรทิ้งซากศพสัตว์ต่าง ๆ ลงในแม่น้ำลำคลอง[45] เพราะจะทำให้เชื้อโรคแพร่หลาย และแนะนำให้ราษฎรนำบุตรหลานไปปลูกผีป้องกันโรค ให้รักษาความสะอาดร่างกายและเครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนแนะนำวิธีรักษาพยาบาลเมื่อเกิดเจ็บป่วย[46] และมีหลักฐานแสดงว่า ได้มีการรักษาพยาบาลแผนใหม่ตามแบบตะวันตก เช่น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ให้แพทย์ชาวเยอรมันรักษาตาโดยเสียค่ารักษาพยาบาลเป็นจำนวนเงินถึงหมื่นเหรียญ[47] นอกจากนี้มีการสั่งซื้อยาจากต่างประเทศ เช่น ซื้อยาแก้ไอจากประเทศอังกฤษ[48] และในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 มีบัญชียาของอังกฤษ ได้แก่ ยาควินิน ผินเตอโก[49] อย่างไร

[44] "เรือกลไฟในกรุงเทพ," บางกอกรีคอเดอร์, 31 มกราคม 2409, หน้า 238.

[45] ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394–2400, หน้า 97.

[46] ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401–2404, หน้า 306.

[47] หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 9, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1229.

[48] พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงประกอบนิคิสาร (ประกอบ บุณยัษฐิติ) 4 กุมภาพันธ์ 2514), หน้า 11.

[49] หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 27, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1230.

ก็ตาม การรักษาพยาบาลด้วยแพทย์แผนใหม่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ยังไม่กว้างขวางมากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นที่นิยมของชนชั้นสูง

3.4 การปรับปรุงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี การเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยเป็นแบบตะวันตกได้เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ซึ่งมีอยู่หลายประการ

3.4.1 การให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า คนไทยส่วนใหญ่ไม่นิยมสวมเสื้อ ซึ่งชาวตะวันตกถือว่าเป็นการด้อยทางวัฒนธรรม เทาเซนด์ แฮรีส ได้บันทึกไว้ว่า "พวกเขาไม่สวมเสื้อดูป่าเถื่อน น่าขำพิลึก"[50] แต่สำหรับคนไทยการไม่สวมเสื้อเป็นเรื่องธรรมดา เพราะแม้แต่ขุนนาง เมื่อเข้าเฝ้าก็ไม่ได้สวมเสื้อ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเห็นว่าเป็นความล้าสมัย จึงให้เลิกประเพณีที่เข้าเฝ้าโดยไม่สวมเสื้อ[51] นอกจากให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้าแล้วต่อมาได้พยายามเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้หน่วยงานอื่นสวมเสื้อด้วย เช่น ให้ผีพายเรือพระที่นั่งสวมเสื้อ[52] และได้ออกประกาศให้ตำรวจแต่งตัวใส่เสื้อให้เรียบร้อย ให้รักษาเสื้อที่พระราชทานอย่าให้สกปรก พระองค์ถึงกับเปรียบเทียบว่า ผู้ที่ไม่รู้จักรักษาเสื้อเสมือนกับคนที่ไม่รู้จักรักษาเกียรติยศของตนเอง

[50] เทาเซนด์ แฮรีส, บันทึกรายวันของเทาเซนด์, แฮริส, แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์, หน้า 28. และสังฆราช ปาลเลกัวซ์ ได้กล่าวถึงการแต่งกายของคนไทย ใน เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 184–186.

[51] ดูรายละเอียดจาก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 6.

[52] สมัยก่อนผีพายเรือพระที่นั่งนุ่งกางเกงผ้ามัสหรู่ คาดผ้ากราบ ไม่สวมเสื้อ จึงมีพระราชกำหนดว่า ถ้าผีพายต้องรับพระราชอาญาห้ามมิให้เฆี่ยนหลัง และมีประเพณีอีกว่าถ้าเสด็จพระราชทานพระกฐิน วัดที่มีเจ้าของจะต้องแจกผ้าคาดสีนวล ชุบน้ำหอมให้แก่ผีพายเรือพระที่นั่ง สำหรับเช็ดเหงื่อ เสร็จแล้วคาดผ้านั้นไว้ที่อก แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ให้ผีพายเรือพระที่นั่งใส่เสื้อกระบอกผ้าขาว (จาก สาส์นสมเด็จ เล่ม 18 หน้า 201).

พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เกี่ยวกับการแต่งกายคงได้ผลพอสมควร[53] คือคนไทยบางกลุ่มเริ่มเห็นความสำคัญของการแต่งกาย เช่น เมื่อทูตไปแวะที่ฮ่องกง เซอร์จอห์น บาวริง ซึ่งเป็นกงสุลที่เมืองฮ่องกง ให้ทูตไทยเข้าพบ แต่ทูตไม่ได้ไปพบ ครั้นเมื่อทูตกลับมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงซักถามถึงสาเหตุที่ไม่เข้าพบเซอร์จอห์น บาวริง ก็ได้รับคำตอบว่า "ทูตยังไม่มีเสื้อสำหรับตัวบริบูรณ์จึงไม่ได้ไป"[54] แสดงว่าคนไทยเริ่มเห็นความสำคัญที่จะต้องแต่งกายให้ดี เหมาะสม เมื่อเข้าพบผู้อื่นนอกจากนี้เริ่มมีการแต่งกายแบบยุโรป โดยเริ่มจากทูตไทยที่ไปอังกฤษในสมัยพระนางเจ้าวิคตอเรีย ได้แต่งกายผสมระหว่างแบบไทยกับยุโรป เช่น สวมถุงเท้าและรองเท้าแบบฝรั่ง แต่ยังคงนุ่งโจงกระเบนแบบไทย[55] ซึ่งสอดคล้องกับคำกลอนของหม่อมราโชทัย ที่กล่าวถึงการแต่งกายของคณะทูต เมื่อจะเข้าเฝ้าพระนางเจ้าวิคตอเรียว่า

เข็มขัดแน่นแขวนกระบี่ที่ทหาร หมวกประทานครบถ้วนจำนวนหมาย
สอดถุงเท้าเกือกบางแล้วย่างกราย ทั้งแปดนายไคลคลาออกมาพลัน[56]

3.4.2 การอนุญาตให้ชาวต่างประเทศเข้าเฝ้าและการเปลี่ยนแปลงวิธีการเข้าเฝ้าของชาวตะวันตก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงอนุญาตให้พวกฝรั่งเข้าเฝ้าพร้อมกับขุนนาง ข้าราชการไทย ในงานพระราชพิธีบรม-

[53]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 92, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, จ.ศ. 1214.

[54]กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/3, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงนายแย้มอุปทูต, 30 มกราคม ร.ศ. 72.

[55]กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 99/2, ข่าวหนังสือพิมพ์ต่างประเทศเกี่ยวกับเรื่องเมืองไทย, ร.ศ. 75 (มีรูปภาพการแต่งกายของทูตไทยที่ไปอังกฤษ).

[56]ม.ร.ว. กระต่าย อิศรางกูร, นิราศลอนดอน, หน้า 37.

ราชาภิเษก[57] และในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระองค์ทรงพระราชทานเลี้ยงชาวต่างประเทศที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ เช่น กงสุล พ่อค้า มิชชันนารี[58] การกระทำเช่นนี้ไม่เคยมีมาก่อน จึงนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงประเพณีประการหนึ่ง ส่วนการเข้าเฝ้าของชาวตะวันตกก็เปลี่ยนแปลงไป โดยอนุญาตให้นั่งเก้าอี้ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเข้าพระทัยในขนบธรรมเนียมของยุโรป

3.4.3 การอนุญาตให้คนไทยรับจ้างทำงานกับชาวยุโรป นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงประเพณีของไทย เพราะในสมัยก่อนคนไทยมีโอกาสทำงานกับชาวต่างประเทศน้อย[59] การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ อนุญาตให้คนไทยทำงานกับชาวยุโรปได้ นับว่าเป็นการให้สิทธิ เสรีภาพแก่ราษฎรในการประกอบอาชีพ ทำให้ประชาชนมีโอกาสประกอบอาชีพได้กว้างขวางขึ้น เช่น เป็นครูสอนภาษาไทยให้กับชาวยุโรป ขุดอู่ต่อเรือ รับเหมาก่อสร้าง เป็นคนรับใช้ภายในบ้าน ตลอดจนรับงานต่าง ๆ จากชาวยุโรปมาทำที่บ้านของตน[60] และการที่ชาวตะวันตกมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย โดยประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น ช่างถ่ายรูป ช่างรับซ่อมและติดตั้งเครื่องจักร เช่น เครื่องจักรหีบอ้อย สีข้าว เลื่อยไม้ เครื่องสูบน้ำ[61] ช่างนาฬิกา[62] ทำให้คนไทยได้มีโอกาสทำงานเหล่านี้กับชาวยุโรป ดังนั้นการอนุญาตให้คนไทยรับจ้างทำงานกับชาวยุโรป

[57] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 124.

[58] "วันเฉลิมพระชนมพรรษา", บางกอกรีคอเดอร์, 19 ตุลาคม 2408, หน้า 145.

[59] เพราะไม่เป็นที่นิยมของคนไทย และไม่เป็นที่พอใจของรัฐบาลไทย เนื่องจากในสมัยอยุธยา ได้มีกรณีพิพาทกับฮอลันดา และหลังสมัยพระนารายณ์มหาราชไทยก็ไม่ไว้วางใจฝรั่งเศส.

[60] ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394–2400, หน้า 224 และหน้า 274.

[61] "นายช่างต่าง ๆ", บางกอกรีคอเดอร์, 5 ตุลาคม 2408, หน้า 133–134.

[62] "ช่างนาฬิกา", บางกอกรีคอเดอร์, 12 กรกฎาคม 2409, หน้า 117.

มีส่วนทำให้รูปแบบสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพราะคนไทยส่วนหนึ่งมีโอกาสสนิทสนมกับชาวยุโรปมากขึ้น ทำให้เห็นสภาพการดำรงชีวิตของชาวยุโรป จึงนำมาปฏิบัติตามบ้าง ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะปรากฏเด่นชัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5

การเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย ให้เป็นแบบตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ[63] นั้น นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย

4. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ทางสังคม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการทำสนธิสัญญาบาวริง ทำให้ประเทศไทยมีการติดต่อกับประเทศยุโรปกว้างขวางขึ้น และเริ่มรับเอาวิทยาการและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์จากตะวันตก อันมีผลให้กลุ่มผู้นำเริ่มมองสังคมของตนเอง และเริ่มมีความสงสัยต่อความเชื่อดั้งเดิม โดยมีความคิดเห็นว่าความเชื่อสมัยก่อนบางประการเป็นสิ่งล้าสมัยและขาดเหตุผล จึงนับว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่คนไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้รับจากตะวันตก มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ทางสังคมของไทยดังปรากฏว่าเริ่มเข้าใจ และอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ และศาสนาด้วยความมีเหตุผลมากขึ้น

4.1 การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ คนบางกลุ่มเริ่มเข้าใจถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติ โดยเริ่มเข้าใจว่าไม่ใช่การกระทำของเทวดา

[63] เป็นที่น่าสังเกตว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างมิได้เปลี่ยนแปลงในสมัยของพระองค์ แต่เป็นสิ่งที่พระองค์ไม่เห็นด้วย ดังเช่น การไว้ผมมหาดไทย ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าพระองค์ ไม่พอพระทัย การไว้ผมแบบมหาดไทย และการไว้ทรงผมมหาดไทยได้ยกเลิกในสมัยต่อมา (ดูรายละเอียดประกาศเรื่อง "พัชวาลวิชนี", ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408–2411, หน้า 154–155).

หรือภูตผีปีศาจ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้อธิบายถึงสาเหตุที่ฝนแล้งและฝนตกมากกว่า ขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศของแต่ละแห่งซึ่งแตกต่างกัน ไม่ใช่เพราะเทวดา หรือมนุษย์ทำความดีความชั่ว[64] นอกจากนี้พระยาศรีสุนทรโวหาร ก็ได้แสดงแนวความคิดในแง่วิทยาศาสตร์เกี่ยวกับการเกิดฝน ซึ่งแสดงว่าเริ่มมีความเข้าใจถึงสาเหตุที่เกิดฝน และวัฏจักรของการเกิดฝน ตลอดจนมีความรู้ความเข้าใจในภพอื่น ดังที่กล่าวถึงดวงจันทร์ว่า เป็นดินแดนที่ไม่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ ส่วนดวงอาทิตย์ก็เป็นแหล่งความร้อน[65]

ส่วนการเกิดสุริยุปราคาและจันทรุปราคา ก็สามารถอธิบายด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งแตกต่างไปจากสมัยก่อนที่มักจะเชื่อกันว่าเป็นเรื่องของไสยศาสตร์[66] หมอบรัดเลได้กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเข้าใจถึงสาเหตุที่เกิดสุริยุปราคาและจันทรุปราคา ทรงทายการเกิดสุริยุปราคาได้ถูกต้องแม่นยำ[67] นอกจากนี้ยังมีความเข้าใจเรื่องราวของดาวหางอย่างถูกต้อง ดังนั้นเพื่อไม่ให้ประชาชนตื่นตกใจเมื่อเกิดดาวหาง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จึงออกประกาศชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจว่า การเกิดดาวหางไม่ได้ทำให้เกิดเหตุร้ายแต่อย่างใด[68] พระองค์พยายามอธิบายโดยยกตัวอย่างและอ้าง

[64]ดูรายละเอียดได้จาก เรื่อง "ฝนแล้ง ฝนมาก ด้วยเหตุ 3 ประการ" หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 103 จ.ศ. 1226.

[65]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 44, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ม.ป.ป. และดูรายละเอียดที่อธิบายถึงการเกิดฝน ใน **หนังสือแสดงกิจจานุกิจ** ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (พิมพ์ในงานทอดกฐิน ณ วัดเกตการาม จังหวัดเชียงใหม่ 13 พฤศจิกายน 2513), หน้า 12–18.

[66]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

[67]"หนังสือหลวง", บางกอกรีคอเดอร์, 17 มกราคม 2409, หน้า 211.

[68]ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401–2404, หน้า 307–310.

เหตุผลให้เห็นจริง ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ประชาชนหลงเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ และให้ราษฎรมีความรู้ทางวิทยาศาสตร์ รู้จักคิดด้วยความมีเหตุผล[69]

อย่างไรก็ตามปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ใช้ปรากฏการณ์ธรรมชาติ คือการปรากฏของดาวหาง เป็นเครื่องมือในการปรับปรุงและพัฒนาประเทศ กล่าวคือ การที่ราษฎรวิตกว่า เมื่อเกิดดาวหางแล้วจะทำให้เกิดฝนแล้งและเกิดโรคภัยไข้เจ็บ พระองค์ได้ใช้ความหวาดกลัวของราษฎรในข้อนี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์ โดยทรงแนะนำว่า ถ้ากลัวฝนแล้งก็ให้รีบทำนาในช่วงที่ยังมีฝนอยู่ ถ้ากลัวจะเกิดโรคภัยไข้เจ็บ ก็ให้นำบุตรหลานไปปลูกผีป้องกันโรค ตลอดจนรักษาร่างกาย เครื่องนุ่งห่มให้สะอาด[70] แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเข้าใจถึงนิสัยของคนไทยเป็นอย่างดีว่า ถ้าหากชักชวนหรือออกกฎระเบียบให้ทำอะไรแล้วคนทั่ว ๆ ไปมักไม่ปฏิบัติตาม พระองค์จึงใช้ความหวาดกลัวของประชาชน ในเรื่องดาวหางมาเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมให้ราษฎรทำนา รักษาสุขภาพอนามัย เป็นวิธีการปรับปรุงเศรษฐกิจและสังคมของประเทศได้เป็นอย่างดีทีเดียว

4.2 ความเข้าใจในเรื่องจักรวาล ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เริ่มมีความเข้าใจในเรื่องจักรวาล ดังที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์อธิบายว่า "...ก็ที่ว่าโลกเดินเวียนรอบอาทิตย์นั้น เป็นคำนักปราชญ์ใหม่ประมาณได้สักสี่ร้อยปี เขาได้มีเครื่องมือวัดแดด และเขาได้เที่ยวรอบพิภพหลายรอบ จึงรู้ว่าดวงอาทิตย์เป็นของใหญ่โตมาก ไกลมาก ลอยอยู่ที่เดียว ก็พิภพเป็นของเล็กกว่ามาก จะให้ของใหญ่มาเดินเวียนของเล็กได้หรือ ของเล็กเดินเวียนของใหญ่จึงจะ

[69] ดูประกาศเรื่องพระพุทธบุษยรัตน ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408–2411, หน้า 198–212.

[70] ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401–2404, หน้า 306.

ชอบ..."[71] ส่วนเรื่องสัณฐานของโลกนั้นก็มีความเข้าใจที่ถูกต้องว่าโลกมีสัณฐานกลม ดังที่หม่อมราโชทัย ได้เขียนคำกลอนไว้ในนิราศลอนดอน เมื่อเดินทางกลับจากอังกฤษว่า

จะใกล้ค่ำคล้ำพ้นภากาศ *นึกอนาถน่าคิดพิศวง*
เป็นไฉนไยหนอพระสุริยง *จึงตกลงในที่นี่ทีธาร*
เมื่ออุทัยแจ่มแจ้งเห็นแสงส่อง *ขึ้นจากท้องวังวนชลฉาน*
ฤาจะเป็นเช่นอังกฤษเขาคิดการ *ว่าสัณฐานโลกกลมเหมือนส้มโอ*
พระอาทิตย์อยู่ที่เดียวไม่เลี้ยวเลื่อน *แต่โลกเคลื่อนหมุนทันขันอักโข*
อันพื้นแผ่นดินไตรก็ใหญ่โต *เราคนโง่คิดไม่เห็นเป็นอย่างไร*[72]

4.3 แนวความคิดเกี่ยวกับศาสนา การมีความคิดเห็นด้านศาสนาอย่างมีเหตุผลนั้น นับว่าได้เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงตั้งคณะธรรมยุติ พระองค์มีแนวความคิดที่จะให้เชื่อและนับถือศาสนาอย่างมีเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่อสิ่งต่าง ๆ ทันที ทรงแนะนำให้คิดตรึกตรองก่อนที่จะเชื่อ ทรงชี้แจงและอธิบายให้คนนับถือศาสนาตามความศรัทธาของตนเอง มีเหตุผลที่จะเลือกนับถือศาสนา ไม่ใช่นับถือตามอย่างบรรพบุรุษหรือเพราะถูกชักชวน จึงนับว่าเป็นแนวความคิดแบบสมัยใหม่ที่ให้กระทำการต่าง ๆ ด้วยสติปัญญาและมีเหตุผล

การอธิบายเรื่องราวที่เกี่ยวกับศาสนาก็อธิบายด้วยการใช้เหตุผล เช่น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์อธิบายถึงโทษของการดื่มสุรา โดยชี้ให้เห็นโทษที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตในปัจจุบัน คือทำให้เสียทรัพย์ เกิดโรคภัย และเป็นหนทาง

[71] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 45–46.

[72] ม.ร.ว. กระต่าย อิศรางกูร, เรื่องเดิม, หน้า 89.

ให้ก่อการทะเลาะวิวาท[73] ซึ่งเป็นการอธิบายที่แตกต่างไปจากสมัยก่อนที่มักจะอ้างว่า การดื่มสุราเป็นบาป เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เริ่มมีการศึกษาเรื่องราวของศาสนาต่าง ๆ เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม จนเข้าใจหลักการของศาสนานั้น ๆ และสามารถที่จะโต้ตอบเรื่องราวทางศาสนาด้วยการใช้เหตุผล เช่น การโต้ตอบเรื่องพระพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์ระหว่างเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กับบาทหลวง[74]

การที่คนในยุคสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เริ่มมีความคิดที่มีเหตุผล และมีความรู้กว้างขวางขึ้น ปัจจัยประการหนึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าคนบางกลุ่มได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้จากหนังสือพิมพ์[75] ถึงแม้ว่าการอ่านหนังสือพิมพ์จะไม่กว้างขวางทั่วประเทศ คือจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มเชื้อพระวงศ์ ข้าราชการ ขุนนาง ราษฎรในเมืองหลวงและหัวเมืองใกล้เคียง แต่ก็นับว่าเป็นการปูพื้นฐานของการแสวงหาความรู้ของคนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งในสมัยต่อมาจะขยายตัวกว้างขวางขึ้น

[73]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 121.

[74]ดูรายละเอียดใน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ และปรากฏหลักฐานว่ามีผู้โต้ตอบเรื่องศาสนากับหมอบรัดเลลงในหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอเดอร์ ฉบับวันที่ 4 ธันวาคม 2408 หน้า 151–152 และหน้า 175. ฉบับวันที่ 18 ธันวาคม 2408 หน้า 186–188. และฉบับวันที่ 1 มกราคม 2409 หน้า 204. (ผู้ที่โต้ตอบอาจจะเป็น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เพราะความคิดเห็นคล้ายคลึงกับข้อความในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ – ผู้เขียน).

[75]"รายชื่อผู้ที่ซื้อจดหมายเหตุ," บางกอกรีคอเดอร์, 17 มกราคม 2409, หน้า 225–226. รายชื่อผู้รับหนังสือพิมพ์ คือ หลวงวิชิตชลไชย ผู้ช่วยราชการเมืองสมุทรสงคราม หลวงวิเสสภักดี เมืองสงขลา พระสีธรรมรักษ์ เมืองนครศรีธรรมราช พระยาบริรักษ์ภูธร เมืองพังงา พระปลัด หมื่นราชาราช หมื่นรองสุพมาตรา เมืองเพชรบุรี ส่วนราษฎรสามัญ ได้แก่ นายจีด อยู่บ้านกุดีจีน นายคิด บ้านอยู่สำเหร่ นายทัด บ้านอยู่ในคลองสะพานหัน จีนเสงอยู่แพหน้าวัดเชิงเลน.

จากการอภิปรายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ศาสนา ด้วยการใช้เหตุผลแสดงให้เห็นว่าโลกทัศน์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ความเชื่อทางไสยศาสตร์จะหมดสิ้นไป เพียงแต่อาจจะลดน้อยลง เพราะในบางครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ต้องคล้อยตามความเชื่อทางไสยศาสตร์ของประชาชนส่วนใหญ่ เพื่อประโยชน์ในการรักษาความสงบเรียบร้อยทางสังคม

สรุป

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายประการ ดังปรากฏว่าเริ่มมีการลดและผ่อนผันการเกณฑ์แรงงานจากไพร่แล้วใช้วิธีจ้างแรงงาน อย่างไรก็ตามการเกณฑ์กำลังไพร่ก็ยังมีความจำเป็นต่อบ้านเมือง เพราะกิจการบางอย่างต้องอาศัยกำลังไพร่พล ประกอบกับรัฐบาลไม่มีเงินเพียงพอที่จะจ้างแรงงาน เพื่อดำเนินกิจการต่างๆ ได้ทั้งหมด แต่ก็นับว่าการเริ่มลดการเกณฑ์แรงงานจากไพร่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นการวางรากฐานการยกเลิกไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในส่วนที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ปรากฏว่า พระองค์ได้ตัดทอนพระราชอำนาจและความเป็นสมมติเทพก็ลดลง ดังกรณีที่อนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าเวลาเสด็จพระราชดำเนิน การลดหย่อนโทษในการกระทำความผิดบางประการ และการที่พระมหากษัตริย์ไม่ใช้พระราชอำนาจยึดครองที่ดินจากราษฎรโดยพลการ ซึ่งมีผลให้ราษฎรมีสิทธิเสรีภาพบางประการมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ส่วนการอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกจากราชการได้ ก็นับว่าเป็นการยกสถานภาพของสตรีไทย และเป็นการให้เสรีภาพแก่สตรีมากขึ้นด้วย นอกจากนี้เริ่มรับวิทยาการของตะวันตก

เพื่อปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ทั้งด้านการศึกษา การคมนาคม การจัดการด้านสาธารณสุข การปรับปรุงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนการรับแนวความคิดด้านวิทยาศาสตร์ เช่นพระมหากษัตริย์ ชนชั้นสูงและกลุ่มขุนนางเริ่มมีแนวความคิดสมัยใหม่ที่มีเหตุผลมากขึ้น อันมีผลให้โลกทัศน์ทางสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เริ่มเปลี่ยนแปลง และเป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือพิมพ์เริ่มมีบทบาทต่อสังคม ซึ่งเป็นการให้โอกาสแก่คนที่สนใจหาความรู้ เพื่อจะได้เห็นความเป็นไปของโลกกว้างขวางขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ยังไม่ได้เปลี่ยนโครงสร้างสังคมของไทย เพราะการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นในเมืองหลวง หัวเมืองใกล้เคียง หรือในแถบที่ติดต่อกับตะวันตก ดังนั้นประชาชนส่วนใหญ่จึงไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนัก แต่จะเริ่มกระจายสู่ชนบทที่ละเล็กละน้อยในสมัยต่อมา โดยเฉพาะเมื่อการคมนาคมสะดวกขึ้น เนื่องจากช่วงสมัยการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีระยะสั้น ความรู้สึกเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงไม่ขยายกว้างขวางมากนัก แต่จะเริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นสมัยการปฏิรูปประเทศครั้งสำคัญของประเทศไทย แต่ก็นับว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นส่วนหนึ่งซึ่งมีส่วนสำคัญต่อวิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี.

บรรณานุกรม

1. *เอกสารชั้นต้น (Primary Sources)*

1.1 เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 4 กห. เล่ม 7 ว่าด้วยประกาศให้ราษฎรตั้งเครื่องบูชารับเสด็จพระราชดำเนิน จ.ศ. 1216.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/3 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงนายแย้มอุปทูต 30 มกราคม ร.ศ. 72.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 99/2 ข่าวหนังสือพิมพ์ต่างประเทศเกี่ยวกับเรื่องเมืองไทย ร.ศ.75

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 99/3 พระบรมราโชวาทรัชกาลที่ 4 ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 60 ชันษา ร.ศ. 83.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/6 เจ้านายมหาดเล็กในวังพอใจเจ้าหญิงในวัง เมื่อสารภาพผิดก็ทรงอนุญาต ม.ป.ป.

_____. สบ. 4/8 เบ็ดเตล็ด ม.ป.ป.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/8 ลักษณะการลงโทษ ม.ป.ป.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/8 สมเด็จพระเจ้านโปเลียนที่ 3 ตั้งกงสุลใหญ่ฝรั่งเศสประจำกรุงสยาม ม.ป.ป.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ เล่ม 7 หน้า 410–413 เจ้าพระยามหินธรศักดิธำรงทูลเกล้า ฯ ถวายความประสงค์เดิม เรื่องเลข ไพร่สม จ.ศ. 1247.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 4 กห. เล่ม 3 สารตราท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนามาถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองต่าง ๆ จ.ศ. 1228.

หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 30 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214.

_____. เลขที่ 92 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214.

_____. เลขที่ 82 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215.

_____. เลขที่ 89 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1216.

_____. เลขที่ 136 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1218.

_____. เลขที่ 98 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219.

_____. เลขที่ 64 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221.

_____. เลขที่ 88 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221.

_____. เลขที่ 88 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221.

_____. เลขที่ 117 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222.

_____. เลขที่ 45 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224.

_____. เลขที่ 186 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224.

_____. เลขที่ 153 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1225.

_____. เลขที่ 69 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1226.

_____. เลขที่ 103 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1226.

_____. เลขที่ 119 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1226.

_____. เลขที่ 302 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228.

_____. เลขที่ 9 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229.

_____. เลขที่ 320 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229.

_____. เลขที่ 27 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1230.

_____. เลขที่ 22 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ม.ป.ป.

_____. เลขที่ 44 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ม.ป.ป.

_____. เลขที่ 487 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ม.ป.ป.

1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์

ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ในงานศพนางบัว วิมานวัชรี 29 มีนาคม 2501 โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม 2501.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. องค์การค้าของคุรุสภา, 2505, 4 เล่ม.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ในงานฉลองครบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 1–5 ตุลาคม 2521 โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย 2521.

พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงประกอบนิติสาร (ประกอบ บุณยัษฐิติ) 4 กุมภาพันธ์ โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช 2514.

2. เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources)

2.1 หนังสือทั่วไป

กระต่าย อิศรางกูร, ม.ร.ว. นิราศลอนดอน. พิมพ์ในงานศพ นางจำนวน จิบีภพ 8 เมษายน 2505 ม.ป.ท. 2505.

เกื้อกูล ยืนยงอนันต์. "การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." (ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519).

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. สถาบันพระมหากษัตริย์. ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519.

คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ความทรงจำ. ศิลปาบรรณาคาร, 2516.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 2, องค์การค้าของคุรุสภา, 2521.

_____. หนังสือแสดงกิจจานุกิจ. พิมพ์ในงานทอดกฐิน ณ วัดเกตการาม อ.เมือง จังหวัดเชียงใหม่ 13 พฤศจิกายน 2513 โรงพิมพ์คุรุสภา 2513.

ปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร พิมพ์ครั้งที่ 2 ; สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2520.

แฮรีส, เทาเซนด์. บันทึกรายวันของเทาเซนด์ แฮริส. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. กรมศิลปากร, 2515.

2.2 วารสารและหนังสือพิมพ์

ประภัสสร เสวิกุล. "ถนนกรุงเทพ." อนุสาร อ.ส.ท. 2 : 36–48 กันยายน 2514.

"ข่าวที่กรุงเทพ." บางกอกรีคอเดอร์. 17 มกราคม 2409, หน้า 223. ไมโครฟิล์ม.

"ข่าวน้ำฝนที่เมืองเพชรบุรี." บางกอกรีคอเดอร์. 7 สิงหาคม 2408, หน้า 81. ไมโครฟิล์ม.

"ช่างนาฬิกา." บางกอกรีคอเดอร์. 12 กรกฎาคม 2409, หน้า 117. ไมโครฟิล์ม.

"ตลาดสำเพ็ง." บางกอกรีคอเดอร์. 5 ตุลาคม 2408, หน้า 132. ไมโครฟิล์ม.

"ทางหลวงในกรุงเทพ." บางกอกรีคอเดอร์. 22 ธันวาคม 2409, หน้า 254. ไมโครฟิล์ม.

"นายช่างต่าง ๆ." บางกอกรีคอเดอร์. 5 ตุลาคม 2408, หน้า 133, 134. ไมโครฟิล์ม.

"ผู้กลัวพุทธศาสนาจะหมดเร็วไป." บางกอกรีคอเดอร์. 19 ตุลาคม 2408, หน้า 140–141. ไมโครฟิล์ม.

"รายชื่อผู้ซื้อจดหมายเหตุ." บางกอกรีคอเดอร์. 17 มกราคม 2409, หน้า 225–226. ไมโครฟิล์ม.

"เรือกลไฟในกรุงเทพ." บางกอกรีคอเดอร์. 31 มกราคม 2409, หน้า 238. ไมโครฟิล์ม.

"วันเฉลิมพระชนมพรรษา." บางกอกรีคอเดอร์. 19 ตุลาคม 2408, หน้า 145. ไมโครฟิล์ม.

"หนังสือหลวง." บางกอกรีคอเดอร์. 17 มกราคม 2409, หน้า 211. ไมโครฟิล์ม.

ตอนที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

(2475-2525)

กรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

*พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว**

1. บทนำ

การเปลี่ยนแปลงไม่ใช่สิ่งใหม่หากเกิดขึ้นมาพร้อมกับโลก ปราชญ์แต่ละสมัยต่างกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงไว้ในแง่มุมต่าง ๆ เรื่อยมาตั้งแต่โบราณกาล ศาสนาพุทธเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้วก็ได้ระบุถึงสามัญลักษณะของสรรพสิ่งทั้งหลายไว้ในไตรลักษณ์ถึง "กฎสากล" ข้อหนึ่งว่า "สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง" (สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา)[1] หรือทุกสิ่งทุกอย่างต่างเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เกิดขึ้นพร้อมกับสังคมของมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของชีวิตมนุษย์ เนื่องจากทุกสิ่งทุกอย่างต่างเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ในชีวิต

*คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

'พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 59 และ 63, อ้างจากอังคุตตรนิกาย ติกนิปาต และสังยุตตนิกาย สฬายตนวัคค.

ประจำวันเราจะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเทคโนโลยี ประชากร นิเวศ-วิทยา และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากอิทธิพลร่วมของปัจจัยทางเศรษฐกิจการเมืองและความขัดแย้งในอุดมการณ์ จากความหลากหลายและซับซ้อนดังกล่าว ประเด็นสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงอยู่ที่ว่า อะไรที่กำลังเปลี่ยน-แปลง เปลี่ยนแปลงอยู่ในระดับใด มีอัตราเร็วเพียงใด ยิ่งกว่านั้นเราน่าจะทราบด้วยว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นมีรูปแบบอย่างไร มีจำนวน ขอบเขต และเปลี่ยนไปในทิศทางใด

คำว่า "การเปลี่ยนแปลง" มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า "กระบวนการ" "ความก้าวหน้า" วิวัฒนาการ" และ "พัฒนาการ" อยู่มาก คำว่า "กระบวนการ" มักจะหมายถึงอนุกรมของการประพฤติปฏิบัติที่ต่อเนื่องและเป็นระบบเพื่อบรรลุเป้าหมายบางประการของโครงสร้างหนึ่ง ๆ ส่วนความหมายของคำอื่น ๆ ที่กล่าวมาก็ล้วนแต่เกี่ยวเนื่องกับความแตกต่างในด้านปริมาณหรือคุณภาพที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่แตกต่างกันทั้งสิ้น แต่ก็ยังมีความหมายเฉพาะที่น่านำมาพิจารณา ทั้งนี้เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชัดเจนยิ่งขึ้น

คำว่า "ความก้าวหน้า" มีความหมายแตกต่างจากคำว่า "การเปลี่ยนแปลง" อยู่บางประการ "ความก้าวหน้า" มีนัยที่ระบุถึงจุดสิ้นสุดของการปฏิบัติการใดปฏิบัติการหนึ่งทางสังคม โดยเริ่มจากจุดพอใจน้อยกว่าไปที่จุดพอใจมากกว่าในการแก้ปัญหาทางสังคมของมนุษย์ จุดดังกล่าวนั้นอาจกำหนดไว้อย่างถาวรหรือชั่วคราวก็ได้[2] พึงสังเกตด้วยว่า คำว่าความก้าวหน้านั้นแฝง

[2]Leslie Sklair, *The Sociology of Progress* (London: Routledge, 1970), xiv.

ไว้ซึ่งค่านิยม กล่าวคือ ความก้าวหน้าเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ "พึงปรารถนา" หรือเป็นที่ "น่าพอใจ" เนื่องจากเป็นความหมายที่กำหนดขึ้นตามค่านิยม ปัญหาจึงมีต่อไปอีกว่าเป็นที่พึงปรารถนาของใคร และเป็นการยากที่ทุกคนจะ "พอใจ" กับการเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน

"วิวัฒนาการ" หมายถึงความก้าวหน้า ในปริมาณที่มากบ้างน้อยบ้าง เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ง่ายกว่าไปสู่สภาพที่ซับซ้อนกว่า และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ระบุถึงขนาดและครอบคลุมโครงสร้างทั้งหมด นอกจากนั้นยังหมายถึงกระบวนการที่สิ่งมีชีวิตพัฒนาตัวเองจากสภาพง่าย ๆ ในกาลก่อน ไปสู่สภาพที่ซับซ้อนกว่าในกาลต่อมา

"พัฒนาการ" หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่มีทิศทาง เช่น เมื่อเราพูดถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจเราหมายถึงสัดส่วนของความเจริญเติบโตของจำนวนผลิตผลต่อหัวของประชากร[3] ยิ่งกว่านั้นยังหมายรวมไปถึงกระบวนการที่ชนชั้นยากจนของระบบสังคมใดสังคมหนึ่งเข้ามีส่วนร่วม ในผลประโยชน์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง แทนที่จะให้ชนชั้นนำผูกขาดผลประโยชน์ดังกล่าวนั้นแต่เพียงกลุ่มเดียว[4] ในทางสังคมวิทยานั้นคำว่า "พัฒนาการ" ยังมีความหมายรวมไปถึงสภาพส่วนรวมหรือการเปลี่ยนแปลงของระบบทั้งระบบอีกด้วย

ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมประเด็นแรกที่พึงรู้ก็คือ "อะไรที่กำลังเปลี่ยนแปลง" เพื่อหลีกเลี่ยงความคลุมเครือเราพึงระบุลงไปให้ชัดเจนว่ามีอะไรบ้างที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ปทัสถาน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม หรืออัตราการหย่าร้างเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ เป็นต้น

[3]Niel J. Smelzer, *Essays in Sociological Explanation* (Englewood Cliffs, N J. : Prentice-Hall, 1968), p. 127.

[4]Edgar Owens and Robert Shaw, *Development Reconsidered : Bridging the Gap between Government and People* (Lexington, Mass.: Heath, 1974), p. 3.

เมื่อเราสามารถระบุว่ามีอะไรเปลี่ยนแปลงไปบ้างได้แล้ว ปัญหาต่อไปก็คือ สิ่งนั้นอยู่ในระดับใดของระบบสังคม กล่าวคือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับใดของสังคม แม้ว่าแนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะหมายถึงปรากฏการณ์รวมของระบบสังคมทั้งระบบก็ตาม แต่ในความเป็นจริงนั้นหน่วยของสังคมประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างย่อยหลายระดับ หากเราไม่สามารถระบุได้ว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นที่ "ส่วนใด" ได้แล้วก็ยากที่จะทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องระบุหน่วยย่อยในสังคมที่กำลังเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น หน่วยย่อยดังกล่าวอาจเป็นระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์การ ระดับสถาบัน หรือระดับสังคมทั้งระบบก็ได้

จากการพิจารณามิติของ "ระดับ" เข้าด้วยนี้ทำให้การพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของ "สังคม" มากยิ่งขึ้น ถึงตอนนี้คำถามหลักจึงอยู่ที่ว่า "อะไรกำลังเปลี่ยนแปลง และอยู่ที่ระดับใด" เช่น ปทัสถานหรือคุณลักษณะทางสังคมทั้งหลายของบุคคล หรือของกลุ่มบุคคลกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ในระดับบุคคลเราอาจพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของทัศนคติ ความเชื่อ ความคาดหวัง แรงจูงใจ ในระดับกลุ่มเราอาจพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของแบบแผนความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ของสังคม เช่น การสื่อสารติดต่อ วิธีการแก้ไขความขัดแย้ง ความรักใคร่กลมเกลียวกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การแข่งขัน การยอมรับ–ไม่ยอมรับสิ่งใหม่ เป็นต้น ในระดับองค์การขอบข่ายของการเปลี่ยนแปลงครอบคลุมไปถึงแบบแผนของการจัดการบังคับบัญชา การเลือกสรรบุคลากร การอบรมกล่อมเกลาสมาชิกขององค์การ เป็นต้น ในระดับ

สถาบันมีขอบข่ายรวมไปถึงรูปแบบของครอบครัว การสมรส การศึกษา การปฏิบัติกิจทางศาสนา เป็นต้น ในระดับสังคมการเปลี่ยนแปลงอาจพิจารณาที่การจัดช่วงชั้นทางสังคม ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง เป็นต้น

ถึงจุดนี้ เรากำลังพิจารณาลึกลงไปในรายละเอียดมากยิ่งขึ้น เรารู้ว่าอะไรที่กำลังเปลี่ยนแปลง และอยู่ในระดับใด เราอาจพิจารณาเจาะลึกลงไปได้อีกว่า "การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นมีความเร็วเท่าใด" กล่าวอีกในนัยหนึ่งก็คือ เรากำลังพิจารณาถึง "อัตรา" ของการเปลี่ยนแปลง อาจกำหนดโดยใช้ช่วงเวลา เช่น วัน เดือน ปี ทศวรรษ หรือ ศตวรรษ เป็นต้น หรืออาจกำหนดอย่างหยาบๆ ว่า "เร็ว" "ช้า" หรืออาจกำหนดเป็นช่วง ๆ (synchronic) หรือเป็นระยะยาวติดต่อกันไป (diachronic) ดังเช่นยุคต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ ดังข้อเสนอของมาธิลดา ไวท์ ริเลย์ และ เอ็ดวาร์ด อี. เนลสัน[5] ก็ได้ คงพอมองเห็นได้ชัดว่า อัตราของการเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่บอกถึงลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้เห็นได้ชัดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

ส่วน "ขนาด" หรือ "จำนวน" ของการเปลี่ยนแปลงนั้นค่อนข้างลำบากในกำหนด ลองดูตัวอย่างที่ โรเบิร์ต ดาห์ล[6] วัดค่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองออกมาเป็น 3 ขนาด คือ ขนาดค่อยเป็นค่อยไป (incremental) ขนาดรอบด้าน(comprehensive) และขนาดรวดเร็ว รุนแรง (revolutionary) ดาห์ลกำหนดว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองแบบค่อยเป็นค่อยไปหมายถึงการขยาย

[5]Mathilda White Riley and Edward E. Nelson, "Research on Stability and Change in Social Systems," *Stability and Social Change* ed. Bernard Barber and Alex Inkeles (Boston: Little, Brown, 1971), p. 410.

[6]Robert A. Dahl, *Pluralistic Democracy in the United States: Conflict and Consent* (Chicago: Rand McNally, 1967), p. 264.

จำนวนหรือลดจำนวนหรืออีกนัยหนึ่งคือการที่ปทัสถานหรือพฤติกรรมเดิมเปลี่ยนไป หรือไม่รับกับโครงสร้างหรือสภาพการณ์หลักที่มีอยู่เดิม ถือกันว่า การเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบ "ธรรมดา" ที่สุด การเปลี่ยนแปลงแบบรอบด้านนั้นเป็นจุดยอดของการเปลี่ยนแปลงขนาดค่อยเป็น-ค่อยไปทั้งหลาย หรือดังที่ ดาห์ล กล่าวว่า "เป็นแบบแผนของปทัสถานหรือพฤติกรรม ในการยอมรับสิ่งใหม่ โดยลบล้างสิ่งเดิม หรือกลับกันกับสิ่งเดิมโดยเด็ดขาด"[7] ส่วนการเปลี่ยนแปลงขนาดรวดเร็วรุนแรงนั้น เป็นการที่ปทัสถานหรือพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าแทนที่ปทัสถานหรือพฤติกรรมเดิมโดยปฏิเสธปทัสถาน และพฤติกรรมเดิมอย่างเด็ดขาด

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงได้แก่ "ทิศทาง" ทิศทางในที่นี้หมายถึงจุดตำแหน่งในอนาคต โดยเฉพาะเมื่อคำนึงถึงจุดตำแหน่งเดิม ทิศทางอาจเป็นได้ทั้งในเชิงเส้นตรง (linear) หรือเส้นโค้ง หรืออาจเป็นจุดตำแหน่งที่กำหนดว่า "สูงกว่า" "ต่ำกว่า" "ถอยหลัง" "ก้าวหน้า" ดังที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปก็ได้ ทั้งนี้ล้วนแต่ว่าจะคำนึงถึงมาตราวัดอย่างใดเป็นเกณฑ์ หรืออาจกำหนดในเชิงแนวความคิดที่มีค่านิยมเป็นแกนก็ได้ เช่น "ดีขึ้น" "เสื่อมลง" "ขึ้น ๆ ลง ๆ" ฯลฯ นอกจากนี้เราพิจารณา "ทิศทาง" ในเชิงปริมาณโดยกำหนดเป็นตัวเลขก็ได้เช่นเดียวกัน หรืออาจพิจารณาในลักษณะอื่นๆ อีกก็ได้ ข้อสำคัญคือเราต้องกำหนดประเภทของการเปลี่ยนแปลงให้ได้เสียก่อน จึงจะสามารถกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงได้

ในประเด็นสุดท้ายของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น เราพึงทราบด้วยว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่ง ในระดับหนึ่งนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลง

[7] *Ibid.*

โดยการวางแผน (จงใจ) หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้วางแผนไว้ก่อน การเปลี่ยนแปลงแบบวางแผนไว้ก่อนเป็นความพยายามที่จะพัฒนาเทคโนโลยีให้สอดคล้องกับความรู้และพฤติกรรมของสังคมที่เป็นอยู่ และเหมาะสมกับความต้องการทางศีลธรรมในสังคมนั้นด้วย ตัวอย่างเช่น ในระดับบุคคลอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุคคลที่มีต่อต่างด้าว ในระดับองค์การ อาจเป็นการเปลี่ยนแนวความคิดมาเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพและปริมาณการผลิต ระดับสถาบันอาจเปลี่ยนมาเน้นการจัดการศึกษาให้แก่เด็กที่มีปัญหา เป็นต้น ส่วนตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้มีการวางแผนมาก่อนนั้นได้แก่ผลที่เกิดขึ้นโดยไม่คาดฝันว่าจะเกิดขึ้น รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นนอกเหนือวัตถุประสงค์ของการเปลี่ยนแปลงที่วางแผนไว้ก่อนนั้นด้วย ดังเช่น การกำหนดค่าแรงขั้นต่ำ (การเปลี่ยนแปลงวางแผน) นั้นมุ่งที่ช่วยให้กรรมกรมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย แต่โดยไม่คาดไว้ก่อน ทำให้นายจ้างปลดคนงานออกจากงานเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดการว่างงาน ทำให้ตำแหน่งงานลดน้อยลงโดยปริยาย เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว เมื่อเราพิจารณาศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เราต้องทราบว่าอะไรกำลังเปลี่ยนแปลง อยู่ที่ระดับใด มีอัตราเร็วเท่าไร มีจำนวนเท่าใด ทิศทางใด มีสาเหตุจากอะไร และเกิดผลอย่างไรขึ้นบ้าง

จากความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าว หากปราศจากการศึกษาพิจารณาลักษณะ และธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นระเบียบและครบถ้วนแล้วอาจทำให้เกิดความสับสน ยิ่งกว่าที่จะเข้าใจถูกต้องตามสภาพที่เป็นจริง ฉะนั้นในฐานะที่เป็นกรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม บทความนี้มุ่งเสนอข้อพึงพิจารณาในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้เป็นเบื้องแรก ก่อนที่จะเสนอภาวะการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในลำดับถัดไป

1. ลักษณะและขอบข่ายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
2. ระเบียบวิธีในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
3. ทฤษฎีว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
4. กลไกในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
5. แบบแผนของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
6. อาณาเขตของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
7. ปฏิกริยาต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
8. ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลง
9. กุศโลบายในการเปลี่ยนแปลง
10. ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง
11. โสหุ้ยของการเปลี่ยนแปลง

2. ลักษณะและขอบข่ายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2.1 ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

นักสังคมวิทยามักจะไม่ค่อยพอใจเกี่ยวกับการที่บุคคลต่าง ๆ ให้นิยามของคำว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไม่ค่อยจะตรงกันนัก ตำราที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแต่ละเล่ม มักจะขึ้นต้นด้วยการให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วยเสมอ ผู้เขียนแต่ละคนมักจะเสนอแนวทฤษฎีแล้วจึงให้นิยามความหมายของการเปลี่ยนแปลงตามแนวทฤษฎีที่ตนเสนอขึ้นมา ผลก็คือทำให้นิยามเหล่านั้นแตกต่างกันออกไปตามแต่ละแนวความคิด จะมีที่เหมือนกันอยู่บ้างก็เพียงบางส่วนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เธอร์แมน อาร์โนล กล่าวเตือน

ไว้เมื่อสี่ทศวรรษที่ผ่านมาว่า "นิยามควรเป็นสิ่งที่ให้ความกระจ่างแก่แนวความคิด ยิ่งเรานิยามมากเท่าใด ยิ่งทำให้ได้ความหมายแคบเข้ามา และใช้ยากยิ่งขึ้น"[8] คำเตือนดังกล่าวเป็นสิ่งที่น่านำมาพิจารณา และพึงตระหนักถึงคำแนะนำของ คาร์ล ปอบเปอร์ ที่ว่า นิยามเป็นแต่เพียงการวางหลักเกณฑ์ บทสรุปที่ได้จากการศึกษาเรื่องนั้นต่างหาก ที่ทำให้เข้าใจทะลุปรุโปร่งได้[9]

กล่าวในเชิงรูปธรรมแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึงการที่คนจำนวนมาก ผู้ซึ่งมีความผูกพันอยู่กับกิจกรรมของกลุ่ม มีความสัมพันธ์ของกลุ่มแตกต่างออกไปจากเดิม หรือแตกต่างไปจากความสัมพันธ์ที่บุคคลรุ่นพ่อแม่เคยมี ดังที่ ฮานส์ เกิร์ธ และ ซี. ไรท์ มิลล์ กล่าวว่า "ที่เรียกกันว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น เราหมายถึงสิ่งใดก็ตามที่เกิดขึ้นในระหว่างช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ต่อบทบาท สถาบัน หรือต่อระเบียบของสังคม ซึ่งได้แก่ โครงสร้าง การก่อเกิด การเจริญเติบโต และการเสื่อมของสังคม"[10] สังคมคือเครือข่ายที่สลับซับซ้อนของแบบแผนความสัมพันธ์ ซึ่งสมาชิกของสังคมนั้นทุกคนต่างมีส่วนร่วมในระดับแตกต่างกัน ในขณะที่ความสัมพันธ์เหล่านี้เปลี่ยน พฤติกรรมก็เปลี่ยนตามไปด้วย บุคคลจะเผชิญกับสถานการณ์ใหม่ ๆ ที่พวกเขาจะต้องสนองตอบสถานการณ์ที่ว่านี้ อาจเป็นเทคนิคใหม่ ๆ วิถีการดำรงชีวิตแบบใหม่ การเปลี่ยนแปลงสถานที่อยู่ การรับสิ่งใหม่ การรับแนวความคิดใหม่ หรือค่านิยมใหม่ของสังคม ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงวิธีประกอบการ การ

[8]Thurman Arnold, *The Folklore of Capitalism* (New Haven: Yale University Press, 1937), p. 180.

[9]Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (New York : Harper & Row, 1959), p. 55.

[10]Hans Gert and C. Wright Mills, *Character and Social Structure* (New York : Harcourt, 1953), p. 397.

ตั้งครอบครัว การให้การศึกษาแก่เด็กๆ การปกครองตนเอง การแสวงหาความพอใจสูงสุดในชีวิต

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจทำได้หลายแนวทาง นักสังคมวิทยาจำนวนมากมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในลักษณะที่เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม หรือเป็นการแก้ไขปรับปรุงโครงสร้างของสังคม ดังเช่น มอริส กินส์เบิร์ก กล่าวไว้ว่า "เมื่อกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม เช่น ขนาดของสังคม องค์ประกอบหรือดุลยภาพของส่วนต่างๆ ในองค์การ" ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการเปลี่ยนแปลงเช่นว่านั้นได้แก่ขนาดของครอบครัว การเลิกวิธีการเศรษฐกิจแบบเจ้าที่ดิน ซึ่งติดตามมาด้วยการเกิดเมือง และเปลี่ยนฐานะทางสังคมจาก "ฐานันดรศักดิ์" มาเป็น "ชนชั้นทางสังคม"[11] ในอีกทัศนะหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการแก้ไขโครงสร้างของสังคมอย่างสำคัญ (โครงสร้างของสังคมได้แก่แบบแผนของการประพฤติปฏิบัติ และความสัมพันธ์ต่อกันและกันในสังคม) รวมทั้งผลของการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดแจ้งในด้านปทัสถาน ค่านิยม ผลิตผลทางวัฒนธรรมและสัญญลักษณ์[12]

เราพอจะมองเห็นได้ว่า ทำไมเราจึงเน้นที่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม (โครงสร้างของสังคมคือสายใยของระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกลุ่ม ซึ่งกำหนดสิทธิและความรับผิดชอบต่อกันและกัน) โดยธรรมชาติ (ดังคำนิยามข้างต้น) เราจะเห็นว่าโครงสร้างของสังคมเป็นสิ่งที่ไม่มั่นคง

[11]Morris Ginsberg, "Social Change," *British Journal of Sociology* 4 (1958), pp. 205-229.

[12]Wilbert E. Moore, "Social Change," *International Encyclopedia of the Social Sciences* ed. David J. Sills (New York: Macmillan, 1968), Vol. 14, pp. 365-375.

ถาวร ไม่ประสานสนิทแน่น หรือไม่กลมกลืนกันสนิทแน่นเต็มที่เสียทีเดียว หากไม่คำนึงถึงปรากฏการณ์จริงและกระบวนการหลักเหล่านี้แล้วจะทำให้เข้าใจสภาพที่แท้จริงของสังคมผิดพลาดได้ นั่นคือเราต้องมองโลกในแง่ของการสลายตัวเปลี่ยนแปลง ยิ่งกว่าที่จะมองเป็นแท่งตันที่คงตัวอยู่ตลอดไป

นักสังคมวิทยาบางคนให้ความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมไม่ใช่การเปลี่ยนเฉพาะโครงสร้างเท่านั้น แต่หมายถึงการ ปลี่ยนแปลงในด้านหน้าที่ด้วย ดังที่ ฟรานซิส บี. อัลเลน กล่าวว่า "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมประกอบขึ้นด้วยการปรับเปลี่ยนในโครงสร้างหน้าที่ หรือกระบวนการของระบบย่อยของสังคมในแต่ละช่วงของเวลา"[13] ในทำนองเดียวกัน คิงส์เลย์ เดวิส กล่าวว่า "คำว่า การเปลี่ยนแปลงแปลงทางสังคมนั้น หมายถึงเพียงแค่การปรับแก้ที่ปรากฏขึ้นในองค์การทางสังคม ซึ่งหมายถึงการปรับแก้โครงสร้างและหน้าที่ของสังคม"[14] แฮรี่ เอ็ม. จอนห์สัน ให้รายละเอียดมากขึ้นว่า "การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของระบบสังคมหนึ่ง ๆ ว่ามีอะไรคงที่อยู่หรือไม่ค่อยจะเปลี่ยนแปลง ยิ่งกว่านั้นการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างมีความสำคัญตรงที่ทำให้หน้าที่ของระบบสังคมเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิผลมากขึ้น หรือทำให้สามารถเผชิญกับเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของระบบ"[15]

นักสังคมวิทยาบางคนเน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในแง่ของการเปลี่ยนแปลงเฉพาะอย่างในความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น โรเบิร์ต เอ็ม. แม็ค-

[13]Francis B. Allen, *Socio-Cultural Dynamics: An Introduction to Social Change* (New York: Macmillan, 1971), p. 39.

[14]Kingsley Davis, "The Myth of Functional Analysis as a Special Method in Sociology and Anthropology,. *American Sociolgical Review* 24 (1959), p. 757.

[15]Harry M. Johnson, *Sociology: A Systematic Introduction* (New York: Harcourt, 1990), p. 628.

อิพเวอร์ และ ชาร์ลส์ เอ็ช. เพจ กล่าวว่า "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแนวทางที่มนุษย์สัมพันธ์กับบุคคลอื่น"[16] นักสังคมวิทยารุ่นใหม่ เช่น จัดสัน อาร์. แลนดิส ยังคงยืนยันในทำนองเดียวกันว่า "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและหน้าที่ของความสัมพันธ์ทางสังคมของสังคมหนึ่ง ๆ"[17]

โรนัล เอดาริ ได้ผนวกเอาทั้งโครงสร้างของสังคมเข้าไว้ด้วยกันในนิยามของเขา เขากล่าวว่า "เมื่อเราพูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเราหมายถึงสองสิ่งต่อไปนี้เป็นอย่างน้อย 1) เป็นการเปลี่ยน "ตัวเนื้อหา" ของหน่วยต่าง ๆ ในสังคมในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ และ 2) เป็นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยต่าง ๆ ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ"[18] ในทัศนะที่กว้างขวางกว่านั้น โรเบิร์ต เอ. นิสเบท กล่าวว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็น "สิ่งตกทอดของความแตกต่างในแต่ละช่วงเวลา ภายใต้สถานการณ์ที่ต่อต้านอย่างหนึ่ง"[19] และ โรเบิร์ต เลาเออร์ มีความเห็นว่าเป็น "แนวความคิดรวมซึ่งหมายถึงการปรับตัวในกระบวนการทางสังคมที่ระดับต่าง ๆ ในชีวิตมนุษย์จากระดับบุคคลสู่ระดับโลก[20]

[16]Robert M. Mac-Iver and Charles H. Page, *Society : An Introduction Analysis* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1949), p. 511.

[17]Judson R Landis, *Sociology: Concepts and Characteristics* (Belmont, Calif: Wadsworth, 1974), p. 229.

[18]Ronald Edari, *Social Change* (Dubuque Iowa: William C. Brown, 1976), p. 2.

[19]Robert A. Nisbet, *Social Change and History* (New York; Oxford. 1969), p. 168.

[20]Robert H. Lauer, *Perspectives on Social Change* 2nd ed. (Boston: Allyn and Bacon, 1977), p. 4.

นิยามของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเหล่านี้นับว่ายังมีความคลุมเครืออยู่มาก โดยเฉพาะยังอยู่ในสภาพนามธรรม มีความลำบากในการกำหนดรูปธรรมที่ชัดแจ้งตามนามธรรมเหล่านี้ได้ เรารู้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง หน้าที่ความสัมพันธ์ทางสังคม รูปแบบของกระบวนการทางสังคม และช่วงเวลา แต่เราก็ยังมีความลำบากที่จะระบุให้แน่ชัดลงไปว่าอะไรที่กำลังเปลี่ยนแปลง คำว่า "เปลี่ยนแปลง" มักจะใช้กันอย่างหลวม ๆ ความพยายามที่จะให้กระชับแน่นอนกลับกลายเป็นความเห็นที่ไม่ตรงกัน จึงเป็นผลเสียมากกว่าผลดี

อย่างไรก็ดี แนวความคิดของนักสังคมวิทยาทั้งหลายที่กล่าวมานั้นเราพอสรุปได้ว่า *การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือกระบวนการปรับตัวเชิงปริมาณและคุณภาพ ทั้งที่วางแผนและไม่ได้วางแผนไว้ก่อน ประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบที่เกี่ยวเนื่องกัน 6 ประการ คือ เอกลักษณ์ ระดับช่วงเวลา ทิศทาง ขนาด และอัตราการเปลี่ยนแปลง*

ขอสรุปองค์ประกอบทั้ง 6 ประการโดยย่อดังนี้

เอกลักษณ์ของการเปลี่ยนแปลง หมายถึง ปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งที่กำลังแปลงรูป ตัวอย่างเช่น กิจกรรม พฤติกรรม ทัศนคติ แบบแผนความสัมพันธ์ โครงสร้างของอำนาจหน้าที่ อัตราของการออกเสียงเลือกตั้ง เกียรติภูมิ และระบบการจัดช่วงชั้นทางสังคม

ระดับของการเปลี่ยนแปลง หมายถึงจุดหรือหน่วยที่มีการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคม ระดับต่าง ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงได้แก่ ระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์การ ระดับสถาบัน และระดับสังคม

ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลง หมายถึงช่วงของการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่จุดเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงจนถึงจุดสิ้นสุดสภาพของการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งสามารถกล่าวอย่างสรุปได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงระยะสั้นหรือยาว

ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง บ่งบอกถึงการพัฒนาการว่าเสื่อมลง ก้าวหน้า หรือทรุดโทรม แบบแผนของทิศทางการเปลี่ยนแปลงอาจเป็นแบบเส้นตรง หรือแบบวิวัฒนาการ แบบแผนดังกล่าวอาจเป็นการขึ้นลงอย่างง่าย ๆ หรือผันแปรอย่างซับซ้อนก็ได้

ขนาดของการเปลี่ยนแปลง อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ขนาด คือ ขนาดค่อยเป็นค่อยไป ขนาดรอบด้าน และขนาดรวดเร็วรุนแรง

อัตราการเปลี่ยนแปลง อาจวัดได้เป็นมาตราต่างๆ กันตามความเหมาะสม เช่น ช้า–เร็ว ต่อเนื่อง--เป็นพัก ๆ หรือเป็นระเบียบ

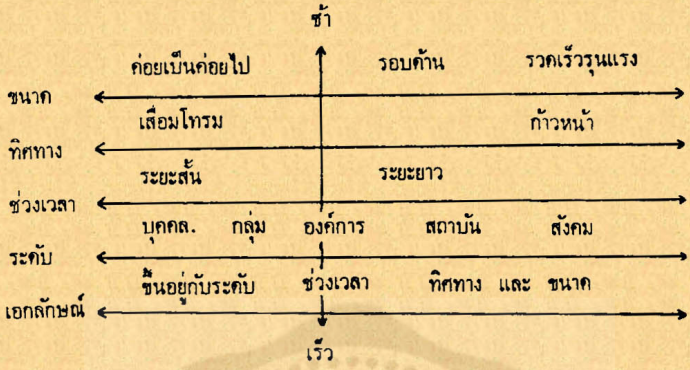

รูปที่ 1. องค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2.2 สภาพที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ของการเปลี่ยนแปลง

ทำไมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ธรรมชาติของมนุษย์ สังคมและวัฒนธรรม ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างไร ทำไมในสังคมสมัยใหม่ และคนสมัยใหม่จึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วกว่าในอดีต ประเด็นดังกล่าวน่าจะได้รับการพิจารณาก่อนการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยต่อไป

ยิ่งสังคมมีความซับซ้อน เฉพาะเจาะจง และจำแนกแจกแจงความแตกต่างกันมากเท่าใด สังคมนั้นยิ่งมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงในอัตราเร็วขึ้นเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง สังคมที่ซับซ้อนมีศักยภาพที่จะเปลี่ยนแปลงยิ่งกว่าสังคมแบบง่าย ๆ สภาพดังกล่าวเห็นได้ชัดในแง่ของการ "สะสม" เทคโนโลยีและวิทยาการของสังคม การที่สังคมสะสมวิทยาการต่าง ๆ มากขึ้นส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอัตราที่เร่งเร็วยิ่งขึ้น

ในอีกทัศนะหนึ่ง นักวิชาการบางกลุ่มมีความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นจากพลังลึกลับที่แฝงอยู่ในสังคม และเป็นสิ่งที่มนุษย์ควบคุมไม่ได้ เช่นพลังของ "วัฒนธรรม" หรือพลังของวัฒนธรรมในโครงสร้างของแต่ละสังคม เช่น เทคโนโลยี ระบบการจัดช่วงชั้นของสังคม หรือระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น นักวิชาการบางคนเห็นว่ามนุษย์เป็น "ตัวการ" ที่ว่องไว หรือเป็นสัตว์ที่ชอบแก้ปัญหา[21] ซึ่งพยายามปรับวัฒนธรรมและโครงสร้างทางของสังคมของตนเพื่อเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ และแสวงหาแนวทางใหม่ เทคนิคใหม่ กฎระเบียบใหม่ ค่านิยมใหม่ และรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ เพื่อให้สามารถแก้ปัญหาได้โดยสะดวกยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านกายภาพหรือชีวภาพ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง แผ่นดินไหว พายุ โรคระบาด หรืออุบัติเหตุ

สติปัญญาของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่น่าพิศวง ความนึกคิดที่ไม่หยุดยั้งและความไม่พอใจสภาพเดิม ทำให้มนุษย์คิดค้นสิ่งใหม่อยู่เสมอ ทั้งนี้รวมถึงการเรียนรู้ที่เกิดจากการลองผิดลองถูกและจากการกระทำที่เป็นระบบ และนี่คือบ่อเกิดของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

อัตราการเกิดก็ดี อัตราการตายก็ดี ต่างผันแปรไปในแต่ละรุ่นอายุของบุคคล และด้วยเหตุนี้คุณลักษณะต่าง ๆ ในแต่ละสังคมจึงเปลี่ยนแปรไปในแต่ละรุ่นอายุ เป็นต้นว่าชนชั้นทางสังคมเปลี่ยนไป ผู้นำทางสังคมเปลี่ยนเป็นกลุ่มใหม่ อาจจะเปลี่ยนไปโดยกระบวนการสืบทอดที่สันติ หรือวุ่นวาย หรือแม้แต่โดยสงคราม

ในทางสังคมศาสตร์ เราตระหนักในความจริงข้อหนึ่งว่า "ความขัดแย้ง" ในสังคมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เพราะคนในสังคมมักจะขัดแย้ง

[21] Wilbert E Moore, *Social Change* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1974).

กันในผลประโยชน์ หรือต่างเรียกร้องเอาอำนาจและทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ไม่ว่า "ความขัดแย้ง" จะเป็นแง่มุมของการทำลายหรือสร้างสรรค์ก็ตามที แต่สิ่งที่แน่ชัดก็คือความขัดแย้งเป็นที่มาของ "การเปลี่ยนแปลง" ซึ่งเป็นทั้งการเสริมสร้าง การชุบชีวิต และการทำลายสังคม

แนวความคิดที่ใกล้เคียงกัน ว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในสังคม ได้แก่แนวความคิดของมาร์กซ์ที่ "เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนด" (economic deterninism) คาร์ล มาร์กซ์ เริ่มด้วยแนวความคิดที่ว่า องค์กรทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะผู้ประกอบการ จะเป็นผู้กำหนดองค์กรของสังคม โครงสร้างทางชนชั้นก็ดี สถาบันทางสังคมก็ดี รวมทั้งค่านิยมทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ความเสื่อมใสทางศาสนา และระบบความคิดอื่น ๆ ล้วนสะท้อนมาจากฐานทางเศรษฐกิจของสังคมนั้น มาร์กซ์ได้เพิ่มเติมต่อไปว่า พลังที่แฝงอยู่ในองค์กรทางเศรษฐกิจของสังคม (ยกเว้นสังคมคอมมิวนิสต์) จะทำให้เกิดการปฏิวัติจากการขัดแย้งระหว่างชนชั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การปฏิวัติจากการขัดแย้งระหว่างชนชั้นดังกล่าวนั้น เป็นไปตามหลักเหตุผลและการเกิดยุคต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ โดยการที่องค์กรทางเศรษฐกิจหว่านพืชแห่งการทำลายตนเองลงในความหลากหลายของชนชั้นต่าง ๆ และท้ายที่สุดองค์กรเหล่านั้นก็จะถูกทำลายลงไป ในแง่ที่สาม ความขัดแย้งมีลักษณะเป็นสองขั้ว คือ ชนชั้นได้ผลประโยชน์กับชนชั้นที่เสียผลประโยชน์ ซึ่งกำหนดขึ้นโดยทางเศรษฐกิจ และท้ายที่สุดเป็นองค์กรทางการเมืองขึ้น เพราะฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงจะถูกสร้างขึ้นภายในธรรมชาติของโครงสร้างทางสังคมโดยตรง คือที่ความตึงเครียดและความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงในทัศนะนี้มุ่งไปสู่ทิศทางที่ค่อนข้างคลุมเครือ มหัศจรรย์ และเป็นอุดมคติ (ยูโทเบีย)

นักสังคมศาสตร์จำนวนไม่น้อยแย้งว่า ตัวการที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือเทคโนโลยี่ต่างหาก ตัวอย่างเช่น วิลเลี่ยม ออกเบิร์น[22] กล่าวว่า การประดิษฐ์รถยนต์ทำให้บทบาทและความสัมพันธ์ทางครอบครัวของสตรีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพราะเพิ่มความสะดวกสบายขึ้นนานัปการ .เป็นต้น

หากเรายอมรับหลักการที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล เราก็น่าจะพิจารณาสาระการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในแง่การตัดสินใจของมนุษย์ ยิ่งกว่าที่จะไปคำนึงถึงพลังลึกลับบางประการว่าเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ในแง่นี้ เราถือว่า "ความรู้" "ความเชื่อ" และ "ค่านิยม" เป็นตัวที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เคนเนธ โบลดิ้ง[23] เห็นว่า การเรียนรู้ของมนุษย์เป็นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่จากอารยธรรมกสิกรรมไปสู่อุตสาหกรรม-ชุมชนเมืองเรื่อยมาจนบัดนี้ ซึ่งบางคนเรียกว่าอารยธรรมสมัยหลังอุตสาหกรรม ความเชื่อและค่านิยม เป็นอีกแรงหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปไปในทิศทางที่ค่านิยมยอมรับนับถือ โลกตะวันตกเปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากประเทศจีน ผู้นำจีนเชื่ออย่างลึกซึ้งว่า นอกจากพลังจากแรงจูงใจและทัศนคติของมนุษย์แล้วยังมีชาตาราศีของมนุษย์เป็นตัวกำหนดที่สำคัญอยู่ด้วย[24]

นักสังคมศาสตร์จำนวนไม่น้อยได้ศึกษาพิจารณาช่องว่างระหว่างอุดมคติของสังคมกับสภาพที่แท้จริงในปัจจุบันว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้การเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพียงใด เมื่อเกิดช่องว่างระหว่างสิ่งที่บุคคลคิดว่า "ควรจะเป็นกับสิ่งที่ "เป็นอยู่จริง" แล้วจะทำให้คนเกิด "ความเครียด" ขึ้น[25] และ

[22]William F. Ogburn, *Social Change* (New York: Vikings, 1922).

[23]Kenneth Boulding, *The Meaning of the 20th Century* (New York: Harper & Row, 1946), p. 27.

[24]William T. Liu, ed., *Chinese Society under Communism: A Reader* (New York: Wiley, 1967), p. 7.

[25]Robert K, Merton, "The Sociology of Social Problems," *Contemporary Social Problems*, 4th ed., ed. Robert K, Merton and Robert Nisbet (New York: Harcourt, 1976), p. 7.

เมื่อเกิดมีความเครียดมากมายหลายอย่างผสมโรงกันมากขึ้น สมาชิกของสังคมจะเกิดความรู้สึกมีวิกฤติการณ์ทางใจขึ้น และเปลี่ยนความเครียดมาเป็นปัญหาสังคม แล้วแสวงหาช่องทางที่จะทำให้อุดมคติกลายเป็นความจริงขึ้นมา การกระทำดังกล่าวอาจออกมาในรูป ไม่พอใจ ประท้วงนอกตัวบทกฎหมายนอกแบบแผนปฏิรูป หรือ ปฏิวัติก็ได้

ในทุกสังคม นักเขียน ครู และนักคิด–นักปรัชญา เป็นผู้ช่วยสนับสนุนความชอบธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจของสมาชิกของระบบอยู่เสมอ และเมื่อใดบุคคลเหล่านี้เลิกสนับสนุน ระบบก็มีอันต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงไป เครน บรินตัน ถึงกับกล่าวว่า "การละทิ้งหน้าที่ของปัญญาชน" เป็นสาเหตุสำคัญของการปฏิวัติ[26] เอ็ดวาร์ด ชิลส์ ชี้ให้เห็นว่า "นับตั้งแต่การปฏิวัติใหญ่ของฝรั่งเศสเป็นต้นมา การถือว่าการปฏิวัติและความรุนแรงเป็นสิ่งที่ชอบธรรมได้กลายเป็นจารีตที่เข้มข้นของปัญญาชนไปเสียแล้ว[27] นักประวัติศาสตร์ต่างก็ยอมรับกันว่าปัญญาชนเป็นผู้แผ้วถางทางไปสู่การปฏิวัติใหญ่ของรุสเซียโดยชี้ถึงประเด็นแห่งความไม่ชอบธรรมของการปกครองของพระเจ้าซาร์ และผู้ที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น แท้ที่จริงไม่ใช่ชาวอเมริกัน ชาวฝรั่งเศส หรือชาวสยามธรรมดาสามัญแต่ผู้ชี้แนะประเด็นเหล่านี้ที่แท้จริงคือนักปรัชญาสมัยรุ่งเรือง เช่น รุสโซ ล้อค และมองเตสคิเออ ต่างหาก

เมื่อการคมนาคมขนส่งเจริญก้าวหน้ากว้างขวางออกไปนั้น การพบปะติดต่อระหว่างสังคม ระหว่างกลุ่มบุคคลในสังคมได้กลายเป็นส่วนสำคัญในชีวิตประจำวันของมนุษย์ไป ความสับสนเกิดขึ้นจากการพบปะติดต่อกันนั้น ไม่ว่า

[26]Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution* (New York: Vintage, 1959).

[27]Edward Shils, Intelectuals, Tradition, and the Tradtions of *Intelectuals*: Some Preliminary Considerations," *Daedalus*, 101, 2 (1972). pp. 21-23.

จะเป็นแบบตัวต่อตัวหรือแบบอื่น ๆ ก็ตาม นักท่องเที่ยว นักสอนศาสนา อาสาสมัคร ฯลฯ ได้สิ่งใหม่จากชุมชนที่พวกเขามีประสบการณ์ และถ่ายทอดประสบการณ์ของเขาให้แก่ชุมชนเหล่านั้น ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ ดาวเทียม ได้ทำให้สังคมของโลกนี้เล็กลงถนัดใจ จนนักสังคมวิทยาบางคนขนานนามให้ว่าเป็น "หมู่บ้านโลก" หรือ a global village คนในอีกซีกโลกหนึ่งสามารถรู้เห็นเหตุการณ์ได้รวดเร็วแทบจะในขณะที่เกิดเหตุการณ์นั้นขึ้นในอีกซีกโลกหนึ่งได้ เทคโนโลยีทางด้านการสื่อสารติดต่อทำให้กลุ่มผู้ที่ยากจนกว่าปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงให้เท่าเทียมกับกลุ่มอื่น ๆ หรือดีขึ้นกว่าเดิม หรืออย่างน้อยเป็นฐานของ "การปฏิวัติของความคาดหวังสูง" เป็นที่ประจักษ์กันดีว่ามนุษย์ไม่เพียงแต่เป็นนักสร้างสรรค์เท่านั้น แต่ยังเป็นนักเลียนแบบและขี้อิจฉาอย่างฉกรรจ์ด้วย

ประการสุดท้าย ทุกสังคมมนุษย์ย่อมมีระบบกฎหมาย ในโลกสมัยใหม่ สภานิติบัญญัติ ตุลาการและฝ่ายบริหาร ให้กำเนิดกฎระเบียบใหม่ ๆ ทางสังคมอยู่ทุกวี่วัน กฎระเบียบเหล่านี้จำนวนไม่น้อยที่ส่งผลกระทบบางส่วนของสังคมเนื่องจากไปเปลี่ยนความสัมพันธ์ของอำนาจ ไปกำหนดสิทธิหน้าที่และขยายความสัมพันธ์ใหม่ ๆ ของอำนาจ กฎระเบียบของสังคมทำให้พฤติกรรมของคนเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างมาก มีอิทธิพลต่อแบบแผนของวิถีชีวิต ค่านิยม แนวทางการปรับตัว และแบบแผนวัตรปฏิบัติในสถาบันต่าง ๆ ของสังคมได้อย่างมาก จากอิทธิพลของระเบียบกฎเกณฑ์ใหม่ หรือการบังคับใช้ที่ลำเอียง สถาบันทางกฎหมายเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมหาศาลทีเดียว

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้ อาจจาระไนได้อีกมาก เป็นต้นว่า ธรรมชาติที่ใฝ่รู้ของมนุษย์ ความปรารถนาที่จะได้พบเห็นหรือมีประสบการณ์ใหม่ ๆ ความปรารถนาที่จะสำรวจตรวจค้นดินแดนใหม่ ความปรารถนาที่จะเอาชนะปัญหาที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเอง และความปรารถนาที่จะเรียนรู้สิ่งที่ยังไม่รู้ทั้งหลาย ฯลฯ ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ก็มีอิทธิพลทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างมหาศาล โดยสรุป ชีวิตมนุษย์ก็เป็นดังคำอวยพรของคนไทยที่ว่า "ขอให้โชคดี" หรือขอให้มนุษย์ทุกคนโชคดีกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกเสี้ยววินาทีของโลกปัจจุบันนั้น เทอญ

2.3 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแตกต่างจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

เนื่องจากเกิดความเข้าใจสับสนในเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอยู่เสมอ จึงขอกล่าวถึงความแตกต่างของการเปลี่ยนแปลงทั้งสองอย่างนี้เล็กน้อย ระบบสังคมและระบบวัฒธรรมแตกต่างกันในความเป็นระบบ[28] คำว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีความหมายกว้างกว่าคำว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม "วัฒนธรรมเป็นสภาพรวมทั้งหมด ซึ่งรวมถึงความรู้ ความเชื่อ ศิลป ศีลธรรม ประเพณี และสมรรถนะอื่น ๆ ของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม"[29] นั่นคือ "วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของคน ในขณะที่สังคมเป็นการ

[28] โปรดดูรายละเอียดใน Steven Vago, *Social Change* (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1980), pp. 21-26 ; A. L. Kroeber and Talcott Parsons, "The Concepts of Culture and Social Systems," *American Sociologist Review*, 23, 5 (1958), p. 582; Kingsley Davis, *Human Society* (New York : Macmillan, 1949), p. 622.

[29] Edward B. Tylor, *The Origins of Culture* (New York : Harper & Row, 1958), p. 1.

รวมกลุ่มของบุคคลที่มีวิธีชีวิตในแนวเดียวกัน"[30] สังคมประกอบด้วยบุคคลซึ่งมีแบบแผนพฤติกรรมการแสดงออกที่เป็นไปตามวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้น

จากสภาพดังกล่าว สังคมกับวัฒนธรรมจะแตกต่างกันในลักษณะทั้งที่อยู่ในสิ่งเดียวกัน ทั้งสองอย่างนั้นขึ้นต่อกัน แต่ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมย่อมทำให้สังคมเปลี่ยนแปลง และในทำนองเดียวกัน ถ้าสังคมเปลี่ยนแปลงย่อมทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ตัวอย่างเช่น การปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นจากผลของการเปลี่ยนแปลงในเทคนิคการผลิตและการผลิตโภคภัณฑ์โดยโรงงาน การเปลี่ยนแปลง (ทางวัฒนธรรม) ดังกล่าวนั้นมีผลต่อวิถีชีวิตของคนรุ่นต่อ ๆ มาเป็นอย่างมาก ดังที่ประจักษ์กันในทุกวันนี้

2.4 ระเบียบวิธีศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ในการประเมินการเปลี่ยนแปลงนั้น ผู้ประเมินอาจใช้ระเบียบวิธีศึกษาและวิธีการวัดค่าได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีการวิจัยแบบสำรวจ โดยเฉพาะการออกแบบวิจัยแบบตามยาว (Longitudinal designs) การพิจารณาแนวโน้ม การใช้บันทึกส่วนตัวของบุคคลในสมัยต่าง ๆ ตลอดจนถึงการใช้สถิติและข้อมูลที่มีการเก็บรวบรวมไว้ นอกจากวิธีการดังกล่าวแล้ว ยังอาจใช้วิธีการประเมินเทคโนโลยี การวิจัยแบบประเมินผล (evaluation research) และการใช้ดัชนีทางสังคม[31]

การวิจัยแบบสำรวจตามยาวนั้น แบ่งออกได้เป็น 2 อย่างคือ แบบเรียงเวลา (panel) และแบบเรียงกลุ่ม (cohort analysis) การวิเคราะห์แบบ

[30]Melville J. Herskovitz, *Man and His Works* (New York : Knopf, 1948), p. 29.

[31]Nam Lin, *Foundations of Social Research* (New York : McGraw-Hill, 1976).

เรียงเวลานั้นสังเกตตัวอย่างกลุ่มเดียวตั้งแต่สองครั้งขึ้นไปในเวลาแตกต่างกัน การวิเคราะห์แบบเรียงกลุ่มนั้นสังเกตกลุ่ม (เช่น กลุ่มอายุ) อย่างน้อย 2 กลุ่มขึ้นไปในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง

นักวิจัยอาจใช้การศึกษาแบบสำรวจกึ่ง–ตามยาว (Quasi-longitudinal survey) การวิจัยแบบรำลึกย้อนหลัง (recall) ซึ่งเป็นการสังเกตที่ช่วงเวลาเดียว แต่ให้รำลึกย้อนหลังถึงจุดต่าง ๆ ในอดีตที่ผ่านมา หรือจะใช้วิธีการสำรวจแนวโน้ม (Trend survey) ซึ่งเป็นการสุ่มตัวอย่างจากประชากรวิจัยตั้งแต่ 2 ช่วงเวลาขึ้นไป

นอกจากนี้ นักสังคมวิทยาที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมยังใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เพื่อพิจารณาถึงแนวโน้มระยะยาวหรือเพื่อทดสอบทฤษฎีอีกด้วย นักวิจัยบางคนสนใจการใช้เอกสารส่วนบุคคล เป็นต้นว่า สมุดบันทึก จดหมาย และอัตชีวประวัติ เป็นข้อมูลศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็มี ส่วนนักวิจัยที่สนใจประสบการณ์ในอดีตของคนหมู่มากมักจะให้ความสนใจเอกสารสถิติต่าง ๆ ที่รวบรวมไว้

ในระยะหลังเมื่อตระหนักถึงผลกระทบของเทคโนโลยีมากขึ้นนักวิจัยได้ให้ความสนใจต่อการประเมินการใช้และผลกระทบของการใช้เทคโนโลยีที่มีต่อสังคม วิธีการประเมินอาจมุ่งที่อนาคต ปัจจุบันหรืออดีตก็สุดแล้วแต่ความสนใจของนักวิจัย ขั้นตอนทั่วไปของการประเมินมักได้แก่ (1) ขอบข่ายและค่านิยมของการประเมิน (2) บรรยายสภาพเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง (3) สภาพของสังคม (4) ขอบข่ายของผลกระทบ (5) วิเคราะห์ผลกระทบเบื้องต้น (6) ระบุทางเลือกที่ระบุน่าจะเป็นไปได้ และ (7) วิเคราะห์ผลกระทบขั้นสรุป เนื่องจากเทคโนโลยีมีขอบข่ายที่กว้างขวางมาก ฉะนั้นวิธีการประเมินจึงหยิบยืมมาจากสาขาวิชาการ

ต่างๆ สุดแล้วแต่ว่าจะมุ่งพิจารณาในแขนงใด วิธีการประเมินผลกระทบเทคโนโลยี่ ยังอาจใช้ประโยชน์เพื่อเตรียมการในด้านผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และแง่มุมต่าง ๆ ของสังคมด้วย เกณฑ์สำหรับการตัดสินในการประเมินอาจใช้วิธีการวิเคราะห์สภาพภายนอก (the analysis of externalities) ภาระของความไม่แน่นอน (the burdens of uncertainty) การสร้างหลักบักฐาน (the creation of constituencies) การสงวนทางเลือก (preservation of options) การใช้มาตราวัดผลกระทบรวม (cumulative effects of scale) หรือจุดรวมของเทคโนโลยี่ (tehnololgical convergence) [32] ก็ได้

ในระยะหลัง ๆ นี้ นักวิชาการแขนงต่าง ๆ สนใจใช้ระเบียบวิธีการทางสังคมศาสตร์เข้าวัดผลการเปลี่ยนแปลง แล้วเรียกอย่างกลาง ๆ ว่าการวิจัยประเมินผล (evaluation research) วัตถุประสงค์ของการวิจัยแบบนี้มุ่งวัดความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนเฉพาะอย่างไว้ ว่าสัมฤทธิผลสมดังเป้าหมายอย่างไรหรือไม่ การออกแบบการวิจัยแบบวัดผลอาจใช้แบบวัดครั้งเดียว (one--short studies) วัดก่อนและหลัง (before–and–after studies) และการทดลองซึ่งเสริมด้วยการวิเคราะห์แบบทุน–กำไร (cost–benefits) และการตรวจสอบสังคม (social audits) ขั้นตอนที่เกี่ยวข้องมักจะประกอบด้วยการวางแผนในการรวบรวมข้อมูล การสุ่มตัวอย่าง และวัดผล[33]

อีกวิธีการหนึ่งที่มีผู้สนใจมาก คือการใช้ดัชนีสังคม (social indiator) มาตรการ 3 อย่างที่ใช้เป็นเหตุผลกำหนดคือ นโยบายทางสังคม การเปลี่ยน-

[32]ดูรายละเอียดใน Marvin J. Cetron and Bodo Bartocha, (eds.), *Technology Assessment in a Dynamic Environment* (New York : Gordon and Breach, 1973) : David M. Freeman, *Technology and Society : Issues in Assessment, Confliet, and Choice* (Chicago : Rand Mc Nally, 1974).

[33]Carol Weiss, *Evaluation Research : Methods of Assessing Program Effectiveness* (Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1972).

แปลงทางสังคม และรายงานสภาพสังคม แนวทางศึกษาดัชนีสังคมคือการแสวงหา "มาตราวัดสังคมที่ดีที่สุด" ปัญหาสำคัญจึงอยู่ที่ความลำบากในการที่จะวัดสภาพของสังคมออกมาเป็นตัวเลข การกำหนดกรอบความคิดที่จะวัด การศึกษาซ้ำ และการใช้ดัชนีในองค์การและการเมือง วิธีการรวบรวมข้อมูลที่ใช้กันได้แก่การสัมภาษณ์ การรายงานตัว การสังเกตการณ์ และการกำหนดจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้อง[34]

วิธีการศึกษาที่นิยมใช้กันมากอีกวิธีหนึ่งคือการพยากรณ์การเปลี่ยนแปลง วิธีการที่ใช้ซึ่งได้ผลเป็นที่น่าพอใจทั้งในการพยากรณ์ระยะสั้นและระยะยาวในแนวนอนได้แก่ extrapolative, intuitive, analogy, modeling, survey, criterion analysis, network analysis, clinical prediction, intuitive planning, multi-method forecasting.[35]

3. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

จากประวัติของสังคมวิทยา ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้รับความสนใจมากยิ่งกว่าแขนงอื่นใดของสังคมวิทยา เนื่องจากเป็นแขนงที่มีนักวิชาการให้ความสนใจมากจึงมักจะกำหนดสาระย่อยแตกต่างกันออกไปตามแง่มุมที่แต่ละคนสนใจ บางคนเน้นในทางการเมือง บางคนเน้นทางสังคม ต่างคนต่างตั้งคำถามหลักแตกต่างกันแล้วตอบไปในแต่ละแนว ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยที่เป็นแรงกดดันของสภาพเป็นจริงของสังคมที่มีต่อนักวิชาการนั้นมี

[34]Judith I. de Neufville, *Social Indicators and Public Policy : Interactive Processes of Design and Implication* (New York: Elsvier, 1975); Kenneth C. Lang and Seymour Spilderman (eds.), *Social Indicator Models* (New York: Russell Sage, 1975).

[35]Daniel P. Harrison, Social *Forecasting Methodology : Suggestions for Research* (New York : Russell Sage, 1976).

แตกต่างกันนั้นเอง[36] อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีหลักที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ที่น่าตระหนักและกล่าวถึงโดยย่อในที่นี่ คือทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎีความขัดแย้ง ทฤษฎีโครงสร้าง–หน้าที่ ทฤษฎีระบบ และทฤษฎี–จิตวิทยาสังคม[37]

3.1 ทฤษฎีวิวัฒนาการ

ทฤษฎีวิวัฒนาการมุ่งที่จะอธิบายว่า ทุกสังคมและทุกส่วนของชีวิตทางสังคม ต่างผ่านขั้นตอนแห่งพัฒนาการคล้าย ๆ กัน กล่าวคือเคลื่อนตัวจากสภาพที่ซับซ้อนน้อย แตกต่างกันน้อย ไปสู่สภาพที่สลับซับซ้อนและแตกต่างกันมากขึ้น โดยลงเอยด้วยสังคมแบบทางโลกและอุตสาหกรรมสมัยใหม่

3.2 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่

ทฤษฎีความขัดแย้งมองการเปลี่ยนแปลงในฐานะผลที่เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ความขัดแย้งในทุกระบบสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และนักวิชาการบางคนถือว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ก็มีบางคนที่เห็นว่าความขัดแย้งเป็นเพียงสาเหตุที่อาจจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง[38]

[36] S. N. Eisenstat, "Intellectual and Tradition," *Daedelus* 101, 2 (1972), pp. 1-19.

[37] ไปรดดูรายละเอียดใน Lewis A. Coser and Bernard Rosenburg (eds.), *Sociological Theories : A Book of Readings*, 4th ed. (New York : Macmillan, 1976); Louis Schneider, *Classical Theories of Social Change* (Morristown, N.J.: General Learning Prsss, 1976).

[38] Lewis Coser, *The Functions of Social Conflict* (New York : Free Press, 1956); James T. Duke, *Conflict and Power in Social Life* (Provo, Utah : Brigham Young University Press, 1976).

3.3 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่

ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่มุ่งพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของสังคมจากกรอบของทฤษฎีซึ่งถือว่าสังคมประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างและหน้าที่ที่จำเป็นต่าง ๆ ซึ่งขึ้นต่อกันและกัน ต่างมุ่งเพื่อรักษาดุลภาพภายในระบบจากกระบวนการของโครงสร้างหน้าที่ เพื่อบรรจุเป้าหมาย เพื่อปรับปรุงตนตามสถานการณ์ เพื่อประสมประสานส่วนต่าง ๆ และเพื่อสร้างพลังหนุนให้แก่สังคม (goal maintenance, adaptation, integration, latency) [39]

3.4 ทฤษฎีระบบ

ทฤษฎีระบบพิจารณาสังคมในฐานะที่เป็นระบบที่ซับซ้อน ปรับตัวได้ มีความเครียด ผันแปรเปลี่ยนแปลง ซึ่งเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ มีการสื่อสารติดต่อเพื่อปรับความตึงจากข้อเรียกร้องและการกระทบกระทั่งอื่น ๆ จากทั้งภายในและภายนอกระบบ แนวความคิดเกี่ยวกับปฏิกริยาป้อนกลับของทฤษฎีระบบชี้ถึงว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นเรื่องที่มีวิถีทาง ไม่ใช่แบบมืดบอด[40]

3.5 ทฤษฎีจิตวิทยา–สังคม

ทฤษฎีจิตวิทยา–สังคมมองว่า กิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมแปลี่นแปลง การปรับขยายพฤติกรรมสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ และมีบทบาทอย่างสำคัญในการพัฒนาสังคม[41] ตัวอย่างทฤษฎี

[39] Alvin Boskoff. "Functional Analysis as a Sources of a Theoretical Repertory and Research Task in the Study of Social Change," *Social Change: Explorations, Diagnosis, and Conjecture*, ed. George K. Zollchan and Walter Hirsch (New York: Wiley, 1976), pp. 339-383.

[40] Walter Buckley, *Sociology and Modern Systems Theory* (Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, 1967).

[41] Louis Schneider, *Classical Theories of Social Change* (Morristown, N.J.: General Learning Press, 1976).

ที่สำคัญได้แก่ของเวบเบอร์ (Weber's The protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) ทฤษฎีของฮาเกน (Hagen) และทฤษฎีของแมคเคลแลนด์ (McClelland's Achieving Society) เป็นต้น

แม้การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้เริ่มมาพร้อม ๆ กับวิชาการสังคมวิทยา แต่ก็นับว่ายังขาด "ทฤษฎีทั่วไป" ในทางนี้ ทฤษฎีที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมบ่งชี้ให้เห็นได้ชัดแจ้งว่าอะไรบ้างที่กำลังแปลี่ยนแปลง เปลี่ยนในทางทิศทางใด อย่างไร และทำไมจึงเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ทฤษฎีน่าจะอธิบายได้ทั้งสภาพพลวัตรภายในสังคมและสัมพันธภาพระหว่างสังคมกับสิ่งแวดล้อมภายนอก ในบรรดาทฤษฎีที่กล่าวมาแล้ว ยังไม่มีทฤษฎีอธิบายสิ่งพวกนี้ได้อย่างหมดจด นักสังคมวิทยาต่างมุ่งทดสอบทฤษฎีที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงเฉพาะด้านมากกว่า เช่น เศรษฐกิจครอบครัว ฯลฯ เป็นส่วนใหญ่

4. กลไกของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปงทางสังคมเกิดขึ้นจากปัจจัยต่าง ๆ จำนวนมาก และไม่พึงมองว่ามีปัจจัยหนึ่งปัจจัยใดเท่านั้นที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การพิจารณาดังกล่าวนับว่าไร้ความหมาย นักสังคมวิทยาพิจารณาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงว่าต้องพิจารณาให้คลุมครบสภาพของปัจจัยในด้าน "ความจำเป็น" และ "การมีผลร่วม" [42]

[42] Dickinson McGaw and George Watson, *Political and Social Inquiry* (New York : Wiley, 1976), p. 51.

กลไกสำคัญที่มีผลในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้แก่ (1) เทคโนโลยี[43] (2) อุดมการณ์[44] (3) การแข่งขัน[45] (4) การเมือง[46] (5) เศรษฐกิจ[47] (6) ความเค้นทางโครงสร้าง[48]

ในด้านเทคโนโลยี เทคโนโลยีสร้างสรรค์ทางเลือกใหม่ ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็ได้สร้างปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นมาด้วย ในสังคมสมัยใหม่ถือว่าเทคโนโลยีเกี่ยวข้องกับงาน และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความรู้สึกผิดแปลกสภาวะทางสังคม (alienation)

ในด้านอุดมการณ์ อุดมการณ์มีอยู่มากมาย แม็กซ์ เวบเบอร์ กล่าวว่าจริยธรรมของโปรเตสแตนท์ทำให้เกิดลัทธิทุนนิยมขึ้น ลัทธิมาร์กซ์กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางของสังคม อุดมการณ์แห่งครอบครัวแบบสามี-ภรรยา (conjugal family) ขยายความเสมอภาคและอิสรภาพของสมาชิกในครอบครัว อุดมการณ์แบบยูโทเปียบางชนิดกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางในสังคมเช่นนั้น

[43]David M. Freeman, *Technology and Society: Issues in Assessment, Conflict, and Choice* (Chicago : Rand McNally 1974), Emmanuel G. Mesthene, "The Role of Technology in Society," *Technology and Man's Future*, 2nd ed, ed. Albert H. Teich (New York: St. Martin's, 1977), pp. 156-180.

[44]Lewis S. Feuer, *Ideology and Ideologist* (New York: Harper & Row,1975); Alvin W. Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology: The Origins, Grammar and Future of Ideology* (New York: Seabury, 1976); Anthony Oberschall, *Social Conflict and Social Movements* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1973).

[45]James T. Duke, *Conflict and Power in Social Life* (Provo: Brigham Young University Press,1976).

[46]David Easton, *A System Analysis of Political Life* (New York : Wiley, 1965).

[48]Staffan B. Linder, *The Harried Leisure Class* (New York: Columbia University Press, 1970).

การแข่งขันเป็นแง่มุมที่ต่อเนื่องของสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นทั้งในด้านนิเวศวิทยาและด้านองค์การเป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดนวกรรมและใช้ได้ดีในฐานะแรงกระตุ้นที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในกรณีที่ผู้แข่งขันไม่ยึดมั่นในระเบียบกฎเกณฑ์สัมพันธภาพระหว่างกันก็จะกลายเป็นความขัดแย้ง ซึ่งอาจเป็นการขัดแย้งในการปฏิบัติ อุดมการณ์ สัญญลักษณ์ หรือวัฒนธรรมก็ได้ นักสังคมวิทยาหลีกเลี่ยงที่จะมองความขัดแย้งเพียงแง่ลบเท่านั้น เพราะแท้ที่จริงความขัดแย้งเป็นตัวกระตุ้นสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้นว่าความขัดแย้งระหว่างลูกจ้างกับนายจ้าง ระหว่างนักศึกษากับรัฐบาล ระหว่างไทยกับเวียดนาม เป็นต้น

ในด้านการเมืองนั้น การเมืองมีบทบาทอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ โดยเฉพาะในด้านการจัดสรร การออกกฎระเบียบและการควบคุมดำเนินการ กิจกรรมทางด้านการเมืองมักจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมและระหว่างสังคมในแทบทุกระดับ

กลไกทางเศรษฐกิจส่งเสริมให้เกิดการแบ่งงานกันทำ (division of labour) มากยิ่งขึ้น และตามมาด้วยการจัดช่วงชั้นทางสังคม ในสังคมเล็ก ๆ และการเปลี่ยนแปลงสถาบันพื้นฐานทางเศรษฐกิจอาจนำมา ซึ่งความพินาศของหน่วยสังคมนั้นก็ได้

ประการสุดท้าย ความเค้นทางโครงสร้าง มักจะนำมาซึ่งความไม่สมดุลของประชากร ความรู้สึกไร้บรรทัดฐาน ความขาดแคลน ความขัดแย้งในหน้าที่และบทบาท ความไร้สมานภาพ และความขมขื่นในสถานภาพ สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างกว้างขวาง

5. แบบแผนของการเปลี่ยนแปลง

การศึกษาและสังเกตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยทั่วไป นักสังคมวิทยาได้พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีหลายรูปแบบ เช่น วิวัฒนาการ ปฏิวัติ[49] แพร่กระจาย[50] การรับเอาวัฒนธรรม (acculturation)[51] การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่ (modernization)[52] การเปลี่ยนให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialization)[53] การเปลี่ยนให้เป็นเมือง (urbanization)[54] และการเปลี่ยนให้เป็นแบบราชการ (bureaucratization)[55]

5.1 แบบวิวัฒนาการ

การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ระบุถึงทิศทาง สาระ ปริมาณ และความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงแบบนี้เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ศึกษาได้ทั้งทางคุณภาพ เช่น วิวัฒนาการของระบบกฎหมายและศาสนา และทางปริมาณ เช่น การจัดช่วงชั้นทางสังคม การผลิตเครื่องอุปโภค และการใช้พลังงาน

[49]Luther P. Gerlach and Virginia H. Hine, *Lifeway Leap : The Dynamics of Change* (Minneapolis : University of Minnesota Press, 1973); Mark N. Hagopian, *The Phenomenon of Revolution* (New York : Dodd, Mead, 1974).

[50]Everett M. Rogers and F. Floyd Shoemaker, *Communication of Innovations : A Cross-Cultural Approach*, 2nd ed. (New York : Free Press, 1973).

[51]Alan R. Beals, George Spindler, and Louis Spindler, *Culture in Process*, 2nd ed. (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1973).

[52]S.N. Eisenstadt, *Tradition, Change, and Modernity* (New York : Wiley, 1973).

[53]William A. Faunce and William H. Form, eds., *Comparative Perspectives on Industrial Society* (Boston : Little, Brown, 1969).

[54]Paul Meadows, and Ephriam H. Mizruchi, eds., *Urbanism, Urbanization and Change : Comparative Perspectives* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1969).

[55]Henry Jacoby, *The Bureaucratization of the World* trans. Eveline L. Kanes (Berkeley : University of California Press, 1973).

5.2 แบบปฏิวัติ

การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบพื้นฐาน และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว อาจจะมีความวุ่นวายเกิดขึ้นด้วยหรือไม่มีก็ได้ การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติมักจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านชนชั้น สถานภาพ และระบบอำนาจ ความเข้มของการเปลี่ยนแปลงอาจจะดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ ก็ได้

5.3 แบบแพร่กระจาย

ทฤษฎีการแพร่กระจายนั้นได้รับการพัฒนา ให้แตกต่างออกไปจากทฤษฎีวิวัฒนาการ โดยกล่าวถึงการแพร่กระจายของวัฒนธรรมแต่ละอย่าง เช่น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมอินเดียมาสู่ไทย เป็นต้น กระบวนการแพร่กระจายจึงเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและกลุ่มสังคมอื่น โดยมีขั้นตอนของการแพร่กระจายดังนี้คือ (1) ขั้นตระหนักรู้ (2) ขั้นให้ความสนใจ (3) ขั้นประเมิน (4)ขั้นทดลองใช้ และ (5) ขั้นรับมาใช้ เงื่อนไขของการรับมาใช้ดังกล่าวจึงขึ้นอยู่กับการรับรู้ในคุณประโยชน์ที่พึงมี การเปรียบเทียบ ความซับซ้อน ความสำเร็จของการทดลองใช้ และความสามารถในการสังเกตรับรู้ได้ของสมาชิกในวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ องค์ประกอบของการรับมาใช้ประกอบด้วย (1) ผู้คิดค้นของใหม่ (2) ผู้รับมาใช้ตอนแรก (3) ผู้ใช้ทั่วไปในระยะต้นและระยะปลาย และ (4) ความล้าสมัย การเปลี่ยนแปลงแบบแพร่กระจายคือเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบวางแผน (planned social change) ที่สำคัญ

5.4 การรับเอาวัฒนธรรม

มองในแง่สรุปรวมยอด การแพร่กระจายคือการรับเอาวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลมาจากการติดต่อกันระหว่างวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม การติดต่อระหว่าง

วัฒนธรรมไม่ได้ทำให้เกิดการรับเอาวัฒนธรรมใหม่ของทั้งสองฝ่ายที่มีการติดต่อกันเสมอไป การรับเอาวัฒนธรรมอาจจะเป็นได้ทั้งจากการวางแผนและการบังคับกระบวนการรับวัฒนธรรมอาจเป็นไปอย่างรวดเร็วหรือแบบค่อยเป็นค่อยไปที่เป็นระเบียบเรียบร้อยก็ได้

5.5 การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่

การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่ เป็นการแปลงรูปจากสังคมจารีตมาเป็นสังคมปัจจุบัน และอาจเกิดขึ้นได้โดยปราศจากการเปลี่ยนให้เป็นอุตสาหกรรมก็ได้ การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่มี 3 รูปแบบ คือ แบบอุตสาหกรรม แบบรับเอาวัฒนธรรม และแบบแนะนำให้เปลี่ยน การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่จะนำมาซึ่งการเพิ่มความแตกต่างในด้านเศรษฐกิจ องค์การ การเมือง และวัฒนธรรม ถือกันว่า "คนสมัยใหม่" คือคนที่มีข่าวสารความรู้ มีประสิทธิภาพ และเป็นอิสระเอกเทศ

5.6 การเปลี่ยนให้เป็นอุตสาหกรรม

การเปลี่ยนให้เป็นอุตสาหกรรม เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบโรงงานภายใต้อำนาจของเครื่องจักรกล ดัชนีที่จะวัดการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่ได้แก่ สัดส่วนของกำลังงานในการอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่จะเกิดควบคู่ไปกับการเติบโตของการแบ่งงานกันทำ (division of labour) การเปลี่ยนจากอาชีพเกษตรกรรมไปเป็นอุตสาหกรรมโรงงานและบริการ การเกิดอาชีพเฉพาะใหม่ ๆ การมีอัตราอ่านออกเขียนได้เพิ่มสูงขึ้น และการเปลี่ยนแปลงในด้านประชากร

5.7 การเปลี่ยนให้เป็นเมือง

เช่นเดียวกับการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่ การเปลี่ยนให้เป็นเมืองอาจเกิดขึ้นได้โดยปราศจากการเปลี่ยนให้เป็นอุตสาหกรรม การอาศัยอยู่ในเมืองทำให้คนมี "วิถีชีวิต" ที่แตกต่างออกไปจากเดิม กระบวนการเปลี่ยนให้เป็นเมืองอาจมองได้ในแง่ "ชนบท–ในเมือง" การเปลี่ยนให้เป็นเมืองในประเทศกำลังพัฒนาปัจจุบันเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วมาก ทั้งนี้รวมถึงประเทศไทยด้วย (โปรดดูตอนสุดท้ายที่ว่าด้วยเครื่องชี้ภาวะสังคม)

5.8 การเปลี่ยนให้เป็นแบบราชการ

การเปลี่ยนให้เป็นแบบราชการ หมายถึงการเพิ่มขยายเหตุผลของการตัดสินใจสั่งการให้กว้างใหญ่ขึ้น และเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมายขององค์การ รูปแบบสำคัญของราชการได้แก่ แบบโซเวียต แบบของตะวันตก และแบบจีน การเปลี่ยนให้เป็นแบบราชการเกิดขึ้นในการปกครองทุกรูปแบบ

นักสังคมวิทยามีแนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมพอแยกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเห็นว่า วิวัฒนาการของสังคมเป็นสิ่งที่ต่อเนื่อง เช่นวิวัฒนาการด้านชีวภาพ ส่วนกลุ่มหลังเห็นว่ากลไกของวิวัฒนาการของสังคมคือสิ่งเดียวกันกับวิวัฒนาการด้านชีวภาพ กล่าวคือสังคมจะวิวัฒน์จากสังคมที่ง่าย ๆ ไปสู่สภาพที่ซับซ้อน

ในทั้งสองกลุ่มข้างต้นนั้น บางคนเห็นว่าวิวัฒนาการดังกล่าวอาจเป็นแบบเชิงเส้นเดี่ยว (linear pattern) หรือวิวัฒนาการเป็นชุดหรืออนุกรมติดต่อกันไป เช่น การเพิ่มสภาพการแบ่งงานกันทำ (division of labour) จะทำ

ให้สังคมเกิดความซับซ้อน และเกิดการจำแนกสภาพแตกต่าง (differentiation) มากยิ่งขึ้น บางคนมองว่าสังคมเปลี่ยนแปลงแบบขึ้น ๆ ลง ๆ ทั้งที่ก้าวหน้าและเสื่อมโทรม ปัจจุบันนี้ต่างยอมรับกันว่า สังคมไม่คลี่คลายไปแบบเชิงเส้นเดี่ยว หรือแบบขึ้นลงเสมอไป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นผลของสาเหตุต่าง ๆ นานัปการ ซึ่งทำให้สังคมที่ได้รับผลเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงในหลายทิศทางและในหลายรูปแบบ[56] (ดูรูปที่ 2)

6. วงเขตของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในหลายวงเขต การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจเริ่มขึ้นในวงเขตของสถาบันใดสถาบันหนึ่ง แล้วทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวงเขตอื่นไปด้วย การเปลี่ยนแปลงในแต่ละวงเขตต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน มีอิทธิพลต่อกันและกัน และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งระบบ

การเปลี่ยนแปลงบางอย่างอาจช้าลงหรือหยุดลงในบางวงเขต แต่ในบางวงเขตอาจมีการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินไปเรื่อย ๆ วงเขตที่น่าพิจารณาได้แก่ ครอบครัว[57] การศึกษา[58] เศรษฐกิจ[59] ประชากร[60] การจัดช่วงชั้นทางสังคม[61] อำนาจในสังคม[62]

[56]S. N. Eisenstadt, ed., ***Readings in Social Evolution and Development*** (New York: Pergamon, 1970).

[57]David A. Schulz, ***The Changing Family, Its Function and Future***, 2nd ed. (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1976).

[58]Frank E. Armbruster, ***Our Children' s Crippled*** (New York: Quadrangle, 1977).

[59]Niel J. Smelser, ***The Sociology of Economic Life***, 2nd ed. (Englewood Cliffs. N. J. : Prentice-Hall, 1976).

[60]Jay A. Weinstein, ***Demographic Transition and Social Change*** (Morristown, N.J : General Lerning Press, 1976).

[61]Melvin A. Tumin, ***Social Stratification: The Forms and Functions of Inequality*** (Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall. 1967).

[62]Marvin E. Olsen, ed., ***Power in Societies*** (New York: Macmillan, 1970).

รูปที่ ๒ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง

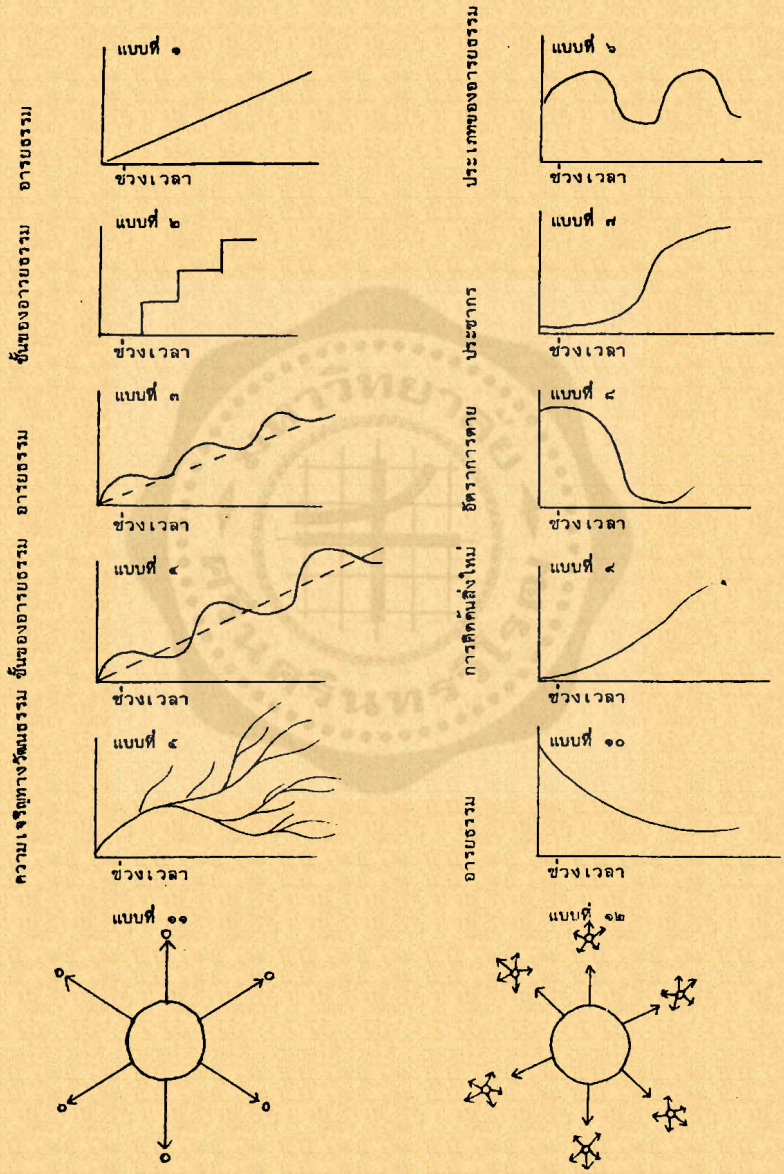

7. ปฏิกิริยาต่อการเปลี่ยนแปลง

ในแต่ละสังคมย่อมจะมีทั้งปัจจัยที่จะส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลง และปัจจัยที่มีต่อต้านการเปลี่ยนแปลงเพื่อรักษาสถานภาพเดิม ปัจจัยประเภทแรกเรียกว่า "ตัวกระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลง" และปัจจัยประเภทหลังเรียกว่า "อุปสรรคของการเปลี่ยนแปลง" การแยกแยะดังกล่าวทำเพื่อให้เกิดความสะดวกในการวิเคราะห์เท่านั้น เพราะแท้จริงทั้งสองปัจจัยต่างมีอิทธิพลผสมผสานกัน แง่มุมสำคัญที่น่าพิจารณาได้แก่ปัจจัยด้านสังคม จิตวิทยา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ซึ่งจะกล่าวถึงรวมกันไป[63]

7.1 ด้านสังคม

ตัวกระตุ้นหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือความปรารถนาในด้านการมีเกียรติยศชื่อเสียง ในการติดต่อกับทางสังคมนั้น สังคมหนึ่งมีแนวโน้มที่จะรับเอาสิ่งแปลกใหม่จากอีกสังคมหนึ่ง สัมพันธภาพที่กระชับแน่นของสังคมที่กำลังพัฒนา เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน ชนชั้นที่ต่างกันมักจะมีปฏิกริยาต่อการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน และโดยทั่วไปแล้วพบว่า ชนชั้นกลางมีแนวโน้มที่จะยอมรับสิ่งใหม่มากกว่าชนชั้นอื่น อำนาจหน้าที่ (authority) ก็มีอิทธิพลต่อการรับเอาการเปลี่ยนแปลง เช่น การบังคับให้ชนกลุ่มน้อยยอมรับบางสิ่งบางอย่าง เป็นต้น การยอมรับจะเป็นไป

[63]โปรดดู Homer G. Barnett, *Innovation: The Basis of Cultural Change* (New York: Mc Graw-Hill, 1953); George M. Foster, *Traditional Society and Technological Change*, 2nd ed. (New York: Harper & Row, 1973); Gilbert Kushner, Mickey Gibson, John Gulick, John J. Honigmann, and Richard Nonas, *What Accounts for Socio-Cultural Change ? A Propositional Inventory* (Chapel Hill: University of North Carolina, Institute for Research in Social Science, 1962); Gerald Zaltman, Robert Duncan, and Journey Holbeck, *Innovations and Organizations* (New York: John Wiley, 1973).

อย่างกว้างขวาง หากสิ่งนั้นสามารถสร้างบูรณาการกับสภาพเดิมของสังคมได้ อย่างไรก็ตาม ลำดับขั้นและช่วงเวลาดูจะมีความสำคัญต่อการรับสิ่งใหม่อยู่ไม่น้อย สภาพการณ์บังคับก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้เช่นกัน และโดยทั่วไปแล้ว สิ่งใหม่จะเป็นที่ยอมรับหากบุคคลที่จะเปลี่ยนแปลงนั้นเข้าเกี่ยวข้องในการวางแผนและการดำเนินการนำไปใช้ด้วย

ในทางตรงกันข้าม อุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงเห็นได้ชัดในรูปของผลประโยชน์และสถานะเดิม ในกรณีดังกล่าวบุคคลหรือกลุ่มจะรู้สึกกลัวต่อการสูญเสียอำนาจ ความมั่งคั่ง หรือเกียรติภูมิ ในการที่จะยอมรับในสิ่งใหม่นั้น สังคมที่แบ่งชั้นวรรณะอย่างชัดเจนมักจะต่อต้านการยอมรับสิ่งใหม่ การยอมรับสิ่งใหม่นั้นบางครั้งขึ้นอยู่กับอุดมการณ์และการให้เหตุผลของสังคม สังคมที่มีความเป็นปึกแผ่นและมีรูปแบบของอำนาจหน้าที่ที่แพร่กระจายจะต่อต้านการเปลี่ยนแปลง บางครั้งบุคคลจะรู้สึกกลัวการเคลื่อนตัวของสังคม และกลัวสิ่งที่ไม่ที่รู้ ในหลายกรณีที่ความรู้สึกเชิงศีลธรรมของสังคมเป็นตัวการต่อต้านการเปลี่ยนแปลง การต่อต้านในบางครั้งอาจปราศจากเหตุผล ซ่อนเร้น และอาจพบกับการก่อตัวต่อต้านของฝ่ายตรงกันข้ามได้

7.2 ด้านจิตวิทยา

การยอมรับและการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงนั้นยังมีเงื่อนไขของปัจจัยในเชิงจิตวิทยาอยู่ด้วย อัชฌาสัยที่เป็นแนวโน้มที่จะรับ ความต้องการที่จะรับรู้ การสื่อสารติดต่อที่แจ้งชัด ทัศนคติเชิงบวก และอิทธิพลส่วนบุคคล ล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลง ในทางตรงกันข้ามอุปนิสัยที่ชอบต่อต้าน ความเมินเฉยเพราะโง่เขลา การเลือกรับรู้เฉพาะอย่างและการสื่อสารติดต่อที่คลุมเครือ ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลง

7.3 ด้านวัฒนธรรม

ราล์ฟ ลินตัน เสนอแนะว่า "ถ้าเรารู้ว่าวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งคืออะไรแล้ว โดยเฉพาะรู้เกี่ยวกับระบบค่านิยมและทัศนคติ เราจะสามารถทำนายว่าสมาชิกของสังคมจะรับหรือต่อต้านสิ่งใหม่นั้นได้อย่างถูกต้องทีเดียว"[64] ในสังคมที่มีความเข้มในจารีตประเพณี มีโลกทัศน์ว่าชีวิตมนุษย์ต้องเป็นไปตามดวง มีการความหลงในชาติพันธุ์ มีบรรทัดฐานของจารีตประเพณีสูงพอประมาณ เชื่อในไสยศาสตร์ และมีรูปแบบของบรรทัดฐานที่ปราศจากยืดหยุ่น เหล่านี้มักจะต่อต้านการเปลี่ยนแปลง ในทางตรงกันข้าม เมื่อปราศจากสภาพเช่นว่านี้ หรือพอมีอยู่บ้างเล็กน้อย วัฒนธรรมดังกล่าวนั้นจะหย่อนด้านบูรณาการ และมีแนวโน้มที่จะรับสิ่งใหม่มากขึ้น

7.4 ด้านเศรษฐกิจ

ปัจจัยที่สี่ที่มีต่อการรับและต่อต้านการเปลี่ยนแปลงได้แก่เศรษฐกิจ ซึ่งมักจะมีอิทธิพลสำคัญกว่าปัจจัยอื่น ๆ ที่กล่าวมา การรับรู้ถึงสิ่งที่จะพึงมีพึงได้ทางเศรษฐกิจ และการคำนึงถึงค่าราคาจะส่งผลให้เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลง ในทางตรงกันข้าม หากมีการสูญเสียเชิงเศรษฐกิจมากเกินไป คนก็อาจจะไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง นั่นคือถ้าหากเขารู้สึกว่าได้น้อยกว่าเสียแล้วเขาจะต่อต้าน ถ้าเขารู้สึกว่าได้มากกว่าเสียแล้วเขาจะยอมรับ

8. ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลง

ปัญหาอย่างหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นเป็นอยู่นานเท่าใด การศึกษาดังกล่าวพิจารณาได้จากการเปลี่ยน-

[64]อ้างใน in Francis A. Allen, *Socio-Cutural Dynamics: An Introduction to Social Change* (New York: Macmillan, 1961), p. 288.

แปลงแต่ละช่วง ซึ่งสั้นยาวแตกต่างกันเช่นการบ้าคลั่งและแฟชั่น (fads and fashions)สไตล์ของการดำเนินชีวิต (life styles) และลัทธิความเชื่อและการเคลื่อนไหวทางสังคม (cults and social movements)[65]

8.1 การบ้าคลั่งและแฟชั่น

เป็นการยอมรับสิ่งหนึ่ง โดยคนบางส่วนในสังคมในช่วงระยะเวลาอันสั้น การบ้าคลั่งเป็นการยอมรับแค่ชั่วคราว สั้นกว่าแฟชั่น

8.2 สไตล์ของการดำเนินชีวิต

สไตล์ของการดำเนินชีวิตมักขึ้นอยู่กับชั้นของสังคม หรือขึ้นอยู่กับการต่อต้านวัฒนธรรมบางอย่าง แต่ชั้นของสังคมมักจะมีความคงทนมากกว่า

8.3 ลัทธิความเชื่อและการเคลื่อนไหวทางสังคม

เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบชั่วคราวของสังคม มักจะเป็นระยะ ๆ ซึ่งค่อนข้างจะมีช่วงยาวนานกว่าแบบอื่น ๆ ที่กล่าวมา แต่ก็จะยุติลงเป็นเรื่อง ๆไป

9. กุศโลบายในการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบวางแผนนั้นมีการใช้กุศโลบาย และเทคนิคหลายอย่าง แง่มุมที่สำคัญคือ (1) เป้าหมาย (2) ตัวการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และ (3) วิธีการ เป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจพิจารณาได้ในหลายระดับ เช่น ระดับบุคคล ระดับกลุ่มบุคคล และระดับมหภาคหรือระดับระบบ ตัวการของการเปลี่ยนแปลงนั้นได้แก่ผู้มีวิชาชีพ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการที่

[65]Bernard Rudofsky, *The Unfashionable Human Body* (New York: Doubleday 1974); John Wilson, *Introduction to Social Movements* (New York : Basic Books, 1973).

เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อบรรลุเป้าหมายบางประการ หากพิจารณาออกเป็นประเภทก็อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ ตัวการประเภทผู้นำ และประเภทผู้ตาม ส่วนในด้านวิธีการนั้นอาจใช้กุศโลบายต่าง ๆ เช่น การช่วยอำนวยความสะดวก (facilitate) การให้การศึกษาใหม่ (reeducation) การชักจูง (persuade) และการใช้อำนาจ (power)

9.1 การก่อความวุ่นวาย

การก่อความวุ่นวายถูกนำมาใช้เป็นกุศโลบายที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาพร้อม ๆ กับประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ประสิทธิผลของมันขึ้นอยู่กับการยอมรับของสังคม การที่จะสร้างความวุ่นวายขึ้นมาได้มักจะมีเงื่อนไขจาก "การพลัดพรากสัมพัทธ์" (relative deprivation) ของกลุ่ม การสร้างความไม่พอใจให้ทวีขึ้นถึงขั้นสูงสุด และการเน้นที่การเอื้ออำนวยของตัวแปรอื่น ๆ ทางสังคม อย่างไรก็ตามตำราทั้งหลายไม่ถือว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบก่อความวุ่นวายเป็นวิธีการที่พึงปรารถนา

9.2 วิธีการอหิงสา

วิธีการ "อหิงสา" เป็นกุศโลบายอีกแบบหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ โดยมีฐานอยู่ที่ "อำนาจทางศีลธรรม" (moral power) และถ้าหากเกิดไป

[66]Warren G Bennis, Kenneth D. Benne, Robert Chin, and Kenneth E. Corley, eds., *The Planning of Change* 3rd ed. (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1979),. Robert R. Evans, ed., *Social Movements: A Reader and Sourcesbook* (Chicago: Rand McNally 1973); Lawrence M. Friedman. *The Legal System: A Social Science Perspective* (New York: Russel Sage, 1975), ch. 10: Harvey A. Hornstein, Barbara B. Bunker, W. Warner Burke, Marion Gindes and Roy J. Lewicki eds , *Social Intervention: A Behavioral Science Approach* (New York: The Free Press, 1971); Jack Rothman, John L Erlich and Joseph Teresa, *Promoting Innovation and Change in Organizations and Communities: A Planning Manual* (New York: Wiley 1976); Roland L. Warren, *Social Change and Human Purpose: Toward Understanding and Action* (Chicago: Rand McNally, 1977); Gerald Zaltman and Robert Duncan, *Strategies for Planned Change* (New York: Wiley, 1977).

สอดคล้องกับค่านิยม เป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงและฝ่ายที่จะให้เปลี่ยนแปลงแล้วก็มักจะได้ผล วิธีการอหิงสามีอำนาจทั้งทางตรงและทางอ้อม ผลของวิธีการอหิงสาอย่างหนึ่งเกิดขึ้นจากการปะทะกับความวุ่นวายด้วยความไม่วุ่นวาย อย่างที่สองคือทำให้ฐานของฝ่ายปรปักษ์เกิดความสงสัยลังเล เปลี่ยนทัศนคติของปรปักษ์และประชาชน เทคนิคของอหิงสาอาจใช้การเดินขบวน การไม่ให้ความร่วมมือ และการเข้าขัดขวางโดยตรงก็ได้

9.3 การเคลื่อนไหวทางสังคม

การเคลื่อนไหวทางสังคมมีอยู่หลายชนิด สิ่งที่คล้ายกันในการเคลื่อนไหวก็คือ ต้องมีโครงสร้างขององค์การ มีแบบแผนของการระดมบุคคลเข้าร่วมการเคลื่อนไหว มีอุดมการณ์และเป้าหมาย กุศโลบายในการเคลื่อนไหวก็มีหลายแบบ เช่น การต่อรอง (bargaining) การใช้กำลังบังคับ (coercion) และการชักจูง (persuation) กลเม็ดในการเคลื่อนไหวที่รู้จักกันดีก็คือ "การเมืองแห่งความไม่เป็นระเบียบ" (politics of disorder) เทคนิคโปรแกรมดังกล่าวก็คือต้องทำให้ตื่นเต้นมีชีวิตชีวา ง่าย และยืดหยุ่น โดยจัดให้เหมาะสมกับปัจจัย 3 ประการต่อไปนี้ คือ เหมาะสมกับฝ่ายตรงกันข้าม อุดมการณ์ และมติมหาชน

9.4 บทบาทของกฎหมาย

กฎหมายมีบทบาทมากขึ้นในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบัน บทบาททางตรงได้แก่การเปลี่ยนสถาบันทางสังคม ซึ่งจะมามีผลกระทบต่อสังคมโดยทางอ้อม นอกจากนั้นกฎหมายยังให้ความชอบธรรมแก่โปรแกรมหรือกระบวนการที่จะใช้ดำเนินงาน และตัดความชอบธรรมออกจากกิจกรรม

หรือการปฏิบัติดั้งเดิมบางประการไป แท้ที่จริงบทบาทของกฎหมายที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงอยู่ในประเภทเดียวกันกับการใช้อำนาจบังคับ (power coercive approach) ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยหนุนด้วยความชอบธรรมของอำนาจหน้าที่ (authority) ซึ่งเป็นกลไกที่จะบังคับให้มีการปฏิบัติตาม

10. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงพิจารณาได้หลายแง่ เป็นต้นว่า ผลจากการประดิษฐ์และรับสิ่งใหม่ การตอบโต้การเปลี่ยนแปลง การทำให้องค์กรทางสังคมแตกแยก ผลที่ไม่คาดคิด และการรับมือการเปลี่ยนแปลง

10.1 ผลของการประดิษฐ์และการรับสิ่งใหม่

การประดิษฐ์และการรับสิ่งใหม่มีผลต่อสังคมอย่างมหาศาล อ๊อกเบิร์น[67] ชี้ให้เห็นว่าเพียงการประดิษฐ์วิทยุและการนำมาใช้เท่านั้นก็มีผลต่อสังคมมากกว่า 150 อย่าง และเพียงประดิษฐ์โทรทัศน์ขึ้นมาก็ยิ่งมีผลต่อสังคมมากขึ้นกว่านั้นอีก การนำรถยนต์มาใช้กระทบต่อวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างมหาศาล ปรกติแล้วผลของการประดิษฐ์ที่มีต่อสังคมมักจะออกมาในรูปใดรูปหนึ่งต่อไปนี้คือ ทำให้ 1) กระจาย (dispersion) 2) สานต่อ (succession) และ 3) รวมเข้ากัน (convergence) การประดิษฐ์และการรับสิ่งใหม่จะมีผลกระทบต่อบุคคล และสะท้อนไปถึงชนชั้นทางสังคม และสถาบันทางสังคม และยังอาจเลยไปมีผลต่อจริยธรรม ขนบประเพณี และปรัชญาของสังคมด้วย

[67] Angus Campbell and Philip E. Converse, *The Human Meaning of Social Change* (New York : Russell Sage, 1972) ; George V. Coelho, David A. Hamburg, and John E. Adams, eds , *Coping and Adaptation* (New York : Basic Books, 1974); George A. Devos, ed., *Responses to Change, Society, Culture and Personality* (New York : Van Nostrand, 1976) ; Peter Morris, *Loss and Change* (New York : Doubleday, 1975).

10.2 ผลของการตอบโต้การเปลี่ยนแปลง

การตอบโต้ต่อการเปลี่ยนแปลงของมวลชนมีผลในด้านแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง รูปแบบต่าง ๆ ของความรู้สึกผิดแปลกสภาวะ (alienation) และผลในด้านพฤติกรรม ความรู้สึกผิดแปลกสภาวะที่สนองตอบการเปลี่ยนแปลงจะปรากฏออกมาในรูปความรู้สึกไร้อำนาจ (powerlessness) ความรู้สึกไร้ความหมาย (meaninglessness) ความรู้สึกไร้บรรทัดฐาน (normlessness) ความโดดเดี่ยวทางค่านิยม (value isolation) การหนีห่างออกจากตนเอง (self-estrangement) และความโดดเดี่ยวทางสังคม (social isolation) รูปแบบอื่น ๆ อาจออกมาในรูปการสนองตอบทางศาสนา การเคลื่อนไหวทางสังคม การถอนสถานภาพในแง่ของการถดถอย และผลในด้านการปรับตัวต่อสังคมของบุคคล

10.3 ผลในด้านความแตกแยก

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้เกิดความแตกแยกในองค์การ หรือสถาบันทางสังคม ทั้งนี้เนื่องมาจากความขัดแย้งในผลประโยชน์และค่านิยม ความขัดแย้งในฐานะและบทบาท เกิดการอบรมกล่อมเกลาทางสังคมที่ผิด และเกิดการสื่อสารทางสังคมที่ผิดไป ความแตกแยกดังกล่าวยังเกิดจากการที่มีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละส่วนไม่เท่ากัน เพราะความล้าทางวัฒนธรรม (culture lag) การผันผวนทางสังคมมีผลทั้งต่อตัวบุคคลและองค์กรทางสังคม ความแตกแยกในองค์กรของสังคมมักจะนำมาซึ่งความเสื่อมทางศีลธรรมอีกด้วย ลักษณะดังกล่าวนี้เกิดขึ้นสูงในประเทศที่กำลังพัฒนา เพราะเร่งรัดในการเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนาประเทศ

10.4 ผลที่คาดไม่ถึง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมักจะทำให้เกิดผลต่าง ๆ ตามมาอย่างคาดไม่ถึง ซึ่งมีทั้งผลเสียและผลดี ในระยะสั้น การเปลี่ยนแปลงจะมีผลกระทบต่อตัวบุคคล และในระยะยาวกระทบต่อสิ่งที่คาดไม่ถึง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมยังมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะในแง่ของมาตรฐานค่านิยม และรูปแบบพฤติกรรม ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งระหว่างกลุ่มและระหว่างสมาชิกในกลุ่ม

11. โสหุ้ยของการเปลี่ยนแปลง

โสหุ้ยของการเปลี่ยนแปลงพิจารณาได้ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยา ซึ่งในแต่ละด้านยากแก่การตัดสินอย่างแน่นอนว่ามากน้อยเท่าใด[68]

11.1 โสหุ้ยทางเศรษฐกิจ

ผู้นิยมด้านพัฒนาการทางเศรษฐกิจมักจะเน้นว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นความก้าวหน้าทางสังคม ซึ่งจะปรับปรุงมาตรฐานความเป็นอยู่ของบุคคลให้สูงขึ้น เป็นเป้าของสังคมที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ตำรับตำราส่วนมากมักจะพูดถึงคุณค่าในแง่บวกมากกว่าในแง่ลบ ในระยะหลังมานี้สังคมที่กำลังพัฒนาจะเน้นการจัดสวัสดิการสังคม (social welfare) มากกว่าเน้นพัฒนาการทางเศรษฐกิจ และส่วนมากแล้ว การพัฒนาการทางเศรษฐกิจมักจะทำให้เกิดความเสียหายเชิงนิเวศวิทยา และความสูญเปล่าของ

[68] Angus Campbell, Philip E. Converse, and Willard L. Rodgers, *The Quality of Life : Perceptions, Evaluations, and Satisfactions* (New York : Russel Sage, 1976); Paul R. Ehrlich, and Anne H Ehrlich, *Population, Resources, Environment : Issues in Human Ecology*, 2nd ed. (San Francisco : Freeman, 1972); Claude S. Fisher, *The Urban Experience* (New York : Harcourt, 1976).

ผลิตผลทางสังคมบางประการ ความก้าวหน้ามักจะมาพร้อม ๆ กับความเสื่อมของสิ่งแวดล้อมและมลภาวะของอากาศและน้ำ อย่างไรก็ตาม คงมีคนไม่กี่คนที่อยากจะให้เลิกใช้รถยนต์เพื่อให้เกิดอากาศบริสุทธิ์ และคงไม่มีใครที่อยากจะกลับไปดำรงชีพอยู่แบบโบราณเพื่อแลกกับการมีน้ำ และธรรมชาติที่สวยงาม สิ่งที่พึงตระหนักในที่นี้ก็คือการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทางสังคมย่อมมีทั้งทางก้าวหน้าและในทางตรงกันข้ามนำมาซึ่งสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาอยู่เสมอ

11.2 โสหุ้ยทางสังคม

โสหุ้ยทางสังคมเป็นแนวความคิดเชิงปทัสถาน (normative concept) ซึ่งวัดได้ค่อนข้างยาก มีนักสังคมวิทยายกตัวอย่างโสหุ้ยของสังคมในการนำรถยนต์มาใช้ ส่วนมากต่างยอมรับกันว่ารถยนต์ได้ทำลายคุณภาพของชีวิตลง คุณภาพของชีวิตดังกล่าวมองในแง่อันตรายจากการเจ็บป่วย การยืนยาวของอายุ การทำให้สภาพดินฟ้าอากาศน่าอยู่อาศัย การมีแม่น้ำลำธารที่ไหลความสดชื่นแก่ชีวิต และการมีนิเวศวิทยาที่ดีในแง่เศรษฐกิจ ในด้านอาหารการกินของชาวโลก รวมตลอดถึงการที่สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจำกัดการอยู่กิน การเดินทาง และจำกัดทางออกสำหรับปัญหาทั้งหลาย โสหุ้ยของสังคมยังไปปรากฏในรูปการไปอาศัยอยู่ในเมือง การใช้กำลังงานที่ต้องใช้การศึกษาสูง และใช้เทคนิคทางวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น

11.3 โสหุ้ยทางจิตวิทยา

นอกจากในแง่เศรษฐกิจและสังคมแล้ว การเปลี่ยนแปลงยังมีโสหุ้ยในเชิงจิตวิทยาด้วยที่เห็นได้ชัดคือการที่บุคคลขาดสมรรถนะในการที่จะทำความเข้าใจและควบคุมสิ่งแวดล้อมรอบตัวเขา บุคคลได้สูญเสียสมรรถนะส่วนบุคคล

โดยเฉพาะในด้านการขาดความเป็นมนุษย์ (dehumanization) การมีบุคลิกภาพเป็นแบบอัตโนมัติ (automation of personality) และความเป็นระบบ (systematization) ของชีวิตทางสังคม "ความเป็นมนุษย์กล" ในปัจจุบันทำให้มนุษย์ขาดโอกาสที่จะแสดงออกเยี่ยงมนุษย์ ขาดความเป็นธรรมชาติ ขาดความคิดสร้างสรรค์ และขาดความเห็นอกเห็นใจระหว่างกัน โสหุ้ยทางจิตวิทยาของการเปลี่ยนแปลงยังประจักษ์ออกมาในรูปการเพิ่มความกังวลใจ และการรู้สึกไร้ความปลอดภัย ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความเสื่อมในความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม และความทะเลาะเบาะแว้งเป็นศัตรูกันในสังคม

สรุปย่อภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

ต่อไปนี้เป็นภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในด้านต่าง ๆ สรุปจาก "เครื่องชี้ภาวะสังคม" ซึ่งรวบรวมไว้โดยคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หลังจากตรวจสอบการรวบรวมจากแหล่งอื่น ๆ พบว่า ข้อมูลดังกล่าวยังคลาดเคลื่อนอยู่มาก เนื่องจากการจัดเก็บข้อมูลยังไม่เป็นระบบและรัดกุมเพียงพอ แต่ก็ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นมากในปัจจุบัน ข้อมูลดังกล่าวนี้พอที่จะชี้ให้เห็นภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยได้อย่างหยาบ ๆ

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสรุปจาก "เครื่องชี้ภาวะสังคม" พอสรุปได้โดยแยกตามหมวดต่าง ๆ ดังนี้ (1) ประชากร (2) การสาธารณสุข (3) การศึกษา (4) การเมือง (5) เศรษฐสังคม (6) สวัสดิการสังคม (7) การมีงานทำ (8) ความปลอดภัย และ (9) คุณภาพชีวิต

1. หมวดประชากร

การเปลี่ยนแปลงประชากรของประเทศไทยมีลักษณะเพิ่มขึ้นคล้ายคลึงกับประเทศที่กำลังพัฒนาอื่น ๆ กล่าวคือมีอัตราการเกิดอยู่ในระดับสูง แต่มีอัตราการตายลดลงอย่างรวดเร็ว ทารกในปัจจุบันมีโอกาสรอดชีวิตได้มากขึ้น ในขณะเดียวกันผู้ใหญ่ก็มีอายุยืนยาวขึ้น

การที่ประเทศไทยมีอัตราภาวะการเจริญพันธุ์ค่อนข้างสูงในอดีต ทำให้มีอัตราส่วนของเด็กที่ยังไม่เข้าสู่ระบบการผลิตอยู่ในอัตราสูง ผลก็คือภาวะอุปการะประชากรที่เป็นเด็กเพิ่มขึ้น จะเห็นได้ว่าอัตราส่วนของเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี มีถึงร้อยละ 41.5 ในปี 2522 เทียบกับประเทศที่พัฒนาแล้วของโลก อาทิเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกามีเด็กที่อายุต่ำกว่า 15 ปี เพียงประมาณร้อยละ 21 ในระยะเวลาเดียวกัน

ในขณะเดียวกันประเทศไทยก็มีประชากรสูงอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไปเพิ่มขึ้นเล็กน้อย คือ จากประมาณร้อยละ 5.0 ในปี 2518 เป็นประมาณร้อยละ 5.2 ในปี 2522 ประชากรมีอายุ 60 ปีขึ้นไปในปี 2522 มีจำนวนประมาณร้อยละ 5 ของประชากรทั้งหมด

1.1 อัตราการเพิ่มของประชากร

อัตราการเพิ่มของประชากรได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2473 เป็นต้นมา (ร้อยละ 1.6) มาสูงสุดใน พ.ศ. 2513 (ร้อยละ 3.2) ต่อมาอัตราการเพิ่มของประชากรได้ลดลงเรื่อย ๆ เหลือประมาณร้อยละ 1.9 ในปี 2522 และคาดว่าจะลดต่ำลงเรื่อย ๆ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจากที่รัฐบาลมีนโยบายการวางแผนครอบครัวมีประสิทธิภาพมากขึ้น และประชาชนในชนบทได้เริ่มเห็นความสำคัญของการวางแผนครอบครัวมากยิ่งขึ้น

1.2 อัตราการเกิดและตาย

สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้อัตราการเพิ่มของ ประชากร ยังอยู่ในระดับสูงอยู่ คือการเปลี่ยนแปลงสภาวะการตายของประชากรไทย ทั้งนี้เนื่องจากความเจริญทางการแพทย์และวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ทำให้อัตราการตายในประเทศไทยลดลง จะเห็นได้ว่า อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดของเด็กไทยได้เพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

1.3 อัตราการเจริญพันธุ์ทั่วไป

อัตราการเจริญพันธุ์ทั่วไป คือ อัตราส่วนต่อพันคนของจำนวนเกิดของเด็กทั้งหมดต่อจำนวนประชากรสตรี ช่วงอายุ 15–49 ปี

ปรากฏการณ์ ที่เกิด ขึ้น หลัง จาก รัฐบาล ได้ นำน โยบาย การวางแผนครอบครัวมาใช้อย่างต่อเนื่องทำให้อัตราการเจริญพันธุ์ทั่วไปของประเทศลดลงอย่างมาก ดังจะเห็นว่าเมื่อปี 2518 อัตราการเจริญพันธุ์ทั่วไปของประเทศไทยเท่ากับ 117.9 ต่อพันคน ได้ลดลงเหลือ 98.5 ต่อพันคนในปี 2522 เป็นที่น่าสังเกตว่าการลดลงของอัตราการเจริญพันธุ์ทั่วไปในระดับประเทศระหว่างช่วง 5 ปีนี้ ส่วนใหญ่เป็นการลดลงของอัตราเจริญพันธุ์ทั่วไปในภาคเหนือและภาคกลาง จึงช่วยดึงให้อัตราเจริญพันธุ์ทั่วไปในระดับประเทศลดลง กล่าวคือระหว่างช่วงปี 2518–2522 ภาคเหนือและภาคกลางมีอัตราการเจริญพันธุ์ทั่วไปเฉลี่ยประมาณปีละ 86.9 และ 102.6 ต่อพันคนตามลำดับ ขณะที่ภาคใต้และภาคอีสานมีอัตราการเจริญพันธุ์ทั่วไปค่อนข้างอยู่ในระดับสูง คือ เฉลี่ยประมาณปีละ 121.7 และ 120.2 ต่อพันคนตามลำดับ

1.4 อัตราส่วนภาวะเลี้ยงดู

อัตราส่วนภาวะเลี้ยงดู คือ สัดส่วนร้อยละของประชากรอายุต่ำกว่า 15 ปี รวมกับประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปต่อประชากรอายุตั้งแต่ 15 ปี ถึง 59 ปี

อัตราส่วนภาวะเลี้ยงดูของประเทศไทยได้มีแนวโน้มลดลงมาเรื่อย ๆ ทั้งนี้เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอายุประชากรของประเทศ ประชากรโดยส่วนรวมที่ถือว่าพึ่งตนเองไม่ได้ทางเศรษฐกิจมีสัดส่วนลดลง ขณะที่ประชากรที่อยู่ในวัยทำงานมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น เมื่อปี 2518 ประชากรในวัยที่พึ่งตนเองไม่ได้ทางเศรษฐกิจซึ่งหมายถึงผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี และอายุ 60 ปีขึ้นไป มีสัดส่วนร้อยละ 43.6 และ 5.0 ของประชากรทั้งประเทศตามลำดับ ขณะที่ประชากรในวัยทำงานที่มีอายุระหว่าง 15–59 ปี มีสัดส่วนร้อยละ 51.4 ของประชากรทั้งประเทศ ทำให้อัตราส่วนภาวะเลี้ยงดูในปีนี้เท่ากับร้อยละ 94.6 ส่วนในปี 2522 ประชากรในวัยพึ่งตนเองไม่ได้ในกลุ่มอายุต่ำกว่า 15 ปีมีสัดส่วนลดลงเหลือร้อยละ 41.5 แต่ประชากรในกลุ่มอายุ 60 ปีขึ้นไปมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเป็นร้อยละ 5.2 ของประชากรทั้งประเทศ เมื่อเปรียบเทียบกับประชากรในวัยทำงานซึ่งมีสัดส่วนเพิ่มสูงขึ้นเป็นร้อยละ 53.3 ของประชากรทั้งประเทศ ปรากฏว่าอัตราส่วนภาวะเลี้ยงดูในปี 2522 ได้ลดต่ำกว่าทุก ๆ ปีที่ผ่านมา คือเท่ากับร้อยละ 87.7

1.5 ความหนาแน่นของประชากร

จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นนั้นมาจากสาเหตุสองประการใหญ่ ๆ คือ ประการแรก เป็นการเพิ่มโดยธรรมชาติ และประการที่สอง เป็นการเพิ่มโดยการอพยพเคลื่อนย้ายของประชากรในชนบทเข้ามาหางานทำในเมืองใหญ่ ๆ

กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นแหล่งที่รวบรวมความเจริญไว้มากกว่าเมืองใหญ่ ๆ ของทุกภาคในประเทศไทยมีประชากรหนาแน่นที่สุด ความหนาแน่นของประชากรได้เพิ่มจาก 2,718.4 คน ต่อตารางกิโลเมตรในปี 2518 เป็น 3,124.7 คนต่อตารางกิโลเมตรในปี 2522 ส่วนภาคอื่น ๆ จำนวนคนที่เพิ่มขึ้นต่อตารางกิโลเมตรส่วนใหญ่เป็นการเพิ่มโดยธรรมชาติ ความหนาแน่นของประชากรในชนบทจึงมีน้อยกว่าในกรุงเทพมหานครมาก

2. หมวดสาธารณสุข

ในระหว่างปี 2518–2522 สถิติทางสาธารณสุขในแต่ละปีมีความแตกต่างกันไม่มากนัก แต่โดยทั่วไปแล้วพอกล่าวได้ว่า ผลของการพัฒนาด้านสาธารณสุขของประเทศไทยได้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น ทั้งนี้อาจจะพิจารณาได้จากอัตราการตายของทารกอายุต่ำกว่า 1 ปี อัตราการตายของเด็กอายุ 0–4 ปี อัตราการตายของมารดา อัตราการตายด้วยโรคที่สำคัญ และอัตราการตายด้วยโรคที่ป้องกันได้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 อัตราการตายของทารกอายุต่ำกว่า 1 ปี (ต่อเกิดมีชีพ 1,000 คน)

ในปี 2522 อัตราการตายของทารกอายุต่ำกว่า 1 ปี ทั่วราชอาณาจักรมีอัตราต่ำที่สุดในรอบ 5 ปีที่ผ่านมา กล่าวคือเท่ากับ 24.8 ต่อเกิดมีชีพพันคน เทียบกับอัตรา 26.0, 25.5, 25.7, และ 26.5 ในปี 2518, 2519, 2520 และ 2521 ตามลำดับ จะเห็นว่าอัตราการตายของทารกในวัยนี้มีระดับดีขึ้นเล็กน้อย

2.2 อัตราการตายของเด็กอายุ 0–4 ปี

อัตราการตายของเด็กในวัย 0–4 ปี ทั่วราชอาณาจักรมีอัตราลดลงต่อเนื่องกันมาทุก ๆ ปี จาก 7.4 ต่อประชากรรายอายุพันคนในปี 2518 ลดลง

เหลือ 6.8 ในปี 2521 ส่วนในปี 2522 ลดลงเหลือเพียง 4.7 ต่อประชากรอายุพันคน

2.3 อัตราการตายของมารดา

อัตราการตายของมารดาทั่วราชอาณาจักรมีอัตราลดลง ปี 2522 อัตราการตายของมารดาทั่วราชอาณาจักรเท่ากับ 1.0 ต่อเกิดมีชีพพันคน เทียบกับเมื่อปี 2518 ซึ่งอัตราการตายของมารดาเท่ากับ 1.7 ต่อเกิดมีชีพพันคน สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้อัตราการตายของมารดาในปี 2522 ลดลงก็เนื่องจากมารดามีความนิยมการทำคลอดโดยบุคคลากรที่ได้รับการฝึกหัดทำคลอดแล้วมากขึ้น

2.4 อัตราการตายด้วยโรคที่สำคัญ

อัตราการตายด้วยโรคที่สำคัญทั้งประเทศ ซึ่งได้แก่ โรคมะเร็ง โรคหัวใจ โรควัณโรค และโรคปอดอักเสบ มีอัตราการเปลี่ยนแปลงขึ้น ๆ ลง ๆ และ ถึงแม้อัตราการตายด้วยโรคที่สำคัญในปี 2522 จะลดลงจากปี 2521 แต่อัตรานี้ยังสูงกว่าเมื่อปี 2518 กล่าวคือ ในปี 2518 มีอัตราการตายด้วยโรคที่สำคัญเพียง 36.0 ต่อประชากรแสนคน ส่วนในปี 2521 และ 2522 มีอัตราเท่ากับ 38.0 และ 36.0 ต่อประชากรแสนคนตามลำดับ

อัตราการตายที่เกิดจากโรคติดต่อที่ป้องกันได้ทั่วประเทศในปี 2522 เท่ากับ 4.2 ต่อประชากรแสนคน เทียบกับ 9.2, 5.9, 4.9 และ 5.2 ในปี 2518, 2519, 2520 และ 2521 ตามลำดับ จะเห็นได้ว่า อัตราดังกล่าวนี้ดีขึ้นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

2.5 จำนวนผู้รับบริการวางแผนครอบครัว

ปัจจุบันประเทศไทยมีสถานบริการวางแผนครอบครัวมากกว่า 6,000 แห่ง เพื่อสนองความต้องการให้เพียงพอแก่จำนวนผู้รับบริการวางแผนครอบ-

ครัวรายใหม่ ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปีและในทุกภาคด้วย ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐบาลและหน่วยงานของเอกชนได้ให้การส่งเสริมสนับสนุนการวางแผนครอบครัวอย่างจริงจังขึ้น ทั้งทางด้านกระจายความรู้และสร้างความเข้าใจให้แก่ประชาชนเรื่องการวางแผนครอบครัว พร้อมกันนั้นก็ได้บรรจุเรื่องการวางแผนครอบครัวไว้ในหลักสูตรการศึกษาต่าง ๆ พิจารณาจากข้อมูลที่มีอยู่ตั้งแต่ 2518 มีจำนวนทั้งสิ้น 535,043 คน (อัตรา 60.0 ต่อ 1,000 คน) และเพิ่มขึ้นเป็น 984,590 คน ในปี 2522 (อัตรา 97.8 ต่อ 1,000 คน)

เมื่อจำแนกจำนวนผู้มารับบริการวางแผนครอบครัวออกเป็นรายภาค ในช่วงระยะปี 2518–2522 จำนวนผู้มารับบริการวางแผนครอบครัวเพิ่มขึ้นตลอดมา และเป็นหญิงมากกว่าชายทุกภาค โดยเฉพาะภาคอีสานมีจำนวนหญิงที่ผ่าตัดทำหมันมากกว่าชายเกือบถึง 9 เท่าตัว เทียบกับภาคอื่น ๆ ซึ่งจำนวนหญิงที่ผ่าตัดทำหมันมากกว่าเพศชายเพียง 2–3 เท่าตัว เท่านั้น สำหรับผู้มารับบริการวางแผนครอบครัวรองลงมาจากภาคอีสาน ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง กรุงเทพมหานคร และภาคใต้ ตามลำดับ

2.6 จำนวนผู้เป็นโรคจิตประสาทหรือภาวะสุขภาพจิตที่มารับบริการในโรงพยาบาล

สถานการณ์ปัจจุบัน ล้วนแล้วแต่มีเหตุการณ์อันสับสนวุ่นวาย เหตุการณ์เหล่านี้มักจะส่งผลต่อสภาพจิตใจของมนุษย์ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ภาวะสับสนทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้ค่านิยมของคนเปลี่ยนไป เกิดการแข่งขันเอารัดเอาเปรียบอยู่ตลอดเวลา ความรู้สึกเหล่านี้ทำให้เกิดผลกระทบต่อทั้งทางสุขภาพและจิตใจ

จากสภาพเศรษฐกิจที่รัดตัวทำให้ชาวบ้านเกิดความเครียด ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง อีกทั้งต้องอยู่อย่างไม่ปลอดภัย และต้องเตรียมพร้อมที่จะเผชิญปัญหาเฉพาะหน้า ความรู้สึกทางด้านความมั่นคงและปลอดภัยของตนเองจึงขาดไป มลภาวะทางสังคมเหล่านี้เป็นมูลเหตุเบื้องต้นที่ทำให้คนที่ปรับตัวไม่ได้ อยู่อย่างมีความทุกข์ทั้งทางกายและจิตใจ ในที่สุดก็อาจเป็นจิตประสาทมากขึ้นได้

ข้อมูลที่ปรากฏนี้ได้รวบรวมจากจำนวน ผู้ป่วยเกี่ยวกับจิตประสาทที่มารับบริการจากโรงพยาบาลทั่วประเทศที่อยู่ในสังกัดของกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข ซึ่งมีโรงพยาบาลส่วนกลาง 4 แห่ง และส่วนภูมิภาค 8 แห่ง

ในระหว่างปี 2518–2522 จำนวนผู้ป่วยนอกมีปริมาณสูงขึ้นเรื่อย ๆ กล่าวคือ จำนวนผู้นอกได้เพิ่มจาก 335,645 ราย ในปี 2518 เป็น 511,538 ราย ในปี 2522 หรือ จำนวนผู้ป่วยนอกในปี 2522 ได้เพิ่มขึ้นจากปี 2513 ประมาณร้อยละ 52.4

2.7 อัตราการฆ่าตัวตาย

ในช่วงปี 2518–2522 อัตราฆ่าตัวตายทั่วราชอาณาจักรในแต่ละปีมีอัตราไม่แตกต่างกันมาก คือเฉลี่ยปีละ 5.5 ต่อประชากรหนึ่งแสนคน

อย่างไรก็ดี อัตราการฆ่าตัวตายในประเทศได้ปรากฏแนวโน้มสูงขึ้นจาก 4.6 ต่อประชากรหนึ่งแสนคนในปี 2518 เป็น 6.7 ต่อประชากรหนึ่งแสนคนในปี 2522

สำหรับในเมืองใหญ่ ๆ อัตราการฆ่าตัวตายมากกว่าในชนบท แต่ยังไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัด แต่ก็เชื่อกันว่าในเมืองใหญ่ที่ผู้คนแออัดยัดเยียด ความ

รู้สึกว้าเหว่ โดดเดี่ยว และความบีบรัดในความไม่สะดวกมากมายหลายประการ มีส่วนผลักดันให้มีการฆ่าตัวตายมากขึ้น

3. หมวดการศึกษา

สภาพการศึกษาของในปี 2522 จากข้อมูลที่รวบรวมได้สรุปได้ว่า การจัดการศึกษา (รวมของรัฐบาลและเอกชน) ในระบบโรงเรียนได้ขยายปริมาณครอบคลุมจำนวนประชากรวัยเรียนอายุตั้งแต่ 4–23 ปี เพิ่มจากร้อยละ 42.4 ในปีการศึกษา 2521 เป็นร้อยละ 43.8 ในปีการศึกษา 2522 โดยมีจำนวนนักเรียนนักศึกษา ทุกระดับและประเภทการศึกษาเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 6.5 สำหรับการศึกษาภาคบังคับ (ระดับประถมศึกษาตั้งแต่ประถมปีที่ 1 ถึงประถมปีที่ 6) นั้น สามารถจัดได้ครอบคลุมจำนวนประชากรวัย 6–11 ปี ประมาณร้อยละ 65 แต่ในระดับการศึกษาที่สูงกล่าวคือ มัธยมศึกษา (รวมเทียบเท่า) และอุดมศึกษา สามารถครอบคลุมประชากรวัยเรียนได้เพียงร้อยละ 23.5 และ 8.7 ตามลำดับ

ควบคู่กับการเพิ่มจำนวนนักเรียนคือ การขยายอัตราครูเพิ่มขึ้น มีผลให้อัตราส่วนครูต่อนักเรียนระดับก่อนประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอาชีวศึกษา ลดลงหรือคงที่ เมื่อเทียบกับปีการศึกษา 2521 ขณะเดียวกันโรงเรียนที่มีครูคนเดียวก็ได้ลดลงเหลือ 97 โรง จากเดิมที่มีอยู่ในปีการศึกษา 2521 จำนวน 147 โรง

ในด้านการไม่มีงานทำของผู้สำเร็จการศึกษา ถึงแม้ข้อมูลเกี่ยวกับอัตราส่วนนักเรียนต่อประชากรวัยเรียนในกลุ่มอายุเดียวกัน ระดับมัธยมศึกษาและสูงกว่าจะชี้ให้เห็นว่า มีสัดส่วนค่อนข้างต่ำ แต่ก็ยังปรากฏว่าในจำนวนผู้ที่มีโอกาสศึกษาจนสำเร็จอาชีวศึกษา ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ป.วช. ปีที่3)

ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ป.วส. บีที่ 2) และประกาศนียบัตรผึกหัดครูมัธยม (ป.ม.) และสำเร็จอุดมศึกษาระดับปริญญตรี จากสถาบันอุดมศึกษาของรัฐนั้นจำนวนหนึ่งไม่สามารถหางานทำได้ หลังสำเร็จการศึกษาแล้ว 6 เดือน ทั้งนี้เนื่องจากตลาดแรงงานที่จะรองรับแรงงานเหล่านี้มีจำกัด

3.1 งบประมาณการศึกษาต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ

หากพิจารณาสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 และ 4 จะเห็นว่า รัฐบาลได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาการศึกษาในอันดับที่สูง ทั้งยังได้ตั้งงบพัฒนาสำหรับสาขานี้ไว้สูงสุดถึงร้อยละ 32.8 และ 37.8 ในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3 และ 4 ตามลำดับ ดังนั้นการจัดสรรงบประมาณด้านการศึกษาจึงมีจำนวนสูงทุกปี แม้กระนั้นเมื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศแล้ว อัตราส่วนงบประมาณการศึกษาต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมไม่เคยสูงถึงร้อยละ 5 เลยโดยเฉพาะในปี 2522 งบ ฯ ที่ตั้งไว้เป็นเพียงร้อยละ 3.19 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมเท่านั้น ซึ่งนับว่าค่อนข้างต่ำ (มีผู้เสนอแนะว่า งบประมาณการศึกษาอย่างน้อยที่สุดควรจัดสรรให้ได้ร้อยละ 5 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ โปรดดูจาก อภิชัย พันธเสน, *การศึกษา ปฏิรูป หรือปฏิวัติ*)

3.2 จำนวนนักเรียนต่อประชากรวัยเรียนและอัตราการเพิ่ม

แม้งบประมาณจะเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งของการศึกษา แต่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐก็ได้พยายามขยายบริการด้านการศึกษาทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในระดับการศึกษาภาคบังคับซึ่งปัจจุบันกำหนดเป็น 6 ชั้นคือ ประถม 1 ถึงประถม 6 นั้น รัฐได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษ โดยถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องขยายออกไปให้ทั่วถึงทุกท้องที่ และให้มีคุณภาพเท่าเทียมกันทุกแห่ง

จากสถิตินักเรียน ซึ่งกองแผนงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการได้รวบรวมไว้ปรากฏว่า จำนวนนักเรียนทุกระดับและประเภทการศึกษา ทั้งในสังกัดโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนราษฎร์ ในปีการศึกษา 2522 มีทั้งสิ้น 9,840, 502 คน เมื่อเทียบกับจำนวนประชากรวัยเรียนแล้วคิดเป็นร้อยละ 43.81 ของประชากรวัย 4–23 ปี จำนวนนักเรียนนี้ได้เพิ่มจากปีการศึกษา 2521 ประมาณร้อยละ 6.5 ซึ่งเป็นอัตราที่สูงกว่าทุกปีในช่วงตั้งแต่ 2518 เป็นต้นมา

โดยทั่วไปแล้ว จำนวนนักเรียนในแต่ละปีสูงขึ้นทุกระดับประเภทศึกษา ยกเว้นประเภทฝึกหัดครู ระดับประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาตอนต้นเท่านั้นที่มีจำนวนลดลงตามนโยบายของรัฐบาล

3.3 ค่าใช้จ่ายต่อหัว

ในการจัดสรรงบประมาณด้านการศึกษา ตั้งแต่ 2518 ถึง 2522 ปรากฏว่ารัฐมีภาระต้องใช้จ่ายในด้านนี้ปีละไม่ต่ำกว่าหมื่นล้านบาท และเพิ่มไม่ต่ำกว่าร้อยละ 10 ต่อปี ในปี 2522 งบประมาณที่ตั้งไว้สูงถึง 18,004.2 ล้านบาท ในจำนวนนี้ประมาณร้อยละ 53 เป็นงบฯ ตั้งไว้สำหรับโรงเรียนประถมศึกษา อีกร้อยละ 16 และ 14 สำหรับโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา และมหาวิทยาลัยตามลำดับ

เมื่อนำงบประมาณนี้ มาคำนวณค่าใช้จ่ายที่รัฐต้องลงทุนไป เพื่อให้พลเมืองได้เข้าศึกษาในระดับต่าง ๆ แล้ว จะเห็นว่า การจัดการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษาและประถมศึกษา ในช่วงปี 2520 ถึง 2522 รัฐต้องลงทุนประมาณ 1,400–1,600 บาท ต่อจำนวนนักเรียนที่มีอยู่ทุก ๆ 1 คน ในปีนั้น และเพิ่มเป็น 2,200–2,500 บาท ต่อคนต่อปี ในระดับมัธยมศึกษา

สำหรับประเภทอาชีวศึกษาและฝึกหัดครูนั้น รัฐต้องใช้จ่ายถึงประมาณ 7,000–10,000 บาทต่อคนต่อปี และสูงถึง 21,000–26,000 บาทต่อนักศึกษามหาวิทยาลัย 1 คนใน 1 ปี ยิ่งถ้าเป็นการลงทุนในสาขาแพทยศาสตร์แล้ว ปรากฏว่าปี 2522 รัฐต้องจ่ายถึง 133,034 บาทต่อนักศึกษาแพทย์ 1 คนในปีนั้น ซึ่งเป็นการลงทุนต่อหัวที่สูงสุด ส่วนสาขาที่รัฐเสียค่าใช้จ่ายต่อหัวต่ำสุดได้แก่ นิติศาสตร์ ตกประมาณ 5,099 บาทต่อคนต่อปี (2522)

หากเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายต่อคนต่อปี ระหว่างการศึกษาในมหาวิทยาลัยกับระดับอื่น ๆ โดยอาศัยข้อมูลที่มีอยู่ ตั้งแต่ปี 2520 ถึง 2522 เป็นฐานในการคำนวณแล้ว อาจสรุปได้ว่าค่าใช้จ่ายที่รัฐลงทุนให้นักศึกษามหาวิทยาลัยมีโอกาสเรียน 1 คน สามารถนำไม่จัดการศึกษาให้แก่นักศึกษาอาชีวะหรือฝึกหัดครูได้เรียนประมาณ 3 คน หรือประมาณ 10 คนในระดับมัธยมศึกษา และสูงถึง 15 ในระดับก่อนประถมและประถมศึกษา

3.4 อัตราส่วนครูต่อนักเรียน

อัตราส่วนครูต่อนักเรียนตั้งแต่ปี 2518 จนถึง 2522 ในแต่ระดับและประเภทการศึกษามีสภาพไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างกรุงเทพ ฯ กับส่วนภูมิภาคก็ปรากฏผลในทำนองเดียวกัน

เมื่อพิจารณาตัวเลขในปี 2522 ซึ่งมีอัตราส่วนครูต่อนักเรียนระดับก่อนประถมและประถมศึกษา เฉพาะในสังกัดโรงเรียนรัฐบาลประมาณ 1:24 และ 1:18 ในระดับมัธยมศึกษา ส่วนประเภทอาชีวศึกษาในสังกัดกรมอาชีวศึกษามีอัตราส่วนครูและนักเรียน 1:16 ส่วนอาชีวศึกษาสังกัดโรงเรียนราษฎร์มี 1:26 และในสายฝึกหัดครูอัตราส่วนเท่ากับ 1:12

จากสัดส่วนนี้เห็นว่า อัตราส่วนครูต่อนักเรียนในปีนี้ได้ลดลงจากปีที่แล้วในทุกระดับและประเภทการศึกษา ยกเว้นผีกหัดครูเท่านั้นที่เพิ่มขึ้นจาก 1:10 เป็น 1:12

3.5 จำนวนนักเรียนที่มีครูคนเดียว

จากการรวบรวมสถิติโรงเรียนที่มีครูคนเดียวของสำนักงานการศึกษาท้องถิ่น กรมการปกครอง ปรากฏว่า 2518 จนถึง 2522 มีจำนวนทั้งสิ้น 354, 406, 489, 147 และ 97 โรงเรียนตามลำดับซึ่งจากตัวเลขนี้จะเห็นว่าจำนวนโรงเรียนที่มีครูคนเดียวในช่วง 2519 ถึง 2520 มีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเทียบกับปี 2518 แต่หลังจากนั้นจำนวนก็ได้ลดลงอย่างมาก

3.6 การไม่มีงานทำของผู้สำเร็จการศึกษา

ใน 2518 ถึง 2522 ปรากฏว่าผู้สำเร็จอาชีวศึกษาระดับประกาศนียบัตรผีกหัดครูมัธยม (ป.ม.) ประกาศนียบัตรวิชาชีพปีที่ 3 (ป.วช.) และประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง ปีที่ 2 (ป.วส.) ในสังกัดกรมอาชีวศึกษาซึ่งยังไม่มีงานทำหลังสำเร็จการศึกษาไปแล้ว 6 เดือนมีประมาณร้อยละ 12–21 เฉพาะปี 2522 มีร้อยละ 11.9 ซึ่งเป็นอัตราต่ำสุดในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา

หากพิจารณาเฉพาะตัวเลขของผู้ยังไม่มีงานทำ อาจกล่าวได้ว่า อยู่ในระดับไม่สูงเกินไปนัก เมื่อเทียบกับความต้องการแรงงานของตลาดแรงงานซึ่งยังมิได้ขยายกว้างออกไปเท่าที่ควร แต่เมื่อพิจารณาในด้านของการมีงานทำก็ปรากฏมีว่าอัตราส่วนที่ไม่สูงเช่นกัน คืออยู่ในช่วงประมาณร้อยละ 31–42 เท่านั้นซึ่งเฉพาะปี 2522 การมีงานทำอยู่ในอัตราส่วนสูงสุดคือเท่ากับร้อยละ 41.7 ที่เหลือร้อยละ 46.4 เป็นจำนวนผู้ที่ศึกษาต่อ

เมื่อจำแนกอัตราการไม่มีงานทำตามสาขาวิชา ปรากฏว่าในสาขาพนิชยกรรมกับสาขาช่างและอุตสาหกรรม มีอัตราส่วนของผู้ยังไม่มีงานทำตลาดช่วง 5 ปี ไม่แตกต่างกันนัก คือประมาณร้อยละ 10–20 และ 11–12 ตามลำดับ แต่แนวโน้มของการมีงานทำในกลุ่มผู้สำเร็จสาขาพาณิชยกรรม ค่อนข้างสูงกว่าสาขาช่างและอุตสาหกรรม คือ อยู่ในช่วงร้อยละ 40–52 ส่วนสาขาช่างและอุตสาหกรรมมีประมาณร้อยละ 33–44

สำหรับสาขาเกษตรกรรม ปรากฏว่ามีอัตราการไม่มีงานทำค่อนข้างต่ำกว่าสาขาอื่น คืออยู่ในช่วงตั้งแต่ร้อยละ 7–16 แต่อัตราการมีงานทำก็ไม่สูงนักคือ ประมาณร้อยละ 21–38 เท่านั้น ส่วนใหญ่ของผู้จบสาขานี้มักเรียนต่อมากกว่า

สำหรับมหาวิทยาลัย แม้มหาวิทยาลัยจะเป็นสถาบันการศึกษาระดับสูงของประเทศ แต่ทุก ๆ ปีที่ผ่านมา ก็มีผู้สำเร็จการศึกษาจำนวนไม่น้อยที่ประสบภาวะหางานทำไม่ได้ แม้แต่ในกลุ่มของผู้มีงานทำ ก็มีจำนวนหนึ่งที่ต้องทำงานต่ำกว่าระดับ ซึ่งนับเป็นความสูญเปล่าที่แฝงมาในอีกลักษณะหนึ่ง

อย่างไรก็ดี เมื่อเปรียบเทียบอัตราการมีงานทำของผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยกับผู้สำเร็จอาชีวศึกษา ในช่วงตั้งแต่ปี 2518–2522 แล้ว ก็ปรากฏว่าอัตราการมีงานทำของกลุ่มแรกสูงกว่ามาก โดยอยู่ในช่วงระหว่างร้อยละ 71–81 ซึ่งเฉพาะปี 2522 นั้น มีปริมาณร้อยละ 79.1

แต่สำหรับการไม่มีงานทำ เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วปรากฏว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว ทั้ง 2 กลุ่มมีอัตราการไม่มีงานทำไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก โดยในกลุ่มผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมีจำนวนผู้ยังไม่มีงานทำ ตั้งแต่ร้อยละ 13–21 เฉพาะปี 2522 มีร้อยละ 14.4 ซึ่งสูงกว่าอาชีวะประมาณร้อยละ 2

จากข้อมูลของผู้สำเร็จการศึกษาทั้งสองกลุ่มที่นำมาเปรียบเทียบกันนี้ให้ข้อสรุปได้อย่างหนึ่งว่าในกลุ่มของผู้สำเร็จอาชีวศึกษาส่วนใหญ่มักมุ่งเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น โดยมีจำนวนถึงร้อยละ 46 – 52 ขณะที่ในกลุ่มผู้สำเร็จจากมหาวิทยาลัยมีแนวโน้มการเรียนต่อในอัตราส่วนที่ต่ำกว่า คือมีประมาณร้อยละ 5 – 7

เมื่อจำแนกการไม่มีงานทำของผู้สำเร็จการศึกษา จากมหาวิทยาลัยตามสาขาวิชา พบว่าตั้งแต่ปี 2517 – 2522 ผู้ที่จบสาขาแพทยศาสตร์มีแนวโน้มของการมีงานทำสูงสุด และไม่มีงานทำต่ำสุดทุกปี เฉพาะปี 2522 อัตราการมีทำงานของผู้สำเร็จสาขานี้ (รวมวิชาที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพอนามัยด้วย) มีประมาณร้อยละ 92.9 และไม่มีงานทำร้อยละ 1.3

สาขาที่มีอัตราการมีงานทำสูงและไม่มีงานทำต่ำรองลงมาคือ สถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง (เพิ่งแยกเป็นสาขาหนึ่งต่างหากเมื่อปี 2522) และสาขาศึกษาศาสตร์ (ปี 2522 ได้รวมการฝึกหัดครูเข้าไว้ด้วย) ซึ่งสาขาวิชาทั้งสองมีอัตราการมีงานทำในปี 2522 เท่ากับ 93.1 และ 91.3 ตามลำดับ ส่วนอัตราการไม่มีงานทำเท่ากับร้อยละ 3.9 และ 6.3 ตามลำดับ

สำหรับสาขาวิชาการที่มีอัตราการไม่มีงานทำสูงกว่าสาขาอื่น ขณะเดียวกันก็มีอัตราการมีงานทำโดยเฉลี่ยต่ำกว่าด้วย อันดับแรกได้แก่ สังคมศาสตร์ (ในปี 2522 จำแนกใหม่เป็นสาขาสังคมพฤติกรรมศาสตร์) รองลงมาคือ นิติศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ (ปี 2522 เพิ่มศาสนาและเทววิทยาด้วย) ซึ่งแต่ละสาขาวิชามีอัตราการไม่มีงานทำในปี 2522 เรียงตามลำดับดังนี้ 34.6 23.6 และ 25.6 ส่วน อัตราการมีงานทำเท่ากับ 58.2, 60.2 และ 67.4 ตามลำดับ

4. หมวดการเมือง

ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา การเมืองไทยยังมีพัฒนาการในระดับที่ต่ำมาก สังเกตได้จากเสถียรภาพของรัฐบาลเป็นไปอย่างล้มลุกคลุมคลาน ทหารเข้าแทรกแซงทางการเมืองเป็นวัฏจักรตลอดมา สถาบันหลักทางการเมือง (เช่นพรรคการเมือง) ไม่สามารถพัฒนาให้ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง ข้าราชการ (ในฐานะผู้ปฏิบัติตามนโยบายทางการเมือง) ยังมีบทบาทครอบงำระบบการเมืองอยู่อย่างเต็มที่ การเมืองไทยจึงเป็นแบบอำมาตยาธิปไตย ซึ่งทำให้เกิดพัฒนาการทางสังคมที่เชื่องช้าในสังคมสมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะระบบข้าราชการ มีลักษณะเป็นแบบจารีตนิยมตามที่เป็นอยู่ทั่วไปในโลก ซึ่งมีแนวโน้มที่จะต่อต้านภาวะการเปลี่ยนแปลง

สังเกตจากสถิติผลการเลือกตั้ง โดยไม่คำนึงถึงว่าจะเป็นแบบเข้ามีส่วนร่วมโดยการถูกชักจูงหรือด้วยตัวเองแล้ว อัตราการเข้ามีส่วนร่วมในแง่นี้ก็ไม่ได้ชี้ถึงพัฒนาการที่ดีขึ้นแต่ประการใด ในทางตรงกันข้าม กลับทรุดโทรมลงกว่าเดิมเสียอีก สังเกตได้ว่า ประชาชนที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูง มีความเบื่อหน่ายต่อการเมืองมากยิ่งขึ้น ประชาชนที่อยู่ในเขตเมืองไปมีส่วนร่วมในการใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งน้อยกว่าประชาชนในเขตชนบทอย่างมาก

5. หมวดเศรษฐสังคม

5.1 ดัชนีราคาผู้บริโภค

ดัชนีราคาผู้บริโภคเป็นตัวชี้ภาวะการครองชีพของประชาชน โดยคิดจากระดับราคาของสินค้าและบริการที่ประชาชนทั่วไปซื้อหามาใช้ในการใช้ใน

การดำรงชีวิต จะเห็นได้ว่าในช่วง พ.ศ. 2518–2522 ดัชนีราคาผู้บริโภคได้สูงขึ้นเฉลี่ยประมาณร้อยละ 7.0 ต่อปี

อย่างไรก็ดี ในปี 2522 นับได้ว่าเป็นปีที่มีอัตราการเพิ่มของดัชนีราคาผู้บริโภคอยู่ในระดับที่สูงสุดในรอบ 5 ปีนั้น (2518–2522) กล่าวคือดัชนีราคาผู้บริโภคมีอัตราเพิ่มขึ้นจากปีก่อนโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 9.9 เทียบกับอัตราเพิ่มเฉลี่ยในปีอื่น ๆ ซึ่งได้เพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 5.3 ในปี 2519 ได้เพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง แต่ในปี 2520 และ 2521 ได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นประมาณร้อยละ 7.6 และ 7.9 ตามลำดับ การเพิ่มของดัชนีราคาผู้บริโภคในอัตราที่สูงนี้ทำให้ครัวเรือนที่มีรายได้น้อย ซึ่งมีประมาณร้อยละ 60–70 ของประเทศที่อยู่ในสภาพยากจน ขาดแคลนปัจจัยที่จำเป็นในการครองชีพ กลับต้องมารับภาระหนักกว่าครัวเรือนที่มีรายได้ปานกลางและสูงอยู่แล้วขึ้นไปอีก สร้างความเหลื่อมล้ำและทับถมปัญหาความยากจนในเมืองและในชนบทซึ่งเลวร้ายอยู่แล้วให้กลับเลวลงไปอีก

การที่ระดับราคาสินค้าและบริการในปี 2522 เพิ่มสูงขึ้นมากนี้ ปรากฏว่ามีสาเหตุสำคัญมาจากการขึ้นราคาผลิตภัณฑ์น้ำมันเป็นสำคัญ และประกอบกับปัจจัยด้านอื่น ๆ เช่น การผูกขาดและการกักตุนสินค้าที่จำเป็นในการบริโภค ตลอดจนการกำหนดอัตราค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำ ตลอดจนอัตราค่าบริการสาธารณูปโภคอันได้แก่ ค่าโทรศัพท์ ค่าโดยสารรถประจำทางก็มีส่วนทำให้ระดับราคาสินค้าขึ้นสูงเช่นกัน

อนึ่ง หากจะพิจารณาดัชนีราคาผู้บริโภคในเขตเมืองตามรายภาค ปรากฏว่าภาคที่มีดัชนีราคาผู้บริโภคสูงสุดได้แก่ เขตกรุงเทพมหานคร โดยในปี 2522 (ปีฐาน 2519=100) มีดัชนีราคาผู้บริโภคเท่ากับ 130.0 รองลงมา

ได้แก่ ภาคใต้ ภาคกลาง-ตะวันออก เท่ากับ 125.3 และต่ำสุดคือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีราคาดัชนีผู้บริโภคในเขตเมืองเท่ากับ 123.3

ส่วนอัตราการเปลี่ยนแปลงดัชนีผู้บริโภคในเขตเมือง ของภาคต่าง ๆ นั้น ปรากฏว่ากรุงเทพมหานครมีอัตราการเปลี่ยนแปลงสูงขึ้นมากที่สุด คือ ร้อยละ 10.3 รองลงมาคือ ภาคใต้กับภาคกลาง-ตะวันออก สูงขึ้นร้อยละ 10.2 ถัดมาคือภาคอีสานและภาคเหนือซึ่งดัชนีราคาผู้บริโภคได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 8.2 และ 7.9 ตามลำดับ

5.2 ครัวเรือนที่มีเครื่องรับวิทยุและโทรทัศน์

การมีเครื่องรับวิทยุและโทรทัศน์ในครอบครองเป็นการแสดงสถานภาพการเป็นอยู่ของประชากรและการกระจายความเจริญทางวัตถุไปสู่ท้องถิ่นต่างๆ ในช่วงเวลา 5 ปี ของ พ.ศ. 2518-2522 จำนวนครัวเรือนที่มีเครื่องรับวิทยุและเครื่องรับโทรทัศน์ได้เพิ่มขึ้นตลอดมา เป็นที่น่าสังเกตว่าอัตราการเพิ่มของครัวเรือนที่มีเครื่องรับโทรทัศน์สูงกว่าอัตราการเพิ่มของครัวเรือนที่มีเครื่องรับวิทยุ กล่าวคือ ในปี 2522 จำนวนครัวเรือนที่มีเครื่องรับโทรทัศน์เพิ่มขึ้นจากปีก่อนร้อยละ 23.1 ในขณะที่จำนวนครัวเรือนที่มีวิทยุเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลงจากปีก่อนคือเพียงร้อยละ 3.5 ทั้งนี้เนื่องจากครัวเรือนส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 80 มีเครื่องรับวิทยุใช้อยู่ก่อนจึงทำให้เครื่องรับวิทยุเพิ่มขึ้นในอัตราที่ต่ำกว่าเครื่องรับโทรทัศน์ ซึ่งมีครัวเรือนเพียงร้อยละ 17 ของครัวเรือนทั้งหมดเท่านั้นที่มีเครื่องรับโทรทัศน์อยู่ในครอบครอง

ครัวเรือนที่มีเครื่องรับวิทยุในครอบครองกระจายโดยทั่วไปทุกภาคของประเทศ ในขณะที่ยังมีความเหลื่อมล้ำกันมากในลักษณะการกระจายของครัว

เรือนที่มีเครื่องรับโทรทัศน์ระหว่างภาค ดังจะเห็นได้ว่าครัวเรือนที่มีเครื่องรับโทรทัศน์ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 71.3) อยู่ในเขตภาคกลางและกรุงเทพมหานคร แต่อย่างไรก็ตาม ในภาคอื่น ๆ นอกเขตเทศบาล จำนวนของครัวเรือนที่มีเครื่องรับโทรทัศน์กำลังเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงกว่าในเขตเทศบาล นอกจากนี้ อัตราการเพิ่มของครัวเรือนที่มีเครื่องรับโทรทัศน์ตามภาคต่าง ๆ ก็อยู่ในระดับที่สูงกว่าอัตราการเพิ่มในภาคกลางและเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าความเจริญทางวัตถุกำลังขยายตัวเข้าไปสู่ในภาคต่าง ๆ มากขึ้น

5.3 การออมภายในประเทศ

อัตราการออมสุทธิในประเทศสามารถเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงสภาวะการลงทุนในอนาคต จะเห็นได้ว่าในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (2520–2524) ได้กำหนดเป้าหมายของการระดมเงินออมภายในประเทศไว้เท่ากับ 56.15 พันล้านบาท

ในช่วง 5 ปี ของ พ.ศ. 2518–2522 เงินออมสุทธิในประเทศมีจำนวนสูงขึ้นติดต่อกันทุกปี ในปี 2522 เงินออมสุทธิในประเทศเท่ากับ 89.9 พันล้านบาท เทียบกับ 82.3 พันล้านบาทในปี 2521 หรือเพิ่มขึ้นจากปีก่อนร้อยละ 9.1 เทียบกับอัตราเพิ่มร้อยละ 34.3 ในปี 2521 เห็นได้ว่า การออมสุทธิในประเทศเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง

การขยายตัวในอัตราที่ลดลงของการออมสุทธิในประเทศเป็นไปทั้งในภาคเอกชนและภาครัฐบาล ในภาคเอกชนการออมมีอัตราการขยายตัวที่ลดลงกว่าปีก่อนเพราะภาวะเงินเฟ้อในปี 2522 รุนแรงกว่าปี 2521 มาก ทำให้มีการใช้จ่ายเงินเพื่ออุปโภคสูงขึ้น เป็นผลให้ครัวเรือนที่มีรายได้น้อยไม่มีเงินเหลือที่จะออม บางครัวเรือนถึงกับต้องกู้หนี้ยืมสินมาจ่าย ดังนั้นเงินออมของภาคเอก-

ชนส่วนใหญ่จึงมาจากคนที่มีรายได้สูงซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อย ส่วนใหญ่ภาครัฐบาลมีอัตราการขยายตัวของการออมลดลงเนื่องจาก ประการแรก รัฐบาลมีนโยบายใช้จ่ายเงินเพื่อการพัฒนาชนบทมากขึ้น ประการที่สองรัฐบาลต้องรับภาระในการจ่ายเงินอุดหนุนกิจการสาธารณูปโภคเพื่อชดเชยราคาน้ำมันที่สูงขึ้น

จากการที่อัตราการออมสุทธิภายในประเทศชะลอการขยายตัวลงในขณะที่การลงทุนในประเทศสูงขึ้น เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปริมาณเงินกู้จากต่างประเทศมีจำนวนสูงขึ้น

ในขณะเดียวกัน สัดส่วนการออมสุทธิในประเทศต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศลดลงจากร้อยละ 17.2 ในปี 2521 เหลือร้อยละ 15.9 ในปี 2522

5.4 รายได้รายจ่าย

อัตราเพิ่มรายจ่ายต่อหัวของประชากรไทยตามราคาประจำปีในช่วงปี 2518–2522 มีแนวโน้มสูงกว่าอัตราเพิ่มของรายได้ต่อหัวในเกือบทุกปี ยกเว้นปี 2521 อันเป็นปีที่ภาวะการผลิตในสาขาเกษตรซึ่งเป็นที่มาของรายได้หลักของประชากรส่วนใหญ่สูงขึ้นมาก ประกอบกับการปรับเงินเดือนค่าจ้างของรัฐบาลได้ส่งผลให้อัตราเพิ่มของรายได้ขยายตัวสูงกว่าอัตราเพิ่มรายจ่ายต่อหัวในปี 2521 สำหรับในปี 2522 ปรากฏว่าการเพิ่มรายจ่ายต่อหัวมีอัตราสูงขึ้นเป็นประมาณร้อยละ 16.2 สูงกว่าอัตราเพิ่มรายได้ต่อหัวซึ่งมีอัตราขยายตัวต่ำกว่าปีก่อน คือ มีอัตราประมาณร้อยละ 14.9 ทั้งนี้เนื่องจากภาวะการผลิตโดยส่วนรวมของประเทศเพิ่มขึ้นในอัตราต่ำกว่าปี 2521 โดยเฉพาะสาขาการเกษตรผลผลิตได้ลดลงต่ำกว่าปีก่อน

5.5 รายได้ต่อหัวของประชากรไทย

ในระหว่างปี 2518--2522 รายได้ต่อหัวของประชากรไทยคิดตามราคาประจำปี ได้มีแนวโน้มของอัตราขยายตัวเพิ่มขึ้นตลอดมา โดยมีอัตราการเพิ่มสูงสุดในปี 2521 ทั้งนี้เนื่องจากภาวะการผลิตโดยส่วนรวมโดยเฉพาะในสาขาเกษตรกรรมได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นมาก อย่างไรก็ตามในปี 2522 รายได้เฉลี่ยต่อหัวกลับขยายตัวลดลงเหลือประมาณร้อยละ 14.9 เทียบกับร้อยละ 18.3 ในปี 2521 ทั้งนี้เนื่องจากภาวะฝนแล้งและฝนทิ้งช่วงทำให้การผลิตในสาขาเกษตรลดลง นอกจากนั้นการที่ประเทศไทยประสบกับภาวะการขาดแคลนน้ำมันและได้มีการปรับราคาน้ำมันเชื้อเพลิงถึงสองครั้งก็เป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้การผลิตในสาขาอื่นอีกหลายสาขากระทบกระเทือน ประกอบกับในปีนี้ได้เกิดภาวะเงินเฟ้อและเงินตึงตัว ซึ่งส่งผลกระทบต่อการจ้างงานและรายได้ของประชาชนอีกด้วย

5.6 รายได้ต่อหัวของประชาชนไทยจำแนกเป็นรายภาค

ในปี 2522 รายได้ต่อหัวของประชากรตามราคาประจำปี เทียบกับปี-2521 ยกเว้นกรุงเทพมหานครได้เพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลงในทุกภาค ภาคเหนือและภาคอีสานมีอัตราการขยายตัวลดลงมากกว่าภาคอื่นในปี 2522 ประมาณร้อยละ 11.8 และ 12.0 เทียบกับร้อยละ 20.9 และ 23.0 ตามลำดับในปี 2521

พิจารณาในด้านสัดส่วนระดับของความแตกต่างของรายได้ต่อหัวระหว่างภาค ปรากฏว่าในปี 2522 สัดส่วนมิได้เปลี่ยนแปลงจากเมื่อห้าปีก่อนหน้านั้นมากนัก แม้ว่ารัฐบาลจะได้เร่งรัดและกระจายการพัฒนาประเทศไปสู่ภาคต่าง ๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับรายได้ต่อหัวให้สูงขึ้น และเพื่อยก

มาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ก็ตาม แต่ก็ยังมีความแตกต่างในรายได้ต่อหัวระหว่างภาคอยู่มาก กรุงเทพมหานครและภาคกลางมีระดับรายได้สูงกว่าระดับรายได้ต่อหัวโดยเฉลี่ยทั้งประเทศ ในขณะที่ภาคใต้มีระดับรายได้ต่อหัวสูงสุด ส่วนภาคอีสานมีรายได้ต่อหัวโดยเฉลี่ยต่ำกว่าอัตราเฉลี่ยทั่วประเทศ เป็นที่น่าสังเกตว่าภาคอีสานมีรายได้ต่อหัวในปี 2522 ต่ำกว่าอัตราเฉลี่ยทั้งประเทศถึงเกือบ 3 เท่าตัว

5.7 รายจ่ายต่อหัวของประชากรไทย

รายจ่ายเพื่อการอุปโภคต่อหัวของประชากรไทยตามราคาประจำปีระหว่างปี 2518–2522 มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตลอดมาจาก 4,741 บาทต่อหัวในปี 2518 เป็น 7,846 บาทต่อคนในปี 2522 หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 65.5

ในปี 2522 รายจ่ายต่อหัวตามราคาประจำปี มีอัตราเพิ่มจากปี 2521 ประมาณร้อยละ 16.2 เทียบกับร้อยละ 1.42 ที่เพิ่มขึ้นในปี 2521 การที่อัตราเพิ่มรายจ่ายต่อหัวในปี 2522 ขยายตัวสูงขึ้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากภาวะเงินเฟ้อที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันในระยะ 2–3 ปีก่อนและได้เพิ่มสูงขึ้นเรื่อยมา ดังปรากฏว่าดัชนีผู้บริโภคในเกือบทุกหมวดในปี 2522 เขยิบตัวสูงขึ้นโดยเฉพาะหมวดเครื่องนุ่งห่ม หมวดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเคหะสถาน หมวดการบันเทิงการอ่านและการศึกษา มีอัตราเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 13.7, 9.8 และ 10.4 ตามลำดับ เทียบกับอัตราที่เพิ่มขึ้นในปี 2521 ประมาณร้อยละ 5.1, 5.4 และ 6.4 ตามลำดับ

6. หมวดสวัสดิการสังคม

สวัสดิการสังคมหมายถึง “สภาพความมั่นคงทางสังคมหรือสภาพแห่งความอยู่ดีกินดีของประชาชน รวมทั้งการบริหารและวิธีการที่สังคมจัดไว้เพื่อ

ช่วยเหลือให้บุคคลได้บรรลุถึงสภาพแห่งความอยู่ดีกินดี" (กรมประชาสงเคราะห์) งานสวัสดิการสังคมที่ทำกันอยู่ในประเทศมุ่งจะให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ตกทุกข์ได้ยากทุกประเภท เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และส่งผลให้เกิดความต้องการบริการทางด้านสวัสดิการทางสังคมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่ในขณะเดียวกันกับความสามารถของรัฐที่จะให้บริการด้านนี้แก่ประชาชนก็มีข้อจำกัดอยู่มาก นอกจากนี้รูปแบบการให้บริการสังคมของรัฐบาลในปัจจุบันยังมีลักษณะที่ทำให้เป็นการยากที่จะขยายบริการให้ถึงมือประชากรได้อย่างกว้างขวางรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

6.1 จำนวนผู้รับการสงเคราะห์จากกรมประชาสงเคราะห์

ในระหว่างปี 2518–2522 จำนวนผู้มารับบริการสงเคราะห์มีแนวโน้มสูงขึ้นมาก ทั้งนี้เนื่องจากจำนวนผู้ประสบสาธารณภัยต่าง ๆ ได้เพิ่มขึ้น จะเห็นได้ว่าในปี 2522 มีผู้มารับบริการสงเคราะห์ถึง 3,349,475 คน ซึ่งเพิ่มสูงกว่าปี 2519 ถึงกว่าหนึ่งเท่าตัว

อนึ่ง จำนวนผู้มาขอรับบริการสงเคราะห์เปรียบเทียบกับจำนวนประชากรทั้งประเทศแล้วก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ ได้เพิ่มจากประมาณร้อยละ 2.9 ในปี 2520 เป็นประมาณร้อยละ 7.3 ในปี 2522 ของจำนวนประชากรทั้งประเทศ

6.2 อัตราส่วนงบประมาณประจำปีสำหรับงานประชาสงเคราะห์เปรียบเทียบกับงบประมาณของประเทศ

ในระหว่างปี 2518–2522 งบประมาณสำหรับการดำเนินงานประชาสงเคราะห์เพิ่มขึ้นตลอดมา จะเห็นได้ว่า ในปี 2522 งบประมาณทางด้านนี้ได้เพิ่มขึ้นจากงบประมาณปี 2518 เกือบ 2 เท่าตัว แต่เมื่อเปรียบเทียบกับงบ-

ประมาณรายจ่ายประจำปีแล้วคิดเป็นประมาณร้อยละ 0.53 ในปี 2518 และเพิ่มเป็นร้อยละ 0.57 ในปี 2522 เท่านั้น

งานสวัสดิการสังคมซึ่งได้แก่งานประเภทนิคมสร้างตนเอง ประเภทสงเคราะห์เด็กและบุคคลวัยรุ่น สงเคราะห์ชาวเขา สงเคราะห์บุคคลบางประเภท และสงเคราะห์คนชรา คนพิการและทุพพลภาพ หากจำแนกตามอัตราส่วนของงบประมาณประจำปีจะเห็นได้ว่า งบประมาณประชาสงเคราะห์ส่วนใหญ่ที่ได้รับในแต่ละปีระหว่างช่วงปี 2518–2522 นั้น เป็นงานประเภทนิคมสร้างตนเอง โดย ในปี 2518 งานประเภทนี้ได้รับการจัดสรรงบประมาณร้อยละ 47.1 ของงบประมาณด้านสงเคราะห์ทั้งหมด และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 67.0 ในปี 2521 แต่ในปี 2522 ได้ลดลงร้อยละ 57.4 ส่วนงานสวัสดิการสังคมประเภทอื่น ๆ ที่ได้รับการจัดสรรงบประมาณเป็นอันดับรองลงมาได้แก่ ประเภทสงเคราะห์เด็กและบุคคลวัยรุ่น สงเคราะห์ชาวเขา สงเคราะห์บุคคลบางประเภท (หญิงโสเภณี) และสงเคราะห์คนชรา และทุพพลภาพ ตามลำดับ

7. หมวดการมีงานทำ

ประเทศไทยมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจอยู่บนพื้นฐานของอาชีพเกษตรกรรม กำลังแรงงานส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในชนบทยังมิได้นำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ดังนั้น ภาวะการมีงานทำงานไม่เต็มที่และการว่างงานของประชากรเกือบครึ่งหนึ่งของประเทศอยู่ในวัยกำลังงาน จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการยกระดับรายได้และฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้มีคุณภาพของชีวิตที่ดีขึ้นโดยตรง

7.1 ผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงาน

จากการสำรวจของสำนักสถิติแห่งชาติจะเห็นได้ว่า ในปี 2522 ผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานมีเกือบครึ่งของประชากรทั้งหมด คือประมาณ 21.4 ล้านคน

ซึ่งในช่วงระยะเวลา 5 ปีของ พ.ศ. 2518–2522 ประชากรที่อยู่ในกำลังแรงงานเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยประมาณ 837,632 คนต่อปี ประชากรเหล่านี้เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง ดังจะเห็นได้ว่า ในปี 2522 ประชากรที่อยู่ในกำลังแรงงานเป็นเพศชายประมาณร้อยละ 53.7 และเพศหญิงประมาณ 46.3 ของผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานทั้งหมด

7.2 ผู้มีงานทำ

สำหรับผู้ที่มีงานทำมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตลอดมา เว้นแต่ในปี 2522 ผู้มีงานทำกลับลดลง กล่าวคือ ผู้ที่มีงานทำเพิ่มจาก 18,181,590 คนในปี 2518 เป็น 21,738,100 คนในปี 2521 แต่ได้ลดลงเหลือ 21,229,500 คนในปี 2522 และในจำนวนผู้มีงานทำในปี 2522 นี้ปรากฏว่า ร้อยละ 70.7 ของผู้ที่มีงานทำทั้งหมดอยู่ในภาคเกษตรกรรม มีเพียงร้อยละ 29.3 ที่ทำงานในภาคอุตสาหกรรมที่มิใช่เกษตรกรรม

ในปี 2522 อัตราส่วนของผู้มีงานทำในภาคเกษตรกรรม จำแนกเป็นรายภาคมีลักษณะเช่นเดียวกับปีก่อนๆ ที่ผ่าน กล่าวคือ ผู้ที่มีงานทำในภาคเกษตรกรรมส่วนใหญ่จะอยู่ทางภาคอีสาน ซึ่งมีประมาณร้อยละ 39.0 ลดลงจากปีก่อนซึ่งมีอัตราส่วนร้อยละ 90.5 รองลงมาได้แก่ภาคเหนือ และภาคกลางตามลำดับ ส่วนกรุงเทพมหานครมีผู้ที่มีงานทำในภาคเกษตรกรรมมีเพียงประมาณร้อยละ 9.1 ของผู้ที่มีงานทำทั้งหมด แสดงให้เห็นว่ากรุงเทพมหานครมีผู้ที่มีงานทำประมาณร้อยละ 90.9 อยู่ในภาคอุตสาหกรรมที่มิใช่เกษตรกรรม รองลงมาเป็นภาคกลาง ภาคใต้ และภาคเหนือ ส่วนภาคอีสานผู้ที่มีงานทำในภาคอุตสาหกรรมมีอัตราต่ำสุดคือ ประมาณร้อยละ 11.0 ของผู้ที่มีงานทำทั้งหมด

7.3 ผู้ไม่มีงานทำ

ปัญหาการมีงานทำของประเทศไทยไม่ใช่ปัญหาการว่างงานแต่เป็นปัญหาการทำงานต่ำระดับ จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า อัตราการว่างงานทั่วราชอาณาจักรระหว่างปี 2519–2522 มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตลอดมา ถึงแม้ว่าอัตราดังกล่าวจะสูงขึ้น แต่อัตราการว่างงานมีประมาณร้อยละ 0.89 ของผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานทั้งหมดสูงกว่าปี 2518 ซึ่งมีอัตราการว่างงานประมาณร้อยละ 0.40 สำหรับอัตราการว่างงานในปี 2522 นั้น จำแนกออกเป็นรายภาคดังนี้ คือ ภาคเหนือ มีอัตราต่ำสุดประมาณร้อยละ 0.44 ส่วนอัตราการว่างงานในภาคอีสานมีค่าใกล้เคียงกับภาคเหนือ คือประมาณร้อยละ 0.48 ถัดมาได้แก่ภาคใต้ ภาคกลาง ส่วนกรุงเทพมหานครอัตราการว่างงานสูงกว่าระดับถัวเฉลี่ยทั้งประเทศ คือประมาณร้อยละ 3.34 ของผู้อยู่ในกำลังแรงงาน

7.4 อัตราส่วนของสตรีที่เข้าอยู่ในกำลังแรงงาน

ในระหว่างปี 2518–2522 อัตราส่วนของสตรีเข้าอยู่ในกำลังแรงงานไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก คืออยู่ระหว่างร้อยละ 42–47 โดยในปี 2518 สตรีที่เข้าอยู่ในกำลังแรงงานมีประมาณร้อยละ 4.57 และได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 4.63 ในปี 2522 หากพิจารณารายภาคจะเห็นว่าภาคอีสานมีอัตราส่วนของสตรีที่เข้าอยู่ในกำลังแรงงานสูงกว่าทุกภาค คือประมาณร้อยละ 47.5 และกรุงเทพมหานครมีอัตราต่ำสุด คือประมาณร้อยละ 42.8

7.5 สัดส่วนของสตรีที่ทำงานในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม

ในระหว่างปี 2518–2522 สัดส่วนของสตรีที่ทำงานในภาคเกษตรกรรมมีแนวโน้มลดลง จะเห็นได้ว่า ในปี 2522 มีประมาณร้อยละ 73.0 ลดลงกว่า

ปี 2522 ซึ่งมีประมาณร้อยละ 76.6 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สตรีได้เข้ามาทำงานในภาคนอกเกษตรกรรมมากขึ้น ดังเช่นในปี 2518 สัดส่วนของสตรีที่ทำงานในภาคอุตสาหกรรมมีประมาณร้อยละ 24.3 และได้เพิ่มขึ้นเป็นประมาณร้อยละ 27.0 ในปี 2522

สำหรับสัดส่วนของสตรีที่มีงานทำในภาคเกษตรกรรมสูงสุดในปี 2522 ได้แก่ ภาคอีสานคือประมาณร้อยละ 90.7 ถัดไปก็เป็นภาคเหนือ ภาคใต้และภาคกลาง ตามลำดับ

สำหรับสัดส่วนของสตรีทำงานอยู่นอกภาคเกษตรกรรมในปี 2522 นั้น นั้นปรากฏว่า ภาคกลางและภาคใต้มีสัดส่วนของสตรีที่อยู่ในภาคอุตสาหกรรมสูงกว่าระดับถัวเฉลี่ยทั่วประเทศ คือประมาณร้อยละ 37.0 และ 29.7 ของจำนวนสตรีที่มีงานทำทั้งหมดตามลำดับ ส่วนภาคเหนือและภาคอีสานมีสัดส่วนของสตรีอยู่ในภาคอุตสาหกรรมคิดเป็นเพียงประมาณร้อยละ 9.3 ของจำนวนสตรีที่มีงานทำทั้งหมดเท่านั้น

7.6 จำนวนผู้ประสบอันตรายจากการทำงาน

จำนวนผู้ประสบอันตรายเนื่องจากงานในรอบปี 2522 มี 54,419 คน สูงกว่าเมื่อ 5 ปีที่แล้วคือปี 2518 ถึงประมาณ 4 เท่าตัว และสูงกว่าปี 2521 ประมาณร้อยละ 21.7 ทั้งนี้เป็นเพราะในปี 2522 กองทุนเงินทดแทนได้ขยายขอบเขตการคุ้มครองไปยังส่วนภูมิภาคเพิ่มขึ้นอีก 8 จังหวัด รวมเป็น 25 จังหวัด

สำหรับจำนวนผู้ประสบอันตรายเนื่องจากการทำงานในเขตกรุงเทพ-มหานครในปี 2522 มีทั้งหมด 10,372 คน หรือเพิ่มขึ้นจากปี 2521 ประมาณร้อยละ 23.2 แต่ในส่วนภูมิภาคอัตราการเพิ่มในปี 2522 กลับเพิ่มขึ้นในอัตราที่

ลดลงกว่าปีก่อน คือ เพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 20.7 ส่วนจังหวัดที่มีผู้ประสบอันตราย ฯ มากรองจากกรุงเทพมหานคร คือจังหวัดสมุทรปราการ มีผู้ประสบอันตรายจากการทำงานถึง 7,030 คน

7.6 การว่างงานตามฤดูกาล

จากผลการสำรวจแรงงานรอบ 1 (มกราคม–มีนาคม) ของสำนักงานสถิติแห่งชาติปรากฏว่า ในระหว่างปี 2518–2522 จำนวนผู้ว่างงานตามฤดูกาลทั่วราชอาณาจักรมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตลอดมา กล่าวคือ ในปี 2518 มีจำนวนผู้ว่างงาน 3,145,460 คน และเพิ่มขึ้นเป็น 4,384,500 คนในปี 2522 หรือเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 39.4 ในขณะที่อัตราการว่างงานลดลงเรื่อยมาตั้งแต่ปี 2519–2521 และสูงขึ้นอีกในปี 2522

การว่างงานตามฤดูกาลระหว่างปี 2518–2522 มีอัตราไม่คงที่ กล่าวคือ ในปี 2518 มีอัตราร้อยละ 22.1 แล้วเพิ่มขึ้นอีกเป็นร้อยละ 29.9 ในปี 2519 ในปี 2522 กลับลดลงเป็นร้อยละ 23.9 และในปี 2522 อัตราการว่างงานตามฤดูกลับเพิ่มสูงขึ้นอีกเป็นร้อยละ 25.8 ทั้งนี้ เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจในปี 2522 ตกต่ำ เกิดภาวะเงินตึงตัวและภาวะเงินเฟ้อ ทำให้มีการจ้างงานน้อยลง

สำหรับในเขตเทศบาล อัตราการว่างงานตามฤดูกาลในปี 2522 เพิ่มขึ้นจากปี 2522 เพียงเล็กน้อย ในขณะที่อัตราการว่างงานตามฤดูกาลนอกเขตเทศบาลกลับเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทุกปี จากประมาณร้อยละ 25.8 เป็นร้อยละ 30.9 ในปี 2521 และ 2522 ตามลำดับ

8. หมวดความปลอดภัย

8.1 คดีอาชญากรรม

อาชญากรรม เป็นปัญหาสังคมที่มีความรุนแรงและคุกคามสวัสดิภาพความสงบสุขของประชาชนมากขึ้นเป็นลำดับ แม้ว่าจะมีบางปีที่มีจำนวนคดี

อาชญากรรมได้ลดลง แต่ในปี 2522 ก็ได้ถีบตัวสูงขึ้นมากเฉพาะในส่วนกลาง ส่วนสาเหตุของอาชญากรรมที่เกิดขึ้นนั้นมีปัจจัยซับซ้อนมากมาย อย่างไรก็ตาม พอจะกล่าวได้ว่าความบกพร่องของกลไกโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาความยากจนขึ้นทั้งในชนบทและในเมือง เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ปัญหานี้ทวีความรุนแรงมากขึ้น

8.2 สัดส่วนของคดีอาชญากรรม

คดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นทั่วประเทศมีความสัมพันธ์กับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศอยู่มาก จะเห็นได้ว่าในปี 2518 ฝนตกตามฤดูกาล ผลผลิตการเกษตรเป็นที่น่าพอใจ คดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในปีดังกล่าวจึงมีไม่มากนัก คือ 387 รายต่อแสนคน เมื่อเทียบกับ 490 รายต่อประชากรแสนคนในปี 2520 และ 423 รายต่อประชากรแสนคนในปี 2521

เป็นที่น่าสังเกตว่า คดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในส่วนกลางหรือเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีประชากรจากภาคต่าง ๆ เป็นจำนวนมากเข้ามาหางานทำในกรุงเทพมหานคร อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการลงทุนกระจุกตัวอยู่ในเฉพาะส่วนกลางและในภาคกลางบางส่วนเท่านั้น ซึ่งมีผลทำให้กรุงเทพมหานครมีปัญหาทางด้านสังคมเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันหลายด้าน โดยเฉพาะปัญหาแหล่งเสื่อมโทรม ปัญหาคนว่างงาน ซึ่งมีปัจจัยเหล่านี้มีส่วนผลักดันให้เกิดอาชญากรรมขึ้น จะเห็นได้ว่า ในปี 2522 คดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในส่วนกลางมีมีสัดส่วนถึง 1,130.6 รายต่อประชากรแสนคน สูงกว่าคดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในส่วนภูมิภาคทั้งหมด เกือบ 3 เท่าตัว

สำหรับส่วนภูมิภาค คดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในปี 2522 มีสัดส่วน 370.6 รายต่อประชากรแสนคน เพิ่มจากปีก่อนซึ่งมีสัดส่วน 361.6 รายต่อประชากรแสนคน ประมาณร้อยละ 2.5 หรือเพิ่มจากเมื่อห้าปีก่อนประมาณร้อยละ 14.5

8.3 คดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นและจับไม่ได้ทั่วราชอาณาจักร

การพิจารณาข้อมูลด้านคดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นและจับไม่ได้เป็นเครื่องชี้ภาวะสังคมที่แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์ด้านสวัสดิภาพความปลอดภัยของประชาชนที่ชัดเจนมากขึ้น ในปี 2522 ได้มีคดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นทั่วราชอาณาจักรเป็นจำนวนทั้งสิ้น 209,378 ราย ส่วนที่จับกุมไม่ได้มีทั้งหมด 26,484 หรือประมาณร้อยละ 17.4 ของจำนวนคดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นทั้งทั่วประเทศ ต่ำกว่าอัตราที่จับกุมไม่ได้ ในปี 2521 แต่สูงกว่าอัตราที่จับกุมไม่ได้ในปี 2520

สำหรับในส่วนกลางในขณะที่คดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในปี 2522 ได้เพิ่มสูงจากปี 2521 ค่อนข้างมากคือ ประมาณร้อยละ 25.5 แต่คดีที่จับกุมไม่ได้ในปี 2522 กลับลดลงกว่าปี 2521 จะเห็นได้ว่า ในปี 2522 คดีจับกุมไม่ได้มีประมาณร้อยละ 11.5 เทียบกับคดีที่จับกุมไม่ได้ประมาณร้อยละ 12.0 ในปี 2521

ส่วนคดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในส่วนภูมิภาคนั้นปรากฏว่า ในปี 2522 ได้เพิ่มจากปี 2521 ในอัตราที่ต่ำกว่าส่วนกลางมาก คือเพียงประมาณร้อยละ 4.4 แต่คดีที่ไม่สามารถจับกุมได้ในส่วนภูมิภาคกลับสูงกว่า กล่าวคือ ในปี 2522 มีคดีจับกุมไม่ได้ถึงประมาณร้อยละ 19.7 ของจำนวนคดีอาชญากรรมที่เกิดขึ้นทั้งหมด

8.4 คดีอุกฉกรรจ์

ในจำนวนคดีอุกฉกรรจ์ทั้ง 4 ประเภท คือ คดีฆ่าคนตาย ปล้นทรัพย์ ชิงทรัพย์ และวางเพลิงที่เกิดขึ้นในแต่ละปีที่ผ่านมา พบว่าความผิดในคดีฆ่าคนตายเกิดขึ้นมากที่สุดเมื่อเทียบกับคดีประเภทอื่น รองลงไปเป็นความผิดเกี่ยวกับคดีปล้นทรัพย์และชิงทรัพย์ ส่วนความผิดคดีวางเพลิงเกิดขึ้นต่ำสุด

ระหว่างปี 2518-2522 สัดส่วนของคดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้นทั่วราชอาณาจักรต่อประชากรแสนคน ได้มีแนวโน้มลดลงจาก 42.6 รายต่อประชากรแสนคนในปี 2518 เป็นประมาณ 32.4 รายต่อประชากรแสนคนในปี 2520 แต่ในปี 2522 สัดส่วนได้เพิ่มขึ้นเป็น 40.1 รายต่อประชากรแสนคน

คดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้นในส่วนกลางมีสัดส่วนเพิ่มจาก 19.7 รายต่อประชากรแสนคนในปี 2521 เป็น 22.1 รายต่อประชากรแสนคนในปี 2522 คดีที่เพิ่มสูงสุดได้แก่คดีฆ่าคนตายและคดีปล้นทรัพย์ซึ่งปรากฏว่า ในปี 2522 ได้เพิ่มจากปี 2521 ประมาณร้อยละ 45.9 และ 39.2 ตามลำดับ ในขณะเดียวกัน ในส่วนภูมิภาค สัดส่วนเพิ่มจาก 39.8 รายต่อประชากรแสนคนเป็น 42.3 รายต่อประชากรแสนคน ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน คดีที่เพิ่มสูงสุดได้แก่คดีฆ่าคนตายและปล้นทรัพย์ซึ่งในปี 2522 ได้เพิ่มจากปี 2521 ประมาณร้อยละ 69.6 และ 24.7 ตามลำดับ อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า คดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละปีที่ผ่านมาในส่วนภูมิภาค มีสัดส่วนของคดีที่เกิดต่อจำนวนประชากรแสนคนสูงกว่าสัดส่วนของคดีที่เกิดขึ้นในส่วนกลาง

จากข้อมูลของกรมตำรวจที่มีอยู่พบว่า คดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้นทั่วราชอาณาจักรในปี 2522 ได้มีอัตราเพิ่มสูงขึ้นเกือบทุกประเภท ยกเว้นความผิดใน

คดีเกี่ยวกับชิงทรัพย์ที่มีอัตราลดลงเมื่อเทียบกับปี 2521 กล่าวโดยส่วนรวม คดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้นทั่วราชอาณาจักรในปี 2522 เพิ่มขึ้นในอัตราที่ต่ำกว่าในปี 2521 และต่ำกว่าอัตราเพิ่มเมื่อห้าปีก่อน คือมีอัตราเพิ่มประมาณร้อยละ 8.5 เทียบกับอัตราเพิ่มร้อยละ 18.7 และร้อยละ 14.6 ในปี 2521 และปี 2518 ตามลำดับ ส่วนคดีที่ไม่สามารถจับกุมได้นั้นปรากฏว่าที่ผ่าน ๆ มาสูงมาก และอัตราการจับกุมไม่ได้ต่อคดีที่เกิดขึ้นในแต่ละปีก็มิได้เปลี่ยนแปลงแตกต่างกันมากนัก สำหรับในปี 2522 มีจำนวนคดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้น 18,476 ราย และที่จะจับกุมไม่ได้ 13,266 ราย หรือประมาณร้อยละ 71.8 ของคดีที่เกิดทั้งหมด สูงกว่าคดีที่ไม่สามารถจับกุมได้ในปี 2521 ซึ่งมีประมาณร้อยละ 69.5 ของคดีที่เกิดทั้งหมด แต่ต่ำกว่าในปี 2518 ซึ่งมีคดีที่ไม่สามารถจับกุมได้ถึงประมาณร้อยละ 78.3 ของคดีที่เกิดขึ้นทั้งหมด

ในปี 2522 คดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้นในส่วนกลางมีอัตราการเพิ่มสูงกว่าในส่วนภูมิภาคและได้ขยายตัวสูงกว่าปีที่ผ่านมา กล่าวคือ มีอัตราเพิ่มขึ้นร้อยละ 15.0 เทียบกับปี 2521 มีอัตราเพิ่มเพียงประมาณร้อยละ 1.1 ขณะเดียวกันในส่วนภูมิภาค คดีอุกฉกรรจ์ที่เกิดขึ้นในปี 2522 มีอัตราเพิ่มประมาณร้อยละ 8 ลดลงจากปี 2521 ซึ่งมีอัตราการเพิ่มสูงถึงร้อยละ 20.0 อย่างไรก็ดี ในปี 2522 สัดส่วนของคดีที่จับกุมไม่ได้ต่อคดีเกิดขึ้น เพิ่มขึ้นทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค คือ ในส่วนกลางมีประมาณร้อยละ 46.1 และประมาณร้อยละ 73.4 ในส่วนภูมิภาคเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนประมาณร้อยละ 41.2 และ 70.1 ในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคตามลำดับ ในปี 2521

8.5 จำนวนผู้ต้องขัง

ในปี 2522 ผู้ต้องขังทุกประเภทมีจำนวนทั้งสิ้น 67,793 คน เพิ่มจากเมื่อห้าปีที่ผ่านมา 10,874 คน หรือเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 19.1 สำหรับ

การเพิ่มของผู้ต้องขังในปี 2522 เมื่อเทียบกับปีก่อนปรากฏว่า มีการขยายตัวในอัตราที่ต่ำลงคือประมาณร้อยละ 0.8 เทียบกับร้อยละ 4.4 ในปี 2521

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา จำนวนผู้ต้องขังเด็ดขาดได้มีสัดส่วนสูงกว่าจำนวนผู้ต้องขังประเภทอื่นทุกประเภท ระหว่างปี 2518–2522 ผู้ต้องขังเด็ดขาดมีสัดส่วนเฉลี่ยประมาณปีละ 66.2 ของจำนวนผู้ต้องขังทุกประเภท สำหรับปี 2522 จำนวนผู้ต้องขังเด็ดขาดได้เพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลงจากปี 2521 เล็กน้อย คือร้อยละ 1.2

ในด้านอายุของผู้ต้องขังประเภทเด็ดขาดตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาจนถึงปี 2522 ปรากฏว่า มิได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ผู้ต้องขังเด็ดขาดที่มีสัดส่วนสูงสุด ยังคงมีอายุอยู่ในระหว่าง 20–29 ปี 30–39 ปี และต่ำกว่า 20 ปี ตามลำดับ และเป็นที่น่าสังเกตว่า จำนวนผู้ต้องขังเด็ดขาดที่มีอายุระหว่าง 30 39 ปี กำลังมีแนวโน้มสูงขึ้น ในขณะที่จำนวนผู้ต้องขังเด็ดขาดอายุอื่น ๆ กำลังลดลงเป็นลำดับ

เกี่ยวกับประเภทความผิดที่ผู้ต้องขังเด็ดขาดต้องโทษมากที่สุด ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมากล่าวสรุปได้ว่า อันดับของการต้องโทษจำแนกตามลักษณะความผิดของผู้ต้องขังดังกล่าวยังคงเหมือนเดิม คือเรียงลำดับจากการกระทำผิดเนื่องจากประทุษร้ายต่อทรัพย์ ผิด พ.ร.บ. ยาเสพติด ประทุษร้ายต่อชีวิต ประทุษร้ายต่อร่างกาย และความผิดเกี่ยวกับเพศ ตามลำดับ โดยเฉลี่ยในระหว่างปี 2518-2522 มีสัดส่วนประมาณร้อยละ 48.2, 20.2, 13.1, 4.2 และ 3.7 ของจำนวนผู้ต้องขังเด็ดขาดทั้งหมดตามลำดับลักษณะความผิดดังกล่าวข้างต้น

8.6 จำนวนเด็กและเยาวชนที่ถูกจับกุมตัวสถานพินิจ และคุ้มครองเด็กและเยาวชน

อัตราการเปลี่ยนแปลงของจำนวนเด็กและเยาวชน ที่ถูกจับกุมตัวส่งสถานพินิจและคุ้มครองเด็ก และเยาวชนในแต่ละปีมิได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างผิดปกติ ดังจะเห็นว่า ในปี 2522 มีอัตราเพิ่มจากปี 2521 ประมาณร้อยละ 1.7 และเพิ่มจากเมื่อปี 2518 ประมาณร้อยละ 0.4

ส่วนคดีที่เด็กและเยาวชนต้องหามากที่สุด 5 อันดับแรกระหว่างช่วงปี 2518–2522 ได้แก่คดีลักทรัพย์ ซ่องโจร ยาเสพติด ทำร้ายร่างกาย และผิดกฎหมายอาวุธปืน ตามลำดับ

9. หมวดคุณภาพชีวิต

9.1 อัตราการหย่าร้าง

โดยทั่วไปแล้ว อัตราการหย่าร้างมักจะมีมากในประเทศที่เจริญแล้ว อาทิเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี 2518 คู่สมรสแล้วหย่าร้างมีประมาณร้อยละ 12.0 แม้ว่าข้อมูลดังกล่าวนี้ตัวเลขอาจล้าสมัยไปบ้าง แต่ก็แสดงให้เห็นว่าประเทศสหรัฐอเมริกามีการหย่าร้างสูงกว่าประเทศไทย ซึ่งในปี 2520 ประเทศไทยมีคู่สมรสที่มีการหย่าร้างประมาณร้อยละ 5.5 และเพิ่มเป็นประมาณร้อยละ 6.4 ในปี 2522

9.2 เด็กที่ถูกทอดทิ้ง

จำนวนที่ถูกทอดทิ้งนอกจากจะชี้ให้เห็นถึงปัญหาครอบครัวแล้วยังสามารถชี้ให้เห็นถึงคุณภาพชีวิตได้อีกด้วย แต่ข้อมูลในเรื่องนี้มีจำนวนจำกัดเฉพาะเด็กที่ได้รับการอุปการะในสถานสงเคราะห์ของกรมประชาสงเคราะห์เท่านั้น

ในช่วงระยะ 5 ปีของ พ.ศ. 2518–2522 เด็กที่ถูกทอดทิ้งซึ่งกรมประชาสงเคราะห์รับอุปการะมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ เพิ่มจากจำนวน 6,256 คนในปี 2518 เป็น 10,494 คนในปี 2522 และเมื่อพิจารณาเด็กอ่อน (อายุตั้งแต่แรกเกิดถึง 5 ปี) ที่กำพร้าอนาถาถูกทอดทิ้งไปตามโรงพยาบาลหรือสาธารณะสถานเฉพาะส่วนที่กรมประชาสงเคราะห์รับอุปการะซึ่งปรากฏว่ามีจำนวนเพิ่มขึ้นจาก 451 คนในปี 2518 เป็น 1,159 คนในปี 2522 จะเห็นได้ว่าเรื่องนี้กำลังเป็นปัญหาที่ควรจะได้รับความสนใจอย่างยิ่ง

9.3 การบริโภคเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์และบุหรี่

อัตราการบริโภคเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์และบุหรี่มีส่วนสัมพันธ์กับประชากรในวัยทำงานและปัญหาเศรษฐกิจที่บีบรัด จนทำให้ต้องระบายอารมณ์ออกโดยการบริโภคสิ่งเหล่านี้

ในช่วงระยะเวลา 5 ปีของ พ.ศ. 2518–2522 อัตราการบริโภคเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์และบุหรี่โดยเฉลี่ยต่อประชากรในวัยทำงานได้เพิ่มขึ้นทุกปี จะเห็นได้ว่าการบริโภคสุราโดยเฉลี่ยต่อบุคคลเพิ่มจาก 12.9 ขวดในปี 2518 เป็น 19.4 ขวดในปี 2522 การบริโภคเบียร์โดยเฉลี่ยต่อบุคคลเพิ่มจาก 4.2 ขวด ขวดในปี 2512 เป็น 8.3 ขวดในปี 2525 และในขณะเดียวการบริโภคบุหรี่โดยเฉลี่ยต่อบุคคลเพิ่มจาก 48.1 ซองในปี 2518 เป็น 51.2 ซองในปี 2522 ซึ่งนับว่าเป็นประเด็นที่ควรสนใจไม่น้อย เพราะว่าการบริโภคสิ่งเหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดผลเสียทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ ในด้านเศรษฐกิจถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นของฟุ่มเฟือยไม่จำเป็นต้องบริโภค ส่วนในด้านสังคมนอกจากจะเกิดผลเสียแก่ตัวเอง เช่น ยาเสพติดทำให้เกิดโรคต่างๆ ได้ง่ายซึ่งจาก

ข้อเท็จจริงปรากฏว่าบุคคลที่เสพติดของมึนเมานอกจากจะเป็นโรคทับแข็ง โรคพิษสุราเรื้อรัง อายุจะสั้น ฯลฯ แล้วยังก่อให้เกิดผลเสียแก่สังคมส่วนรวมอีกด้วย เช่น ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทขณะมึนเมา เกิดอาชญากรรมเพิ่มขึ้น เป็นต้น

สรุป

โดยสรุปแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเป็นไปอย่างเชื่องช้าในแทบทุกด้าน ขนาดของการเปลี่ยนแปลงเป็นไปแบบพอกพูน (incremental) มากกว่าที่จะเป็นแบบรอบด้าน (comprehensive) หรือแบบรวดเร็วรุนแรง (revolutionary) ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงมีทั้งทรุดโทรมและก้าวหน้าพอ ๆ กัน ทำให้เกิดสมดุลในโครงสร้างของระบบสังคมส่วนรวม ในด้านระดับนั้น เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล องค์การ สถาบัน และระบบสังคมจากมากไปหาน้อยตามลำดับ เอกลักษณ์ของการเปลี่ยนแปลงนั้นสรุปได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ค่อยเป็นค่อยไปอันเป็นลักษณะของสังคมจารีตนิยมโดยแท้.

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการศึกษาสังคมไทย

*สมศักดิ์ ศรีสันติสุข**

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่อาศัยและประกอบอาชีพในเขตชนบท ในปัจจุบันสังคมไทยกำลังอยู่ในระยะของการพัฒนาประเทศมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาหลายฉบับแล้ว นักวิชาการต่าง ๆ ให้ความสนใจสังคมไทยที่แตกต่างกันออกไปตามความถนัดของวิชาการแขนงต่าง ๆ ของตน แต่อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายที่เหมือนกันประการหนึ่งก็คือพยายามที่จะศึกษาและหาลู่ทางที่จะพัฒนาสังคมไทยให้เจริญรุ่งเรือง

ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ยังได้เปิดสอนวิชาสังคมไทย หรือสังคมและวัฒนธรรมไทยขึ้นหลายมหาวิทยาลัย แสดงถึงความสนใจของนักศึกษาและนักวิชาการเกี่ยวกับสังคมของตน ต้องการรู้ว่าสังคมไทยเป็นอย่างไร มีวัฒนธรรมอย่างไร การพัฒนาและปัญหาอุปสรรคมีอย่างไรบ้าง

*ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ในอดีต นักสังคมศาสตร์จำนวนไม่น้อยที่เป็นชาวตะวันตกได้ศึกษาสังคมไทย ได้มองภาพของสังคมไทยในรูปของสังคมส่วนรวม ส่วนในแนวโน้มปัจจุบันนั้นนักศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ มักจะศึกษาที่ชุมชน ในปัญหาที่เฉพาะเจาะจง ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าสังคมไทยอยู่ในระยะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่ตลอดเวลา อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจจะมีต่อแนวความคิดในการศึกษาสังคมไทยไม่มากก็น้อย

ดังนั้นบทความนี้ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงแบบแผนต่าง ๆ ที่นักสังคมศาสตร์ได้ศึกษาและวิเคราะห์สังคมไทย อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อการศึกษาสังคมไทย และทิศทางของการศึกษาสังคมไทยเพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อนักวิชาการ นักบริหาร และผู้ที่สนใจในด้านสังคมศาสตร์ในการศึกษาสังคมไทยต่อไป

การศึกษาและวิเคราะห์สังคมไทย

ในอดีต การศึกษาสังคมไทยมักจะใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ว่าสังคมไทยเป็นอย่างไร ผลงานทางด้านประวัติศาสตร์มักจะเป็นการพรรณนาความ และจำกัดอยู่ในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น ไม่มีความสามารถที่จะคาดการณ์ผลในภายหน้าได้มากนัก การศึกษาแบบนี้ที่เห็นได้ชัดก็คือ การศึกษาของ Norman Jacobs (1971) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน เขากล่าวว่าประเทศไทยในอดีตนั้นมีรูปแบบการปกครองแบบมิตรอุปถัมภ์ (patrimonialism) ทำให้ประเทศไม่พัฒนาแม้ว่าจะมีความทันสมัยเกิดขึ้น ส่วนประเทศญี่ปุ่นนั้นมีทั้งการพัฒนาและความทันสมัย เพราะในอดีตมีการปกครองตามลัทธิเจ้านคร (feudalism) การที่ Jacobs สนใจศึกษาเปรียบเทียบระหว่างสังคมไทยกับญี่ปุ่น

นั้น เนื่องจากทั้งสองประเทศเป็นประเทศที่รับอารยธรรมตะวันตกพร้อม ๆ กัน แต่ทำไมสังคมไทยจึงเจริญช้ากว่าสังคมญี่ปุ่น

Ayal (1963) เป็นนักเศรษฐศาสตร์ ชาวอเมริกัน ได้ศึกษาถึงสาเหตุที่ทำให้ประเทศไทยด้อยพัฒนาอยู่ทั้ง ๆ ที่มีองค์ประกอบเศรษฐกิจหลายประการคล้ายกับญี่ปุ่นพบว่าการที่ประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นแตกต่างกันในด้านความเจริญทางด้านเศรษฐกิจนั้นเนื่องจากระบบค่านิยม โดยที่ Ayal มองเห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นได้นั้น ค่านิยมของสังคมจะต้องมีส่วนสัมพันธ์อย่างมาก จะเห็นได้ว่า Ayal ได้ตระหนักถึงความสำคัญของปัจจัยอื่น ๆ นอกเหนือจากปัจจัยทางเศรษฐกิจที่จะนำไปสู่ความเจริญของสังคม

Riggs (1961) นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกันได้สนใจสังคมไทยอย่างมาก โดยสนใจศึกษาวิเคราะห์ในด้านโครงสร้างและหน้าที่ พบว่าสังคมไทยกำลังอยู่ในขั้นของการวิวัฒนาการเป็นสังคมแบบ prismatic หรือสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ในทัศนะของ Riggs เห็นว่าสังคมไทยกำลังอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบเกษตรกรรมไปสู่สังคมแบบอุตสาหกรรม

นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน John F. Embree (1969) ได้ศึกษาเปรียบเทียบสังคมไทยและญี่ปุ่น ซึ่งได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง Embree บอกว่าสังคมไทยมีโครงสร้างแบบหลวม (Loosely structured) ส่วนญี่ปุ่นเป็นสังคมที่มีโครงสร้างกระชับ (closely structured) กล่าวคือคนไทยขาดความสม่ำเสมอ ขาดระเบียบวินัย ปัจเจกบุคคลนิยม ฯลฯ สังคมไทยมีลักษณะยืดหยุ่นมาก ทำให้คนที่มาจากสังคมที่มีโครงสร้างแบบกระชับตั้งข้อสังเกตว่าสังคมไทยขาดระเบียบวินัย อย่างไรก็ตามการศึกษาสังคมไทยของ Embree แฝงไว้ด้วยการใช้อคติของชาวตะวันตกอย่างมาก

การศึกษาในระยะต่อมา นักวิชาการเน้นการศึกษาที่ชุมชน (community) มากกว่าที่จะมองสังคมไทยทั้งหมด (society) การศึกษาดังกล่าวแม้ว่าจะไม่สามารถจะอธิบายสังคมไทยได้ทั้งหมด แต่มีประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาและเข้าใจพฤติกรรมของชุมชน Herbert Phillip (1965) นักมานุษยวิทยาอเมริกัน ศึกษาหมู่บ้านชาวนาที่บางชัน โดยเน้นการศึกษาถึงบุคลิกภาพของชาวนา พบว่าชาวนามีทัศนคติต่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองในรูปของความอ่อนน้อมและเชื่อฟัง ฯลฯ

ในปัจจุบันแนวโน้มการศึกษาเกี่ยวกับสังคมไทยมิได้มองสังคมไทยทั้งหมดว่าเป็นรูปแบบหรือพฤติกรรมอย่างเดียวกันทั้งสังคม เพราะแต่ละชุมชนหรือหมู่บ้านหรือภาคย่อมมีลักษณะความเป็นอยู่วัฒนธรรมและสังคมที่แตกต่างกันไป นักสังคมศาสตร์ในประเทศไทย ได้เริ่มทำการวิจัยและศึกษาเกี่ยวกับสังคมไทยอย่างจริงจังด้วยตนเอง แทนที่จะให้นักสังคมศาสตร์ชาวตะวันตกมาศึกษาสังคมไทย

อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อความคิดการศึกษาสังคมไทย

นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เปิดรับอารยธรรมตะวันตกถือได้ว่าสังคมไทยต้องการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมที่เจริญขึ้นกว่าเดิม นักสังคมวิทยาได้พูดถึงแนวทางสังคมมีเป้าหมายจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างน้อย 4 แนวความคิดด้วยกัน คือ การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย (modernization) การพัฒนา (development) การพึ่งพาอาศัยผู้อื่น (dependency) และการพัฒนาความรู้จากสภาพท้องถิ่น (indigenization) แนวความคิดดังกล่าวนี้น่าจะมีอิทธิพลต่อนักสังคมศาสตร์ ในการวิเคราะห์สังคมไทยไม่มากก็น้อยดังจะได้วิเคราะห์ในรายละเอียดต่อไป

1. ยุคการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย (modernization) (ก่อนการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ)

แนวความคิดนี้ ถือว่าการพัฒนาประเทศเป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยกล่าวคือประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ล้าสมัย และสิ่งที่ถ่วงความเจริญจึงเป็นหลักการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่สิ่งที่ก้าวหน้าและทันสมัย ดังนั้นประเทศในโลกที่สามจึงได้เปิดรับอารยธรรมตะวันตก ได้มองการพัฒนาประเทศที่เจริญแล้วนำเอามาเป็นแบบอย่างในการพัฒนาประเทศของตน แนวความคิดนี้มีรากฐานส่วนใหญ่มาจากเศรษฐศาสตร์ โดยทั่ว ๆ ไปมักจะพูดถึงการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยที่สังคมเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ดังเช่น Ayal (1969) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกันได้พยายามเปรียบเทียบสังคมไทยกับญี่ปุ่น แม้แต่ Jacobs (1971) ก็ยังศึกษาเปรียบเทียบระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในเชิงประวัติศาสตร์ ตลอดจน Riggs (1961) ก็ได้พูดถึงสังคมไทยว่าอยู่ในระหว่างสังคมเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม จึงเป็นไปได้ที่นักสังคมศาสตร์ที่มีความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยพยายามที่จะนำเอาแบบอย่างสังคมที่เจริญกว่านำไปเปรียบเทียบสังคมที่ด้อยกว่า การเปรียบเทียบนี้อาจก่อให้เกิดอคติได้ ดังเช่น Embree (1969) ได้เรียกสังคมไทยว่าสังคมโครงสร้างหลวม ซึ่งงานของเขาได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง

2. ยุคการพัฒนาประเทศ (development) (2504–2513)

แนวความคิดนี้ได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดจากแนวความคิดของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย นักสังคมศาสตร์มองเห็นว่าปรากฏการณ์ทางสังคมแห่งการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของประเทศโลกที่สามได้กลายเป็นสังคมที่มีระบบการเมืองแบบเผด็จการ การรวมอำนาจอยู่ที่ศูนย์กลางของรัฐบาล การเมืองแบบทหารมีอำนาจควบคุมรัฐบาลในประเทศต่าง ๆ แนวคิดนี้

จึงมุ่งที่จะมีแผนการพัฒนาประเทศอย่างมีระเบียบตามแบบอย่างของประเทศที่เจริญแล้ว แนวคิดและแผนการพัฒนาประเทศนี้ได้เน้นถึงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ไม่เหมือนแต่เดิมที่ปล่อยให้เป็นไปตามแนวทางแบบวิวัฒนาการ ในยุคนี้นักสังคมศาสตร์มักจะศึกษาสังคมไทยในรูปของการพัฒนาที่ทำมาแล้วว่าได้ผลหรือไม่ ประสบผลสำเร็จเพียงใด อย่างไรก็ตามแผนการพัฒนาที่ยังมีแนวโน้มที่มุ่งไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรม นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน Jacobs (1971) ได้ศึกษาเปรียบเทียบไทยกับญี่ปุ่นบอกว่าแม้สังคมไทยจะมีรูปแบบทันสมัยแต่ก็ไม่พัฒนา ตรงข้ามกับสังคมญี่ปุ่นที่จะมีรูปแบบทั้งทันสมัยและพัฒนา นอกจากนี้นักสังคมศาสตร์ที่ศึกษาสังคมไทยยังคงใช้วิธีเปรียบเทียบ

ในยุคการพัฒนาประเทศนี้นักสังคมศาสตร์ไทย เริ่มตระหนักและสนใจศึกษาสังคมไทยตามจังหวัดหรือภาคต่าง ๆ นักสังคมศาสตร์เหล่านี้มักจะไม่พูดกว้าง ๆ ถึงสังคมไทยโดยส่วนรวมแต่พยายามเน้นการศึกษาที่ชุมชน เพื่อหาทางที่จะพัฒนาชุมชนให้เจริญยิ่งขึ้น ผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศเข้ามาศึกษาเรื่องราวของสังคมไทยอย่างละเอียดในหมู่บ้านโดยใช้หลักการทางมานุษยวิทยา ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ยังมีแนวคิดการศึกษาวิจัยตามแนวทางของตะวันตก เช่น ศึกษาว่าการใช้แรงงานของชาวนามีมากน้อยอย่างไร การศึกษายังเน้นถึงการวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ส่วนทางด้านวัฒนธรรมและสังคมยังได้รับการสนใจศึกษาไม่กว้างขวางนัก

นอกจากนี้ นักสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่ มักจะใช้แนวความคิดในการศึกษาสังคมไทยจากการอบรมสั่งสอนที่ตนได้เรียนมาจากต่างประเทศ การวางแผนพัฒนาประเทศมักจะไม่ได้สนใจสภาพที่แท้จริงของโครงสร้างสังคมไทยเท่าไรนัก การศึกษาสังคมไทยยังมีอิทธิพลของแนวความคิดจากตะวันตกที่ต้องการให้สังคมไทยพัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรมอยู่

3. ยุคการพึ่งพาอาศัยจากต่างประเทศ (dependency) (2514-2519)

แนวความคิดนี้เป็นการตื่นตัวของนักสังคมศาสตร์ที่เริ่มตระหนักว่าแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในประเทศมิได้เจริญขึ้นตามแบบอย่างที่ได้มาจากประเทศที่เจริญแล้วเลย มีความสงสัยว่าทำไมเป็นเช่นนั้น ตระหนักว่าประเทศของตนมีลักษณะไร้อิสระเสรีภาพ ต้องพึ่งพาอาศัยประเทศที่เจริญแล้วในด้านต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ประเทศขาดดุลการค้ามากมาย ต้องพึ่งพาอาศัยทางเศรษฐกิจและทางทหาร ฯลฯ

การศึกษาสังคมไทยในยุคนี้จึงเป็นยุคที่นักสังคมศาสตร์ ได้หันกลับมามองสังคมไทยด้วยความสำนึกว่า แนวความคิดในการพัฒนาประเทศนั้นมิได้เจริญขึ้นเท่าที่ควรจะเป็น ความรู้วิชาการต่าง ๆ ที่มีอยู่ไม่ได้ก่อให้เกิดการเข้าใจสภาพของสังคมไทยอย่างแท้จริง แต่เป็นความรู้และทฤษฎีจากตะวันตก วัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมตะวันตกย่อมจะแตกต่างกัน การนำมาใช้จะต้องประยุกต์อย่างเหมาะสม ในอดีตนักสังคมศาสตร์มักจะยึดมั่นวิชาการความรู้ของตะวันตกเป็นสรณะ การศึกษาสังคมไทยจึงเป็นไปในลักษณะที่อาศัยและพึ่งพาความรู้ของนักวิชาการตะวันตกเป็นหลัก

4. ยุคการพัฒนาความรู้จากสภาพท้องถิ่น (indigenization) (2520–ปัจจุบัน)

แนวความคิดการพัฒนาประเทศใด ๆ ย่อมจะขึ้นอยู่กับโครงสร้างทางวัฒนธรรมและสังคมของประเทศนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแต่ละสังคมจะมีลักษณะพิเศษหรือลักษณะเฉพาะแบบของประเทศนั้น ๆ นักสังคมศาสตร์ที่ศึกษาสังคมไทยได้ตระหนักถึงความจริงในเรื่องนี้ และพยายามศึกษาค้นคว้าหา

ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสังคมไทย ลักษณะวัฒนธรรมและสังคมไทยที่แท้จริงว่ามีลักษณะพิเศษอย่างไรที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศ จากการประชุมของ The Association of Asian Social Science Research Councils ครั้งที่ 3 (1979) และครั้งที่ 4 (1981) นักสังคมศาสตร์ได้เรียกร้องให้ประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย ทำการศึกษาสังคมของตนเพื่อจะได้รู้เรื่องราวต่าง ๆ อย่างแท้จริง ได้ตั้งข้อสังเกตของวิชาการความรู้ต่าง ๆ ที่ได้มาจากต่างประเทศนั้น ไม่อาจจะวิเคราะห์สังคมของตนได้อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้นการศึกษาสังคมไทยในปัจจุบันจึงมีแนวโน้มที่จะหาความรู้จากสภาพท้องถิ่น ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็จะต้องพัฒนาตามแบบโครงสร้างวัฒนธรรมและสังคมไทยอีกด้วย ดังนั้นนักสังคมศาสตร์ต่าง ๆ ในยุคปัจจุบันจึงเป็นยุคที่แสวงหาข้อเท็จจริงในสังคมไทยของตนเอง เพื่อที่จะหาคำตอบของสังคมไทยว่าเป็นอย่างไร ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่มีอยู่จะแก้ไขได้อย่างไร อันจะนำประเทศไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

ทิศทางของการศึกษาสังคมไทย

เนื่องจากสังคมไทยในปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงและพัฒนา นักสังคมศาสตร์ได้พยายามที่จะแสวงหาความรู้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ เพื่อจะได้ดำเนินการไปสู่จุดหมาย นักสังคมศาสตร์จากอดีตจนถึงปัจจุบันได้พยายามอย่างยิ่งที่จะศึกษาสังคมไทย ในเรื่องนี้จะได้วิเคราะห์ถึงทิศทางของการศึกษาสังคมไทยจากอดีตปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคตว่าเป็นอย่างไรบ้าง ทิศทางของการศึกษาสังคมไทยพอจะกล่าวได้มีดังนี้

1. **หน่วยที่ศึกษา** (unit of analysis)

การศึกษาสังคมไทยในอดีตหน่วยที่ศึกษาเป็นสังคมไทยทั้งหมด(society) เช่น ผลงานของ Jacobs (1971), Ayal (1963), และ Riggs (1961) ในปัจจุบันหน่วยงานที่ศึกษาจะเป็นชุมชน (community) นักสังคมศาสตร์สนใจศึกษาชุมชนต่าง ๆ ซึ่งแต่ละชุมชนย่อมจะมีลักษณะโครงสร้างและปัญหาที่แตกต่างกันไป เช่น ชุมชนหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมลานนาไทย หรือชุมชนหมู่บ้านมุสลิมในภาคใต้ เป็นต้น เมื่อได้ศึกษาชุมชนต่าง ๆ เหล่านั้นแล้ว จะได้ภาพรวมกันกว้าง ๆ เกี่ยวกับสังคมไทยว่าเป็นอย่างไร

2. Homogeneous และ Heterogeneous cultures

ในอดีต การศึกษาสังคมไทยนั้นนักสังคมศาสตร์มักจะมีข้อสมมุติว่าสังคมไทยนั้นเป็น homogeneous society คือลักษณะโครงสร้างหน้าที่ในสังคมไทยประชาชนมีพฤติกรรมต่าง ๆ ที่คล้ายคลึงกันในสังคมไทย ดังจะเห็นได้ว่าการศึกษาของนักสังคมศาสตร์จากต่างประเทศ มักจะศึกษาสังคมไทยแบบทั้งหมด ไม่ได้คิดว่าวัฒนธรรมของไทยนั้นอาจจะมีอะไรที่แตกต่างกันในภาคต่าง ๆ แม้แต่ภาคอีสานของไทยประชาชนยังมีลักษณะชนกลุ่มน้อยทางภาษาอีกด้วย เพราะมีคนหลายเผ่าอยู่ และบางหมู่บ้านยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอยู่ เช่น ชาวภูไทย ชาวโซ่ ชาวย้อ เป็นต้น

3. **ทฤษฎีและแนวความคิดที่ใช้ศึกษา**

การศึกษาสังคมไทยได้วิวัฒนาการมาจากแนวความคิดของตะวันตก (Western ideas) มากลายเป็นการพัฒนาความรู้จากสภาพท้องถิ่น(indigenization)

โดยจะเห็นว่านักสังคมศาสตร์ที่มาจากต่างประเทศมักจะใช้ความคิดมีอคติต่อสังคมไทย แนวความคิดหรือทฤษฎีมักจะใช้ในลักษณะของชาวตะวันตก การตีความหรือการแปลความหมายก็ใช้แนวความคิดแบบเดิม จนกระทั่งในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิด ในการศึกษาสังคมไทยเพื่อที่จะต้องการความรู้แบบไทย ๆ พยายามที่จะหาวิชาการทางสังคมไทยเองเป็นสำคัญ นักสังคมศาสตร์บางคนพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าแบบอย่างพฤติกรรมที่เป็นของชาวตะวันตกนั้นไม่เหมือนกับพฤติกรรมที่เป็นของไทย เช่น แบบแผนการเจริญและการขยายตัวของเมือง (urbanization) ของตะวันตกในประเทศที่เจริญแล้วไม่เหมือนกับแบบแผนการเจริญและการขยายตัวของเมืองในประเทศที่กำลังพัฒนา Somrak (1981) ได้พิสูจน์ในเรื่องนี้ว่า คติเมือง (urbanism) ที่พบในอเมริกันนั้นแตกต่างกับที่พบในเมืองไทย

4. ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาสังคมไทยในปัจจุบันได้เล็งเห็นถึงความสำคัญที่จะศึกษาหาข้อเท็จจริงในสังคมมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม แม้ว่าจะต้องใช้เงินมากและเสียเวลาก็จะพยายามที่จะศึกษาให้ได้ข้อเท็จจริงให้มากยิ่งขึ้น มีหลายสถาบันการวิจัยในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่ได้ศึกษาสังคมไทยอย่างจริงจัง เช่น สถาบันประชากรศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหิดล แม้ในมหาวิทยาลัยต่างจังหวัดก็มีศูนย์วัฒนธรรมแต่ละภาคเกิดขึ้นเพื่อทำการค้นคว้าและศึกษาศิลปวัฒนธรรมในภาคนั้น ๆ ในอดีตนักสังคมศาสตร์ยังไม่มีศูนย์หรือสถาบันการวิจัยที่จะเข้าไปศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับสังคมไทยมากนัก ต่อมาสถาบันวิจัยทางสังคมศาสตร์ และสถาบันประชากรศาสตร์ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เป็นแหล่งและสถาบันการศึกษาและวิจัยในด้านสังคมศาสตร์เกิดขึ้น

ข้อมูลที่รวบรวมมานั้นส่วนใหญ่มีลักษณะของข้อมูลที่เป็นปริมาณ (quantitative data) โดยเฉพาะนักเศรษฐศาสตร์มักจะใช้การวิเคราะห์แบบปริมาณ แต่แนวโน้มในอนาคต ข้อมูลทางด้านคุณภาพ (qualitative data) จะมีมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นการเก็บรวบรวมข้อมูลไม่เพียงแต่จะสำรวจทางสังคมเท่านั้น แต่การศึกษาชุมชนในลักษณะที่ใช้วิธีการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด (participant observation) คงจะมีมากขึ้นด้วย

5. การร่วมมือระหว่างนักวิชาการแขนงต่าง ๆ และระหว่างสถาบัน

ในปัจจุบันนักสังคมศาสตร์ได้มีการเรียกร้องให้มีการร่วมมือกันระหว่างนักวิชาการแขนงต่าง ๆ ในทางสังคมศาสตร์ ในการศึกษาสังคมไทย ซึ่งในอดีตการร่วมมือมักจะไม่ค่อยมีมากนัก นอกจากนี้แนวโน้มของการร่วมมือระหว่างสถาบันจะมากขึ้นด้วย เช่น สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์ร่วมมือกับภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ทำการวิจัยผลกระทบของผู้อพยพกลับที่มีต่อถิ่นเดิม การร่วมมือเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นและตระหนักถึงการมองปัญหาในสังคมไทยหลาย ๆ ด้านและกว้างขวางยิ่งขึ้น

ในอนาคตข้างหน้านั้นการร่วมมือจะไม่จำกัดเฉพาะแต่ในสาขาวิชาทางด้านสังคมศาสตร์เท่านั้น แต่การร่วมมือระหว่างนักสังคมศาสตร์ กับนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติก็มีความจำเป็น เพราะการศึกษาสังคมไทยนั้นปัจจัยอื่นๆ ที่มิใช่ทางสังคมศาสตร์ อาจจะไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์นั้น ๆ ได้ แต่ปัจจัยทางด้านสังคมศาสตร์อาจจะอธิบายได้ เช่น นักเกษตรสงสัยว่า ทำไมสิ่งใหม่ ๆ ทางด้านเกษตรที่ให้กับชาวนาแต่ชาวนาไม่ยอมรับ ซึ่งปัจจัยด้านค่านิยมอาจจะช่วยอธิบายได้

6. ปัญหาที่น่าศึกษาในสังคมไทย

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมมีมากมายที่ต้องการศึกษาอย่างจริงจัง เช่น ปัญหาของ urbanization ปัญหาความยากจน ช่องว่างระหว่างสังคมเมืองกับชนบท ปัญหาสังคมในเขตเมือง เป็นต้น ปัญหาต่างๆ เหล่านี้เริ่มเป็นที่สนใจอย่างมาก เมื่อนักสังคมศาสตร์ตระหนักดีว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่แล้วมามิได้ทำให้สังคมไทยเจริญขึ้นเท่าที่ควรจะเป็น ในอดีตการมองปัญหาจะไม่ค่อยมีเพราะเป็นระยะแรกเริ่มของการเปลี่ยนแปลง ภายหลังพบว่าแท้จริงแล้วปัญหาต่าง ๆ เกิดจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอนาคต ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ นักสังคมศาสตร์จะต้องช่วยกันหาทางแก้ไขปัญหานี้อย่างจริงจัง การศึกษาสังคมไทยจึงเป็นในรูปของการหาข้อเท็จจริงของสังคมไทยว่าต้องการอะไร เพื่อที่จะดำเนินการไปสู่การเป็นสังคมที่สมบูรณ์ที่สุด

สรุป

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสังคมไทยนั้นมีผลกระทบต่อความคิดหรืออิทธิพลในการศึกษาสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นนักสังคมศาสตร์ชาวตะวันตกหรือชาวไทย แนวโน้มที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่า นักสังคมศาสตร์ มักจะมีอคติโดยนำเอาความคิดของตะวันตกมาอธิบายหรือเปรียบเทียบความแตกต่างกับสังคมไทย จนกระทั่งในปัจจุบัน นักสังคมศาสตร์ไทยได้ตระหนักและเข้าใจอย่างดีว่าการศึกษาสังคมไทยนั้น ควรจะได้ศึกษาชุมชนในสังคมไทย หรือปัญหาของสังคมไทยจากข้อเท็จจริงอย่างจริงจัง ทิศทางของการศึกษาสังคมไทยในสภาพที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงนี้ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แนวโน้มที่แท้จริงในเรื่องสังคมไทยนั้น นักสังคมศาสตร์ไทยตระหนักว่าความรู้เรื่องเมือง

ไทยยังน้อยอยู่ จะต้องทำการวิจัยข้อมูลในสนามอย่างจริงจัง การร่วมมือระหว่างนักวิชาการสาขาสังคมศาสตร์ยังจำเป็นอย่างยิ่ง และการร่วมมือระหว่างนักวิชาการนอกสาขาทางสังคมศาสตร์ ตลอดจนการร่วมมือระหว่างสถาบันก็จำเป็นด้วยเหมือนกัน

ปัญหาต่าง ๆ มีมากมายที่ท้าทายต่อการศึกษาและวิจัยในสังคมไทย ปัญหาเหล่านั้นเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการศึกษาสังคมไทยจึงขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสังคมไทย ว่าจะมีเรื่องที่น่าสนใจวิจัยอย่างไร นักสังคมศาสตร์จะต้องมีจิตสำนึกถึงความเป็นไทยเพื่อจะได้อธิบายปัญหาที่ศึกษาอย่างถูกต้องเที่ยงตรงที่สุด และเชื่อถือได้ จะต้องมีลักษณะใจกว้างเพื่อจะได้ร่วมมือกับนักวิชาการแขนงอื่น ๆ ได้ และจะต้องมีจิตใจที่เป็นนักวิชาการที่มีความสนใจหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ เพื่อจะได้นำความรู้ที่ได้มานั้นมาตั้งเป็นทฤษฎีของไทยต่อไป.

บรรณานุกรม

พิชญ์ สมพอง
2524 **สังคมชาวบ้านนา** กรุงเทพฯ : รามคำแหง

ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ดร.
2513 **ลักษณะสังคมไทย** กรุงเทพฯ : เลี่ยงเชียงจงเจริญ

สนิท สมัครการ
2518 **วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์กับตัวแบบสำหรับศึกษาสังคมไทย,** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช

สุทเทพ สุนทรเภสัช (บรรณาธิการ)
2511 **สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

สุเทพ สุนทรเภสัช (บรรณาธิการ)
2513 สังคมและวัฒนธรรมลานนาไทย กรุงเทพฯ : สยามการพิมพ์

สมศักดิ์ ชูโต, ทินพันธุ์ นาคะตะ, ธวัชชัย ยงกิตติกุล และสุชาติ ประสิทธิรัฐสินธุ์
2516 ประเทศไทยในทศวรรษ 1980 : ปัญหาสำคัญ อุปสรรค และแนวโน้ม กรุงเทพฯ : ประสานศิลป์การพิมพ์

Association of Asian Social Science Research Councils
1979 *Third AASSREC Conference*, Manila, Philippines, September 12–17. Asian Social Scientist, Newsletter No 3.

Ayal, Elizer B.
1963 "Value Systems and Economic Development in Japan and Thailand." *Journal of Social Issues*. Vol 19 No. 1, pp. 35–51.

Embree, John F.
1969 "Thailand, a Loosely Structured Social System" in H.D. Evers (ed), *Loosely Structured Social Systems*. pp. 3-15 New Haven : Yale U. S-E Asia Studies.

Evers, Hans-Dieter (ed)
1980 *Sociology of South-East Asia : Readings on Social Change and Development*. Kuala Lumpur, Malaysia : Oxford University Press.

Hawley, Amos H. (ed)
1979 *Societal Growth : Processes and Implications*. New York : The Free Press.

Jacobs, Norman
1971 *Modernization without Development : Thailand as an Asia Case Study*. New York : Praeger.

Keyes, Charles F. (ed)
1979 *Ethnic Adaptation and Identity : The Karen on the Thai Frontier with Burma*. Philadelphia : Institute for the Study of Human Issues, Inc.

Phillips, Herbert P.
1965 *Thai Peasant Personality*. Berkeley and Los Angeles : University of California Press.

Riggs, Fred W.
1961 "A Model for Study of Thai Society" *Thai Journal of Public Administration*. Vol 1. No. 4 April.

Somsak Srisontisuk
1981 "Cities and the Future" *Khon Kaen Scocial Sciences Journal* 3 (May-October) : 119–136.

Somsak Srisontisuk
1981 "The Comparative Analysis of Urbanism in Thai and U.S. Communities." Manhattan, Kansas : Kansas State University Unpublished Ph.D. dissertation.

ความคลี่คลายทางการเมือง

*สุจิต บุญบงการ**

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 โดยคณะผู้ก่อการซึ่งประกอบด้วยนายทหารบก เรือ และข้าราชการพลเรือนระดับกลาง ได้เปิดศักราชใหม่ของการเมืองไทย องค์พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และข้าราชการชั้นสูงได้หมดอำนาจทางการเมืองไป และได้เกิดกลุ่มทางการเมืองใหม่ขึ้น กลุ่มที่สำคัญคือ กลุ่มทหาร ซึ่งมีพลังทางการเมืองเข้มแข็งและมีบทบาททางการเมืองที่สำคัญตลอดมาของการเมืองสมัยใหม่ อีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มนักการเมืองพลเรือนซึ่งได้แก่ บรรดาสมาชิกสภาที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชน และเป็นผู้นำพรรคการเมืองต่าง ๆ ผู้นำกลุ่มนี้ยังไม่มีพลังอำนาจเท่ากับกลุ่มทหาร และอยู่ในอำนาจไม่ต่อเนื่อง แต่เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญทางการเมืองไม่น้อยในฐานะที่มีบทบาททางการเมืองโดยอาศัยฐานจากประชาชน กลุ่มที่สามได้แก่ กลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มพลังต่าง ๆ บทบาทของกลุ่มนี้เพิ่งจะเห็นเด่นชัดในระยะหลัง

* รองศาสตราจารย์ ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทบาทและอำนาจทางการเมืองยังไม่แน่ชัด บางกลุ่มก็มีบทบาทเป็นเอกเทศ บางกลุ่มก็สนับสนุนพรรคการเมือง บางกลุ่มก็สนับสนุนกลุ่มทหาร บทบาททางการเมืองของกลุ่มทั้งหลายข้างต้นนี้ ถือได้ว่าเป็นตัวที่กำหนดลักษณะการเมืองสมัยใหม่ กลุ่มทั้งหลายเหล่านั้นใช่ว่าจะมีการรวมตัวเป็นกลุ่มเป็นก้อนมั่นคงก็หาไม่ แต่จะมีการแตกแยกกันภายในกลุ่มอยู่ตลอดมา และจะมีการเปลี่ยนแปลงโยกย้ายความเป็นพันธมิตรทางการเมืองกันเป็นประจำ ดังนั้น ความคลี่คลายหรือการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของไทย จึงเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงในบทบาทของกลุ่มทหารและนักการเมืองพลเรือน ในกระบวนการทางการเมืองของไทย

การเมืองไทยตั้งแต่ 2475 เป็นต้นมาสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ระยะ โดยอาศัยบทบาทของทหารเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ในระยะแรก ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 ถึงสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ช่วงที่สองตั้งแต่ปี 2490 ถึงการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ในปี 2500 ช่วงที่สาม ตั้งแต่ 2500 ถึงการเลือกตั้งในปี 2512 และช่วงที่สี่ตั้งแต่ 2512 ถึงรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 และช่วงสุดท้ายตั้งแต่ 6 ตุลาคม ถึงปัจจุบัน

1. ช่วงที่ 1 ระบอบรัฐธรรมนูญกับการเริ่มต้นของการปกครองโดยทหาร (2475–2487)

ในช่วงนี้ แม้ว่าการเมืองจะถูกครอบงำโดยคณะทหารนำโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม และจอมพล ป. มีอำนาจสูงสุดในช่วงปี 2481 ถึง 2487 ก็ตาม แนวความคิดในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญและตามระบอบประชาธิปไตย เช่น ความเสมอภาค เสรีภาพ อำนาจอธิปไตยของปวงชนชาวไทย ได้รับการ

เน้นอย่างมากในช่วงนี้ อันที่จริงทหารเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการป้องกันรัฐธรรมนูญมากกว่าทหารในระยะหลัง ผู้นำทหารเองในระยะนี้เป็นผู้ที่ปฏิบัติตามกลไกของรัฐธรรมนูญไม่ว่าจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม ดังจะเห็นได้จากที่พระยาพหล ฯ และจอมพล ป. ลาออกจากนายกรัฐมนตรีเมื่อร่าง พ.ร.บ. ของรัฐบาลที่สำคัญแพ้คะแนนเสียงในรัฐสภา

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 นั้น กระทำโดยกลุ่มผู้นำทหาร และพลเรือนระดับกลาง ภายใต้การนำของ พันเอกพระยาพหล ฯ พันตรี หลวงพิบูลสงคราม และหลวงประดิษฐมนูธรรม และถือได้ว่าเป็นการล้มเลิกระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ในขณะที่คณะราษฎร์ประกาศที่จะให้มีการปกครองในระบบรัฐธรรมนูญ มีเสรีภาพ มีความเสมอภาค มีรัฐบาลที่มาจากประชาชน สิ่งเหล่านี้หาได้เกิดขึ้นครบตามที่คณะราษฎร์ได้ประกาศไว้ไม่ การปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญได้เกิดขึ้นจริง เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 แต่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยหาได้เกิดขึ้นไม่ เพราะสภาผู้แทนที่จัดตั้งขึ้นมีสมาชิกรัฐบาลแต่งตั้งรวมอยู่ครึ่งหนึ่งเสรีภาพของฝ่ายค้านในการรวมกลุ่มทางการเมืองและมีบทบาทในการถ่วงดุลการงานของฝ่ายรัฐบาลก็ไม่ได้รับการอนุญาต อันแสดงให้เห็นถึงความไม่มั่นคงนักของคณะราษฎร์เอง

แม้ว่าคณะราษฎร์ยึดอำนาจและเปลี่ยนแปลงการปกครองได้อย่างสะดวกรวดเร็วปราศจากการต่อต้าน แต่ไม่ได้หมายความว่ามีความมั่นคง ในการปกครองประเทศ ในระยะแรกของการปฏิวัติคณะราษฎร์ไม่สามารถผูกขาดอำนาจทางการเมืองไว้ได้อย่างเด็ดขาด กลุ่มอนุรักษ์นิยมยังคงมีพลังเข้มแข็ง

ทำให้คณะราษฎร์จำต้องเชิญให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดา เป็นนายกรัฐมนตรี และยินยอมให้คณะรัฐมนตรี กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 จำนวนไม่น้อยมาจากกลุ่มนี้ อันถือได้ว่าเป็นการประนีประนอมทางการเมืองที่เห็นได้ชัด อย่างไรก็ดีการขัดแย้งระหว่างกลุ่มอนุรักษ์นิยมกับคณะราษฎร์ โดยเฉพาะกับกลุ่มหนุ่มของคณะราษฎร์ได้ปรากฏออกมาอย่างเด่นชัดเมื่อพระยามโน ฯ ได้ประกาศปิดสภา และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา เนื่องจากมีการขัดแย้งกันในสภาเกี่ยวกับแผนการเศรษฐกิจที่เสนอโดยหลวงประดิษฐมนูธรรม คณะผู้ก่อการกลุ่มหนุ่มมองความเคลื่อนไหวของพระยามโน ฯ ว่าเป็นความพยายามที่จะทำลายพวกตน จึงรีบรวบรวมพรรคพวกทำการรัฐประหาร โดยมีหลวงพิบูลสงครามเป็นผู้นำ ล้มรัฐบาลพระยามโน ฯ และทำการเปิดสภาผู้แทนตามปกติและขอให้พระยาพหล ฯ เป็นนายกรัฐมนตรี

การท้าทายอำนาจของคณะราษฎร์ที่สำคัญอีกอันหนึ่งคือ กบฏบวรเดช พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองได้รวมกำลังทหารต่างจังหวัดยกเข้ามาหมายจะล้มรัฐบาล ของคณะราษฎร์ โดยอ้างว่าคณะราษฎร์ไม่ได้จัดตั้งระบอบประชาธิปไตยตามที่ได้ประกาศไว้ และฝ่ายของพระองค์เจ้าบวรเดชจะเป็นผู้จัดตั้งประชาธิปไตยขึ้นมาใหม่ แต่การล้มล้างรัฐบาลไม่สำเร็จ และถูกกองกำลังของหลวงพิบูลสงครามปราบปรามได้อย่างราบคาบ ชัยชนะของหลวงพิบูล ฯ ครั้งนี้ทำให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมถูกขจัดอิทธิพลออกไปจากวงการเมืองเป็นส่วนมาก อำนาจและบารมีของ จอมพล ป. หรือหลวงพิบูล ฯ เด่นชัดมาก

พร้อม ๆ กับการสลายตัวของฝ่ายอนุรักษ์นิยม อำนาจของ พ.อ. พระยาทรงสุรเดชคู่ปรับคนสำคัญของจอมพล ป. ในคณะราษฎร์ก็ถูกทำลายลงไป

ด้วย นับแต่พระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรี และจอมพล ป. เป็นรัฐมนตรีกลาโหม พระยาพหลฯ ก็ถูกกีดกันออกจากวงการทางทหารและการเมืองทีละน้อย และสุดท้ายก็ต้องถูกลี้ภัยทางการเมืองไปยังอินโดจีน หลังจากนั้น จอมพล ป. เป็นผู้ที่เด่นที่สุดทั้งในวงการเมืองและการทหาร และเมื่อพระยาพหลลาออกจากนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2481 จอมพล ป. สามารถเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโดยไม่มีคู่แข่งแต่ประการใด

เพื่อสร้างฐานของทางการเมืองของตนให้เข้มแข็งขึ้น จอมพล ป. ได้ดำเนินการจับกุมกลุ่มที่ตนสงสัยว่าเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับตน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่มีสายโยงใยกับเจ้านายที่มีอำนาจในระยะก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง อาทิ เช่น กรมพระชัยนาทฯ พระยาเทพหัสดินทร์ พระยาศราภัยฯ เป็นต้น และทำการลงโทษโดยมีการไต่สวนเพียงเล็กน้อย การกระทำเช่นนี้มีผลทำให้กลุ่มที่ต่อต้านจอมพล ป. ถ้าจะมี ก็ไม่สามารถเคลื่อนไหวอะไรได้ ทำให้สามารถปกครองประเทศโดยไม่คู่ปรับ

ฐานอำนาจของจอมพล ป. คือ กองทัพ ซึ่งในสมัยที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมได้พยายามเสริมสร้างกองทัพให้เข้มแข็งขึ้นทั้งกองทัพบกและเรือ แม้ว่าในช่วงนี้มีสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ที่มาจากการเลือกตั้ง แต่ยังไม่มีการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง จึงไม่สามารถจะสู้กับฝ่ายทหารที่มีเสียงข้างมากในหมู่สมาชิกสภาประเภทที่ 2 ได้ นอกจากนั้นยังได้พยายามสร้างฐานกับมวลชนโดยการเสริมสร้างลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหาร (militarism) ให้แพร่หลายในหมู่ประชาชนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่นการตั้งยุวชนทหาร การแสดงละครปลุกใจให้รักชาติ ตลอดจนแต่งเพลงเกี่ยวกับการรักชาติ รวมทั้งการเรียกร้องดินแดนอินโดจีนบางส่วนคืนจากฝรั่งเศส เหตุการณ์เหล่านี้มีส่วนเสริมฐานะทางการ

เมืองของจอมพล ป. ให้มั่นคงขึ้น

อย่างไรก็ตาม การปกครองแบบเผด็จการของจอมพล ป. และการปฏิวัติทางวัฒนธรรม ที่ออกมาในรูปของการปรับปรุงการใช้ภาษาไทย การแต่งตัว การปรับปรุงการกินการอยู่ที่รัฐบาลประกาศเป็นรัฐนิยมนั้น ทำให้คนจำนวนไม่น้อยเริ่มไม่พอใจและมีส่วนทำให้จอมพล ป. ต้องหมดอำนาจไป

เท่าที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การเมืองในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน ปี 2475 เป็นเรื่องของความพยายามของคณะราษฎร์ที่สร้างฐานอำนาจให้มั่นคง แต่การต่อสู้ยังคงเป็นเรื่องระหว่างกลุ่มผู้นำในวงแคบ ๆ โดยที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ยังไม่มี ดังนั้น กลุ่มทหารซึ่งมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงมีโอกาสดีที่จะครอบงำอำนาจทางการเมือง และผู้ที่สามารถควบคุมทหารได้ก็สามารถเป็นผู้นำทางการเมืองได้

2. คณาธิปไตยทหาร (2487–2500)

ช่วงนี้เป็นช่วงที่การเมืองยังคงเป็นการต่อสู้ระหว่างกลุ่มแคบ ๆ อยู่ การคลี่คลายที่สำคัญที่แตกต่างออกไปจากช่วงแรกคือ สภาผู้แทนซึ่งในช่วงแรกไม่มีบทบาทมากนัก มีบทบาทในช่วงนี้ และทหารเนื่องจากการพ่ายแพ้ของญี่ปุ่น ทำให้ต้องถอนตัวออกจากการเมืองชั่วคราว การเมืองในระยะต้นของช่วงที่สอง (2487–2490) จึงเป็นการต่อสู้ของกลุ่ม 3 กลุ่มที่สำคัญ กลุ่มแรกคือ กลุ่มนักการเมืองและสมาชิกสภาที่สนับสนุนนายปรีดี ซึ่งมีแนวโน้มเป็นพวกก้าวหน้าและสังคมนิยม พวกที่สองคือ กลุ่มนักการเมืองที่สนับสนุนนายควง พวกนี้เป็นพวกอนุรักษ์นิยมและนิยมเจ้า และพวกที่สามคือ กลุ่มทหารซึ่งแม้จะถูกกันออกไปจากวงการเมือง แต่ก็ยังมีพลังทางการเมืองที่เข้มแข็ง

การแยกออกเป็นกลุ่มเช่นนี้ นำไปสู่การจัดตั้งเป็นพรรคการเมืองขึ้น อันที่จริงความพยายามที่จะรวมกลุ่มนักการเมืองทั้งในและนอกสภาเป็นพรรคการเมืองมีขึ้นแล้วตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ถูกคณะราษฎร์คัดค้านมาตลอด การรวมกลุ่มเป็นพรรคการเมืองในช่วงหลังสงครามนี้ยังอยู่ในวงแคบ คือ ในหมู่สมาชิกรัฐสภาเป็นสำคัญ ไม่มีการสนับสนุนจากกลุ่มผลประโยชน์หรือประชาชนทั่วไป พรรคการเมืองแบบนี้เป็นลักษณะของการเกิดของพรรคการเมืองโดยทั่วไปนั่นเอง พรรคที่สำคัญคือ พรรคแนวรัฐธรรมนูญ และพรรคสหชีพ ซึ่งสนับสนุน นายปรีดี พนมยงค์ และพรรคประชาธิปัตย์ที่สนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ การต่อสู้ในสภาระหว่างสองกลุ่มนี้ออกมาในรูปของฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้าน หลังจากที่รัฐบาลของ จอมพล ป. ลาออกไป เมื่อ พ.ศ. 2487 นั้น เป็นที่แน่ชัดว่า นายปรีดี ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และเป็นผู้นำขบวนการเสรีไทย เป็นผู้ที่กุมอำนาจทางการเมืองในช่วงนั้น การแตกแยกในกลุ่มพลเรือนมีไม่ชัดนัก นายกรัฐมนตรีที่รับตำแหน่งสืบต่อจาก จอมพล ป. คือ นายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุณยเกต ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เข้าใจว่าเป็นผู้ที่นายปรีดีชักใยอยู่ทั้งสิ้น ในการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2489 เป็นปีที่การแยกตัวของกลุ่มพลเรือนเป็นพวกสนับสนุนนายปรีดี และนายควง เด่นชัดขึ้น เมื่อนายควง ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีหลังการเลือกตั้งตัดสินใจลาออก และเปิดทางให้ นายปรีดี มาเป็นนายกรัฐมนตรีแทน ส่วนนายควงเองไปรวบรวมพรรคพวกในสภาตั้งตนเป็นฝ่ายค้าน การเมืองในสภาในช่วงนี้จึงเป็นการต่อสู้ ระหว่างพรรคของนายปรีดีกับพรรคของนายควง จนกระทั่งเกิดรัฐประหารขึ้นเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2490

ความสับสนของการเมืองในช่วงนี้มีมากขึ้น เมื่อกลุ่มทหารได้เคลื่อนไหวทางการเมืองอยู่ตลอด และเนื่องจากความไม่พอใจถ้าตนเองต้องสูญเสียอำนาจ

และเกียรติภูมิ ทหารจำนวนไม่น้อยที่ถูกรัฐบาลปลดออกจากประจำการอย่างกระทันหัน เพื่อประโยชน์ในการเจรจากับสัมพันธมิตรและเพื่อช่วยแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ ทำให้ฝ่ายทหารรวมตัวกันอย่างลับ ๆ และคอยจ้องหาโอกาสที่จะกลับเข้ามามีอำนาจอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้น เมื่อรัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ และเมื่อมีกรณีลอบปลงพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ซึ่งรัฐบาลไม่สามารถแถลงถึงกรณีนี้ให้ประชาชนเข้าใจและเชื่อถือได้ รัฐบาลจึงสูญเสียความชอบธรรมและเป็นเหตุให้ฝ่ายทหารภายใต้การนำของพลตรีผิน ชุณหะวัณ ซึ่งถูกปลดออกจากราชการ ฉวยโอกาสทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2490 ยุบเลิกรัฐธรรมนูญ 2489 และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว และถือว่าเป็นจุดจบของการเมืองยุคพลเรือน และเป็นการเปิดยุคของการปกครองของฝ่ายทหาร

อย่างไรก็ตามคณะรัฐประหารหาได้เข้ามาจัดตั้งรัฐบาลทันทีไม่ แต่ยังให้มีรัฐบาลพลเรือนปกครองประเทศ โดยเชิญนายควง อภัยวงศ์ จัดตั้งรัฐบาลปกครองประเทศ แบบแผนเช่นนี้คล้ายคลึงกันกับตอนที่คณะราษฎร์ยึดอำนาจแล้วให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นหัวหน้ารัฐบาล การเลือกตั้งทั่วไปมีขึ้นเมื่อเดือนมกราคม 2491 และนายควงได้เป็นหัวหน้ารัฐบาลต่อมาจนถึงเดือนเมษายนในปีนั้นแล้วถูกบังคับให้ลาออกเพื่อเปิดทางให้ จอมพล ป. เป็นนายกอีกครั้งหนึ่ง ส่วนพรรคประชาธิปัตย์ของนายควงก็กลายเป็นฝ่ายค้านไป

รัฐประหารในครั้งนี้ทำให้กลุ่มที่สนับสนุนนายปรีดีสลายตัวไป นายปรีดีเองต้องหนีออกนอกประเทศ เหลืออยู่แต่พรรคประชาธิปัตย์ของ นายควง อภัยวงศ์ ที่มีเสียงเข้มแข็งในสภา แต่คณะรัฐประหารหาได้สามารถกุมอำนาจทางการเมืองได้อย่างเต็มที่ไม่ ตรงกันข้ามกับถูกต่อต้านจากกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภาย

ในและภายนอกคณะรัฐประหาร ดังนั้นในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491 ถึง 2494 รัฐบาลของคณะรัฐประหารได้เผชิญกับความพยายามทำรัฐประหารของกลุ่มต่างๆ หลายครั้ง และการรุกทางรัฐสภาของพรรคประชาธิปัตย์ ภายในกลุ่มรัฐประหารเองก็มีการแยกตัวออกของกลุ่มหลวงกาจสงคราม ซึ่งเป็นตัวตั้งตัวตีที่สำคัญในการทำรัฐประหาร 2490 และภายหลังถูกกล่าวหาว่าพยายามทำรัฐประหารโค่นล้มรัฐบาลจอมพล ป. จนต้องถูกบังคับให้ออกนอกประเทศไป นอกจากนั้นกลุ่มที่สนับสนุนนายปรีดีได้ร่วมมือกับทหารเรือบางส่วนซึ่งมีความไม่พอใจในคณะรัฐประหารอยู่แล้ว (รัฐประหารเมื่อ ปี 2490 นั้น ในทางปฏิบัติไม่มีทหารเรือร่วมด้วยเลย) ทำการต่อต้านรัฐบาล ซึ่งออกมาในรูปของกบฏวังหลวงในปี 2492 และกบฏแมนฮัตตันในปี 2494 หลังจากการกบฏครั้งนี้แล้วกำลังของทหารเรือซึ่งมีความเข้มแข็งและเป็นกองกำลังที่สามารถคานพลังของฝ่ายทหารบกตลอดมาได้ถูกทำลายลงและไม่สามารถจะเป็นพลังที่คุกคามฝ่ายทหารบกได้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และเมื่อจอมพล ป. ทำรัฐประหารอีกครั้งเมื่อ 29 พฤศจิกายน 2494 เนื่องจากรัฐสภาที่มีสมาชิกสังกัดพรรคประชาธิปัตย์โจมตีรัฐบาลอย่างรุนแรงในการปราบปรามกบฏแมนฮัตตันว่ารุนแรงเกินไป พรรคประชาธิปัตย์ก็ถูกขจัดออกจากสภา จอมพล ป. ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ 2492 ที่ใช้อยู่และหันมาใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2475 แทน พรรคประชาธิปัตย์ไม่เห็นด้วยกับการใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ จึงไม่ยอมลงสมัครรับเลือกตั้ง

ดังนั้น ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2494 ถึง 2500 สภาจึงไม่เป็นกลุ่มที่คัดค้านรัฐบาลอย่างในสมัยก่อน แต่รัฐบาลก็ประสบกับความแตกแยกภายในเอง คณะรัฐประหารที่ครองอำนาจทางการเมืองอยู่นั้น สามารถแบ่งออกเป็นสามฝ่าย ฝ่ายแรก คือฝ่ายของจอมพล ป. ซึ่งมีพรรคพวกที่หลงเหลือจากคณะราษฎร์อยู่

บ้าง เช่น พลเอกมังกร พรหมโยธี พลโทประยูร ภมรมนตรี เป็นต้น ฝ่ายที่สองคือ กลุ่มที่มีจอมพล ผิน ชุณหวัณ และ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ เป็นหัวหน้า ซึ่งมีนายตำรวจและนายทหารจำนวนหนึ่งสนับสนุน และฝ่ายที่สามคือกลุ่มของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้ซึ่งเลื่อนตำแหน่งในกองทัพบกและในทางการเมืองอย่างรวดเร็ว กลุ่มที่มีนายทหารหนุ่ม ๆ สนับสนุนอยู่มากทีเดียว การเมืองไทยในช่วงนี้เป็นเรื่องของการขัดแย้งภายในคณะรัฐประหารเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่าง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์กับ พล.ต.อ. เผ่า ศรียายนท์ การขัดแย้งระหว่างสองผู้นำนี้เป็นเรื่องของความไม่พอใจในความทะเยอทะยานของอีกฝ่ายหนึ่ง และการขัดแย้งในเรื่องส่วนตัวนี้เอง กลายเป็นการขัดแย้งระหว่างทหารบกกับตำรวจ ในที่สุด จอมพล ป. พยายามที่จะอยู่ตรงกลางระหว่างสองกลุ่มนี้แต่เมื่อจอมพล ป. ได้จัดตั้งพรรคเสรีมนังคศิลาขึ้น และเตรียมการเลือกตั้งทั่วไปที่จะมีขึ้นในตอนต้นปี พ.ศ. 2500 ทำให้จอมพล ป. และพวกหันเหไปใกล้ชิดกับฝ่ายของ พล.ต.อ. เผ่า มากขึ้น เมื่อ พล.ต.อ.เผ่าเป็นเลขาธิการพรรค และเป็นผู้อำนวยการหาเสียงเลือกตั้งของพรรค การขัดแย้งระหว่างจอมพลสฤษดิ์ กับ พล.ต.อ. เผ่า นี้ เป็นผลให้ทั้งสองพยายามหาพวกแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพื่ออำนาจทางการเมือง และเสริมสร้างกำลังของตนให้เข้มแข็งเพื่อใช้เป็นฐานอำนาจ อาจกล่าวได้ว่าไม่มีครั้งใดที่การขัดแย้งทางการเมืองเป็นเรื่องของการขัดแย้งในเรื่องส่วนตัวอย่างเด่นชัดเท่าครั้งนี้

ความคลี่คลายที่น่าสนใจในตอนท้ายของช่วงนี้ก็คือ ตั้งแต่ ปี 2497 เป็นต้นมา ได้มีการยินยอมให้จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นมา และรัฐบาลได้ออกกฎหมายพรรคการเมืองเพื่อเป็นฐานรองรับความถูกต้องและชอบธรรมของพรรค และได้มีการเตรียมการเลือกตั้งทั่วไปในปี พ.ศ. 2500 ประชาชนจึงถูก

ดึงให้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง ถือได้ว่าเป็นการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่สำคัญ ผู้นำทางการเมืองหันไปสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ รวมทั้งดึงมวลชนมาร่วมสนับสนุนตนด้วย และผู้ที่สร้างได้อย่างมีประสิทธิภาพคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

พรรคการเมืองที่ตั้งขึ้นนั้นถือได้ว่า ขาดความเป็นสถาบัน คือเป็นแต่เพียงการรวมกลุ่มกันอย่างหลวม ๆ ของบรรดานักการเมืองทั้งในและนอกเครื่องแบบเท่านั้น พรรคยังไม่มีฐานจากกลุ่มผลประโยชน์ หรือประชาชนอย่างที่ควรจะเป็น ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่ผู้นำจะต้องหาทางสร้างฐานเอาเอง จอมพลสฤษดิ์ นอกจากจะมีฐานที่มั่นคงในกองทัพบกแล้ว ยังมีกลุ่มนักธุรกิจบางกลุ่มสนับสนุน มีหนังสือพิมพ์ที่เป็นพวกตน และสามารถสร้างมวลชนให้สนับสนุนตนได้ดีกว่าผู้นำอื่น ๆ รวมทั้ง จอมพล ป. และ พล.ต.อ. เผ่า ซึ่งอยู่ในพรรคเสรีมนังคศิลาด้วยกัน เมื่อมีการประท้วงการเลือกตั้ง ในปี พ.ศ. 2500 จอมพลสฤษดิ์ ได้ฉวยโอกาสนี้สร้างความเป็นวีระบุรุษในหมู่นิสิตนักศึกษาและประชาชนที่ชุมนุมประท้วงรัฐบาลของ จอมพล ป. จนกระทั่งตนเองสามารถทำรัฐประหารสำเร็จ เมื่อเดือนกันยายน 2500 โดยรับการสนับสนุนโดยทั่วไปจากประชาชนในเขตกรุงเทพ ฯ

3. การรวบอำนาจเด็จขาดของคณะทหาร (2500–2511)

การยึดอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ในปี พ.ศ. 2500 นั้นได้นำการเมืองไทยไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง การปกครองของจอมพลสฤษดิ์ นับแต่ปี 2501–2506 และของจอมพลถนอม ตั้งแต่ปี 2506 ถึง 2511 แตกต่างไปจากการปกครองของทหารในยุคก่อน ๆ หลายประการ ประการแรกเป็นการปกครอง

ที่ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาด ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ของไทย คือ ในช่วง 2501 ถึง 2502 จอมพลสฤษดิ์ ปกครองประเทศโดยมีอำนาจเด็ดขาดในฐานะหัวหน้าคณะปฏิวัติ และเมื่อมีการประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองประเทศชั่วคราว ก็ยังคงมีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจเมื่อเป็นเรื่องเกี่ยวกับความมั่นคงหรือความสงบเรียบร้อยของประเทศ ตามที่ระบุไว้ในมาตรา 17 ประการที่สอง ระบบรัฐสภาซึ่งได้ใช้มาตั้งแต่เปลี่ยนเปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 ถูกยกเลิกและหันมาใช้ระบบกึ่งรัฐสภาแทนซึ่งฝ่ายบริหารเป็นอิสระแยกออกจากฝ่ายนิติบัญญัติ และประการที่สาม การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนรวมทั้งการเลือกตั้งถูกยกเลิกหมดสิ้น สภาที่ทำหน้าที่นิติบัญญัติก็มาจากการแต่งตั้งทั้งสิ้น

อันที่จริง จอมพล สฤษดิ์ มิได้จัดตั้งการปกครองแบบใช้อำนาจเด็ดขาดขึ้นทันทีทันใด หลังจากการรัฐประหารในปี 2500 แล้ว ได้มีการจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนชั่วคราวขึ้น การยุบเลิกรัฐธรรมนูญยังไม่ได้เกิดขึ้น และให้มีการเลือกตั้งใหม่ในเดือนธันวาคม 2500 วิธีการเช่นนี้ได้ใช้มาแล้วในช่วงการปฏิวัติเมื่อปี 2475 และปี 2490 เมื่อคณะทหารไม่ได้เข้ามาปกครองอย่างเปิดเผย การเลือกตั้งในครั้งนั้นไม่มีพรรคใดได้เสียงข้างมาก จอมพลถนอม (ยศ-ขณะนั้นพลโท) จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีไปพลางก่อนในขณะที่จอมพลสฤษดิ์ไปรับการรักษาพยาบาลอยู่ในสหรัฐ ฯ และหลังจากกลับมาได้ไม่นาน ก็ทำการปฏิวัติอีกครั้งหนึ่งในเดือนตุลาคม 2501 และครั้งนี้เองที่ได้ปกครองประเทศด้วยอำนาจเด็ดขาด

การปกครองแบบเด็ดขาดในช่วงสมัยจอมพลสฤษดิ์ และจอมพลถนอม ก่อให้เกิดผลทางการเมืองหลายประการ

ประการแรก เป็นครั้งแรกที่ประชาชนอยู่ภายใต้การปกครองแบบใช้อำนาจเด็ดขาดเป็นระยะเวลาถึง 10 ปี ดังนั้น จึงเกิดความไม่พอใจขึ้นทีละน้อยในกลุ่มของนักการเมืองผู้มีการศึกษาและผู้สนใจทางการเมืองโดยทั่วไป ที่มีความเคยชินในระบบเก่า ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีทหารปกครองอยู่ แต่ก็ยังมีเสรีภาพและมีการมีส่วนร่วมทางการเมืองอยู่พอสมควร โดยเฉพาะในช่วงการปกครองของ จอมพลถนอม ความไม่พอใจปรากฏชัดและเปิดเผยมากขึ้น เนื่องจากรัฐบาลมีความแข็งกร้าวน้อยลงและเกิดการแตกแยกกันเองในกลุ่มคณะทหารที่ปกครองประเทศ คือแบ่งออกเป็นกลุ่ม จอมพลถนอม กลุ่มจอมพลประภาส และกลุ่ม พล.ต.อ.ประเสริฐ

ประการที่สอง ในช่วงของการปกครองยุคนี้มีการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ เช่นมีการขยายตัวของอุตสาหกรรมและบริการ มีการปรับปรุงทางด้านคมนาคม โดยเฉพาะทางด้านทางหลวง มีการขยายตัวทางด้านการศึกษา โดยเฉพาะระดับชั้นมัธยมและระดับมหาวิทยาลัย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเช่นนี้ ทำให้ประชากรส่วนหนึ่งอันได้แก่พวกที่อาศัยอยู่ในเมือง และพวกนักเรียน นักศึกษา มีความตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น และมีความกระตือรือร้นที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลง

ประการที่สาม ในตอนปลายของช่วงนี้ ได้มีทหารอเมริกันมาตั้งฐานทัพอยู่ในประเทศเป็นจำนวนมาก ทำให้อุตสาหกรรมด้านบริการขยายตัวอย่างรวดเร็ว วัฒนธรรมตะวันตกแพร่ขยายไปยังเขตชนบทที่กองทัพของสหรัฐตั้งตั้งอยู่ แม้ว่าการตั้งฐานทัพเช่นนี้ทำให้คนมีรายได้มากขึ้นคนมีงานทำมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันได้ก่อให้เกิดการขยายตัวของลัทธิชาตินิยมและความไม่พอใจสหรัฐมากขึ้น และเมื่อการต่อต้านสงครามเวียดนามได้ขยายตัวขึ้น ได้ขยายเข้า

มาในหมู่ปัญญาชนไทยจึงทำให้เกิดความไม่พอใจในการตั้งฐานทัพของสหรัฐในไทยและเลยไปถึงความไม่พอใจในตัวรัฐบาลที่ดำเนินนโยบายใกล้ชิดกับสหรัฐเช่นนี้

เพื่อเป็นการผ่อนคลายความรุนแรงที่อาจจะเกิดขึ้นได้จากความไม่พอใจรูปแบบการปกครองประเทศ รัฐบาลจอมพลถนอมจึงได้เร่งรัดการร่างรัฐธรรมนูญที่ชักช้ามานานและประกาศใช้ในปี 2511 และให้มีการเลือกตั้งอีกในเดือนกุมภาพันธ์ 2512 ซึ่งเป็นครั้งแรกในช่วงเวลา 10 ปี ที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง และนับเป็นการสุดสิ้นของการปกครองแบบเด็ดขาดของคณะทหาร ในการเลือกตั้งครั้งนี้ พรรคสหประชาไทยซึ่งเป็นพรรครัฐบาลซึ่งได้นั่งมากที่สุด คือ ร้อยละ 35 และอีกร้อยละ 33 ไม่สังกัดพรรคใด แต่พวกหลังนี้ส่วนใหญ่หันมาร่วมพรรครัฐบาลในตอนหลัง ด้วยเสียงสนับสนุนจากสภาสูงซึ่งสมาชิกจากการแต่งตั้งของรัฐบาล รวมทั้งการสนับสนุนของฝ่ายทหาร และสมาชิกของพรรครัฐบาลในสภาร่าง จอมพลถนอม จึงได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป

4. การต่อสู้ระหว่างประชาธิปไตยกับคณาธิปไตยทหาร (2521–2519)

การเมืองในช่วงนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงของความสับสนและความไม่แน่นอนของทิศทางการเมืองของไทยในหมู่ผู้นำประเทศ การเมืองจึงมีลักษณะหมุนกลับไปกลับมาอย่างรวดเร็ว ระหว่างการจำกัดกับการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมือง ในขณะเดียวกัน สังคมมีความซับซ้อนมากขึ้นเนื่องจากความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคม มีการรวมกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น เช่นกลุ่มกรรมการ กลุ่มนักศึกษา กลุ่มนักธุรกิจ กลุ่มชาวนา เป็นต้น

ความตื่นตัวทางการเมืองของกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ได้มีสูงขึ้นกว่าในอดีต การขัดแย้งและต่อสู้ทางการเมืองจึงไม่ใช่เรื่องระหว่างผู้นำแคบ ๆ อย่างที่เคยเป็น แต่เป็นเรื่องที่มวลชนถูกระดมให้มายุ่งเกี่ยวด้วยโดยกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า เป็นระยะที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างกว้างขวาง และการขัดแย้งทางการเมืองได้พัฒนามาเป็นการขัดแย้งที่เด่นชัดระหว่างกลุ่มที่ต้องการประชาธิปไตยและกลุ่มที่เห็นว่าประชาธิปไตยยังไม่เหมาะและสมควรจะปกครองโดยใช้ระบบอำนาจนิยมโดยทหาร ในขณะเดียวกันพรรคคอมมิวนิสต์ก็ได้ขยายการปฏิบัติการมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองสับสนมากขึ้น

ในระยะ 3 ปีแรกของระยะนี้ เป็นช่วงเวลาของความพยายามของสมาชิกสภาผู้แทนที่ได้แสดงความไม่พอใจอย่างชัดเจนในสภาพที่เป็นอยู่ รัฐธรรมนูญ 2511 ซึ่งใช้อยู่ขณะนั้นได้พยายามแก้ไขปัญหาของความไร้เสถียรภาพของรัฐบาล อันเนื่องมาจากระบบรัฐสภาโดยได้แก้ไขไม่ให้สมาชิกรัฐสภาเป็นรัฐมนตรี และรัฐบาลสามารถเข้าบริหารงานได้ โดยไม่ต้องขอความไว้วางใจจากสภา แต่การแก้ไขเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาใหม่ขึ้นคือ บรรดาสมาชิกสภาเห็นว่า เป็นระบบที่ริดรอนอำนาจและหนทางความก้าวหน้าทางการเมืองของตน จึงพยายามที่จะแก้ไขหรือไม่ก็ต่อรองกับรัฐบาลเพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์บางอย่าง เช่น มีการถ่วงร่างพระราชบัญญัติงบประมาณ หรือมีการเข้าไปก้าวก่ายการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ มีการเรียกร้องให้มีการโยกย้ายเจ้าหน้าที่ของรัฐที่คนไม่พอใจ แม้ว่ารัฐบาลจะมีพรรคของตนในสภา แต่พรรคหาได้เป็นตัวเชื่อมให้รัฐบาลกับสมาชิกสภาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ พรรคไม่มีความเข้มแข็งพอที่จะลดความตึงเครียดระหว่างสภากับรัฐบาล พรรคของรัฐบาล คือพรรคสหประชาไทย ซึ่งนอกจากจะไม่มีฐานจากมวลชนแล้วยังมีการแตกแยกกันภาย

ในอีกเป็นกลุ่มของจอมพลถนอม กลุ่มจอมพลประภาส กลุ่ม พล.ต.อ.ประเสริฐ กลุ่ม พล.อ.อ. ทวี เป็นต้น นอกจากนั้นผู้นำพรรคที่เป็นที่เป็นทหารก็ไม่ได้มีความจงรักภักดีต่อพรรคเท่าไรนัก และผู้นำเหล่านี้ก็มีความขัดแย้งกันเองดังได้กล่าวมาแล้ว จึงทำให้คณะทหารภายใต้การนำของจอมพลถนอม และประภาส ทำการปฏิวัติล้มรัฐธรรมนูญหันกลับไปปกครองโดยใช้อำนาจเด็ดขาดอีกอย่างในสมัยจอมพลสฤษดิ์

การปฏิวัติหรือรัฐประหารครั้งนี้นับว่าเป็นการตัดสินใจที่ผิดพลาดของจอมพลถนอมและประภาส และนำไปสู่จุดจบทางการเมืองของผู้นำทั้งสอง ทั้งนี้เพราะเหตุหลายประการ

ในประการแรก ผู้ปกครองประเทศขณะนั้นไม่ได้รับความนิยมจากประชาชนมากนัก นอกจากนั้นยังมีข้อครหาเกี่ยวกับการคอรับชั่นและการอยู่ในอำนาจมานาน การรัฐประหารจึงถูกมองว่าทำไปเพื่อให้ตนเองอยู่ในอำนาจต่อไปได้ ดังเห็นได้จากมีการต่ออายุราชการของจอมลลถนอมและจอมพลประภาสในระยะหลังจากที่รัฐประหารเรียบร้อยแล้ว

ประการที่สอง การรัฐประหารครั้งนี้ทำให้ฐานะทางการเมืองของพันเอกณรงค์ กิตติขจรสูงขึ้นอย่างรวดเร็วจนเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นทายาททางการเมืองของจอมพลถนอมและประภาส แต่เนื่องจากเป็นผู้ที่ไม่ได้รับความนิยมจึงทำให้ฐานะของรัฐบาลอ่อนแอลงอย่างมาก

ประการที่สาม เสรีภาพทางการเมืองและสภาที่มาจากการเลือกตั้งเริ่มดำเนินงานมาได้ไม่นานนักหลังจากอยู่ในระบอบเผด็จการมาถึง 10 ปี ความรู้สึกของคนทั่วไปจึงยังไม่อยากกลับไปสู่ระบบเก่าอีก และเนื่องจากเหตุการณ์ทางการเมืองยังไม่ประสบกับความยุ่งเหยิงทางการเมืองเท่าที่จำเป็นต่อการมีรัฐประหาร

ประการสุดท้าย การรัฐประหารครั้งนี้เป็นการหันกลับไปสู่การปกครองเผด็จการ โดยผู้นำทหารเพียงไม่กี่คน เป็นการปกครองแบบทหารคณาธิปไตยที่พื้นฐานแคบและใช้ระบบครอบครัว ขาดสถาบันรองรับ จึงเป็นรูปแบบที่ใช้ไม่ได้ ในขณะที่การตื่นตัวทางการเมืองมีสูงและขยายไปในวงกว้าง สังคมมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ระบบนี้จึงมีความเปราะบาง อ่อนแอ และขาดฐานจากมวลชนแม้จะมีพลังทางเศรษฐกิจมากก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ทำให้มีความเข้มแข็งทางการเมืองแต่อย่างใด

ด้วยเหตุนี้เอง การรัฐประหารจึงทำให้ฐานะทางการเมืองของจอมพลถนอมและประภาสตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว และนำไปสู่ เหตุการณ์14 ตุลาคม 2516 อันเป็นจุดจบของการปกครองของจอมพลถนอมและประภาส

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม เป็นเหตุการณ์ที่มวลชนถูกระดมให้เข้ามามีส่วนร่วมในการเรียกร้องและโค่นล้มรัฐบาลอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน และกล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกที่ผู้นำทหารถูกโค่นล้มโดยกลุ่มพลังนอกระบบราชการ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่เคยมีพลังทางการเมืองมาก่อน ดังนั้นเหตุการณ์ 14 ตุลาคม จึงแสดงถึงการขยายอย่างน่าทึ่งของความตื่นตัวทางการเมืองของประชาชนและการรวมตัวกันเป็นกลุ่มพลังที่มีความเข้มแข็งทางการเมือง และในขณะเดียวกันสถาบันทางการเมืองไม่สามารถพัฒนาได้เร็วพอที่จะดูดซึมการขยายตัวเช่นนี้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในช่วงระยะปี 2517 ถึง 2519 อันเป็นช่วงของรัฐบาลประชาธิปไตยได้แสดงให้เห็นถึงสภาพที่สถาบันทางการเมืองไม่สามารถพัฒนาได้ทันกับการตื่นตัวทางการเมืองที่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว พรรคการเมืองได้ถูกจัดตั้งขึ้น มีการเลือกสมาชิกสภาผู้แทนและได้หันกลับมาใช้ระบบรัฐสภาอีก แต่ไม่มีพรรคการเมือง

ใดที่มีความเข้มแข็งและมีคะแนนเสียงข้างมากในสภาที่จะจัดตั้งรัฐบาลได้เพียงพรรคเดียว ภายในแต่ละพรรคก็มีการแตกแยก นอกจากนั้นยังมีกลุ่มพลังต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายหลายกลุ่มที่ทำงานเป็นเอกเทศ ไม่ได้ขึ้นหรือผ่านพรรคการเมืองจึงไม่มีกระบวนการ interest aggregation ดังนั้น การที่รัฐบาลจะทำหน้าที่จัดสรรประโยชน์ให้กับแต่ละกลุ่มพอใจจึงทำได้ลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความขัดแย้งระหว่างกลุ่มก้าวหน้าหรือกลุ่ม "ซ้าย" ซึ่งนำโดยศูนย์นิสิตนักศึกษา และกลุ่ม "ขวา" ซึ่งสนับสนุนโดยทหาร และการขัดแย้งนี้ได้ขยายตัวรุนแรงขึ้นจนเกิดความระส่ำระสายโดยทั่วไป แม้แต่ในกลุ่มของนักศึกษา กรรมกร และทหารเองก็ยังแตกออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ เช่น ในฝ่ายทหารมีพวกนายทหารหนุ่มหรือกลุ่มยังเติร์ก และกลุ่มประชาธิปไตย เป็นต้น ดังนั้นเมื่อนักศึกษาได้จับกลุ่มประท้วงการกลับมาของภิกษุจอมพลถนอม ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฝ่ายขวาจึงถือโอกาสเข้าไปโจมตีกลุ่มที่ประท้วง ทำให้ฝ่ายทหารโดยสนับสนุนของกลุ่มยังเติร์กทำการรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 นับเป็นการสิ้นสุดช่วงของประชาธิปไตย

5. ความสับสนในการแสวงหาแนวทางใหม่

ช่วงเวลาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาถึงปีจุบันนั้น ยังถือได้ว่าเป็นช่วงของความสับสนและไม่แน่นอนในทิศทางของการพัฒนาทางการเมืองอีกเช่นกัน ในช่วงหลังจากรัฐประหาร ดูประหนึ่งเสมือนว่าฝ่ายขวาสามารถสร้างฐานที่มั่นคงได้ และทิศทางของการเมืองไทยจะเป็นไปในทางขวาอย่างชัดเจนและแน่นอน แต่ในทางความเป็นจริงพลังฝ่ายกลางยังมีความเข้มแข็งอยู่และพยายามถ่วงอำนาจของฝ่ายขวาจัดตลอดมา การรัฐประหารของ พลเอกเกรียงศักดิ์

ในปี พ. ศ. 2522 นั้น เป็นชัยชนะของทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนที่ไม่เห็นด้วยกับฝ่ายขวาจัด และมีผลให้การเมืองเขยิบมาทางสายกลางมากขึ้น อย่างไรก็ตามความไม่แน่นอนในทิศทางของการเมืองไทยยังคงอยู่ เรายังไม่สามารถฝ่าวัฏจักรของการสับเปลี่ยนหมุนเวียนระหว่างการรัฐประหารกับการเลือกตั้ง หรือระหว่างการลดกับการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมือง แม้ว่าในช่วงนี้นักการเมืองฝ่ายพลเรือนได้รับบทเรียนในการต่อสู้กับฝ่ายทหารและยอมรับการนำของฝ่ายทหารในขณะที่พรรคของตัวเองยังไม่พร้อมก็ตาม การรัฐประหารก็ยังเกิดขึ้นเช่นในกรณี 1 เมษายน 2524 และข่าวลือเกี่ยวกับการรัฐประหารก็มีอยู่ตลอดเวลา การเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2522 และที่จะขึ้นอีกในปี พ.ศ. 2526 ช่วยทำให้พรรคการเมืองมีการเคลื่อนไหวในการขยายฐานอำนาจของตนเอง แต่เท่าที่ปรากฏให้เห็น พรรคยังไม่สามารถสร้างฐานกับกลุ่มผลประโยชน์และประชาชนได้ สภาพของพรรคจึงยังไม่ผิดไปจากในช่วงที่แล้ว ๆ มา และในการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2526 ก็เป็นที่คาดหมายกันว่า จะไม่มีพรรคใดได้เสียงข้างมากพอที่จะจัดตั้งรัฐบาลได้ รูปของรัฐบาลจะออกมาเป็นในรูปของรัฐบาลผสม ความวุ่นวายขัดแย้งภายในจะเกิดขึ้นอีกและจะเป็นการเชื้อเชิญให้ฝ่ายทหารเข้าทำการรัฐประหารอีก

สรุป

ความคลี่คลายในสภาพแวดล้อมของระบบการเมืองเป็นไปในลักษณะของการขยายตัวของกลุ่มหลากหลายและการยกระดับของการตื่นตัวทางการเมืองเป็นไปในอัตราที่รวดเร็วกว่าที่สถาบันทางการเมืองไม่ว่าจะเป็นพรรคการเมืองหรือรัฐสภาที่จะเติบโตทัน พอที่จะสามารถจัดระบบการมีส่วนร่วมทางการเมือง

ของกลุ่มเหล่านี้และสามารถที่จะแบ่งสรรคุณค่าให้เป็นที่พอใจ จะเห็นได้ว่าระบบการเมืองของไทยนั้น แต่ละกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มพลัง พรรคการเมือง รัฐบาล รัฐสภา และประชาชนขาดการเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน แต่ละกลุ่มจึงดำเนินบทบาททางการเมืองไปตามที่ตนเองเห็นเหมาะสม ไม่มีสถาบันใดทำหน้าที่รวบรวมกลั่นกรองผลประโยชน์ (interest aggregation) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความวุ่นวายจึงเกิดขึ้นเป็นประจำ และก่อให้เกิดการผลักดันรัฐบาลโดยใช้กำลัง ในขณะเดียวกัน รัฐบาลขาดฐานอำนาจที่มั่นคงและแน่นอน ขึ้นกับการสนับสนุนของกลุ่มพลังต่าง ๆ ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงการสนับสนุนได้ตลอดเวลา ระบบการแสวงหาผู้นำใหม่มาสืบทอดผู้นำเก่าก็ไม่แน่นอนเช่นกัน ทำให้เกิดวิกฤติการณ์ทางด้านการขาดผู้นำอยู่เสมอ โดยปกติสถาบันที่จะทำหน้าที่เหล่านั้นคือ พรรคการเมือง ในประเทศไทยที่พรรคการเมืองเข้มแข็งพรรคจะทำหน้าที่รวบรวมและกลั่นกรองผลประโยชน์และความต้องการของกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มพลังต่าง ๆ และเป็นผู้เชื่อมโยงกับรัฐบาล ผลักดันให้รัฐบาลดำเนินการตามที่ตนต้องการ สำหรับประเทศไทยนั้นมีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องเสริมสร้างพรรคการเมืองให้มีความเข้มแข็งและมีการยอมรับจากกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งกลุ่มทหาร นักการเมือง นักธุรกิจ กรรมกร นักศึกษา ชาวนา และมีความสามารถที่จะจัดตั้งรัฐบาลได้เป็นระยะเวลานานเป็นลักษณะของ one dominant party ซึ่งประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศนิยมใช้ และได้รับผลสำเร็จในการสร้างความมั่นคงให้กับรัฐบาล เช่น เม็กซิโก อินเดีย มาเลเซีย สิงคโปร์ และอินโดนีเซียซึ่งกำลังพัฒนาพรรคของรัฐบาลให้เป็นพรรคใหญ่ที่มั่นคง ถ้าเรามีพรรคใหญ่เช่นนี้ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพลังต่าง ๆ ที่สำคัญ พรรคก็จะ

ทำหน้าที่เชื่อมโยงกลุ่มเหล่านี้กับรัฐบาลได้อย่างมีประสิทธิภาพ และจะทำให้รัฐบาลอยู่ในอำนาจได้นาน และมีระบบที่ชัดเจนในการสรรหาผู้นำใหม่มาแทนผู้นำเก่าสภาพของการขาดผู้นำจะไม่เกิดขึ้น ระบบพรรคที่สามารถเชื่อมกลุ่มพลังรัฐบาลและประชาชนได้เช่นนี้จะทำให้ระบบการเมืองมีความสามารถที่จะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยได้อย่างดี.

ตอนที่ 4
สังคมไทยปัจจุบัน



สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในปัจจุบันและอนาคต : เน้นปัญหาความยากจน

*ทองโรจน์ อ่อนจันทร์**

หากจะพิจารณาถึงสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยในปัจจุบันโดยการอ่าน การฟังและการสังเกตจากสภาพที่เราเห็นด้วยตา คนส่วนใหญ่ก็คงจะลงความเห็นสอดคล้องกันว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในปัจจุบันนั้นค่อนข้างจะลำบากลำเค็ญ กล่าวคือ คนส่วนใหญ่ของประเทศ (โดยเฉพาะคนชนบทหรือต่างจังหวัด) นั้น ยังมีสภาพที่ขาดแคลนทั้งสิ่งที่เป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิตและสิ่งที่จะเอื้ออำนวยให้ชีวิตนั้นสะดวกสบายยิ่งขึ้น สวัสดิการทางเศรษฐกิจนั้นยังไม่อยู่ในระดับที่น่าพึงพอใจ สวัสดิการทางสังคมโดยทั่วไปยังบกพร่องเป็นอันมาก ประกอบกับสภาพที่คนขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นผลมาจากความล้มเหลวของงานพัฒนาการทางเศรษฐกิจเท่าที่

*รองศาสตราจารย์และผู้อำนวยการ ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตรประยุกต์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ผ่านมา เมื่อมองไปข้างหน้าหรืออนาคตแล้ว หนทางที่จะไปนั้นออกจะมีแต่ขวากหนามและน่าเป็นห่วง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาต่อไปอีกว่า ระบบการเมืองของประเทศจะมีความมั่นคงและเป็นรากฐานที่แข็งแรงต่อการพัฒนาด้านอื่น ๆ ได้แค่ไหนแล้ว ความรู้สึกของความไม่แน่ใจในอนาคตของเศรษฐกิจของชาติจะมีมากขึ้น

ปัญหาด้านเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับการอยู่ดีกินดีของประชาชนนั้นมีอยู่มากมาย รายได้ของประชาชนโดยทั่วไปอยู่ในระดับต่ำ ค่าครองชีพสูงขึ้นในอัตราสูงในขณะที่รายได้ไม่ได้สูงขึ้นตามไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาที่ประเทศกำลังประสบซึ่งนับวันก็จะมีแต่ความรุนแรงมากขึ้น (หากปล่อยให้เป็นไปในรูปแบบเดิม) ก็คือ ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ของประชาชน กล่าวคือ คนที่มีฐานะดีมีเป็นกลุ่มน้อย คนส่วนมากฐานะยากจน ความแตกต่างระหว่างคนทั้งสองฝ่ายนี้เด่นชัดและดูเหมือนจะห่างกันมากขึ้น ปัญหานี้ แม้ว่ารัฐบาลจะให้ความสนใจที่จะแก้ไขมานาน และดูเหมือนจะจริงจังมากขึ้นในระยะหลัง ๆ แต่ก็ยังคงเป็นปัญหาที่มีความสำคัญและจำเป็นที่จะต้องขจัดไปให้ได้

การพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงประชาธิปไตยและช่วงการวางแผนเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบบประชาธิปไตย เมื่อ พ.ศ. 2475 นั้น นับว่ามีผลต่อแนวความคิดและวิธีการของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็นอันมาก ความจริงจังที่จะยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนแสดงออกโดยการทุ่มเทที่รัฐบาลมีให้ต่อการสร้างสิ่งที่เป็นพื้นฐานทางโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศ เช่น ถนนหนทาง การคมนาคม การชลประทาน การวิจัยทางการเกษตร เป็นต้น นอกจากนั้น การนำเอาปัญหาด้านโครงสร้างเศรษฐกิจ

เข้ามาพิจารณา และพยายามที่จะแก้ไขโครงสร้างเพื่อให้เกิดผลต่อความเป็นธรรมในสังคมนั้น ก็นับว่าได้รับความสนใจจากรัฐบาลมากขึ้น การขยายตัวของเศรษฐกิจในช่วงแรก ๆ อยู่ในอัตราสูง อันอาจจะเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของการส่งสินค้าออก (เช่น ข้าว และยางพารา) และการขยายของอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับผลิตผลเกษตร

สิ่งที่นับว่าเป็นความพยายามก้าวใหม่ของรัฐบาลในการพัฒนาการเศรษฐกิจก็คือ การริเริ่มนำเอาแนวความคิดเกี่ยวกับการวางแผนพัฒนาการเศรษฐกิจมาใช้ นอกเหนือไปจากประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการวางแผนแล้ว การระดมทรัพยากรคนเพื่อที่จะร่วมกันคิดอย่างมีระบบมากขึ้นเกี่ยวกับงานพัฒนาประเทศ ทั้งในช่วงเวลาสั้นและระยะเวลายาวนั้น นับว่า ทำให้เรามีโอกาสประเมินถึงสถานะการณ์เท่าที่ผ่านมาและเท่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น และโอกาสที่จะพัฒนาประเทศ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ย่อมมีประโยชน์อยู่ในตัว

แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรก คลุมระยะเวลา 6 ปี (พ.ศ. 2504–2509) เป็นแผนที่มุ่งหนักไปในด้านเพิ่มประสิทธิภาพและปริมาณการผลิตด้านการเกษตร รวมทั้งการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (การขนส่งและสื่อสาร การชลประทาน ฯลฯ) และส่งเสริมอุตสาหกรรม โดยกระตุ้นให้ภาคเอกชนตื่นตัวกันมากขึ้น ผลสำเร็จของแผนที่หนึ่งนี้นับว่าอยู่ในเกณฑ์ที่น่าพอใจ (โดยพิจารณาจากอัตราการเพิ่มของรายได้ประชาชาติที่เพิ่มขึ้นประมาณ 8%) นอกจากนั้นการดำเนินงานในช่วงแผนแรกนี้ทำให้รัฐบาลมีโอกาสที่จะเรียนรู้และปรับปรุงงานในแผนที่ใช้ในระยะหลัง ๆ ด้วย

งานพัฒนาในแผนต่อ ๆ มา คือ แผนฉบับที่ 2 (2510–2514) แผนฉบับที่ 3 (2515–2519) และแผนที่ 4 (2520–2524) ได้ขยายขอบข่ายของ

งานให้คลุมถึงการพัฒนาด้านสังคมไว้ด้วย วัตถุประสงค์ของการพัฒนาขยายกว้างขึ้น ให้ความสำคัญต่อความเหลื่อมล้ำในสังคม ให้ความสนใจต่อภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น และมุ่งที่จะให้การขยายตัวของเศรษฐกิจสอดคล้องกับเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ รวมทั้งการยกระดับการมีงานทำด้วย เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าว รัฐบาลพยายามที่จะสร้างดุลในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชนและขยายความเจริญไปยังท้องถิ่นโดยการพัฒนาเมืองและย่านชุมชนต่าง ๆ (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับแผนพัฒนาในบทความของ จำลอง อติกุล, 2524) งานพัฒนาในช่วงเวลาของแผนทั้ง 4 ฉบับ นับเป็นเวลาได้ 20 ปี ซึ่งถือได้ว่า เป็นระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควรก่อนจะสิ้นสุดแผนพัฒนาฉบับที่ 4 จึงได้มีการประเมินผลออกมาอย่างค่อนข้างจริงจัง

อาจจะสรุปผลงานนับแต่การนำเอาแผนพัฒนามาใช้นั้นได้ว่า หากพิจารณาในแง่ของการขยายตัวทางเศรษฐกิจแล้วอยู่ในอัตราที่ค่อนข้างสูงน่าพอใจ รายได้ประชาชาติสูงขึ้น 14 เท่า (จาก 60 พันล้านบาท เป็น 817 พันล้านบาท) รายได้ต่อคนสูงขึ้นจาก 2,000 บาทต่อปี เป็น 17,000 บาท อัตราการขยายตัวของรายได้ประชาชาติ โดยเฉลี่ยประมาณ 7% การขยายตัวดังกล่าวนี้อาจจะแตกต่างกันไปในแต่ละช่วง อย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบกับอัตราการเติบโตของเศรษฐกิจช่วงก่อนการวางแผน (2495–2503) แล้วจะเห็นว่าสูงขึ้นทุกระยะของแต่ละแผน

ข้อมูลในตารางที่ 1 บ่งชี้ว่า สาขาเกษตรของประเทศนั้นเพิ่มขึ้นในอัตราค่อนข้างคงที่ในระยะแรก อย่างไรก็ตาม ในระยะหลัง ๆ นั้น อัตราการ

เพิ่มขึ้นมีแนวโน้มลดลง การขยายตัวด้านอุตสาหกรรมนั้นนับว่าอยู่ในอัตราค่อนข้างสูง แม้ว่าจะลดลงบ้างในช่วงแผนที่ 3 (เพราะภาวะความผันแปรทางเศรษฐกิจของโลก ซึ่งเป็นผลจากการขึ้นราคาน้ำมันอย่างมาก) แต่ในช่วงแรกของแผนที่ 4 อัตราความเจริญมีแนวโน้มสูงขึ้น สำหรับรายได้ต่อคนนั้นเพิ่มขึ้นในอัตราที่ต่ำกว่ารายได้ประชาชาติมาก อย่างไรก็ตาม ก็ยังนับว่าเป็นอัตราที่น่าพอใจ

ตารางที่ 1 อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจ (รายได้ประชาชาติ) ในระยะก่อนการวางแผนและหลังการวางแผน

	2495–2503	2503–08	2508–13	2513–20	2520–22
รายได้ประชาชาติ	5.6	7.6	8.2	6.4	8.6
การเกษตร	5.2	5.2	5.7	3.8	4.0
อุตสาหกรม	–	11.3	10.4	8.5	9.6
บริการ	–	7.8	8.9	6.8	7.8
รายได้ต่อคน	–	4.2	4.9	3.7	–

ที่มา : Tongroj (November 1981).

ในขณะที่การขยายตัวของเศรษฐกิจของประเทศอยู่ในเกณฑ์ดีตลอดมา (แม้ว่าจะต้องเผชิญต่อความผันผวนของเหตุการณ์โลก) สิ่งที่ถือได้ว่าเป็นปัญหาที่เกิดตามมาก็คือ ปัญหาด้านการกระจายรายได้หรือความแตกต่างของรายได้ของประชาชนในประเทศ (ดูตารางที่ 2)

ปัญหาด้านการกระจายรายได้นั้น อาจจะพิจารณาได้หลายด้าน กล่าวคือ ระหว่างคนในเมืองกับคนชนบท ระหว่างภาคต่าง ๆ หรือระหว่างคนกรุงเทพฯ และคนต่างจังหวัด เป็นต้น ความแตกต่างของรายได้ในประเทศ

นั้นนับว่าเป็นปัญหาที่รุนแรงและไม่มีท่าทีว่าจะดีขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ในพ.ศ. 2520 คนกรุงเทพฯ ซึ่งมีประมาณร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนรายได้ประชาชาติถึงร้อยละ 30 ของรายได้ประชาชาติทั้งหมดของประเทศ ประชากรของภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีประมาณร้อยละ 35 นั้น มีรายได้เป็นสัดส่วนเพียงร้อยละ 15 ของรายได้ทั้งประเทศเท่านั้น รายได้ของคนกรุงเทพฯ สูงกว่ารายได้เฉลี่ยของคนทั้งประเทศประมาณกว่า 2 เท่าและสูงกว่ารายได้ของคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือถึง 6 เท่า ยิ่งไปกว่านั้นรายได้ของเกษตรกรนั้นต่ำกว่ารายได้ของผู้ประกอบอาชีพอื่นประมาณ 3 เท่า และความแตกต่างระหว่างเกษตรกรและผู้ไม่ใช่เกษตรกรนั้นดูเหมือนว่าจะยิ่งแตกต่างกันมากขึ้นตามเวลา แม้แต่ในแต่ละภาคนั้นความแตกต่างระหว่างคนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองและในชนบทก็นับว่ามีมาก ในขณะเดียวกันหากพิจารณาในช่วงเวลายาว รายได้ของคนในเมืองมีแนวโน้มดีขึ้น แต่รายได้ของคนชนบทมีแนวโน้มลดลง (ดูรายละเอียดในบทความของ Tongroj, November 1981 และตารางภาคผนวก)

ตารางที่ 2 การกระจายรายได้ระหว่างภาคต่าง ๆ ระหว่างปี 2503–2522

	เหนือ	ตะวันออกเฉียงเหนือ	ใต้	กลาง	กรุงเทพ ฯ	ทั่วประเทศ
1. สัดส่วนรายได้ของภาคตามราคาคงที่ (ร้อยละ)						
2503	15.8	17.0	14.1	29.3	23.8	100.0
2513	15.2	16.0	12.8	27.5	28.5	100.0
2522	14.9	14.7	11.8	31.2	27.4	100.0
2. รายได้ถัวเฉลี่ยต่อคนของภาค ตามราคาปัจจุบัน (บาท)						
2503	1,496	1,082	2,700	2,564	5,630	2,106
2513	2,699	1,822	3,858	4,662	11,234	3,849
2522	8,781	4,991	12,683	17,655	30,161	12,067

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

นอกจากปัญหานี้จะมีผลเสียต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจแล้ว ปัญหาที่เกิดต่อเนื่องในด้านสังคมและการเมืองมีอยู่มากมาย ความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาการอพยพเข้ากรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ ซึ่งทำให้เกิดเป็นปัญหาสลัม ปัญหาด้านโจรกรรมและอาชญากรรมที่มีอยู่นั้น ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากปัญหาความแตกต่างของรายได้ ซึ่งหากไม่มีการปรับปรุงแก้ไขแล้วก็จะนับวันที่รุนแรงขึ้น

ปัญหาที่ทำความยุ่งยากที่รัฐบาลจะต้องแก้ไขอย่างจริงจังอีกปัญหาหนึ่งก็คือ ปัญหาการว่างงาน ปัญหานี้ทำท่าว่าจะรุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะการว่างงานของคนในกรุงเทพฯ นอกจากนั้น ปัญหาการว่างงานและการทำงานต่ำกว่าระดับ (underemployment) ก็เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในด้านการเกษตร ซึ่งปัญหานี้จะมีผลทำให้เกิดปัญหาการว่างงานและการอพยพเข้าสู่เมือง ปัญหาดังกล่าวนี้เกิดขึ้นเพราะโครงสร้างด้านการผลิตทางการเกษตรนั้นมีลักษณะที่ทำให้การทำงานเป็นฤดูกาล ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการขาดการชลประทาน และอีกส่วนหนึ่งมาจากนโยบายด้านราคาและการตลาด ที่ไม่จูงใจให้เกษตรกรปรับปรุงและขยายการผลิตของตนเอง

ผลกระทบต่อเนื่องที่เป็นภาระต่อสังคมในปัจจุบันและอนาคตจากการพัฒนาในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ก็คือ ความยากจนของคนไทย

ความยากจน–ปัญหาปัจจุบันและอนาคต

"ความยากจน" (poverty) นั้น โดยปกตินักเศรษฐศาสตร์วัดออกมาได้โดยอาศัยรายได้ต่อคน ทั้งนี้ โดยกำหนดให้ระดับรายได้ระดับหนึ่งเป็นรายได้ที่ต่ำสุดที่คนเราจะสามารถมีชีวิตอยู่ได้ หากคนใดก็ตามที่มีรายได้ต่ำกว่าระดับนี้จะถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มบุคคลที่ยากจน

ข้อมูลเท่าที่มีอยู่ชี้ว่า ประชากรกว่า 11 ล้านคนของประเทศไทยอยู่ในภาวะความยากจน (หรือคิดเป็น 25% ของประชากรทั้งหมด) ความยากจนของประเทศมีแนวโน้มลดลง คือลดจาก 57% เป็น 33% (ดูตารางที่ 3) และลดลงอีกเป็น 25% ใน พ.ศ. 2521 แม้ความยากจนจะมีสัดส่วนลดลงเป็นอัน

ตารางที่ 3 ความยากจน แยกตามภาคและท้องที่ 2505/06–2518/19 (ร้อยละของกลุ่มประชากร)

ภาคและท้องที่	2505/06		2518/19	
ตะวันออกเฉียงเหนือ				
เมือง	44		38	
ชนบท	77		48	
รวม		74		46
เหนือ				
เมือง	56		31	
ชนบท	66		36	
รวม		65		35
ใต้				
เมือง	35		29	
ชนบท	46		35	
รวม		44		33
กลาง				
เมือง	40		20	
ชนบท	40		15	
รวม		40		16
กรุงเทพฯ		28		12
รวมทั้งประเทศ				
เมือง	38		22	
ชนบท	61		37	
รวม		57		33

* "ระดับความยากจน" กำหนดโดยรายได้คือ 1,961 บาทต่อคนต่อปี สำหรับคนชนบท และ 2,961 บาท สำหรับคนในเมือง

ที่มา : Oey Meesook (1979, p. 52).

มาก แต่จำนวนผู้ที่ยากจนที่มีอยู่นี้ก็นับว่าเป็นจำนวนมาก เมื่อพิจารณาด้วยว่าผู้ที่ยากจนหรือมีรายได้ต่ำนั้น มักจะมีแนวโน้มจนลงเรื่อย ๆ ส่วนผู้มีรายได้สูงมักจะมีรายได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ เหมือนที่แล้ว ๆ มา ปัญหาความยากจนอาจจะยากที่จะแก้ไขได้

ถ้าพิจารณารายละเอียดจากตารางที่ 3 แล้ว จะเห็นว่า ความยากจนนั้นมีอยู่มากในชนบท (37% ของประชากรในชนบทยากจนเทียบกับ 22% ของคนในเมืองทั้งหมดเป็นผู้ยากจน) ความยากจนเกิดขึ้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด (48% ของประชากรทั้งหมดในชนบทเป็นผู้ยากจน และ 46% ของประชาชนในภาคนี้เป็นผู้ที่ยากจน เทียบกับเพียง 16% ของภาคกลาง) ภาคเหนือจัดว่าเป็นอีกภาคหนึ่งที่มีคนยากจนมาก อนึ่ง เมื่อพิจารณาทั้งประเทศแล้วพบว่า 80% ความยากจนทั้งหมดของประเทศอยู่ที่ชนบท อีก 20% นั้นพบในกลุ่มคนในเมือง ปัญหาความยากจนในชนบทจึงเป็นปัญหาที่รุนแรงและจะต้องได้รับการพิจารณาแก้ไขอย่างรีบด่วน (ดูรายละเอียดใน ทองโรจน์, เมษายน 2523)

ความยากจนเกิดขึ้นเพราะคนมีรายได้ต่ำ การที่คนมีรายได้ต่ำนั้น มีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย เช่น คนจนมักจะไม่มีทรัพย์สินที่จะก่อให้เกิดรายได้ขึ้นมา (เช่น ที่ดิน) เป็นผู้ที่มีการศึกษาต่ำ (ซึ่งอาจจะเกิดจากโอกาสที่จะศึกษามีน้อย เพราะระบบการศึกษาที่ไม่เอื้ออำนวยให้) เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพที่ให้รายได้ต่ำ (เช่น อาชีพการเกษตร อาชีพรับจ้าง แทนที่จะเป็นอุตสาหกรรมหรือการค้า) เป็นต้น จากสาเหตุกว้าง ๆ ที่ยกมานี้ เราจะเห็นว่า ปัญหาของความยากจนนั้นจะเกี่ยวข้องกับการกระจายในเรื่องที่เกี่ยวกับทรัพย์สินที่ดินเป็นอันมาก ระบบการเป็นกรรมสิทธิ์ที่ดินอาจจะไม่เหมาะสม ทำให้ที่ดินตกไปอยู่ภายใต้การเป็นเจ้าของของผู้ที่มีโอกาสที่จะซื้อไว้เพื่อสะสมความมั่งคั่งให้แก่ตน-

เอง ปัญหาด้านการศึกษาก็นับว่ามีความสำคัญ ระบบการศึกษาเท่าที่ผ่านมานั้น อาจเรียกได้ว่า ไม่ให้โอกาสที่เท่าเทียมกันแก่ประชาชน ผู้ที่มาจากครัวเรือนที่มั่งมี ผู้ที่อยู่ในเมืองโดยเฉพาะอยู่ในกรุงเทพฯ จะมีโอกาสที่จะเข้าเรียนในโรงเรียนที่มีคุณภาพดีและโอกาสที่จะเรียนระดับสูงขึ้นก็จะดีกว่าด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ระบบสังคมไทยมักจะเปิดโอกาสแก่ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในลักษณะต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้เอง กลุ่มคนที่มีรายได้สูงอยู่ในฐานะทางสังคมดีและอยู่ในเมือง จึงมีโอกาสที่จะได้งานทำและมีรายได้ดีกว่าผู้ที่มีรายได้ต่ำและมีฐานะทางสังคมที่ต่ำต้อยกว่า

เมื่อพิจารณาด้านการกระจายความมั่งคั่งหรือทรัพย์สิน รวมทั้งระบบการศึกษาและระบบสังคมแล้ว ความเหลื่อมล้ำอันเป็นผลให้เกิดความยากจนนั้นดูเหมือนจะไม่มีท่าทีว่าจะลดลงแต่อย่างใด มาตรการทางนโยบายที่จะมีผลดีนั้น จะต้องมีขอบข่ายกว้างขวางและจริงจัง เช่น มาตรการการถือครองที่ดิน มาตรการด้านภาษี และการกระจายโอกาสด้านการศึกษา เป็นต้น รัฐบาลทั้งอดีตและปัจจุบันได้ให้ความสนใจที่จะแก้ไขสิ่งเหล่านี้อยู่แล้ว แต่มักจะพบกับการต่อต้านหรือคัดค้าน ยกตัวอย่างเช่น พ.ร.บ. เกี่ยวกับที่ดิน ซึ่งเป็นข่าวมาหลายเดือนแล้วว่า จะมีการกำหนดจำนวนสูงสุดของที่ดินที่แต่ละคนจะถือครองได้ โดยพิจารณาตามประเภทของการใช้ที่ดิน (เช่น เพื่อการเกษตรไม่เกิน 50 ไร่ เพื่อการอุตสาหกรรมไม่เกิน 10 ไร่ เป็นต้น) โดยหลักการแล้วกฎหมายนี้น่าจะมีผลดีต่อการกระจายด้านทรัพย์สินและรายได้ในประเทศในขณะที่ผู้คัดค้านเห็นว่า จะมีผลเสียต่อเศรษฐกิจของประเทศมากกว่าที่จะเป็นผลดี ผู้ที่คัดค้านส่วนมากคงจะเป็นผู้ที่มีส่วน (ได้) เสียกับการจัดสรรที่ดินเสียใหม่ดังกล่าว สำหรับผู้ที่รายได้ต่ำหรือยากจนทั้งที่อยู่ในเมืองและในชนบทนั้น ไม่มีโอกาสที่จะสนับสนุน เพราะเสียงหรืออำนาจทางการเมืองของคนกลุ่มนี้ แม้

จะเป็นกลุ่มใหญ่ของประเทศ แต่ไม่มีทางที่จะมีโอกาสแสดงออกหรือสนับสนุน ขอให้ลองพิจารณาดูว่า เกษตรกรที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน 50 ไร่ หรือเกษตรกรที่อยู่ภาคเหนือตอนบนซึ่งปัจจุบันกว่า 20% มีที่ดินไม่ถึง 5 ไร่สำหรับประกอบอาชีพ ถ้าเขามีที่ดินมากขึ้นเขาจะมีโอกาสมีรายได้และฐานะดีขึ้นแค่ไหน ที่ดินที่จะมีมากขึ้นได้นั้นจะมาจากไหน ถ้าไม่มาจากที่ดินที่เจ้าของที่ดินรายใหญ่ ซึ่งจะถูกจัดสรรเสียใหม่ให้การกระจายดีขึ้น ตัวอย่างดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่ชี้ที่ดีอย่างหนึ่งว่า ปัญหาความยากจนนั้น เป็นปัญหาที่สำคัญในปัจจุบันและจะเป็นปัญหาที่สำคัญต่อไปสำหรับอนาคต ทางแก้มีอยู่อย่างเดียว นั่นคือ การใช้มาตรการทางนโยบายที่คลุมกว้างและมีผลกระทบที่พอเพียง มาตรการดังกล่าวนี้ย่อมมีผลต่อส่วนได้หรือผลประโยชน์ของผู้ที่มั่งคั่งอยู่แล้ว (ไม่ว่าด้านการกระจายทรัพย์สินหรือด้านภาษี) หากมาตรการนี้เป็นที่ยอมรับของรัฐบาลและผู้ที่เกี่ยวข้อง การแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำและความยากจนจะมีทางเป็นไปได้

ความยากจนในชนบท–จุดของปัญหาและจุดเน้นด้านนโยบาย

ประชากรส่วนใหญ่ประมาณ 80% ของประเทศอยู่ในชนบท เราได้กล่าวมาแล้วว่าความยากจนของประเทศนั้นส่วนใหญ่ (80%) ก็อยู่ในชนบทเช่นกัน ปัญหาของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศจึงเป็นจุดที่น่าสนใจที่สุด กล่าวโดยข้อเท็จจริงแล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองนั้นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งอาจจะเป็นผลมาจากความล้มเหลวของการพัฒนาชนบท จุดนี้จึงน่าจะได้รับการพิจารณาเป็นพิเศษ

ตารางที่ 4 อัตราความยากจนในชนบท แยกเป็นรายภาค

ภาค	อัตราความยากจนในชนบท (%) 2518/19	จำนวนคนในชนบท (คน) 2522	จำนวนคนยากจน (คน) 2522	%
ตะวันออกเฉียงเหนือ	45	13,372,677	6,017,795	52.3
เหนือ	34	7,911,038	2,689,753	23.3
ใต้	33	4,719,564	1,557,456	13.5
กลาง	15	8,339,136	1,250,870	10.9
ทั่วประเทศ	33.5	34,342,615	11,515,874	100.0

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาชนบทยากจน, 2524.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ความยากจนในประเทศไทยนั้นส่วนใหญ่อยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถ้าคิดเป็นผู้ยากจนแล้วจะมีสัดส่วนถึง 52% ของคนยากจนทั้งหมดในชนบทไทย ถัดมาก็คือ ภาคเหนือ (23%) ส่วนภาคใต้และภาคกลางนั้นยังนับว่ามีน้อย (ดูตารางที่ 4) กล่าวโดยข้อเท็จจริงแล้ว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นได้ชื่อว่ายากจนกว่าภาคอื่น ๆ มานาน ความยากจนของคนภาคนี้เกิดขึ้นมาจากสาเหตุด้านกายภาพหรือทางธรรมชาติเป็นสำคัญ กล่าวคือ เราทราบกันดีแล้วว่า อาชีพหลักของคนชนบทก็คือ การเกษตร แม้ว่าภาคนี้จะมีที่ดินประมาณ 1/3 ของที่ดินของประเทศ แต่คุณภาพของที่ดินในภาคนี้นับว่าส่วนมากดินมีสภาพไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนภาคอื่น ๆ นอกจากนั้นยังขาดทรัพยากรน้ำที่มักจะแห้งแล้ง ซึ่งนอกจากจะมีผลต่อการเกษตรแล้วยังทำให้ขาดน้ำสะอาดสำหรับการบริโภค โดยเฉพาะในฤดูแล้ง สภาพความขาดแคลนน้ำและความอดอยากดังกล่าวนี้เกิดขึ้นมาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตาม ในช่วงของการพัฒนาประเทศ 20 ปีที่ผ่านมานี้ เราจะเห็นว่า การลงทุนใน

ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับการชลประทานนั้นนับว่ามีน้อยมาก (เมื่อเทียบกับภาคกลาง) ความสนใจในด้านการพัฒนาการชลประทานพึ่งเกิดขึ้นในระยะเวลาประมาณ 5 ปีที่ผ่านมานี้ แม้กระนั้นเท่าที่รัฐบาลได้ทำไปเกี่ยวกับการปรับปรุงด้านทรัพยากรดินและน้ำ ก็ยังไม่นับว่ามีอยู่ในชั้นเพียงพอ และได้ผลเท่าที่ควรจะเป็น แม้การเกษตรของภาคนี้จะมีผลผลิตต่อไร่ต่ำ แต่ผลผลิตของสินค้าจากภาคนี้ก็นับว่ามีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมาก (เช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง และปอ) ในขณะเดียวกัน ปัญหาที่เกิดกับพืชสำคัญของภาคนี้ก็มีเค้าส่อว่าจะทำให้ภาวะความเป็นอยู่ของคนชนบทเลวลงได้อีก เนื่องจากภาวะด้านราคาและตลาดของผลิตผลเกษตรที่ไม่อำนวยโดยเฉพาะมันสำปะหลังและอ้อย เศรษฐกิจของภาคนี้จึงค่อนข้างจะอยู่ในภาวะที่เปราะบางเป็นพิเศษ

ภาคเหนือ นับว่าเป็นภาคที่คนชนบทยากจนมากภาคหนึ่ง ความยากจนของภาคนี้มีสาเหตุมาจากปัจจัยหลายอย่าง หากจะพิจารณาเฉพาะภาคเหนือตอนบนที่ดูเหมือนว่า ความยากจนจะจุกตัวมากกว่าภาคเหนือตอนล่างแล้ว เราจะเห็นว่า เป็นสภาพปัญหาที่น่าสนใจเป็นพิเศษ กล่าวคือ ที่ดินในภาคเหนือมีคุณภาพดีกว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บางแห่งอาจจะดีกว่าภาคกลาง ดังนั้น ประสิทธิภาพในการผลิตการเกษตร (ผลผลิตต่อไร่) จึงค่อนข้างสูง ความยากจนของเกษตรกรจึงไม่ได้อยู่ที่สภาพทางกายภาพของทรัพยากรที่ดินและน้ำ แต่อยู่ที่ขนาดเนื้อที่ถือครองการเกษตรที่เล็กเกินไปที่จะทำให้เกิดรายได้ที่เพียงพอ นอกจากขนาดที่ดินจะเล็กแล้ว ยังปรากฏว่า ปัญหาเรื่องการเช่าที่ดินมีความรุนแรงเป็นพิเศษ ผลผลิตที่ได้มานั้น ส่วนหนึ่ง (โดยปกติครึ่งหนึ่ง) จะต้องจ่ายเป็นค่าเช่าที่ดิน ภาวะดังกล่าวนี้จึงทำให้เป็นปัญหาร้ายแรง

ยิ่งขึ้น (ดูรายละเอียดเรื่องนี้ในบทความของทองโรจน์, ตุลาคม 2524) เป็นที่เห็นอย่างเด่นชัดว่า ปัญหาของภาคนี้จะต้องเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสถาบัน (เช่น การจัดแจงด้านการเช่าที่ดิน และการปฏิรูปที่ดิน) รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี โดยเฉพาะในเขตเกษตรน้ำฝนในที่ราบสูง

ความยากจนของคนชนบทภาคอื่น เช่น ภาคใต้และภาคกลางนั้น มักจะพบในกลุ่มเกษตรกรที่มีที่ถือครองขนาดเล็ก กลุ่มผู้เช่าที่ดินและผู้ที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองและผู้ขายแรงงานในการเกษตร โดยเฉพาะในภาคกลางนั้น เกษตรกรผู้เช่าแม้ว่าจะอยู่ในฐานะดีกว่าเกษตรกรในภาคเหนือ แต่ก็นับว่ารายได้ต่ำและจะต้องได้รับการช่วยเหลือจากโครงการด้านต่าง ๆ ของรัฐบาล

ปัญหาชนบทนั้นรัฐบาลให้ความสนใจมานานก่อนที่จะมีการใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจ โครงการด้านโครงสร้างพื้นฐาน (ชลประทาน ถนน-หนทาง ฯลฯ) โครงการวิจัยการเกษตร (สถานีทดลองข้าว พืชและสัตว์อื่น ๆ) การจัดบริการด้านเงินทุนและการตลาด (โดยสถาบันสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร) การส่งเสริมและเผยแพร่การเกษตรเพื่อปรับปรุงด้านเทคโนโลยีการเกษตร การจัดที่ดินการเกษตร (ในรูปของนิคมที่ดินและการปฏิรูปที่ดิน) และการสร้างงานในชนบท อย่างไรก็ตาม การประเมินผลของโครงการของรัฐเท่าที่ผ่านมานั้นให้ข้อสรุปอย่างกว้าง ๆ ว่า แม้จะมีผลสนับสนุนให้การเกษตรขยายตัวได้ในอัตราที่น่าพอใจ แต่โครงการดังกล่าวไม่มีผลทำให้ประสิทธิภาพการผลิตการเกษตรสูงขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น โครงการเท่าที่ทำไปนั้นได้มีผลทำให้ปัญหาด้านการกระจายรายได้ในภาคชนบทขาดความเท่าเทียมกันมากขึ้น (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับนโยบายของรัฐกับปัญหาความยากจนในบทความของทองโรจน์, 2524)

ด้วยเหตุที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงพอจะสรุปได้อีกว่า แนวนโยบายและลักษณะของโครงการเท่าที่ผ่านมานั้นไม่สามารถจะพาเราไปสู่วัตถุประสงค์สำคัญ คือ ความจำเริญทางเศรษฐกิจพร้อมกับความเป็นธรรมในสังคมได้ กลยุทธในการพัฒนาใหม่จึงเป็นสิ่งจำเป็น ดังนั้น ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 นั้น รัฐบาลจึงได้วางแนวนโยบาย ซึ่งมุ่งที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างเศรษฐกิจ อันจะทำให้เราสามารถปรับตัวเองให้เข้ากับความผันผวนทางเศรษฐกิจของโลกได้ดีขึ้น ที่สำคัญที่สุด แผนพัฒนาฯ ฉบับใหม่นี้ยังเน้นการพัฒนาชนบทในลักษณะที่อาจจะถูกต้องและได้ผลยิ่งขึ้น นั่นคือ การกำหนดแผนพัฒนาชนบทยากจนขึ้นมา

แผนพัฒนาชนบทยากจน–ความหวังใหม่สำหรับชีวิตชนบท

ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525–29) นั้น รัฐบาลได้กำหนดแผนพัฒนาสำหรับชนบทที่ยากจนขึ้นมาเป็นพิเศษ แนวนโยบายตามแผนดังกล่าวก็คือ การยึดพื้นที่ที่ยากจนเป็นหลัก โดยให้ความสำคัญแก่พื้นที่ที่ความยากจนหนาแน่นมากเป็นพิเศษ เสร็จแล้วพัฒนาฐานะประชาชนให้พออยู่กินได้ โดยจัดหาบริการพื้นฐานขั้นต่ำอย่างทั่วถึง ทั้งนี้โดยเน้นให้ประชาชนช่วยเหลือตัวเองให้มากขึ้น และให้ประชาชนมีส่วนแก้ไขปัญหาของตัวเองให้มากที่สุด การดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์นี้ประกอบไปด้วยโครงการในรูปลักษณะหลายอย่าง เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารกระบือ โครงการผลิตอาหารโปรตีน โครงการด้านสุขภาพอนามัย โครงการด้านน้ำดื่ม และปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (ปุ๋ย เชื้อเพลิง ฯลฯ) และโครงการด้านการศึกษาชนบท เป็นต้น

ในการนี้ รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณพิเศษสำหรับแผนดังกล่าว นอกจากนั้น โครงการด้านต่าง ๆ ของกระทรวงทบวงที่เกี่ยวข้องจะให้การเน้นหนักในท้องที่ที่ยากจนเป็นพิเศษ

พื้นที่ยากจนที่กำหนดไว้นั้นประกอบไปด้วย 216 อำเภอ และ 30 กิ่ง ใน 37 จังหวัด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือและภาคใต้ อำเภอต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ที่มีการระบุไว้ชัดเจนในแผนและขั้นต่อไปก็คือ การกำหนดท้องที่ระดับตำบล ซึ่งควรจะได้รับการช่วยเหลือเป็นพิเศษ

แผนงานดังกล่าวนี้นับว่า เป็นก้าวใหม่ที่สำคัญที่ไม่เคยทำมาก่อนโดยหลักการแล้ว แผนดังกล่าวนี้นับว่าน่าจะได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง การมุ่งการพัฒนาให้ลงไปสู่จุดเป้าหมายจริง ๆ นั้น น่าจะเป็นการสร้างความแน่ใจได้ว่า ผลประโยชน์จากการพัฒนาจะลงไปสู่ท้องที่ได้อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม ในแง่ของการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของนโยบายใหม่นี้ยังมีสิ่งที่น่าเป็นห่วงว่า งานที่จะทำนั้นอาจจะสำเร็จยาก กลไกของการทำงานของรัฐภายใต้ระบบหรือโครงสร้างของระบบราชการเท่าที่มีอยู่นี้มักจะเป็นปัญหา กำลังคนของราชการเท่าที่มีอยู่ก็ไม่เพียงพอและอาจจะขาดคุณภาพสำหรับงานที่ต้องการทั้งประสิทธิภาพและการเสียสละ เราทราบกันดีว่า ในระดับล่าง (เช่น ตำบลหรือหมู่บ้าน) นั้น เรายังขาดเจ้าหน้าที่ ขาดอุปกรณ์ ขาดสิ่งสนับสนุนทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่จะทำให้งานพัฒนาเพื่อประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริงนั้นเป็นไปอย่างเรียบร้อยและสำเร็จ แม้แต่ประชาชนเองก็อาจจะไม่พร้อมที่จะยอมรับหรือเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้นแก่ชุมชนของตนเอง ซึ่งอาจจะมีสาเหตุมาจากการขาดความรู้ความเข้าใจและทัศนคติที่เหนื่อยหน่ายต่องานที่ราชการที่จะเข้าไปหาเขาเอง ใน

ขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่นซึ่งโดยปกติก็มักจะขาดกำลังใจและไม่ค่อยได้รับการเหลียวแลจากระดับสูง ก็อาจจะยากที่จะเข้าใจถึงโครงการ แนวความคิด และเป้าหมายของรัฐ ระบบงานพัฒนาทุกอย่างที่จะนำไปสู่หมู่บ้านจึงเป็นเรื่องที่จะต้องทำให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้าใจ ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่าย เมื่อพิจารณาว่า เรามีเจ้าหน้าที่และประชาชนที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมากมาย

นอกจากปัญหาด้านการบริหารงานพัฒนาตามโครงการแล้ว แม้แต่ด้านหลักการและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาก็อาจจะยังถือว่าเป็นสิ่งที่จะต้องปรับปรุงและเรียนรู้หรือทดสอบเพื่อความแน่ใจ โครงการที่ถูกกำหนดขึ้นมานั้นเกิดจากแนวความคิดที่เกี่ยวกับปัญหาในชนบท แนวความคิดดังกล่าวเป็นผลจากความรู้และความเข้าใจซึ่งก็เป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับข้อมูลหรือความรู้ต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่ เป็นที่ทราบกันดีว่าเศรษฐกิจชนบทนั้น แม้จะมีข้อมูลมากมาย แต่ก็ยังน้อยกว่าที่ควรจะเป็น ผู้วางแผนอาจจะไม่มีเวลาเพียงพอที่จะเตรียมการสำหรับการเก็บข้อมูลหรือการทำแผนและการกำหนดโครงการสำหรับการพัฒนาการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อความถูกต้องมากขึ้น ภายหลังที่มีข้อมูลและข้อความรู้ใหม่เพิ่มเติม จึงเป็นเรื่องที่ควรจะทำ

ชนบทหรือหมู่บ้านที่ยากจนนั้นมีโครงสร้างเศรษฐกิจที่อ่อนแอมาก เมื่อพิจารณาจากทรัพยากรและระดับเทคโนโลยีทางการเกษตรเท่าที่มีอยู่แล้ว เราจะเห็นได้ว่า โอกาสที่จะพัฒนาให้ชาวชนบทมีรายได้เพิ่มขึ้นนั้นจำกัดมาก "งานในลักษณะพัฒนา" ที่ปรากฏในแผนพัฒนาชนบทยากจนนั้นไม่มีไว้อย่างชัดเจน โครงการเท่าที่ระบุไว้นั้นเป็นโครงการที่จัดหาความต้องการขั้นพื้นฐาน (basic needs) เป็นส่วนใหญ่ การพัฒนาด้านการเกษตรในเขตยากจนอันเป็น

พื้นที่ค่อนข้างแห้งแล้ง และต้องพึ่งพาน้ำฝนเป็นหลักนั้นเป็นเรื่องยาก จะทำได้ก็ต้องอาศัยวิชาการสมัยใหม่หรือเทคโนโลยีที่เหมาะสม สำหรับลักษณะที่เป็นอยู่นั้น ในปัจจุบันเรายังขาดเทคโนโลยีดังกล่าว การสร้างเทคโนโลยีขึ้นมาจะต้องอาศัยเวลานานหลายปี ซึ่งจะไม่ทันการต่อการแก้ปัญหาความยากจนดังที่กำหนดไว้ นอกจากเทคโนโลยีจะต้องเปลี่ยนแปลงแล้ว การเปลี่ยนแปลงด้านสถาบันชนบทก็ยังคงจำเป็น เพื่อเป็นหลักประกันว่าบริการจากรัฐบาลและภาคเอกชนที่จะเข้าไปนั้นจะถูกจัดสรรอย่างยุติธรรมและถูกต้องมากขึ้น นอกจากการเกษตรแล้วยังพบว่า กิจการด้านเศรษฐกิจซึ่งไม่ใช่การเกษตร เช่น อุตสาหกรรมหมู่บ้านหรืออุตสาหกรรมขนาดย่อม ในระดับตำบลและอำเภอนั้นเป็นแหล่งงานและแหล่งรายได้ที่สำคัญยิ่งของชาวชนบทที่ยากจน ดังนั้น ในระยะเวลาสั้นนั้น การเข้าไปส่งเสริมและปรับปรุงกิจการด้านเหล่านี้อาจจะเป็นกลยุทธที่เหมาะสม (ดูรายละเอียดในหนังสือ โดยทองโรจน์, ประดิษฐ์ และยงยุทธ, 2525)

แผนพัฒนาชนบทย่อมเป็นแนวทางใหม่และเป็นความหวังใหม่สำหรับความเป็นอยู่และสวัสดิการที่ดีขึ้นของคนชนบท ความสำเร็จในอนาคตขึ้นอยู่กับความจริงจังในนโยบายด้านนี้ของรัฐบาล ความไม่หยุดนิ่งที่จะต้องศึกษาวิจัยและพิจารณาหาลู่ทางที่ดีขึ้น เพื่อที่จะทำงานด้านการพัฒนาให้สำเร็จ นอกจากนั้น นโยบายด้านอื่น ๆ ที่จะเสริมให้งานดังกล่าวได้ผลมีอีกมากมาย เช่น นโยบายด้านราคาสินค้าเกษตร ตลาดการเกษตร การส่งเสริมการเกษตร นโยบายปฏิรูปที่ดิน นโยบายด้านสหกรณ์ นโยบายด้านการศึกษาของชาติ ฯลฯ การกำหนดแนวนโยบายนั้นจะต้องมุ่งไปที่กลุ่มเป้าหมาย แนวนโยบายเช่นนี้อาจจะมีผลทำให้อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจต่ำลงบ้าง แต่ผลด้าน

การกระจายรายได้และความมั่งคั่ง รวมทั้งความเป็นธรรมในสังคมจะดีขึ้น ชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ของประเทศจะสูงขึ้น นั่นย่อมหมายถึง ความมั่งคั่งและสวัสดิการของชาติเป็นส่วนรวมด้วย

อนาคต คือความไม่แน่นอน

เมื่อพยายามที่จะมองภาพของคนไทยทั้งประเทศในอนาคตแล้ว สิ่งที่พอจะพูดได้ก็คือ "ความไม่แน่นอน" นักเศรษฐศาสตร์เคยคุ้นเคยกับการทำนายอนาคต (projection หรือ forecast) ว่าแนวโน้มของเศรษฐกิจของประเทศหรือของด้านต่าง ๆ จะเป็นอย่างไร การทำนายและคาดการณ์นั้น มักจะอาศัยประสบการณ์เท่าที่เคยเป็นมาในอดีตเป็นเครื่องชี้ ในปัจจุบัน เนื่องจากมีความผันผวนทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นได้อย่างกระทันหัน ในช่วงเวลาของทศวรรษที่ผ่านมา ภาวะการชงักงันทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นเป็นอย่างมากทั่วโลก การคาดการณ์อนาคตโดยเฉพาะในระยะยาวนั้นจึงทำได้ยาก ข้อสมมุติ (assumption) ที่นักเศรษฐศาสตร์ชอบ (และจำเป็น) ต้องใช้นั้นจะต้องมีมากขึ้น จนผลที่ออกมานั้นจะตีความให้ใกล้เคียงความเป็นจริงลำบาก

ช่วงเวลา 2–3 ปีที่ผ่านมา เป็นช่วงเวลาของความยุ่งยาก ประเทศไทยฝ่าคลื่นลมทางเศรษฐกิจมาได้ด้วยดีพอสมควร แต่ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเสถียรภาพทางเศรษฐกิจนั้น ก็ยังอยู่ในขั้นอันตราย (เช่น ปัญหาดุลการค้า ดุลการชำระเงิน ปัญหาการสร้างหนี้ต่างประเทศ และปัญหาด้านเงินเฟ้อ) และจำเป็นที่จะต้องวางมาตรการที่เข้มงวดเป็นพิเศษ มาตรการทางนโยบาย (เช่น การลดค่าเงินบาท) นั้น บางอย่างจะมีผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น แม้ในปัจจุบัน ปัญหาค่าครองชีพที่สูงลิ่วขึ้นตลอดมาก็ไม่มีท่าทีว่าจะลดลงสู่ระดับปกติ อาจจะพยายามพยุงฐานะไม่ให้เลวลง ยิ่ง

ไปกว่านั้น สินค้าการเกษตรหลักของประเทศประสบปัญหาราคาตกต่ำและความต้องการต่างประเทศลดลง (สาเหตุหนึ่ง เนื่องมาจากการแข่งขันจากประเทศผู้ส่งออกอื่น ๆ) รัฐบาลจำเป็นที่จะต้องกำหนดนโยบายที่สามารถปรับกับสภาวะความเปลี่ยนแปลงในตลาดโลกได้ หากเราแก้ปัญหาไม่ได้ ไม่ใช่แต่เกษตรกรเท่านั้นที่จะต้องลำบาก เศรษฐกิจของประเทศและประชาชนคนไทยจะต้องประสบชะตากรรมไปด้วย

มองอนาคตในระยะเวลาสั้นคือ ประมาณ 1 ปีข้างหน้า มีผู้ลงความเห็นแตกต่างกัน แต่ส่วนใหญ่จะเห็นว่า เราจะดีขึ้นบ้างหรืออย่างน้อยก็ทรงตัว อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจอาจจะอยู่ระดับเดิมเสถียรภาพทางเศรษฐกิจจะดีขึ้น ภาวะเศรษฐกิจของโลกน่าจะดีขึ้น และนั่นย่อมหมายความว่า ประเทศไทยก็จะพลอยดีไปด้วย ในอนาคตที่ยากกว่านี้ มีผู้ให้ความเห็นในแง่ดีว่าเราจะดีขึ้นแน่ สาเหตุที่จะดีขึ้นอย่างหนึ่งก็คือ การที่เราค้นพบทรัพยากรก๊าซธรรมชาติและน้ำมัน ข้อนี้ก็อาจจะเป็นไปได้ หากเราจัดแจงเรื่องการจัดสรรทรัพยากรดังกล่าวให้ถูกต้องตามหลักเศรษฐศาสตร์ และไม่เอาการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องให้มากนัก

อันที่จริงแล้ว ประเทศไทยนั้นอุดมไปด้วยทรัพยากร มีลู่ทางและโอกาสที่จะก้าวหน้า ประชาชนมีสิทธิที่จะมีความเป็นอยู่ดีขึ้นในอนาคต เรายังอยู่ต่ำกว่าระดับที่เป็นศักยภาพของเรา ปัญหาไม่ใช่อยู่ที่การขาดแคลนทรัพยากรและกำลังคนที่มีความรู้ความสามารถ ปัญหาของเราอยู่ที่การบริหารการจัดการ และความจริงจังอย่างจริงใจ ในอันที่จะช่วยกันเร่งรัดพัฒนาประเทศให้ไปสู่จุดหมายร่วมกัน นั่นย่อมหมายถึงว่า รัฐบาลจะต้องกล้าตัดสินใจที่จะดำเนินการนโยบาย การชลอการตัดสินใจซึ่งมักจะเกิดขึ้นเสมอ เพราะ

ปัญหาด้านความขัดแย้งของกลุ่มผลประโยชน์นั้น จะมีผลเสียหายทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ผู้ที่รับเคราะห์จากการกระทำ (หรือไม่กระทำ) ดังกล่าว ก็คือประชาชนคนไทย ซึ่งผูกพันความหวังในชีวิตของตน แก่ความสามารถของรัฐบาลที่จะบริหารงานพัฒนาประเทศ.

บรรณานุกรม

จำลอง อติกุล. "วิเคราะห์แผนพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อใคร." ใน ลือชัย จุลาลัย และ มีงสรรพ์ สันติกาญจน์. เศรษฐกิจไทย : อดีตและอนาคต. บางกอกการพิมพ์, 2524.

ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. "นโยบายพัฒนาชนบทกับปัญหาความยากจน." ใน ลือชัย จุลาลัย และ มีงสรรพ์ สันติกาญจน์. เศรษฐกิจไทย : อดีตและอนาคต. บางกอกการพิมพ์, 2524.

ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. "โครงสร้างรายได้ของเกษตรกรยากจน – ความสำคัญของรายได้จากฟาร์มและรายได้นอกฟาร์ม." Discussion Paper No. III. ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์, April 1980.

ทองโรจน์ อ่อนจันทร์. "ปัญหาการถือครองที่ดินขนาดเล็กในการพัฒนาชนบท." เอกสารวิชาการฉบับที่ 17 สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, ตุลาคม 2524.

ทองโรจน์ อ่อนจันทร์, ประดิษฐ์ ชาสมบัติ, ยงยุทธ แฉล้มวงษ์. นโยบายพัฒนาชนบทไทย, ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์, 2525.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาชนบทยากจน, 2524.

Oey Meesook. "Income Consumption and Poverty in Thailand, 1962–63 to 1975–76." World Bank. November 1979.

Tongroj Onchan. "Rural Employment, Income, and Equity Issues in Agricultural Development of Thailand." Paper presented at AESSEA Conference. Singapore. November 1981.

ตารางภาคผนวกที่ 1 รายได้ต่อครัวเรือนในชนบทและในเมือง แยกเป็นรายภาค พ.ศ. 2505/06 และ 2518/19

ภาค	รายได้ต่อครัวเรือน (บาท)		รายได้ต่อครัวเรือนคิดเป็นร้อยละของรายได้ในภาคกลาง	
	2505/06	2518/19	2505/06	2518/19
ในเมือง				
ตะวันออกเฉียงเหนือ	13,517	28,473	99.3	88.4
เหนือ	10,362	25,955	76.1	80.6
ใต้	15,164	30,924	111.4	96.0
กลาง	13,613	32,217	100.0	100.0
ทั้งประเทศ	13,090	29,320	96.2	91.0
ชนบท				
ตะวันออกเฉียงเหนือ	5,259	14,352	58.7	64.1
เหนือ	5,267	14,436	58.8	64.5
ใต้	8,233	16,548	91.9	73.9
กลาง	8,957	22,380	100.0	100.0
ทั้งประเทศ	6,609	16,296	73.8	72.8

ที่มา : Oey Meesook (1979, p. 22).

ตารางภาคผนวกที่ 2 รายได้ในชนบทคิดเป็นร้อยละของรายได้ในเมือง พ.ศ. 2502/03–2518/19

ภาค	2502/03	2511/12	2514/15	2518/19[1]
ตะวันออกเฉียงเหนือ	23	31	25	39
เหนือ	45	45	49	41
กลาง	66	60	50	57
ใต้	57	35	42	49
ทั้งประเทศ	–	38	40	–

[1] ข้อมูล 2518/19 จาก *Socio-Economic Survey, 1975/76* เป็นข้อมูลชั้นต้นเท่านั้น.

ที่มา : Somluckrat Wattanavitukul, "Income Distribution in Thailand," (Thammasat University, Discussion Paper, 1978).

การศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมปัจจุบัน

นวลเพ็ญ วิเชียรโชติ[*]

วีรยุทธ วิเชียรโชติ[**]

อดีต

รูปแบบพื้นฐานของชีวิตไทยในอดีตเกิดจากการให้การศึกษาที่สัมพันธ์กัน 3 เส้า ระหว่าง วัดไทย พระราชวัง ที่มีพระมหากษัตริย์ที่เปรียบเสมือนพ่อ และครอบครัว 3 สถาบันนี้ สร้างวัฒนธรรมไทย และบุคลิกภาพไทย แต่วิถีชีวิตไทยนับแต่ยุคสุโขทัย ยุคอยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์เสื่อมถอยลงตามลำดับ เพราะการศึกษาที่เป็นวัตถุนิยมและมุ่งไปสู่เป้าหมายวัตถุมากกว่าเป้าหมายทางจิตใจ

*คณะศึกษาศาสตร์ มศว ประสานมิตร.

**คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

อนาคต

วิถีชีวิตไทยในอนาคตจะต้องมุ่งไปสู่เป้าหมายทางจิตใจ ควบคู่กันไปกับเป้าหมายทางวัตถุอย่างสมดุลกัน

ปัจจุบัน

บุคคลในสังคมไทยมีบุคลิกภาพแบบที่มีวัตถุอยู่เหนือจิตใจ บุคลิกภาพแบบนี้ปรากฏอยู่ในการทำหน้าที่ในระบบต่าง ๆ ทางสังคมทั้งของชุมชนและของชาติ

ในวิถีชีวิตในบ้าน มีการอบรมเลี้ยงดูทั้งแบบที่สำเร็จผลและแบบที่ไม่สำเร็จผล เราเน้นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นใหญ่ ความยุติธรรมเป็นรอง ดังนั้น บ้านใดมีความสัมพันธ์ที่เย็นชา ห่างเหิน ก็จะเกิดความอิจฉาริษยา และความเอื้อเฟื้อจอมปลอม จึงต้องนำการยกโทษ การไม่จองเวรเข้ามาแก้ไข บ้านใดมีความสัมพันธ์ที่อบอุ่นใกล้ชิด บ้านนั้นก็จะเอื้อเฟื้อด้วยความรักความจริงใจ แบบนี้เป็นแบบที่รับกับเมตตาธรรมในศาสนาพุทธได้อย่างเต็มที่

ในวิถีชีวิตทางการเมืองแบบประชาธิปไตยนั้น บุคลิกภาพแบบไทยที่เกิดจากการอบรมเลี้ยงดูที่ไม่ประสบผลสำเร็จเข้ามาสร้างปัญหา ในขณะที่เราควรจะต้องกระจายอำนาจอันจะนำไปสู่ความยุติธรรม และความรับผิดชอบให้เกิดแก่คนในชาตินั้น สังคมของเรากลับยังมีวิถีชีวิตแบบอัตตาธิปไตย ซึ่งมีการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง บุคลิกภาพที่ไม่พึงประสงค์ คือไม่ยุติธรรม อิจฉาริษยา อาฆาต ก็เข้ามามีบทบาท จำเป็นต้องสอนให้มีการยกโทษไม่จองเวร และใช้เมตตาธรรมแก้ไข

ความไม่ยุติธรรมของผู้มีอำนาจ ทำให้ผู้อยู่ใต้อำนาจขาดความรับผิดชอบ (อันเป็นสิ่งที่คาดหวังในสังคมแบบประชาธิปไตย) วิธีแก้ ก็คือสอนผู้อยู่ใต้อำนาจให้อดทน และบีดทองหลังพระ

ในวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจนั้นจะเกิดขึ้นได้ด้วยการสร้างความสมดุลของอำนาจ แต่เราพึ่งตนเองไม่ได้เพราะสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจไม่ได้ ผลคือมาตรฐานการครองชีพต่ำ มีผลให้เกิดการยอมรับสภาพชีวิต 2 ลักษณะ คือ ยอมรับอย่างจริงใจและมีความสันโดษที่แท้จริงลักษณะหนึ่ง อีกลักษณะหนึ่งคือการยอมรับแบบจอมปลอม ทำให้ถือความสันโดษเป็นข้ออ้าง

ผลสุดท้าย จะออกมาเป็นความขัดแย้งในบทบาทระหว่างบุคคลคู่ต่างๆ เมื่อแต่ละคู่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ทางสังคม เช่น หน้าที่ต่ออุดมการณ์แห่งชาติ หน้าที่ในระบบการเมืองการปกครอง หน้าที่ในระบบเศรษฐกิจ และประยุกต์วิทยา หน้าที่ในระบบการศึกษา และสาธารณสุข หน้าที่ในระบบสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น

วิธีแก้ ก็ต้องแก้ด้วยการสร้างความสมดุลแห่งอำนาจทางการปกครองและความสมดุลแห่งอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ ความสันโดษที่แท้จริงจึงจะเกิดขึ้นได้

วิธีสอน

วิธีสอน เพื่อพัฒนาสังคมไทยในยุครัตนโกสินทร์ จึงต้องนำความขัดแย้งในบทบาทระหว่างบุคคลคู่ต่าง ๆ มาตั้งเป็นปัญหา เช่น เรื่องวินัย เสพย์สิ่งเสพติด เด็กโตรังแกเด็กเล็ก นาย ก. คลั่ง นพดลประชดชีวิต เป็นต้น แล้วแก้ไขที่ระบบด้วยการสร้างความสมดุลแห่งอำนาจทางการปกครอง และการสร้างความสมดุลแห่งอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ ตลอดจนแก้ไขที่บุคคลด้วยหลักธรรม

แนววิธีปฏิบัติการพัฒนาจิตใจ

เป้าหมายหลัก (นิโรธ)

มุ่งพัฒนาบุคคลและระบบทางสังคมให้มีความสุขความเจริญทั้งทางโลก ทางธรรม โดยให้ทางธรรมนำหน้าทางโลก (จิตนำหน้ากาย)

เป้าหมายรอง (นิโรธ)

ก. เป้าหมายในระบบบุคลิกภาพ

- เป็นคนดี โดยมีหลักธรรม 7 ประการสำหรับคนดี มีเบญจศีล เบญจธรรม
- คิดเป็น-ทำเป็น-แก้ปัญหาเป็น
- มีทักษะการอยู่ร่วมกันแบบประชาธิปไตยที่มีธรรมะเป็นหลัก

ข. เป้าหมายในระบบสังคม-วัฒนธรรม

- สังคมเป็นประชาธิปไตยที่มีศาสนธรรมเป็นหลัก
- วัฒนธรรมเจริญทั้ง 4 ด้าน คือ คติธรรม วัตถุธรรม สหธรรม เนติธรรม

ค. เป้าหมายในระบบเศรษฐกิจ-ประยุกตวิทยา

- การกินอยู่พอดี มีปัจจัย 4
- จริยธรรมสำหรับสหกรณ์ เช่น สามัคคีธรรม

ง. เป้าหมายในระบบการเมือง-การปกครอง

- มีความสมดุลของอำนาจ
- มีหลักธรรม 7 ประการสำหรับคนดี

(1) แนวการแก้ปัญหาจริยธรรมประจำระบบการเมืองการปกครอง (มรรค)

"สภาตำบล" – สร้างจริยธรรมสำหรับสภาตำบล สมาชิก กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

"สภาอำเภอ" – สร้างจริยธรรมสำหรับสภาตำบล สมาชิก และนายอำเภอ

"สภาจังหวัด" – สร้างจริยธรรมสำหรับสภาจังหวัด สมาชิก และผู้ว่าราชการจังหวัด

ระบบโครงสร้างของทุกสภาเป็นแบบประชาธิปไตยที่มีธรรมเป็นหลัก

(2) แนววิธีแก้ปัญหาบุคคลและระบบสังคมที่สาเหตุ (มรรค)

"สถาบันครอบครัว" – ส่งเสริมการเลี้ยงดูบุตรแบบประชาธิปไตยที่มีศาสนธรรมเป็นหลัก

"ร.ร. อนุบาล" – ส่งเสริมการอบรมสั่งสอนจริยธรรมจนเด็กมีจริยนิสัยรวมทั้งมีเบญจศีล เบญจธรรม

"ประถมศึกษา" – ส่งเสริมการสอนจริยศึกษาภาคปฏิบัติ โดยเน้นการสอนหลักธรรม 7 ประการ สำหรับคนดี

"มัธยมศึกษา" – ส่งเสริมการสอนจริยศึกษาภาคปฏิบัติ โดยให้จริยศึกษานำหน้าพุทธศึกษา

"อุดมศึกษา" – ส่งเสริมให้มีการสอน "ธรรมศึกษาตรี" ควบคู่กับการสอนเพื่อรับ

ปริญญาตรีได้รับปริญญาทั้งทางโลกและทางธรรม (หรือหาวิธีการอื่น ๆ ที่ได้ผลตามเป้าหมาย)

"การศึกษาตลอดชีพ" – ส่งเสริมจริยศึกษา เทคนิคศึกษา สังคมศึกษา และมนุษยศึกษา ควบคู่กันไป โดยอาศัยสื่อสารมวลชนช่วย

(3) แนววิธีการแก้ปัญหาจริยธรรมประจำระบบทางสังคม

– "ผู้นำ–ผู้ตาม และการทำงานกลุ่ม" พัฒนาผู้นำและผู้ตามแบบประชาธิปไตย ที่มีธรรมเป็นหลักในกลุ่มต่าง ๆ เช่นกลุ่มเยาวชน กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน โดยใช้ทศพิธราชธรรม หลักธรรม 7 ประการสำหรับคนดี (ธรรมะสำหรับผู้นำ)

– "ค่านิยม" รณรงค์เพื่อส่งเสริมค่านิยมที่พึงปรารถนา 9 ประการ เช่น ซื่อสัตย์ ประหยัด มีวินัย ฯลฯ โดยใช้ระบบสื่อสารมวลชนและการศึกษาตลอดชีพ

– "ครอบครัว" ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของการอยู่ร่วมกันในครอบครัวโดยมีจริยธรรม

– "วัฒนธรรม" ส่งเสริมศูนย์วัฒนธรรมประจำหมู่บ้าน ประจำตำบล ประจำจังหวัด ประจำชาติ สร้างภาพยนตร์พัฒนาวัฒนธรรมทั้ง 4 ด้าน

– "วัด" ส่งเสริมให้ทุกวัดมีการศึกษาทั้งภาคทฤษฎีหรือภาคความรู้ ภาคปฏิบัติ และภาครับผลของการปฏิบัติ

– ส่งเสริมให้พระสอนโลกียธรรม (คือธรรมะระดับโลก) และโลกุตรธรรม (ธรรมะระดับเหนือโลก ควบคู่กัน

(4) แนวการแก้ปัญหาจริยธรรมประจำระบบเศรษฐกิจ–ประยุกต์วิทยา

– จริยธรรมสำหรับเกษตรกร
– จริยธรรมสำหรับอุตสาหกรรม (นักอุตสาหกรรม)
– จริยธรรมสำหรับพาณิชยการ (พ่อค้า แม่ค้า)
– จริยธรรมสำหรับบริกร และ กรรมกร
– จริยธรรมสำหรับ การอยู่ร่วมกันในระบบสหกรณ์ (อารยประชาคม)

(5) แนวการแก้ปัญหาจริยธรรมประจำระบบการศึกษา–สาธารณสุข

– สุขศึกษา ส่งเสริมสุขศึกษาในการศึกษาทุกระดับ
– "หลักสูตร" รณรงค์และส่งเสริมให้มีการปรับปรุงหลักสูตร ที่พัฒนาผู้เรียน ทั้งในทางโลกและทางธรรมควบคู่กันในทุกระดับ
– "การเรียนการสอน" พัฒนาวิธีสอนให้ผู้เรียนมีเบญจลักษณะ คือ (1) คิดเป็น (2) ทำเป็น (3) แก้ปัญหาเป็น (4) เน้นจริยนิสัย (5) มีทักษะการอยู่ร่วมกันแบบประชาธิปไตยที่มีธรรมะเป็นหลัก
– "การวัดผลประเมินผล" พัฒนาการวัดและประเมินผลสำเร็จ การศึกษาทั้งในทางโลกและทางธรรมควบคู่กัน
– "ระบบการบริหารการศึกษา" ส่งเสริมการบริหารการศึกษาแบบประชาธิปไตยที่มีธรรมะเป็นหลัก
– "การแนะแนว" ส่งเสริมการแนะแนวทั้งทางโลกและทางธรรม
– "การศึกษาตลอดชีพ" ส่งเสริมการศึกษาตลอดชีพทั้งทางโลกและทางธรรม

จ. *เป้าหมายในระบบการศึกษา–สาธารณสุข*

- การศึกษาเป็นการพัฒนาผู้เรียน ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กัน
- สาธารณสุขเน้นความสะอาดกาย และสะอาดใจควบคู่กัน

ฉ. *เป้าหมายในระบบการเมืองการปกครอง*

- ประชาธิปไตยที่มีธรรมะเป็นหลักตั้งแต่ระดับสภาตำบล ขึ้นไปสู่ประเทศชาติ

ช. *เป้าหมายในระบบอุดมการณ์แห่งชาติ*

- ประชาธิปไตยที่มีความสุขความเจริญทั้งทางโลกทางธรรม
- ศาสนาภาคปฏิบัตินำหน้าภาคทฤษฎี
- เทอดทำรงพระมหากษัตริย์

ซ. *เป้าหมายในระบบสังคมนานาชาติ*

- ประชาธิปไตยที่มีธรรมะเป็นหลัก เป็นทางเลือกที่เป็นทางสายกลางระหว่าง "เสรีประชาธิปไตย" กับ "สังคมนิยมประชาธิปไตย"

(6) *แนวการแก้ปัญหาเพิ่มเติมในระบบการเมือง–การปกครอง*

- จริยธรรมสำหรับสภาผู้แทนราษฎร
- ระบบโครงสร้างของสภาผู้แทนราษฎรในแนวประชาธิปไตยที่มีธรรมเป็นหลัก

(7) *แนวการแก้ปัญหาในระบบอุดมการณ์แห่งชาติ*

- ระบบจริยธรรมประจำชาติ

- จริยธรรมเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ
- ความรู้เชิงทฤษฎี–การปฏิบัติธรรม–การรับผลการปฏิบัติธรรม
- ระบบความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์ไทย
- ระบบจริยธรรมเพื่อการพัฒนาประเทศ

(8) แนววิธีแก้ปัญหาในระบบสังคมนานาชาติ

- ทดลองระบบประชาธิปไตยที่มีธรรมะเป็นหลัก เริ่มจากบางจังหวัดในภาคต่าง ๆ ประเมินและปรับปรุงผลการทดลอง
- ระบบการพัฒนาประเทศแบบประชาธิปไตยที่มีธรรมะเป็นหลัก แพร่ปฏิบัติวิธีการไปทั่วประเทศ
- จัดประชุมนานาชาติในประเทศไทย
  จัดการประชุมนานาชาติ เรื่องรูปแบบการพัฒนาประเทศในแนวสายกลางเชิญต่างประเทศมาศึกษาดูงาน

สรุปจุดสำคัญในวิธีการ

แนววิธีทั้งหมดนี้ ต้องเริ่มด้วยการ สรุปปัญหาและสาเหตุของปัญหาในระบบทุกระบบแล้วจะเห็นว่า

- ปัญหา คือการประพฤติผิดศีลผิดธรรมในบทบาทในระบบต่าง ๆ
- สาเหตุของปัญหา มาจากบุคคลขาดธรรมะ (คือขาดทั้งความรู้และการปฏิบัติ) และมาจากระบบหน้าที่ต่าง ๆ ทางสังคม ไม่เหมาะสมและไม่ได้เกิดจากการใช้ธรรมะสร้างระบบ
- วิธีแก้ปัญหาที่สาเหตุทั้ง 2 ประการ คือ สาเหตุที่บุคคลและที่ระบบ จึงเน้นการใช้ธรรมะแก้ไขโดยตลอด

ผลก็คือ ประเทศไทยอาจนำหน้าประเทศอื่น ๆ ในด้านการพัฒนาจิตใจ เพราะไม่ได้มุ่งหวังที่จะพัฒนาจนทัดเทียมอารยประเทศในทางวัตถุ ซึ่งน่ากลัวว่าจะไม่มีทางทัดเทียมได้เลยเมื่อดูปัญหาการแย่งชิงผลประโยชน์ที่เกิดอยู่ทั่วโลกในขณะนี้

ขอให้เรามาช่วยกันพัฒนาสังคมไทยโดยการพัฒนาทางจิตในยุครัตนโกสินทร์ ยุคใหม่นี้เถิด.

การศึกษาเอกลักษณ์สำคัญบางประการของชาวมอญในอำเภอปากเกร็ด

*ดรุณี แก้วม่วง**

บทความนี้มุ่งศึกษาเรื่องของชาวมอญในอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ในส่วนที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญอันแสดงให้เห็นปรากฏชัดว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาวมอญโดยเฉพาะ โดยการเลือกศึกษาจากหมู่บ้านมอญ 2 ตำบล ในอำเภอนี้ หลังจากที่ได้มีการสำรวจและสัมภาษณ์จากชาวมอญในอำเภอปากเกร็ดทั้งอำเภอ[1] ได้ผลการสำรวจและผลการสัมภาษณ์ออกมาว่า ในอำเภอนี้มีชาวมอญ

*นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มคว ประสานมิตร และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

[1]การสำรวจและสัมภาษณ์ได้ดำเนินครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2514 ในการทำงานวิจัยเรื่อง "Ethnicity and Economy : The Case of the Mons in Thailand" ของ Brian L. Foster ในฐานะที่ผู้เขียนเป็นผู้ช่วยวิจัยและทำหน้าที่สำรวจและสัมภาษณ์โดยตรง ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2523 ได้มีการสำรวจและสัมภาษณ์เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำรายงาน (baby thesis) เรื่อง "การศึกษาเอกลักษณ์สำคัญบางประการของชาวมอญในอำเภอปากเกร็ด ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2524 สำรวจและศึกษาสภาพปัจจุบันของหมู่บ้านมอญในเขตนนทบุรี และปทุมธานีเพื่อเป็นแนวทางในการทำงานวิจัยเกี่ยวกับความเป็นมาของมอญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา, ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง และลำน้ำอื่น ๆ ขณะที่เขียนบทความนี้กำลังอยู่ในระหว่างการสำรวจและดำเนินงาน

อาศัยอยู่จำนวนมาก มีทั้งอาศัยอยู่รวมกลุ่มกันหนาแน่นและกระจัดกระจายอยู่ริมฝั่งแม่น้ำที่เป็นชาวมอญทั้งหมู่บ้าน จะเห็นชัดในหมู่ 7 ตำบลเกาะเกร็ด และหมู่ 1 ตำบลบางตะไนย์ ดังนั้น ในบทความที่จะกล่าวถึงเอกลักษณ์สำคัญบางประการของสองหมู่บ้านนี้เป็นหลักเท่านั้น จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดปลีกย่อยของชาวมอญจำนวนเล็กน้อยในส่วนอื่น ๆ ของอำเภอปากเกร็ด เพราะโดยหลักการแล้ว ชาวมอญในอำเภอนี้มีส่วนร่วมทางภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเองในรูปแบบเดียวกันอยู่แล้ว

เอกลักษณ์สำคัญบางประการของชาวมอญ ที่ศึกษาค้นคว้ามาเป็นเวลาร่วมสิบปีนั้นได้แก่ เอกลักษณ์ทางอาชีพ ภาษา ศาสนาและความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากชุมชนที่อาศัยอยู่รอบข้าง ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างสังคมในหมู่บ้านมอญกับสังคมในหมู่คนไทยถ้าไม่คำนึงถึงเอกลักษณ์ดังกล่าวเราก็ไม่สามารถบอกได้ว่า สังคมที่เราศึกษาอยู่เป็นชนชาติมอญเพราะโดยทั่วไปแล้วเมื่อมองจากสภาพข้างนอกอย่างผิวเผิน ก็จะพบว่านี่คือหมู่บ้านหนึ่งในเมืองไทยที่ชาวบ้านเขาอาศัยอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขเหมือนหมู่บ้านอื่น ๆ ในอำเภอปากเกร็ด แต่เมื่อมองอย่างลึกซึ้งจะพบว่าเป็นสังคมที่น่าศึกษาเพราะเป็นสังคมของชนกลุ่มน้อยในอดีตที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึงทุกวันนี้ สามารถปรับตัวให้กลมกลืนเข้ากับสังคมไทยได้อย่างแนบสนิทมิได้ก่อปัญหาให้เป็นที่หนักใจ ต่างทำมาหากินและดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสุข ร่มเย็น มีความรักถิ่นที่อยู่และจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของชาติทุกสถาบัน อันไม่ยิ่งหย่อนไปจากคนไทยที่รักถิ่นฐานบ้านเมืองไทย

ภูมิหลังและประวัติศาสตร์

เรื่องราวเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชาวมอญในประเทศไทย มีเอกสารหลายฉบับได้กล่าวถึงในทำนองว่า มอญนั้นได้มีถิ่นฐานอยู่ในที่ตั้งของไทยปัจจุบันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล หรือก่อนหน้านั้น ซึ่งในที่นี้จะไม่ย้อนกล่าวถึงประวัติศาสตร์ช่วงนี้เพราะอยู่นอกเหนือไปจากเป้าหมายที่ศึกษา จะเริ่มจับประเด็นตั้งแต่ชาวมอญปากเกร็ดเข้ามาอยู่ในไทยเมื่อไร เมื่อเข้ามาอยู่ในไทยแล้วมีประวัติความเป็นมาอย่างไรอีกจนถึงปัจจุบัน

ผู้เขียนสันนิษฐานว่าชาวมอญที่ปากเกร็ดคงจะอพยพเข้ามาหลายครั้ง โดยอพยพมาอย่างเป็นทางการ รัฐบาลไทยส่งเจ้าหน้าที่ระดับสูงไปรับชาวมอญที่หนีร้อนมาพึ่งเย็นดังปรากฏอยู่ในเอกสารทางราชการ[2] คำบอกเล่า[3] พงศาวดารชั้นต้น[4] และเอกสารชั้นรอง[5] ว่ามีการอพยพครั้งสำคัญในการมาอยู่ที่ปากเกร็ด 2 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2310–2325 ในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จกลับจากเชียงใหม่ โปรดฯให้รับครัวมอญซึ่งมีพระยาเจ่ง[6]

[2]เอกสารต้วเขียน สมุดไทยดำ, รัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1777 เลขที่ 6 "พระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพ้ามงกุฎคุมเสบียงอาหารไปรับครัวมอญ" เลขที่ 7 "คำให้การสมิงอิน จ่านครมอญ เรื่องในเมืองมอญ พม่าเบียดเบียน," เลขที่ 12 "มอญเข้ามาพึ่งพระบารมี ในรัชกาลที่ 2."

[3]เอกสารเกี่ยวกับประวัติของอำเภอปากเกร็ด ซึ่งจัดทำโดยอำเภอปากเกร็ด.

[4]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2; และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1.

[5]เชื้อ ว่องส่งสาร, "มอญเกาะเกร็ด" เรื่องราวเกี่ยวกับมอญ (หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ พระครูเอียง กสฺสนธมฺโม อดีตเจ้าอาวาส วัดใหญ่นครชุม ราชบุรี).

[6]เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) บรรพบุรุษของต้นสกุล "คชเสนีย์."

พระยากลางเมือง ซึ่งเป็นมอญเมื่อครั้งกรุงเก่า โปรดฯให้ไปอยู่เมืองนนทบุรี จากปากเกร็ดถึงสามโคก[7]

ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2358 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จไปรับครัวมอญที่เข้ามาทางด่านเจดีย์ 3 องค์ และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอภัยภูธรไปรับครัวมอญทางตากทรงโปรดฯ ให้ตั้งภูมิลำเนาที่นนทบุรี ปทุมธานี และเมืองนครเขื่อนขันธ์

ชาวมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ที่ปากเกร็ด ในระยะแรก ๆ คงจะอยู่กระจัดกระจายอยู่สองข้างฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่บางตะนาวศรี (นนทบุรี) จนถึงสามโคก (ปทุมธานี) เฉพาะที่เขตอำเภอปากเกร็ดก็ตั้งอยู่ริมฝั่งเกาะเกร็ด ฝั่งบางตะไนย์ ฝั่งบางตลาด ต่อมาเมื่อมีการอพยพละลอกใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 2 จึงรวมกลุ่มกันหนาแน่นขึ้นในบริเวณ 2 จุด ใหญ่ ๆ คือ ที่เกาะเกร็ด และริมฝั่งแม่น้ำตรงวัดตาล

มอญเกาะเกร็ดจะอยู่รวมกลุ่มหนาแน่นตั้งแต่วัดฉิมพลีในวัดเกร็ด[8] เรื่อยมาวัดปากอ่าว[9] มาจนถึงวัดเสาธงทองตรงอ้อมเกร็ด[10] รวมเป็นหมู่บ้านมอญ ซึ่งได้แบ่งเป็นกลุ่มย่อย 3 กลุ่ม ตั้งชื่อเรียกกันเองว่า *บ้านอ้อม* ทางวัด

[7]มอญสามโคก เป็นมอญเก่าที่อพยพมาอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2202.

[8]คือชื่อ แม่น้ำเจ้าพระยาตรงที่เป็นคลองลัดในอดีต ปัจจุบันได้เปลี่ยนสภาพเป็นแม่น้ำ ชาวบ้านจึงเรียกแม่น้ำตรงช่วงจากวัดสนามเหนือไปยังท้ายสุดของเกาะเกร็ดที่หมู่ 4 ว่าเป็นแม่น้ำลัดเกร็ด.

[9]วัดประมัยยิกาวาส ที่วัดนี้มีการสร้างพระมุเตา (เจดีย์) เป็นสัญญลักษณ์นี้ไว้.

[10]คือชื่อแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมที่เป็นช่วงที่อ้อมคดเคี้ยว ทำให้การเดินทางต้องเสียเวลามากเพราะว่าต้องอ้อมตามลำน้ำ ชาวบ้านเรียกกันมาแต่เดิมว่า แม่น้ำอ้อมหรืออ้อมเกร็ด.

เสาธงทอง[11] ทางอ้อมเกร็ด *บ้านบน* จากวัดปากอ่าวมายังท่าน้ำที่อยู่กึ่งกลางระหว่างวัดปากอ่าวกับวัดฉิมพลี *บ้านล่าง* จากวัดฉิมพลีทางลัดเกร็ดมายังท่าน้ำ

มอญบางตะไนย์ อยู่รวมกันหนาแน่นในหมู่ 1 ซึ่งเป็นหมู่บ้านมอญที่มีเขตติดต่อกับปทุมธานี อำเภอลาดหลุมแก้ว ตรงจุดรอยต่อของลาดหลุมแก้วกับหมู่ 1 บางตะไนย์ จะมีมอญอาศัยอยู่หนาแน่นจุดหนึ่ง มีวัดบางตะไนย์ซึ่งเป็นวัดมอญเป็นศูนย์กลางแต่อยู่ในเขตปทุมธานี

อาณาเขตและที่ตั้งของสองหมู่บ้านจะแยกจากหมู่บ้านอื่น โดยมีแม่น้ำและคลองเล็ก ๆ กั้น ปัจจัยทางสภาพภูมิศาสตร์ทำให้การคมนาคมไม่สะดวก ซึ่งในอดีตเต็มไปด้วยความยากลำบากและสิ้นเปลืองเวลา จึงเป็นอุปสรรคขัดขวางในการติดต่อกับโลกภายนอกชาวมอญ ซึ่งมีพื้นฐานทางจิตใจในการใฝ่หาสันโดษอยู่แล้ว จึงอยู่โดดเดี่ยวและมีความสัมพันธ์เฉพาะภายในกลุ่มของตนมากขึ้นทำให้คงความเป็นมอญได้นานกว่าชนกลุ่มน้อยกลุ่มอื่น เอกลักษณ์ที่เป็นของตนเองไม่ถูกกลืนเร็วไปเหมือนกลุ่มอื่น

การอพยพของชาวมอญแต่ละครั้งมีข้อน่าสังเกตบางประการว่า เหตุผลในการอพยพนั้นแตกต่างไปจากชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ซึ่งอพยพเข้ามาโดยมีจุดหมายที่จะไปเสี่ยงโชคในดินแดนอื่นที่คิดว่าจะดีกว่าที่ตนอยู่ ทั้งนี้เพราะต้องประสบภัยจากความอดอยากแห้งแล้งและภัยจากธรรมชาติต่าง ๆ โดยหวังว่าสักวันหนึ่งจะได้กลับคืนไปยังบ้านเกิดเมืองนอนของตนอีก เวลาเข้ามาเผชิญโชคในประเทศไทยจึงมักมาคนเดียวมิได้พาครอบครัวมาด้วย ครั้นมาถึงประเทศไทยก็มีการติดต่อและแต่งงานกับคนไทยบ้างทำให้มีความสัมพันธ์กับ

[11]วัดเสาธงทอง มีสัญญลักษณ์ของมอญ คือมาจาก เสาหงส์ (เสาธง) มีรูปหงส์เป็นสัญญลักษณ์ หมายถึงหงสาวดี.

คนนอกกลุ่มได้รวดเร็วกว่าชาวมอญ ซึ่งมอญอพยพที่เข้ามาในประเทศไทยหวังที่จะหาที่ตั้งหลักแหล่งใหม่โดยไม่คิดจะหวนกลับไปยังถิ่นเดิมอีก จึงอพยพมาทั้งครอบครัวและขนข้าวของที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตประจำวัน คล้ายกับยกสังคมมอญมาเป็นก้อน ๆ มิได้แยกออกมาแค่ตัวบุคคล อีกประการหนึ่งเพราะเส้นทางที่จะเข้ามาประเทศไทยสั้นและการเคลื่อนย้ายสะดวกกว่า จึงอพยพกันได้ทั้งครอบครัว ตรงไหนก็อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม สร้างชุมชนของตนเองขึ้นมามีความสัมพันธ์กันเฉพาะภายในกลุ่มในระยะหนึ่ง เป็นสังคมมอญโดยเฉพาะซึ่งมักจะเป็นระยะแรก ๆ ที่ยังมีการติดต่อกับคนภายนอกน้อยมาก จนเกือบจะเป็นสังคมที่โดดเดี่ยวในสังคมไทย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์ สังคมเศรษฐกิจ

เอกลักษณ์สำคัญของชาวมอญในอำเภอปากเกร็ด

เมื่อสังคมมอญมาผุดอยู่ท่ามกลางสังคมไทย เอกลักษณ์ที่เด่นในสังคมมอญที่ปากเกร็ด[12] อันทำให้แปลกไปจากสังคมข้างเคียง คือ

1. อาชีพ ชาวมอญเกาะเกร็ดหมู่ 1 มีอาชีพเก่าแก่ที่สืบทอดมาร่วมสองร้อยปี[13] แม้แต่ทุกวันนี้ก็ยังประกอบอาชีพนี้อย่างเป็นล่ำเป็นสัน คือ อาชีพปั้นโอ่ง อ่าง ครก กระถาง เตาเผา ที่ใช้หลายเตาในหมู่บ้าน เป็นเตาเผาที่มีอายุเก่าแก่นานนับ 50 ปี หรือเก่ากว่านั้นที่ยังปรากฏทรากอยู่แต่ใช้การไม่ได้

[12] ขอบเขตของมอญปากเกร็ดในที่นี้ คือ ชาวมอญในหมู่ 7 ตำบลเกาะเกร็ด และหมู่ 1 ตำบลบางตะไนย์.

[13] นับเวลาตั้งแต่อพยพเข้ามา เดิมก่อนที่จะเข้ามาอยู่ในเมืองไทย ชาวมอญก็มีอาชีพนี้มาก่อนแล้ว รูปทรงสัณฐานของเตาเผาที่เกาะเกร็ด กับเตาเผาร้างเก่าแก่ที่เมาะละแหม่ง (เมาะลำเลิง) ที่ปรากฏอยู่ปัจจุบัน เป็นรูปทรงเดียวกัน.... จากคำบอกเล่าของชาวมอญเกาะเกร็ดที่ได้ไปเที่ยวพม่าเมื่อปี พ.ศ. 2524.

แล้ว สภาพริมตลิ่งและสองข้างทางเดินในหมู่บ้านจะมีทรากสลักหักพัง เศษครกเศษโอ่ง อ่าง กระถางที่แตกหรือชำรุด ทั้งเกลื่อนกลาดเพื่อถมที่และเพื่อทำเป็นทางเดิน อีกทั้งเป็นการใช้วัสดุที่ทิ้งแล้วให้เป็นประโยชน์ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้กลายเป็นหลักฐานอย่างดี แสดงให้เห็นความเป็นหมู่บ้านเก่าแก่และการมีอาชีพเก่าแก่ประจำชาติมอญที่ยังดำรงอยู่ได้จนทุกวันนี้

ส่วนชาวมอญบางตะไนย์ประกอบอาชีพ ทำนา ทำสวน เป็นอาชีพแบบเดียวกับพื้นบ้านไทย สำหรับหมู่นี้เอกลักษณ์สำคัญจะไปอยู่ที่ภาษา และประเพณีความเชื่อมากกว่า

อาชีพปั้นเครื่องปั้นดินเผานี้ นับเป็นเอกลักษณ์สำคัญที่เป็นจุดรวมให้ชาวมอญในเกาะเกร็ดรวมกันอย่างเหนียวแน่น ทำให้เกิดความสามัคคี เกิดความรักในหมู่พวก มีความภูมิใจในอาชีพของตนแม้แต่ชาวมอญด้วยกันที่อาศัยอยู่ในเขตปทุมธานี ราชบุรี พระประแดง เท่าที่เคยสนทนาด้วย ยังพูดถึงมอญเกาะเกร็ดด้วยความชื่นชมที่สามารถอนุรักษ์อาชีพเก่าแก่ตั้งแต่เมื่อครั้งอพยพเข้ามาตั้งครั้งแรกจนถึงปัจจุบัน

2. *ประเพณีและความเชื่อ* เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่ผูกพันต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวมอญนอกเหนือไปจากปัจจัยการดำรงชีพ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของชาวมอญที่แตกต่างไปจากไทย แม้ว่ามอญและไทยจะได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และฮินดูจากอินเดีย ทำให้รับเอาคติความเชื่อเกี่ยวกับการทำพิธีต่าง ๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลในชีวิต นับตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งถึงตอนสิ้นชีวิต และได้กระทำติดต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณี แต่ประเพณีต่าง ๆ ของมอญก็แตกต่างไปจากไทยในแง่ของรายละเอียดและการปฏิบัติ ส่วนใหญ่แล้วประเพณีต่าง ๆ ของมอญยกเว้นประเพณีทาง

ทางศาสนามักจะมีเรื่องของความเชื่อและการนับถือผีปะปนอยู่ด้วย และแม้ว่าชาวมอญจะนับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด แต่ก็ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการนับถือผีเป็นพิเศษควบคู่กันไปและมอญจะเน้นในเรื่องผีนี้มากกว่าไทยทั้ง ๆ ที่บางครั้งชาวมอญเองก็ไม่สามารถอธิบายถึงรายละเอียด และเหตุผลที่ต้องการกระทำเช่นนั้น ๆ หากกล่าวแต่เพียงว่าเป็นการนับถือและปฏิบัติตามบรรพบุรุษ

ผีที่มอญนับถือมีหลายชนิด แต่ที่สำคัญที่สุดมี 2 ชนิด คือ

1. *ผีประจำหมู่บ้าน (pea cu)* ซึ่งมักประดิษฐานไว้ในศาลที่ชายทุ่ง และจะมีการทำพิธีบูชาเซ่นสรวงปีละครั้งโดยมี "คนทรง" เป็นผู้ประกอบพิธี ในพิธีจะมีการเข้าทรงทำนายทายทักถึงสภาพความเป็นไปและความอุดมสมบูรณ์ของอนาคต นอกจากนี้อาจมีการทำพิธีบูชาในโอกาสอื่น ๆ ตามความศรัทธาของแต่ละคน เช่น เพื่อขอให้ช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหาหรือความเดือดร้อนต่าง ๆ หรือหลังการแต่งงานชายหญิงจะพากันนำดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาเพื่อเป็นการบอกกล่าว

2. *ผีบ้านหรือผีเรือน (house spirits)* หรือที่เรียกว่า Kalok hei ในบ้านมอญทุกบ้านเชื่อกันว่ามีผีเรือนคอยคุ้มครองอยู่ เป็นผีประจำตระกูล ซึ่งนับญาติเฉพาะทางฝ่ายชายและผีนั้นจะตกทอดไปยังบุตรชายคนหัวปีเรื่อยไป ถ้าบิดาไม่มีบุตรชายหัวปี ผีนั้นก็ขาดจากสกุลวงศ์นั้นไป ดังนั้นชาวมอญจึงให้ความสำคัญเก็บเด็กชายหัวปีมาก[14] เพราะการรับผีจะต้องทำหน้าที่เก็บรักษาสมบัติประจำตัวผีซึ่งประกอบด้วย แหวนผี 1 วง ผ้า 1 ผืน โสร่ง 1 ผืน และหม้อ 1 ใบ ของดังกล่าวจะเก็บรวมกันไว้ในตะกร้าซึ่งแขวนไว้ที่เสาตรงหัวนอน

[14]เช่นเดียวกับคติชาวตะวันออกอื่น ๆ ซึ่งมักให้ความสำคัญกับบุตรชายหัวปี เช่น ชาวจีน ซึ่งถือว่าเป็นผู้สืบแซ่และทรัพย์สมบัติของตระกูล ตลอดจนรับหน้าที่ในการเซ่นไหว้บรรพบุรุษต่อไป.

ของผู้ที่รับผีนั้น[15] ผู้ที่รับผีจะต้องคอยระวังรักษาข้าวของเหล่านั้นให้ดี ถ้ามีการชำรุดต้องหามาเปลี่ยนใหม่ มิฉะนั้นจะเกิดเรื่องเดือดร้อนแก่คนในครอบครัว

ความเชื่ออื่น ๆ นอกจากเรื่องผีแล้ว ยังมีความเชื่อด้านโหราศาสตร์เกี่ยวกับดวงดาวโชคชะตาราศี ซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตจะเห็นได้ว่ามีการถ่ายทอดวิชาโหรศาสตร์ให้แก่กุลบุตรที่ไปศึกษาเล่าเรียนตามวัดด้วย เช่น วัดบางตะไนย์ ความเชื่อถืออีกอันหนึ่งซึ่งเป็นสัญญลักษณ์ของคนมอญ คือ เรื่องไสยศาสตร์ ในหมู่บ้านมอญจะมีคนทรงประจำหมู่บ้าน เพื่อช่วยปัดเป่าความเดือดร้อนของคนในหมู่บ้านอันเกิดจากอำนาจของแม่มดหรือภูตผีปีศาจ แต่ปัจจุบันในตำบลเกาะเกร็ดและบางตะไนย์ไม่มีแล้ว เข้าใจว่าเป็นเพราะวิทยาการแผนใหม่

โดยทั่วไปประเพณีต่าง ๆ ของมอญ เช่น ประเพณีการเกิด แต่งงาน การบวช ฯลฯ นั้น ถ้าแยกส่วนที่เกี่ยวกับการนับถือผีออกแล้วเหมือนกับของไทย ยกเว้นประเพณีการทำศพซึ่งแตกต่างออกไปจากไทยมาก ธรรมเนียมการทำศพ มอญนิยมใช้วิธีเผาเช่นเดียวกับไทย แต่มีข้อยกเว้นว่าถ้าไม่ใช่การตายแบบธรรมดา คือ เป็นโรคตายหรือประสบอุบัติเหตุเช่นถูกยิงหรือจมน้ำตาย ศพนั้นก็จะไม่มีการเผา แต่จะนำไปฝังโดยเร็วที่สุดและไม่มีการประกอบพิธีแต่อย่างใด เพราะเกรงว่าผีร้ายนั้นจะลอยขึ้นมาในอากาศเวลาเผา ธรรมเนียมมอญยังไม่ยอมให้นำโลงหรือหีบศพเข้าบ้านอย่างเด็ดขาด เวลายกศพไปวัดก็ให้เอาโลงมารอรับที่เชิงบันได และถ้าในบางกรณีที่มีคนตายในบ้านเดียวกัน 2 คน เขาจะไม่ทำการเผาพร้อมกันแต่ต้องทำการเผาหรือฝังศพหลังก่อน ประเพณีการ

[15] สมบัติผีนั้นบางแห่งก็ว่ามีลักษณะเป็นหีบผ้าธรรมดาทำด้วยไม้บ้าง หนังบ้างภายในหีบจะมีเสื้อผ้า กางเกง ผ้าขาวม้า ผ้าสไบ สีฉุดฉาด บางครั้งก็มีแหวน กำไลมือ เชี่ยนหมากรวมอยู่ด้วย จากคำสัมภาษณ์ คุณบุญส่ง กระจ่าง ชาวมอญในหมู่ 1 ตำบลบางตะไนย์.

ทำศพมอญนั้นว่าเป็นงานใหญ่งานหนึ่ง ซึ่งขึ้นอยู่กับฐานะของผู้ตายและบุตรหลาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้ตายเป็นพระสงฆ์หรือสมภารแล้ว งานศพก็จะยิ่งใหญ่ขึ้นไปอีกเป็นงานระดับหมู่บ้าน และตำบล เขาจะสร้างโลงศพอย่างวิจิตร ทำเป็นยอดคล้ายปราสาทและยังมีการเจาะหน้าต่างข้าง ๆ โลงศพทั้งสองด้านไว้ให้มองเห็นศพผู้ตายข้างในด้วย โลงศพอันงดงามนี้จะถูกเผาไปพร้อม ๆ กับศพบนเชิงตะกอน การเผาศพพระมีข้อห้ามอยู่อย่างหนึ่งคือห้ามจุดไฟเผาด้วยมือ จะต้องใช้ดอกไม้เพลิงที่เรียกว่า "ลูกหนู" ต่อสายไปยังโลงศพแล้วยิงให้ลูกหนูวิ่งไปถูกหีบศพจนไฟลุกขึ้น ต่อมาก็มีการประกวดการทำลูกหนูของใครแรงก็ได้รับรางวัล นอกจากนี้ในพิธีศพยังจะต้องมีการร้องไห้หน้าศพที่เรียกว่า "มอญร้องไห้" และการแสดงหน้าศพที่เรียกว่า "รำมอญ" อีกด้วย[16]

ส่วนประเพณีทางศาสนา เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญในพุทธศาสนา ซึ่งไม่มีเรื่องเกี่ยวกับผีเข้ามาปะปนเลย และถือเป็นประเพณีสำคัญที่จะต้องปฏิบัติเป็นประจำทุกปีได้แก่ สงกรานต์ และออกพรรษา

สงกรานต์ถือเป็นประเพณีที่สำคัญสุดที่ในบรรดาประเพณีต่าง ๆ ของมอญ เพราะเป็นวันขึ้นปีใหม่ของมอญ พิธีนี้จะเริ่มทำเมื่อ วันที่ดวงอาทิตย์โคจรย้ายจากราศีมีน ย่างเข้าสู่ราศีเมษ เป็นวันเปลี่ยนจุลศักราชใหม่ ถือกันว่าวันที่

[16]ลาวรรณ สุทธิลออ, "มอญร้องไห้ที่วัดทุ่งกระโหลก," ชาวกรุง, ปีที่ 44 เล่มที่ 5 หน้า 52–54, (กุมภาพันธ์, 2518), 53–45 และพระยาศรีธรรมราช (ทองคำ กาญจนโชติ) (ผู้รวบรวม), "ลัทธิธรรมเนียมมอญ" เกล็ดพระพุทธศาสนาพงศาวดารมอญ สุภาษิตกฎหมาย (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยากฤตราชทรงสวัสดิ์ (สุดใจ ไกรจิตติ), พระนคร: รพ. ประเสริฐอักษร, 2496), หน้า 77.

การเผาศพโดยใช้ยิงลูกหนู ทั้ง 2 ตำบลก็ยังมีประเพณีนี้อยู่ ถึงแม้ว่าจะมีปัญหา เช่น ลูกหนูวิ่งออกนอกเส้นทางถูกคนที่ดูอยู่บริเวณใกล้เคียงถึงตาย เมื่อปี 2515 ที่วัดตาล ตำบลบางตะไนย์ ก็มีเด็กวัดตาย 2 คน เพราะถูกลูกหนูในงานพิธีเผาศพเจ้าอาวาสวัดตาลองค์ก่อน.

ดวงอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษเป็นสงกรานต์วันต้น เรียกว่าวันมหาสงกรานต์ หรือพระยาวัน วันที่สองเรียกว่าวันเนาว์ ส่วนวันที่สามเรียกว่าวันเถลิงศกจุลศักราชเปลี่ยนปีใหม่ในวันนี้ จะมีการทำบุญและการละเล่นติดต่อกันถึง 3 วัน ของที่ใช้ทำบุญได้แก่ข้าวสงกรานต์ หรือข้าวแช่นั่นเอง กับจะมีการแห่นกแห่ปลาไปปล่อยที่วัด

ก่อนที่จะเริ่มงานทำบุญวันแรก ชาวบ้านร่วมกันทำข้าวแช่ที่บ้านใดบ้านหนึ่ง ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางชั่วคราวของหมู่บ้าน ในระหว่างที่ช่วยกันทำข้าวแช่นั้นบรรดาหญิงชายที่มาร่วมกันทำข้าวแช่และขนม ก็มีการแสดงการละเล่นเต้นรำตามประเพณีพื้นบ้านตลอดจนงานเสร็จ เช้าขึ้นวันที่หนึ่งซึ่งถือว่าเป็นวันสงกรานต์วันต้น ชาวบ้านจะร่วมกันทำบุญตักบาตรที่วัดปรมัยยิกาวาส วัดตาล และวัดฉิมพลี ส่วนมากทำบุญทั้งสองวัด คือ เสร็จจากวัดหนึ่งก็ไปทำอีกวัดหนึ่ง เมื่อทำบุญใส่บาตรแล้วก็กลับบ้าน เอาข้าวแช่และขนมที่ทำในคืนต่อไปเพื่อเตรียมทำบุญวัดข้างเคียงนอกหมู่บ้าน เช่น วัดสนามเหนือ วัดบางเสาธง วัดตำหนัก วัดตาล เป็นต้น โดยชายหนุ่มหญิงสาวมักจะเป็นผู้นำไปถวายตามวัดต่าง ๆ เป็นการสนุกสนาน นอกจากนั้นจะมีการเล่นสาดน้ำสงกรานต์กันเป็นที่สนุกสนานและยังตักน้ำไปอาบให้ผู้เฒ่าผู้แก่ที่นับถือด้วย ที่สำคัญคือในเวลาเย็นจะมีการเล่นสะบ้า ซึ่งเป็นการละเล่นที่นิยมกันในบรรดาหนุ่มสาวมอญที่ยังเป็นโสด ประกอบด้วยกลุ่มผู้เล่นฝ่ายชายและฝ่ายหญิงในจำนวนที่เท่ากัน เครื่องมือที่ใช้คือลูกสะบ้า ทำด้วยไม้มีลักษณะกลม ๆ แบน ๆ[17] ใช้สำหรับทอยหรือเขย่งเตะหรือโยนด้วยหลังเท้าแล้วแต่โอกาส ในวันสงกรานต์นี้ชาวมอญที่ออกไปทำมาหากินตามที่ต่าง ๆ จะกลับมาอยู่พร้อมหน้ากันหมดในหมู่บ้านของตน

[17] ลูกสะบ้าที่ทำด้วยไม้นั้นเป็นของผู้เล่นฝ่ายชาย ส่วนลูกสะบ้าของฝ่ายหญิงจะทำด้วยงาช้างหรือเขาควาย บางครั้งก็อาจใช้โลหะ เช่นทองเหลือง และมีขนาดเล็กกว่าของฝ่ายชาย.

ออกพรรษา เป็นประเพณีที่สำคัญรองลงมาจากสงกรานต์ ชาวมอญจะร่วมกันทำบุญบางปีมีการแห่พระภิกษุสงฆ์ไปรวมปวารณาออกพรรษาที่วัดที่นิยมนับถือมากที่สุดแต่เพียงวัดเดียว[18] เสร็จแล้วก็จะแห่พระไปส่งตามวัดที่รับมาทุกวัด เรือที่ใช้เป็นพาหนะในการรับ–ส่งพระจะมีการประดับประดาอย่างงดงาม หลังจากเสร็จพิธีทางศาสนาแล้วก็มีการแข่งเรือกัน นอกจากนี้ยังมีประเพณีอีกอันหนึ่งที่ถือว่าเป็นของมอญโดยเฉพาะ คือ การทำบุญด้วยน้ำฝั้ง

3. ภาษา ภาษาที่ใช้กันในหมู่บ้านมอญบางตะไนย์ และเกาะเกร็ดเมื่อแรกเริ่มทีอพยพเข้ามาจนถึง 40 ปีที่แล้วมาจะพูดภาษามอญเป็นส่วนใหญ่ บทสวดและบทเทศน์จะเป็นภาษามอญ เด็กเล็ก ๆ ในหมู่บ้านจะพูดแต่ภาษามอญ ต่อมาเมื่อมีโรงเรียนจึงเริ่มรู้จักพูดเขียนอ่านภาษาไทยมากขึ้น[19] มีการใช้หนังสือไทยเป็นแบบเรียนแทนการเรียนภาษามอญ[20] อย่างไรก็ตามภาษามอญที่ใช้กันนั้นก็ได้รับอิทธิพลจากสำนวนไทย เนื่องจากมีการติดต่อกับคนไทย เช่นเดียวกับมอญในพม่าก็ได้รับอิทธิพลจากภาษาพม่า[21] นอกจากนี้ ภาษามอญ

[18]ที่เกาะเกร็ด จะเป็นวัดปรมัยยิกาวาส ที่บางตะไนย์จะเป็นวัดบางตะไนย์ในเขตปทุมธานี บางครั้งก็วัดตาล.

[19]ปัจจุบันชาวมอญอายุตั้งแต่ 35 ปีขึ้นไป ในอำเภอนี้ที่ยังพูดภาษามอญได้ ส่วนเด็ก ๆ แทบจะพูดไม่ได้ ยกเว้นในบ้านที่มีคนแก่อยู่หลายคน เด็กฟังชินหูก็จะพูดได้บ้างฟังเข้าใจ.

[20]ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2442 การศึกษาในวัดรามัญตามหัวเมืองทั่วไป มีการสอนภาษามอญโดยพระมอญ เพิ่งจะมาสอนภาษาไทยภายหลังจากที่มีการปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 และสอนภาษาไทยโดยไม่มีภาษามอญเลย เมื่อพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับออกมาในสมัยรัชกาลที่ 6...อ้างจาก ก.จ.ช.1 เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ. 12/10 รายงานของพระอมรโมลี ผู้อำนวยการศึกษามณฑลราชบุรี ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)

[21]แม้แต่ในเมืองไทยมอญพระประแดงกับมอญปากเกร็ดยังใช้ศัพท์หลายคำที่ ไม่เหมือนกัน ผู้เขียนเคยลองเทียบคำศัพท์ง่าย ๆ เกี่ยวกับ กิน ดื่มน้ำ กับเพื่อนที่เป็นมอญพระประแดงเสียงยอกไม่เหมือนกันเลย ในอำเภอปากเกร็ดเองคำว่า พี่สาวและพี่ชายที่บางตะไนย์จะเรียก "กุ๊" ส่วนที่ปากเกร็ดถ้าเป็นพี่ชาย "วาว" พี่สาวใช้ "บัว" ออกเสียงหนัก ๆ.

ที่ใช้ตามถิ่นต่าง ๆ ในประเทศไทยยังมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะในด้านเสียงสระ แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นอุปสรรคในการสนทนาติดต่อกัน[22]

จากการสัมภาษณ์ชาวมอญในตำบลบางตะไนย์ และเกาะเกร็ด ปรากฏว่าปัจจุบันเด็กมอญพูดมอญไม่ได้ สาเหตุสำคัญมาจากโรงเรียนไทย และการศึกษาภาคบังคับที่ใช้ตำราเรียนภาษาไทยเด็กมอญคนหนึ่งอายุ 10 ปี เมื่อปี 2514 เขาอายุ 2 ขวบเศษ เรียกผู้เขียนรายงานว่า "กุ๊ กุ๊ ปะ ปะ" หมายถึง "พี่ พี่ มา มา" เมื่อเดือนกันยายน 2522 ได้พบกันอีก เด็กเล่าว่าเดี๋ยวนี้เขาไม่กล้าพูดภาษามอญ เมื่อสัมภาษณ์จากเด็กนักเรียนในหมู่บ้านอีก 80 คน ก็ให้เหตุผลเช่นเดียวกันว่าเพราะคุณครูสอนว่าในภาษามอญไม่มี ก. ไก่ ข. ไข่ ถ้าไม่เรียน ก. ไก่ ข. ไข่ ก็เรียนหนังสือไทยไม่จบทำให้โง่ไม่ทันเพื่อน เด็กจึงไม่กล้าพูดแต่ฟังภาษามอญออกเพราะภายในบ้านยังมี ปู่ ย่า พ่อ แม่ ที่ใช้ภาษามอญภายในบ้าน

จากการศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร และผลจากการวิจัยทางภาคสนามปรากฏว่าเอกลักษณ์สำคัญ 3 ประเด็นนี้ ได้คงอยู่เหนียวแน่นมาตลอดตั้งแต่สมัยเมื่อเริ่มอพยพ เริ่มจะคลี่คลายไปจากเมื่อถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน สังคมมอญเริ่มเปลี่ยนแปลงมาเป็นอันหนึ่งอันเดียวและกลมกลืนเป็นสังคมไทย สังคมหนึ่งในอำเภอปากเกร็ด ดังจะเห็นได้ว่าอาชีพปั้นโอ่ง อ่าง ครก กระถาง ได้วิวัฒนาการมาเป็นปั้นครกและกระถาง เป็นส่วนใหญ่ ส่วนโอ่ง ได้ลดจำนวนการผลิตมาตั้งแต่สมัย 30 ปี ก่อน เพราะโอ่งลายมังกรทางราชบุรีตีตลาด เนื่องจากมีจำนวนโอ่งมากกว่า ราคาถูกกว่า ระบบการผลิตก็เป็นระบบโรงงาน เป็นอุตสาหกรรมใหญ่ ซึ่งต่างกับการปั้นโอ่งในเกาะเกร็ดที่เป็นอุตสาหกรรมใน

[22]R. Halliday, "The Mons in Siam," *JBRS* Vol. 12 (1922), p. 71, "Immigration of the Mons into Siam," *JSS*, 50 th Anniversary Vol. I, p. 74.

ครัวเรือน และใช้แรงงานคน จึงไม่สามารถสู้แรงงานเครื่องจักรที่ผลิตโอ่งลายมังกรออกมาวันละหลาย ๆ ใบ ราคาก็ย่อมเยาว์กว่า การผลิตโอ่งในเกาะเกร็ดได้สิ้นสุดเมื่อปี พ.ศ. 2514 อันเป็นปีที่ช่างปั้นโอ่งเก่าแก่รายสุดท้าย และเป็นเจ้าของโรงงานปั้นโอ่งรายใหญ่ได้ถึงแก่กรรมลง[23]

โรงงานปั้นเครื่องดินเผาของเกาะเกร็ดเริ่มเป็นที่สนใจของพ่อค้าต่างถิ่นแดนไกลมากขึ้น มีพ่อค้าจากภาคใต้ที่หาดใหญ่ จากภาคเหนือ เช่น เชียงใหม่ นครราชสีมา นครสวรรค์ เป็นต้น มาติดต่อซื้อครก กระถางไปจำหน่าย ทำให้บางโรงงานเริ่มตื่นตัวที่จะเพิ่มจำนวนผลิต โดยอาศัยแรงงานเครื่องจักรเข้ามาช่วย เช่น มอเตอร์ที่ทำให้แป้นหมุน[24] สม่ำเสมอและเร็วขึ้น การขยายพื้นที่ในการผลิต แต่ก็เปลี่ยนแปลงไปเพียงเล็กน้อย เนื่องจากอุปนิสัยในการทำงาน ความมักน้อย และข้อจำกัดในเรื่องทุน เป็นที่น่าเสียดายว่าการส่งเสริมจากหน่วยราชการในรูปช่วยเหลือพัฒนาให้เป็นกิจการระบบอุตสาหกรรมยังไม่มี (อนาคตอาจจะมี) เพราะแนวโน้มของนโยบายอำเภอปากเกร็ดมุ่งจะพัฒนาเกาะเกร็ดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมอยู่เดิมมากกว่าจะเป็นนิคมอุตสาหกรรมทั้ง ๆ ที่ปัจจุบันสภาพแวดล้อมก็เป็นหมู่บ้านโรงงานเครื่องปั้นดินเผามาตั้งแต่อดีตแล้ว และชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เอียงเอนมาทางนั้น มากกว่าจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเดียว

ส่วนอาชีพการทำนาของชาวมอญที่บางตะไนย์ นับวันก็มีสภาพแบบเดียวกับชาวนาคนไทย ที่ต้องอาศัยการจ้างแรงงาน มากกว่าจะมาเป็นการร่วม

[23]นายหงษา ทรรทุรานนท์ ผู้เคยให้สัมภาษณ์ก่อนตายไม่นานว่า ทำไมอาชีพปั้นโอ่งจึงสูญไปอย่างน่าเสียดาย ปัจจุบันยังพอหาช่างปั้นโอ่งได้รายสองราย แต่เลิกทำ เพราะปั้นกระถางและครกมีรายได้สูงกว่า ทำได้เร็วกว่าปั้นไม่ทันขาย และไม่เหนื่อยเท่าปั้นโอ่ง.

[24]แป้นหมุน เป็นอุปกรณ์สำคัญ ในการช่วยให้การปั้นทำได้สำเร็จ และสะดวกรวดเร็ว.

มือหมุนเวียนช่วยกันทำนาดังเช่นแต่ก่อน มีการติดต่อกับคนไทยมากขึ้นจากการที่มีถนนนครัดผ่านจากปทุมธานี ทำให้มอญใหม่นี้เปลี่ยนแปลงเป็นสังคมไทยได้อย่างรวดเร็วผิดตามากในช่วงระยะ 10 ปีหลังนี้[25]

ในเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณี ส่วนที่เป็นรายละเอียดในพิธีกรรมได้ลดลงเหลือแต่ขั้นตอนของพิธีกรรมพงศาวดาร และการละเล่นบางอย่างเท่านั้น เช่น สะบ้า สรงน้ำพระ การเล่นสาดน้ำ รำมอญหน้าศพ เป็นต้น เทศกาลสำคัญ เช่น เทศกาลสงกรานต์ ทำบุญวันเข้าพรรษา เป็นต้น ยังคงมีอยู่ ทั้งนี้เป็นเพราะเศรษฐกิจที่รัดตัว เวลาว่างมีน้อย ความเชื่อถือที่ถูกอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกและวัฒนธรรมไทยต่าง ๆ เข้ามาผสมมากขึ้น ระบบการศึกษา ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมที่เคยเคร่งครัดหย่อนคลายลง จนมีกลุ่มที่คิดจะฟื้นฟูประเพณีต่าง ๆ เช่น การละเล่น และการเรียนภาษามอญ ซึ่งยังไม่ทราบว่าจะทำได้สำเร็จแค่ไหน

แต่มีอยู่สิ่งหนึ่งที่ผู้เขียนเห็นว่า ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเท่าไร และเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจ คือ ความร่วมมือในส่วนรวมการช่วยเหลือกันในงานสังคมของหมู่บ้าน เช่น การนัดหยุดงานทั้งหมู่บ้าน ทุกโรงงานปิดหมดในวันที่มีงานศพของชาวมอญในหมู่นี้ งานแต่งงาน งานสงกรานต์ งานทำบุญเข้าพรรษา เป็นต้น ต่างจะไปช่วยกันเตรียมอาหาร จัดสถานที่ ช่วยเหลือทั้งกำลังทรัพย์และกำลังกายอย่างเต็มที่ ภาพเช่นนี้ยังเห็นเด่นชัดในสังคมของสองหมู่บ้าน ในอำเภอปากเกร็ดซึ่งอยู่ไม่ไกลจากสังคมไทยในเมืองหลวง นับเป็นสังคมหนึ่งในรอบสองศตวรรษแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ยังเกาะกลุ่ม รักใคร่

[25]เมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา ส่วนใหญ่รังเกียจที่จะแต่งงานกับคนไทย ถึงแม้บางครั้งจะแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้านที่เป็นมอญด้วยกัน ซึ่งปัจจุบันคนรุ่นใหม่ของหมู่บ้านนี้ได้เปลี่ยนความคิดไปว่าไม่ว่าจะเป็นคนไทยหรือมอญ มีความดีความชั่วเหมือนกัน ถ้าเป็นคนดีก็ควรจะแต่งงานกัน ในหมู่ 7 เกาะเกร็ดก็เช่นเดียวกัน.

ช่วยเหลือ และคงอยู่ในความเป็นมอญ–ไทย ต่อไปอีกนานเท่านาน

บทสรุปและวิเคราะห์

การอพยพของมอญครั้งใหญ่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เมื่อปี พ.ศ. 2358 เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาค้นคว้าออกมาเป็นบทความบทนี้ มอญอพยพในครั้งนั้นส่วนหนึ่งได้มาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่อำเภอปากเกร็ด และตั้งรกรากอยู่ที่นี่เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เอกลักษณ์ที่สำคัญของชาวมอญในอำเภอนี้คือ พูดภาษามอญ การดำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีสำคัญบางอย่างแบบมอญ และอาชีพหลักคือ การผลิตครก โอ่ง อ่าง สำหรับกระถางต้นไม้ผลิตมาก แต่มิได้ผูกขาดการผลิตสินค้าประเภทนี้

เมื่อได้เข้ามาพึ่งร่มโพธิสมภารในไทยแล้ว มอญอพยพเหล่านี้ก็อาศัยอยู่อย่างสงบและสันโดษ ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยเหมือนกลุ่มอื่น ในขณะเดียวกันรัฐบาลไทยก็ได้มีนโยบายที่จะกลมกลืนให้เป็นส่วนหนึ่งของชาติ-ไทยอยู่แล้ว ถือชาวมอญเป็นชาวไทยไม่ต้องมีหนังสือต่างด้าวให้สิทธิเสรีภาพเต็มที่ อีกประการหนึ่งทางรัฐบาลไทยก็ยังไว้วางใจให้ชาวมอญได้เข้ารับราชการในหน่วยงานที่สำคัญเกี่ยวกับการป้องกันประเทศชาติ คือ กองอาทมาต ซึ่งมีหน้าที่สืบข่าวศึกและลาดตระเวนปลายด่านที่ติดต่อกับประเทศพม่ามาตั้งแต่ครั้งสมัยแรกเริ่มที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจนกระทั่งเมื่ออังกฤษทำสงครามชนะพม่าใน พ.ศ. 2369 และเข้ายึดครองดินแดนพม่าตอนล่างใต้แม่น้ำสาละวินลงมา ซึ่งปิดหนทางที่พม่าเคยยกมาตีไทยไว้ หน้าที่อาทมาตในการลาดตระเวนสืบข่าวพม่าจึงหมดความสำคัญและสิ้นสุดไป ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากที่ได้รวมกองตระเวณกับการโปลิศเข้าเป็นกรมเดียวกัน คือ กรมกองตระเวนขึ้นกระทรวงนครบาลแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯเจ้าอยู่หัว ได้โปรด

ให้ยกคนมอญทั้ง 8 กรม (วังหลวง 5 วังหน้า 3) นั้น มาเป็นพลตระเวณแทนการจ้างคนภายนอก แต่กองมอญ 8 กรม ได้เข้ารับราชการในกรมกองตระเวนอย่างแท้จริงได้เพียง 3 เดือน ก็ถูกยกไปเป็นทหารเรือใน พ.ศ. 2436 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 ราชการทหารเรือในขณะนั้นจึงมีความสำคัญและจำเป็นยิ่งกว่าพลตระเวน เพราะต้องเตรียมกำลังให้พร้อมในการป้องกันประเทศทางทะเล กรมทหารเรือได้จัดพวกมอญเหล่านั้นลงประจำลำเรือ และส่วนหนึ่งเป็นกำลังบนบกของทหารเรือประจำอยู่ในกรุงเทพฯ และตามสถานีชายทะเลกับป้อมปากน้ำ ซึ่งบรรดาชายฉกรรจ์จำนวนหนึ่งของชาวมอญในอำเภอปากเกร็ดก็ได้ทำหน้าที่อันเป็นความภูมิใจที่เขาภูมิใจในการตอบแทนแผ่นดินที่เขาอยู่

ชาวมอญที่ปากเกร็ดและชาวมอญเก่าที่อพยพเข้ามาเมื่อครั้งเริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมไทย ทั้งด้านสังคมเศรษฐกิจและการเมือง ในด้านสังคมนั้น–ไทยได้รับอิทธิพลจากมอญในด้านต่าง ๆ เป็นต้นว่า การรับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาใช้เป็นแบบแผนในการออกกฎหมายและกำหนดฐานะของพระมหากษัตริย์ การรับพุทธศาสนารามัญนิกาย ซึ่งได้ชื่อว่าเคร่งในด้านวินัย–ปฏิบัติเข้ามาเผยแพร่ และได้เป็นรากฐานของธรรมยุติกนิกายในประเทศไทย การรับปี่พาทย์มอญมาใช้บรรเลงในงานศพ ตลอดจนประเพณีบางอย่างของมอญ ซึ่งถือปฏิบัติอยู่ในสังคมไทย เช่น ประเพณีสงกรานต์ แต่งงาน และการบวช ส่วนด้านการศึกษาของชาวมอญนั้น ก็มีแนวโน้มที่หันมาศึกษาเป็นภาษาไทยโดยใช้หลักสูตรของไทย ทั้งนี้เพราะมีโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมืองแล้ว วัดมอญ เช่น โรงเรียนในวัดต่าง ๆ ได้แก่ วัดตาลในตำบลบางตะไนย์ วัดปรมัยยิกาวาสในเกาะเกร็ด ยังได้หันมาสอนหนังสือแก่เด็กมอญ โดยใช้แบบเรียนของไทย

ทางด้านการเมืองถ้าหากจะมองด้วยสายตาอันเป็นธรรม แล้วจะเห็นว่าชาวมอญเก่าเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมืองไทยน้อยมาก ชาวมอญส่วนใหญ่คงตั้งหน้าตั้งตาประกอบอาชีพอย่างขยันขันแข็ง รักสงบ และรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มชาวมอญ เช่น หมู่ 7 ในเกาะเกร็ด หมู่ 1 บางตะไนย์ จะรวมกันอยู่อย่างหนาแน่น พอเข้าเขตหมู่ 2 ซึ่งเป็นหมู่คนไทยจะไม่มีมอญเข้าไปปน

หรือถ้ามีก็น้อยมาก อย่างไรก็ตาม เราก็ไม่อาจกล่าวได้อย่างเต็มปากว่า ชาวมอญไม่เคยสร้างปัญหาทางการเมืองให้กับรัฐบาลไทยเลย เพราะจากเหตุการณ์ทางการเมืองที่ผ่านมาในอดีตเราจะพบว่ามีอยู่หลายยุคหลายสมัย ที่ชาวมอญได้มีส่วนร่วมมือในการเกิดกบฏหลายครั้ง เช่น ในสมัย กรุงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ได้มีส่วนร่วมในกบฏธรรมเถียร และกบฏหม่อมเหม็น แต่ถึงกระนั้นก็นับได้ว่า ชาวมอญในประเทศไทยเป็นชนกลุ่มน้อยที่ก่อปัญหาหนักใจแก่รัฐบาลไทยน้อยที่สุดในบรรดาชนกลุ่มน้อยที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย

ในทางสังคมวิทยา เราอาจกล่าวได้ว่าการอยู่รวมกันเป็นครอบครัวของชาวมอญ เป็นแบบครอบครัวขยาย (extended family) โดยที่ครอบครัวแต่ละครอบครัวรับเอาญาติอื่น ๆ ไว้เป็นสมาชิก ช่วยกันทำมาหากิน นอกเหนือไปจากพ่อแม่และลูก ๆ ดังนั้นจะเห็นว่าในครอบครัวแต่ละครอบครัวของชาวมอญจะมีญาติอื่น ๆ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย หลาน เหลน พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว พี่เขย น้องเขย พี่สะใภ้ น้องสะใภ้ แทรกอยู่ด้วยเสมอการเคารพเชื่อฟังกันภายในครอบครัวก็ถือชายที่มีอาวุโสสูงสุดเป็นหัวหน้า ดังปรากฏชัดอยู่ในสังคมมอญที่ปากเกร็ด

จากเอกลักษณ์สำคัญ 3 ประการ ในเขตอำเภอปากเกร็ดที่ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นอุปนิสัยของชาวมอญทั่วไปที่มีน้ำใจดี ใฝ่ในบุญกุศล สันโดษ รักสงบ ประกอบกับลักษณะนิสัยประจำชาติของคนไทย คือ ความอะลุ้มอะล่วย ผ่อนปรนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้ที่หนีร้อนมาพึ่งเย็น ลักษณะพิเศษนี้เอง ช่วยทำให้ไม่เกิดปัญหาขัดแย้งดังชาติอื่นแต่เหตุการณ์ในอนาคตจะเป็นคำตอบได้ว่าตราบใดที่เราดำเนินนโยบายเดิมอย่างถูกต้อง และไม่มีผลประโยชน์หรือเหตุผลทางเมือง ทางทหารเข้ามาเป็นข้ออ้าง ปัญหาที่จะเกิดจากมอญเก่า–มอญใหม่ ก็ย่อมจะไม่เกิด ข้อสำคัญเราอย่าไปโยงปัญหาใหม่ที่เกิดจากชนกลุ่มน้อย กลุ่มใหญ่ มาให้ผูกพันกับมอญอพยพเก่าจนทำให้ลัทธิชาตินิยมที่ดูเหมือนจะเลือน ๆ ไปให้เข้มข้นขึ้นมา ด้วยการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพราะเมื่อถึงเวลานั้นประเทศไทยอาจจะมีหอกข้างแคร่เกิดขึ้นใหม่สมใจมือที่ 3 อย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เมื่อกรุงเทพฯ มีอายุครบรอบ 200 ปี ก็ได้.

บรรณานุกรม

เอกสารตัวเขียน สมุดไทยดำ รัชกาลที่ 2 จศ. 1777. ให้เจ้าพ้า เลขที่ 6 "พระราชโองการโปรดเกล้าฯ มงกุฎคุมเสบียงอาหารไปรับครัวมอญ."

. เลขที่ 7 "คำให้การสมิงอิน จ่านครมอญ เรื่องในเมืองมอญ พม่าเบียดเบียน"

. เลขที่ 12 "มอญ เข้ามาพึ่งพระบารมี ในรัชกาลที่ 2."

ตำรงราชานุภาพ . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2.** พระนคร : คุรุสภา, 2505.

. **หนังสือลำดับสกุลคชเสนีและเล่าวิสุทธิ์.** พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด. ถ. ศิริสาร, 2509.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พระนคร : คุรุสภา 2503.

ลาวรรณ สุทธิลออ. "มอญร้องไห้ที่วัดทุ่งกระโหลก." ชาวกรุง, ปีที่ 44 เล่มที่ 5 (กุมภาพันธ์, 2518).

ศรีธรรมราช, พระยา (ทองคำ กาญจนโชติ) ผู้รวบรวม. "ลัทธิธรรมเนียมมอญ" เกล็ดพระพุทธศาสนา พงศาวดารมอญ สุภาษิต กฎหมาย. พระนคร : โรงพิมพ์ประเสริฐอักษร, 2496.

ศิลปากร, กรม. มอญที่เกี่ยวกับไทย. พระนคร : โรงพิมพ์มหารัชตะการพิมพ์, 2510. (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพคุณแม่พัน เวียรรัฐสุวรรณ)

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2510.

สุกิจ นิมมานเหมินทร์. "มอญที่ข้าพเจ้ารู้จัก," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ 6 เล่ม 3 (กันยายน, 2515), 97–107.

เชื้อ ว่องส่งสาร. มอญเกาะเกร็ด. ไม่ปรากฏโรงพิมพ์ ปีที่พิมพ์.

Foster, Brian L. "Ethnicity and Economy : The Case of the Mons in Thailand." Unpublished Doctoral Dissertation, The University of Michigan, 1972.

Shrock, Joan L., et al. *Minority Groups in Thailand*. Ethnographic Study Series : U. S. Government Printing Office. 1970.

Halliday, R. "The Mons in Siam," *JBRS* Vol. 12 (1922).

"Immigration of the Mons into Siam," JSS, 50 th Anniversary Vol. I.

เจ้าพระยาการพิมพ์
554/4 ถนนนครสวรรค์ นางเลิ้ง คุสิต กรุงเทพมหานคร
นายเจริญ สุ่มศรีสุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2526



อ 309.1593 ส212 ร.4

สังคมไทยใน 200 ปี /
SWU 31011102218252

หนังสืออ้างอิง
ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 วัฒนา กรุงเทพฯ 10110 โทร. 2584002-3
155024

ห้องขจร สุขพานิช

หนังสืออ้างอิง
ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

".....การที่จะนำความรู้และหลักวิชาไปใช้ให้ได้ผลเต็มที่นั้น มิใช่ของง่ายนัก เพราะหลักวิชาที่เรียนรู้มาเป็นแต่หลักทั่วไป มิใช่ปรุงแต่งไว้เป็นแบบสำเร็จรูปสำหรับที่จะมาใช้ทำงานหรือใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ทันที นอกจากนี้ ทฤษฎีที่เรียนมานั้น บางอย่างก็อาจนำมาใช้กับงานและสภาพการณ์ในบ้านเมืองของเราได้ไม่ถนัดนัก เพราะฉะนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความคิดความเห็นให้กว้างขวางไม่เกาะติดทฤษฎีอยู่อย่างเดียว จะทำการสิ่งใดควรต้องศึกษาให้ทั่วถึงเสียก่อนด้วยเหตุผล ด้วยความรอบคอบละเอียดสุขุม.....

(ความตอนหนึ่งจากพระบรมราโชวาท ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลปัจจุบัน ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตร แก่ผู้สำเร็จการศึกษา จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปีการศึกษา 2517 , 2518)